

**HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ'NDE
KÜÇÜK ASYA'DAKİ KÜTÜPHANELER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Pembe Gül SONAY

Kütahya-2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ'NDE KÜÇÜK ASYA'DAKİ
KÜTÜPHANELER**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZBAY

Hazırlayan:
Pembe Gül SONAY

Kütahya-2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZBAY

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN (İmza)

Üye.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ümit Emrah KURT

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "Hellenistik ve Roma Dönemi'nde Küçük Asya'daki Kütüphaneler" adlı çalışmamın, öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Pembe Gül SONAY

Özgeçmiş

1991 yılında Kütahya'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini 1998-2010 yılları arasında Kütahya'da tamamladı. 2010 yılında Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde öğrenime başladı. 2011 yılı yaz sezonunda Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün Prof. Dr. A. Nejat BİLGİN'in kazı başkanlığını yapmış olduğu Seyitömer Höyük/Kütahya kazısında görev aldı. 2012 yılı yaz sezonunda Kütahya Müze Müdürlüğü'nün yürütmüş olduğu Seyitömer Çiledir Höyük kazısında görev aldı. 2013 yaz sezonunda Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün yapmış olduğu ve Prof. Dr. Elif ÖZER'in kazı başkanlığını yaptığı Çavdarhisar Aizanoi Antik Kenti kazısında görev aldı. 2014 yılında Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yılda Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde Yüksek Lisans'a başladı. 2015 yılı yaz sezonunda kazı başkanlığını yapmış olduğu Prof. Dr. Yaşar ERSOY'un İzmir Klazomenai Antik Kenti kazısında görev aldı. 2016 Yaz sezonu da Klazomenai Antik Kenti kazısına devam etti.

ÖZET

HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ'NDE KÜÇÜK ASYA'DAKİ KÜTÜPHANELER

SONAY, Pembe Gül
Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZBAY
Mayıs 2019, 228 sayfa

"Hellenistik ve Roma Dönemi'nde Küçük Asya'daki Kütüphaneler" adlı bu çalışmada tarih boyunca tüm dönemlerde önemli bir yeri olan, arşiv ile kütüphane binalarının özellikleri ve bulunduğu yerler kronolojik bir sıralama ile ele alınmıştır. Bu çalışmada Hellenistik ve Roma öncesi dönemlere de değinilerek bu yapıların gelişimine dikkat çekilmektedir. Sadece yapı değil, kütüphane ve arşiv binalarının önemi üzerinde de durulmuştur.

Yazının bulunuşu ile birlikte, gelişen medeniyetlerde bilgilerin depolanması ihtiyacı kütüphane ve arşivlerin MÖ 3000 yıllarında ortaya çıkmasına neden olmuştur. Saray, tapınak ve özel arşivler ortaya çıkmıştır. Bu yapı türleri, tez çalışması içerisinde belirtilmiştir. Her dönemde önemli olan bu yapılar, zaman içinde daha da gelişmiş ve kültürler arası etkileşim ile her uygarlıkta inşa edilmişlerdir. Kütüphane ve arşivlerden ele geçen tablet, papirüs ve parşömenlerin içeriğinde genelde ticari, siyasi, dini ve edebi konular yer almıştır.

Küçük Asya Hellenistik ve Roma Dönemi kütüphaneleri; türlerine, mimari özelliklerine ve konumlarına göre incelenmiştir. Ancak Küçük Asya'da bulunan Hellenistik ve Roma dönemine ait kütüphane ve arşiv yapılarının birçoğunun kalıntıları günümüze kadar ulaşmadığı için, mimari kalıntıları olmayan kütüphane ve arşiv yapıları antik kaynakların aktardığı bilgiler kadarı ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütüphane, Arşiv, Yazının Gelişimi, Kütüphane Türleri, Hellenistik ve Roma dönemi, Küçük Asya

ABSTRACT**LIBRARIES IN ASIA MINOR IN HELLENISTIC AND ROMAN PERIOD****SONAY, Pembe Gül****Master's Thesis, Department of Archaeology****Thesis Advisor: Asst. Prof. Fikret ÖZBAY****May, 2019, 228 pages**

In this study entitled “Libraries in Asia Minor in Hellenistic and Roman Period” the characteristics and the location of archive and library buildings, which have an important place in all periods throughout history, were studied. In this study, referring also to the pre-Hellenistic and pre-Roman periods, attention is drawn to the development of these structures. Not only the structure, but also the importance of archives and library buildings has been emphasized.

With the invention of the writing, it became necessary to store information in developing civilizations. This requirement led to the emergence of libraries and archives in 3000 BC. Palaces, temples and private archives have emerged. Such types of structures, were mentioned in this study. These structures, which were important in every period, over time more developed and they were built in every civilization with intercultural interaction. The contents of writing materials such as tablets, parchments and papyrus etc., unearthed in libraries and archives, were generally trade, politics, religion and literature.

The Hellenistic and Roman archives and libraries of Asia Minor were analyzed according to their types, architectural features and location. However, since most of the library and archives belonging to the Hellenistic and Roman Periods in Asia Minor do not reach to the present day, the libraries and archives which are not architectural remains have known as much as the information transmitted by ancient sources.

Keywords: Library, Archive, Development of Writing, Library Type, Hellenistic and Roman Period, Asia Minor

ÖNSÖZ

Bu Yüksek Lisans Tez Raporumda, Hellenistik ve Roma Dönemi öncesinde bulunan kütüphaneler de ele alınarak Küçük Asya'daki Hellenistik ve Roma dönemi kütüphaneleri incelenmiştir. Böylece kütüphane yapılarının mimari özellikleri, türleri, buldukları dönemlerdeki önemleri ele alınmış ve incelenmiştir.

Tez çalışmamın her aşamasında anlayışla ve sabırla bana zaman ayırıp yardım eden, yapmış olduğu araştırmaları ile bana ışık tutan ve yol gösteren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZBAY'a;

Hayatım boyunca destekçim olan başta annem Hasibe SONAY, kardeşim Arzu SONAY, babam Ceylan SONAY ve çok sevdiğim babaannem Pembe SONAY'a teşekkürlerimi sunmayı minnet bilirim.

Tez çalışmamda bana yardımcı olan saygı değer DPÜ Dr. Öğr. Üyesi Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN'a, Dr. Öğr. Üyesi Ümit Emrah KURT'a ve Arkeolog Ela Fatma BALTUTAN'a, ayrıca Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde görev yapan bütün hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
HARİTALAR LİSTESİ.....	xviii
RESİMLER LİSTESİ.....	xix
KISALTMALAR	xxiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM YAZININ GELİŞİMİ, ÇEŞİTLERİ, YAZI MALZEMELERİ VE KİTAP OLUŞUMU

1.1. YAZININ GELİŞİM SÜRECİ	4
1.2. YAZI ÇEŞİTLERİ	6
1.2.1. İdeografik Yazılar	6
1.2.2. Piktografik Yazılar.....	6
1.2.2.1. Hiyeroglif Yazılar	7
1.2.2.2. Çivi Yazısı	7
1.2.2.3. Linear A	8
1.2.2.4. Linear B yazısı	9
1.2.2.5. Harf Temelli Yazılar	10
1.3. YAZININ KULLANILDIĞI MALZEMELER VE ALETLER	10
1.3.1. Yazı Malzemeleri.....	10
1.3.1.1. Organik Malzemeler	10
1.3.1.1.1. Ağaç Yaprakları ve Ağaç Kabukları	10
1.3.1.1.2. Keten Bezi	11
1.3.1.1.3. Tahta Tabletler ve Balmumu Tabletler.....	11
1.3.1.1.4. Deri	13
1.3.1.1.5. Parşömen	13
1.3.1.1.6. Papirüs	13
1.3.1.1.7. Kâğıt	15
1.3.1.2. İnorganik Malzemeler.....	15
1.3.1.2.1. Kil Tabletler.....	15
1.3.1.2.2. Çanak Çömlek Parçaları	16
1.3.1.2.3. Duvarlar	16
1.3.1.2.4. Taşlar	17
1.3.1.3. Metaller	17
1.3.1.3.1. Değerli Metaller.....	17

1.3.1.3.2. Bronz ve Kurşun Levhalar.....	17
1.3.2. Yazı Aletleri.....	18
1.3.2.1. Kalemler.....	18
1.3.2.2. Mürekkep ve Mürekkep Kapları.....	19
1.3.2.3. Diğer Araçlar	20
1.4. KİTAP OLUŞUMU VE KÜTÜPHANELER AÇISINDAN ÖNEMİ.....	20
1.4.1. Kitap Biçimleri	21
1.4.1.1. Tabletler	21
1.4.1.2. Rulolar.....	22
1.4.1.3. Kodeksler	23
1.4.1.4. Kitaplar	24

İKİNCİ BÖLÜM KÜTÜPHANE ARAŞTIRMALARI TARİHÇESİ VE KÜTÜPHANELERİN GELİŞİM EVRESİ

2.1. KÜTÜPHANE KAVRAMI	26
2.2. KÜTÜPHANENİN ÖNEMİ	26
2.3. KÜTÜPHANE ARAŞTIRMALARI TARİHÇESİ	26
2.4. OKUMA YAZMA ORANININ GELİŞİMİ	27
2.5. KÜTÜPHANELERİN GELİŞİMİ.....	31
2.5.1. Mezopotamya Uygarlıkları Kütüphaneleri/Arşivleri.....	33
2.5.1.1. Sümer, Akad, Babil Dönemi Kütüphaneleri/Arşivleri.....	34
2.5.1.2. Asur Kütüphaneleri/Arşivleri.....	40
2.5.1.3. Asurbanipal'in Kütüphanesi	42
2.5.2. Mısır Kütüphaneleri/Arşivleri.....	46
2.5.3. Hitit Kütüphaneleri/Arşivleri.....	50
2.5.4. Pers Kütüphaneleri/Arşivleri	55
2.5.5. Antik Yunan Kütüphaneleri/Arşivleri	58
2.5.5.1. Minos ve Miken Kütüphaneleri	58
2.5.5.2. Arkaik Dönem Kütüphaneleri.....	59
2.5.5.2.1. Arkaik Dönem Özel Tiran Kütüphaneleri	60
2.5.5.2.1.1. Atina Tiranı Peisistratos'un Kütüphanesi	60
2.5.5.2.1.2. Samos Tiranı Polykrates'in Kütüphanesi.....	60
2.5.5.3. Klasik Dönem Kütüphane ve Arşivleri.....	60
2.5.5.3.1. Klasik Dönem Özel Kütüphaneleri	63
2.5.5.3.1.1. Eukleides, Euthydemos, Eurupides ve Demosthenes'in Kütüphaneleri	63
2.5.5.3.1.2. Klasik Dönem Tiran Kütüphaneleri.....	64
2.5.5.3.1.2.1. Herakleia Pontike Tiranı Klearkhos'un Kütüphanesi.....	64

2.5.5.3.1.3. Klasik Dönem Düşünürlere Ait Kütüphaneler	64
2.5.5.3.1.3.1. Platon ve Akademiası.....	64
2.5.5.3.1.3.2. Aristoteles, Straton, Neleus, Theophrastos.....	67
2.5.5.4. Hellenistik Dönem Kütüphaneleri	67
2.5.5.4.1. Gymnasium Kütüphaneleri.....	69
2.5.5.5. Roma Dönemi Kütüphaneleri	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ'NDE KÜÇÜK ASYA'DAKİ KÜTÜPHANELER

3.1. HELLENİSTİK DÖNEM KÜÇÜK ASYA VE ÇEVRESİNDE BULUNAN KÜTÜPHANELER 77

3.1.1. Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi	77
3.1.2. İskenderiye Museion Kütüphanesi	78
3.1.2.1. Mimari Özellikleri ve Planı	80
3.1.2.2. Koleksiyon Özellikleri ve Görevliler.....	82
3.1.2.3. Tahribatı.....	83
3.1.3. İskenderiye Serapis Kütüphanesi.....	84
3.1.3.1. Mimari Özellikleri	86
3.1.4. Antiokhos I Soter'in Antiokheia kütüphanesi	88
3.1.5. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi.....	88
3.1.5.1. Mimari.....	91
3.1.5.2. Koleksiyonu, Görevlileri ve Yıkılışı.....	100
3.1.6. Pergamon Gymnasium Kütüphanesi	100
3.1.7. Mithradates VI. Eupator'un Kütüphanesi	101
3.1.8. Antiokhos X Eusebes Philopator'un Antiokheia kütüphanesi	102
3.1.9. Priene Kütüphanesi	102
3.1.10. Kos Gymnasium Kütüphanesi	103
3.1.11. Teos'lu Apellikon'un kütüphanesi.....	103

3.2. ROMA DÖNEMİ KÜTÜPHANELERİ 104

3.2.1. Anadolu'da Bulunan Roma Dönemi Kamuya Açık Kütüphaneler	105
3.2.1.1. Ephesos Celsus Kütüphanesi	105
3.2.1.1.1. Kütüphanenin Kuruluşu.....	105
3.2.1.1.2. Mimari Özellikleri	108
3.2.1.1.3. Koleksiyon ve Yıkılışı.....	122
3.2.1.2. Aphrodisias Kütüphanesi ve Arşivi	122
3.2.1.3. Side M Binası Kütüphanesi	123
3.2.1.3.1. Kuruluşu	123
3.2.1.3.2. Mimari	124
3.2.1.4. Kremna Kütüphanesi	128
3.2.1.4.1. Kuruluşu	128
3.2.1.4.2. Mimari	130
3.2.1.5. Sagalassos Neon Kütüphanesi	135

3.2.1.5.1. Kuruluşu	135
3.2.1.5.2. Mimari	138
3.2.2. Roma Dönemi Anadolu'da Bulunan Gymnasium Kütüphaneleri.....	143
3.2.2.1. Teos Gymnasium Kütüphanesi	143
3.2.2.2. Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi	144
3.2.2.3. Milas Gymnasium Kütüphanesi.....	144
3.2.2.4. Rodos Gymnasium Kütüphanesi.....	144
3.2.2.5. Nysa Gymnasium Kütüphanesi.....	146
3.2.2.5.1. Kuruluşu	146
3.2.2.5.2. Mimari	147
3.2.2.6. Soli Gymnasium Kütüphanesi	152
3.2.3. Anadolu'da bulunan Roma Dönemi Yüksekokul Kütüphaneleri	153
3.2.3.1. Smyrna Kütüphanesi	153
3.2.3.2. Kos Asklepion Kütüphanesi	154
3.2.3.3. Dion Khrysostomos Kütüphanesi	155
3.2.3.4. Pergamon Asklepion Kütüphanesi.....	155
3.2.3.4.1. Kuruluşu	155
3.2.3.4.2. Mimari	158
3.2.3.5. Herakleia Salbeka Kütüphanesi	161
3.2.3.6. Nusaybin Kütüphanesi	162
3.2.3.7. Edessa Kütüphanesi/Arşivi	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİKÇAĞ YUNAN VE ROMA KÜTÜPHANELERİNİN

DEĞERLENDİRMESİ

4.1. KÜTÜPHANE TÜRLERİ	164
4.1.1. Din Kurumlarına Bağlı Olan Kütüphaneler.....	164
4.1.2. Tıp İle İlişkili Kütüphaneler	165
4.1.3. Kamuya Açık Olan Kütüphaneler.....	166
4.1.4. Okul Kütüphaneleri.....	167
4.1.5. Özel Kütüphaneler	168
4.1.6. Kütüphane Yapısı Bünyesinde ve Yakınında Mezar Bulunan Heroon Şeklindeki Kütüphaneler	168
4.2. KÜTÜPHANELER HAKKINDA BİLGİ VEREN ANTİK KAYNAKLAR VE MİMARİ KALINTILAR	169
4.3. HELLENİSTİK VE ROMA KÜTÜPHANELERİNDE MİMARİ ÖZELLİKLER	173
4.3.1. Kütüphane Planlarının Karşılaştırılması.....	173
4.3.2. Kütüphanelerin İç Mimari Özellikleri	175
4.3.2.1. Kütüphane Salonu ve Depolar	175
4.3.2.2. Nişler ve Apsisler.....	175
4.3.2.3. Kitap Rafları.....	178
4.3.2.4. Podium	178
4.3.2.5. Kütüphanelerin Heykel ve Büstler İle Süslenmesi	179

4.3.2.6. Kütüphanelerde Kaplama ve Mozaik Süslemeler.....	180
4.3.2.7. Aydınlanma.....	181
4.3.2.8. Nemden Koruma.....	182
4.3.2.9. Kütüphanelerde Üst katlar ve Merdivenler.....	183
4.3.2.10. Çatı.....	183
4.3.3. Kütüphanelerin Diğer Özellikleri	183
4.3.3.1. Kütüphanelerin Porticuslar ve Diğer Alanlar İle Bağlantısı;.....	183
4.3.3.2. Kütüphanelerin Yönü.....	183
4.3.4. Hellenistik ve Roma Dönemi Kütüphane Yapılarının Mimari Özelliklerinin Nitelikleri	185
4.3.5. Kütüphanelerin Kitap Sayıları	192
4.3.6. Kütüphanelerin Bölgelere Göre Dağılım Oranı.....	193
4.3.7. Kütüphanelerin Yüzyıllara Göre Dağılımı ve Yapan Kişiler	197
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	204
KAYNAKÇA	211
DİZİN	227

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 4.1: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Tapınağa Bağlı Olan Kütüphaneler.....	165
Tablo 4.2: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Tıp İle İlgili Olan Kütüphaneler.....	166
Tablo 4.3: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Kamuya Açık Olan Kütüphaneler.....	167
Tablo 4.4: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Okul ve Yüksekokul Kütüphaneleri.....	168
Tablo 4.5: Tez Çalışmasında İncelenen Küçük Asya ve Çevresi'ndeki Kütüphane Yapıları İçinde ve Kütüphane Yakınlarında Mezar Bulunan Kütüphaneler	169
Tablo 4.6: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Varlığını Kanıtlayan Kaynaklar	170
Tablo 4.7: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Varlığını Kanıtlayan Kaynaklar	172
Tablo 4.8: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Döneminde Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Yönü	184
Tablo 4.9: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Genel Mimari Nitelikleri.....	187
Tablo 4.10: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Genel Mimari Nitelikleri.....	191
Tablo 4.11: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin Bölgelere Göre Dağılım Oranı.....	194
Tablo 4.12: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin Bölgelere Göre Dağılım Oranı.....	196
Tablo 4.13: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin, Kurucuları ve Dönemin Liderleri	199
Tablo 4.14: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin, Kurucuları ve Dönemin Liderleri	203

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Papirüsün Elde Ediliş Aşamaları.....	14
Şekil 1.2: Romalılar'ın Kullandıkları Çeşitli Yazı Kalemleri/ Styluslar	19
Şekil 2.1: Özel Arşiv Niteliği Taşıyan Ur Yerleşimi Arşiv Planı.....	35
Şekil 2.2: Nippur Kent Planı, 1, 2, 3 Ofis Arşivleri, 4, 5 Özel Ev Arşivi	37
Şekil 2.3: Ugarit- Ras Şamra Kenti Kütüphane ve Arşivleri (MÖ 15.-14. yy.) Genel Planı.....	38
Şekil 2.4: Ugarit-Ras Şamra Kenti Saray Arşivleri.....	39
Şekil 2.5: Ugarit-Ras Şamra Kenti Özel Ev Arşivleri Planları.....	39
Şekil 2.6: Kar Tukulti Ninurta'nın Arşiv Planı, Resmi Binalarında Bulunan Arşivler ..	40
Şekil 2.7: Kalhu- Nimrud Yerleşimi Yeni Asur Dönemi Asurbanipal Zamanı Tapınak Saray ve Özel Ev ve Tapınak Arşiv ve Kütüphaneleri Genel Planı	41
Şekil 2.8: Nimrud Nabu Tapınağı Arşiv ve Kütüphaneleri	41
Şekil 2.9: Ninova Kenti Genel Planı (6- Özel Ev Arşivlerinin Olduğu Yer)	42
Şekil 2.10: Ninova Kenti Asurbanipal Arşiv ve Kütüphaneleri Planı.....	44
Şekil 2.11: Ninova Kenti Güneybatı Sarayında Arşiv ve Kütüphane Odaları	45
Şekil 2.12: Sultantepe/Huzurina Kenti Özel Ev Yanında Bulunan Arşiv Planı	46
Şekil 2.13: El Amarna Yerleşim Planı (MÖ 1370-1350) Detay.....	48
Şekil 2.14: Edfu Horus Tapınağı Planı (MÖ 237-212).....	49
Şekil 2.15: Boğazköy/Hattuşa Yerleşim Planı.....	51
Şekil 2.16: Hattuşa/Büyükkale Saray Kütüphaneleri (MÖ 13. yy.) 1- A Sarayı Arşiv ve Kütüphanesi, 2- K Sarayı Küçük Kütüphane, 3- E Sarayı Arşiv ve Kütüphanesi, 4- D Sarayı Bulla ve Arşiv kalıntıları binası, 5- Saray Alanının Ortasında Bulunan İdari Arşivin Kalıntıları	51
Şekil 2.17: Hattuşa Kenti Yukarı Şehir Tapınak Alanı Detay; 8, 12, 15, 16 ve Olası 26 Numaralı Tapınaklarda Bulunan Arşiv ve Kütüphaneler	52
Şekil 2.18: Hattuşa Kenti 7- Aşağı Şehirdeki Büyük Tapınak'ta (Tapınak 1'de) Bulunan İdari Arşiv ve Kütüphane, 8- Yamaçta Bulunan Evdeki Kütüphane	52
Şekil 2.19: Kuşaklı-Sarissa Tapınak Kenti Planı.....	53
Şekil 2.20: Şapinuva/Ortaköy Kenti Saray Arşiv ve Kütüphanesi Planı.....	54
Şekil 2.21: Maşathöyük/Tapigga Kenti Saray Arşivi Kalıntıları	55

Şekil 2.22: Persepolis Kenti (MÖ 500) Saray Alanında Bulunan Arşiv Binaları	56
Şekil 2.23: Susa Yerleşim Planı, 1. Arşiv Kalıntıları, 2. Belki Özel Arşiv Niteliği Taşıyan Bina	57
Şekil 2.24: Platon Akademiası'nın Planı (Travlos'un)	65
Şekil 2.25: Roma Dönemi Caracalla Hamamı Kütüphanesi Planı	72
Şekil 3.1: İskenderiye Kenti'nin Planları; a. Hellenistik Dönem Planı, b. Roma Dönemi Planı	79
Şekil 3.2: Serapis Tapınağı'nın Bulunduğu Alan.....	84
Şekil 3.3: İskenderiye Serapis Tapınağı Planı	85
Şekil 3.4: Serapis Kütüphanesi, a. Uzun Bir Ana Salon ve İki Yan Oda ile ya da b. Bir Ana Salon ve Bir Yan Oda Planlı Olabileceğini Gösteren Öneriler.....	86
Şekil 3.5: Serapis Tapınağı Rekonstrüksiyonu (MÖ 246-221)	87
Şekil 3.6: Pergamon Antik Kenti'nin Konumu	88
Şekil 3.7: Pergamon Kentinin Dönemsel Gelişim Alanlarını Gösteren Çalışma	89
Şekil 3.8: Pergamon Kenti Yukarı Şehir Genel Planı	90
Şekil 3.9: Pergamon Kenti Rekonstrüksiyonu.....	91
Şekil 3.10: Pergamon Kenti Akropolis Alanı	92
Şekil 3.11: Pergamon Kenti Yerleşim Yükseltisi Göstergesi	92
Şekil 3.12: Pergamon Kenti Athena Kutsal Alanı ve Kütüphane.....	93
Şekil 3.13: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon ve Ön Cephe Kesiti	94
Şekil 3.14: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon'un Kitap Deposu Şeklindeki Rekonstrüksiyonu	95
Şekil 3.15: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon'un Ziyafet Yeri Olabileceğini Gösteren Rekonstrüksiyon.....	98
Şekil 3.16: Ephesos Antik Kenti'nin Coğrafi Konumu.....	106
Şekil 3.17: Ephesos Antik Kenti; a. Dönemsel Gelişim Alanları Leke Çalışması, b.Kentin Yukarıdan Görünümü	107
Şekil 3.18: Ephesos Kent Planı.....	108
Şekil 3.19: Ephesos Celsus Kütüphanesi Bulunduğu Yer Planı.....	109
Şekil 3.20: Ephesos Celsus Kütüphanesi Ön Cephe Rekonstrüksiyonu	111
Şekil 3.21: Ephesos Celsus Kütüphanesi Planı	112
Şekil 3.22: Ephesos Celsus Kütüphanesi Cephesi'nin Tasarımı.....	113

Şekil 3.23: Ephesos Celsus Kütüphanesi Nişlerinin Gösterimi.....	116
Şekil 3.24: Niemann'a Göre Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin İç Kısım Rekonstrüksiyonu	117
Şekil 3.25: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nde Mezar Yerini Gösteren Bir Kesit Çizimi	118
Şekil 3.26: Ephesos Celsus Kütüphanesi Gözlemcinin Görsel Konisini Gösteren Taslak	120
Şekil 3.27: Ephesos Celsus Kütüphanesi, a. Hueber'in Kütüphane Cephesi İllüzyonunu Gösteren Kroki, b. Burrell'in Kütüphane ve Çevresini Gösteren Çizimi	121
Şekil 3.28: Side Kenti Planı.....	124
Şekil 3.29: Side M Binası Planı.....	125
Şekil 3.30: Side M Binası, Beken'in İç Kısım Rekonstrüksiyonu	126
Şekil 3.31: Kremna Yerleşim Yeri Planı	130
Şekil 3.32: Kremna Kütüphanesi (Q Yapısı) Planı.....	131
Şekil 3.33: Kremna Kütüphanesi Plan Üzerinde Heykellerin Gösterimi	132
Şekil 3.34: Kremna Kütüphanesi'nin Yapı Kesiti.....	134
Şekil 3.35: Sagalassos Kent Planı.....	136
Şekil 3.36: Sagalassos Neon Kütüphanesi Topografik Planı.....	137
Şekil 3.37: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 1. Evre Planı (MS 120 Sonrası).....	139
Şekil 3.38: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 2. Evre Planı (MS 2. yy. Sonu)	139
Şekil 3.39: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 3. Evre Planı (MS 360).....	140
Şekil 3.40: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin İç Mekânını Gösteren Waelkens'in Çizmiş Olduğu Restitüsyonlar	141
Şekil 3.41: Rodos Gymnasium Kütüphanesi'nin Planı.....	145
Şekil 3.42: Nysa Kent Planı.....	147
Şekil 3.43: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Genel Planı	148
Şekil 3.44: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Plan Önerileri, a. Diest'in Planı b. Hoephner'in Planı, c. İdil'in Planı	149
Şekil 3.45: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Gerçek Plan Şekli Önerisi	149
Şekil 3.46: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Ana Salonun Kuzey ve Doğu Tarafının Öneri Çizimleri	151
Şekil 3.47: Pergamon Kenti Roma Dönemi Gelişim Alanındaki Ana Mimari Öğeler	156

Şekil 3.48: Pergamon Kenti Asklepion Alanı'nın Planı	157
Şekil 3.49: Pergamon Asklepion Kütüphanesi Planı ve Plan Kesiti	158
Şekil 3.50: Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nin İç Kısım Duvar, Niş ve Pencere Öğelerini Gösteren Rekonstrüksiyon	160
Şekil 4.1: Tez Çalışmasında İncelenen Mimari Kalıntıları Mevcut Hellenistik Dönem ve Roma Dönemine Ait Küçük Asya Kütüphaneleri'nin Plan Karşılaştırılması, a. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, b. İskenderiye Serapis Kütüphanesi, c. Ephesos Celsus Kütüphanesi, d. Side M Binası Kütüphanesi e. Kremna Kütüphanesi, f. Sagalassos Neon Kütüphanesi, g. Nysa Kütüphanesi, h. Pergamon Asklepion Kütüphanesi	174
Şekil 4.2: Pergamon Kütüphanesi Raf Rekonstrüksiyonları, (Bohn'un Önerisi, Götze'nin Önerisi, Hoephner'in Önerisi).....	178
Şekil 4.3: Duvar Boşluğu Olan Kütüphaneler; a. Pergamon Kütüphanesi Podium ve Duvar Arasındaki Havalandırma Boşluğu, b. Ephesos Celsus Kütüphanesi Podium ve Duvar Arasında ki Boşluğun Görünümü, c. Nysa Kütüphanesi Havalandırma Boşluğu, e. Pergamon Asklepion Kütüphanesi Salon etrafını Çevreleyen Çift Duvar	182
Şekil 4.4: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Kütüphanelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı	198
Şekil 4.5: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Kütüphanelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı	201

HARİTALAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Harita 2.1: Mezopotamya Yerleşim Haritası	34
Harita 2.2: Mısır Yerleşimleri Haritası	47
Harita 2.3: Hitit Uygarlığı Yerleşim Haritası	50
Harita 2.4: Pers İmparatorluğu Yayılım Alanı	55
Harita 2.5: Girit Adası Yerleşim Yerleri	58
Harita 3.1: Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresinde İncelenen Kütüphanelerin Bulunduğu Yerler	77
Harita 3.2: Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresinde İncelenen Kütüphanelerin Bulunduğu Yerler	105
Harita 3.3: Kremna Yerleşim Bölgesi	129
Harita 3.4: Sagalassos Kenti Konumu	135

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

Resim 1.1: a. Chauvet Mağarası (MÖ 25.000-17.000) ve b. Lascaux (Fransa) Mağarası (MÖ 16.000-14.000) Resimleri	4
Resim 1.2: Göbeklitepe Kabartmaları	5
Resim 1.3: Kargamış, Hitit Hiyeroglif Yazısı	7
Resim 1.4: Uruk'tan Ele Geçmiş MÖ 1750 Tarihli Çivi Yazılı Tablet	8
Resim 1.5: Hagia Tria'dan Ele Geçmiş Linear A Tabletleri.....	8
Resim 1.6: Linear A Yazıtlı Phaistos Diski ve Çizimi	9
Resim 1.7: Girit'ten Linear B Yazılı MÖ 1450-1400'e Tarihli Tablet	9
Resim 1.8: Hierakanpolis'den Eski Mısır Dönemi MÖ 3500-3200'e Tarihli Keten Bezine Yapılmış Resim	11
Resim 1.9: Nimrut'ta Ele Geçmiş Tahta Tablet Örneği.....	12
Resim 1.10: Pompei'den Ele Geçmiş Yazı Yazılacak Kısmı Balmumu İle Kaplanmış Tahta Tablet.....	12
Resim 1.11: Mısır'dan Ele Geçmiş MÖ 172'ye Tarihli Papirüs Örneği	14
Resim 1.12: MÖ 3200-3100 Tarihli Uruk'tan Ele Geçmiş Kil Tablet Örnekleri	15
Resim 1.13: a. Konik Şekilli Tablet (Ev Satım Belgesi, b. Prizma Şekilli Sümerce Edebi Metin	16
Resim 1.14: Üzerinde Megakles, Xantippos ve Themistokles İsimleri Yazılı Ostrakon Örnekleri.....	16
Resim 1.15: Boğazköy/Hattuşa'dan Ele Geçmiş Bir Hitit Bronz Tableti.....	18
Resim 1.16: Roma Dönemine Ait Mürekkep Hokkaları	19
Resim 1.17: Antik Mısırdaki Yazıcı ve Yazı Aletleri	20
Resim 1.18: Umblicusa Sarılı Rulo Örneği.....	22
Resim 1.19: Ruloların Saklanması ve Korunması İçin Kullanılan Scrinium Örneği.....	23
Resim 1.20: Dakha'dan Ele Geçmiş Olan Üzerinde İsokrates'in Konuşmasının Yer Aldığı Bir Kodeks Örneği	23
Resim 1.21: Üzerinde Yazı Araç ve Gereçlerinin Betimli Olduğu Pompei Duvar Resmi.....	24
Resim 2.1: MÖ 6. yy.'a Ait Üzerinde Bir Kadının Rulo Okuduğunu Betimleyen Bir Boiotia'dan Ele Geçmiş Pişmiş Toprak Eser.....	29

Resim 2.2: Nippur Kataloğu (MÖ 2000).....	36
Resim 2.3: Nippur Kazılarında Tablet Evi Tapınağının Bir Görünüğu.....	36
Resim 2.4: Ninova Kenti Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-627), a. Güneybatı Saray'ındaki Yazıcıların Betimi, b-c. Kuzeybatı Saray'ındaki Yazıcıların Betimi	43
Resim 2.5: Şapinuva/Ortaköy Kenti Kazı Alanı	54
Resim 2.6: MÖ 5. yy. Ders Sahnelerinin Yer Aldığı Yunan Attika Duris Vazosu.....	61
Resim 2.7: Yunan Sanatı'ndaki En Eski Eser, Rulo Okuma Tasvirli Eser, Onesimos Resemi (Yaklaşık MÖ 490).....	62
Resim 2.8: Carrellino Ressamı Attika Vazosu MÖ 5. yy. Kitap Okuma Betimi	62
Resim 2.9: Grek Okulunda Öğrencilerin Elllerinde Ruloların Olduğu Betimli Görsel ..	63
Resim 2.10: Platon Akademia'sı Öğrencilerin Kitap Okuduğu Alan, a. Temellerin Görünümü, b. Hoephner'in Rekonstrüksiyonu.....	66
Resim 2.11: Platon Akademia'sı Kuzey Odaları Manzarası, a. Kuzeybatıdan Odanın Görünümü, b. Güneybatı Ana Odasının Görünümü, c. Kuzeydoğu Yönünden Kuzeydoğu Odalarının Görünümü, d. Güneydoğu Yönünden Kuzeydoğu Odalarının Görünümü	66
Resim 2.12: Roma Dönemi Ruloların Raflara Nasıl Konulduğunu Gösteren Bir Çizim	71
Resim 2.13: Roma Dönemi'ne Tarihli Bir Doktorun Üzerinde Kendisine Ait Özel Kütüphanesinin Olduğunu Gösteren Lahit.....	73
Resim 3.1: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Podium İle Duvar Arasında Bulunan Havalandırma Nitelikli Boşluk.....	96
Resim 3.2: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Odasında Heykelin Konulduğu Yer Podium Merkezi	96
Resim 3.3: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon'da Bulunan Phidias'ın Heykelinin Kopyası Olan Tanrıça Athena Heykeli.....	97
Resim 3.4: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Dış Görünümü ve Güney Kapısı.....	110
Resim 3.5: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Podium ve Duvar Arasındaki Boşluğunun Görünümü, a. Kuzeyde Bulunan Agora ile Kütüphane Arasındaki Boşluk, b. Planda Gösterimi	112
Resim 3.6: Ephesos Celsus Kütüphanesi Detayı.....	114

Resim 3.7: Ephesos Celsus Kütüphanesi Detayı.....	114
Resim 3.8: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Salon Görünümü	115
Resim 3.9: Restorasyon Öncesi Ephesos Celsus Kütüphanesi Görünüşleri, a. Ana Salonun Apsisli Girişi ve Nişlerin Görüntüsü, b. Kuzey Duvarı Nişleri ve Podium Görünümü	115
Resim 3.10: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Podium Merkezi.....	116
Resim 3.11: Ephesos Celsus Kütüphanesi Celsus Lahdi.....	118
Resim 3.12: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Yazıtları.....	119
Resim 3.13: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Yazıt Alınlığından Detay	120
Resim 3.14: Side M Binası'nın Genel Görünüşü.....	124
Resim 3.15: Side M Binası, a. Restorasyon Öncesi, b. Restorasyon Sonrası, c. Ana Salonun Kuzeyinde Bulunan Yan Oda, d. Ana Salon da Restore Edilmiş Dairesel Niş ve Aedicula, e-f. Ana Salonu Kaplayan Plakalar	127
Resim 3.16: Kremna Kütüphanesi'nde Bulunan Heykeller; a. Büyük Athena Heykeli, b. Küçük Athena Heykeli, c. Aphrodite Heykeli, d. Hygeieia Heykeli, e. Leto Heykeli, f. Giyimli Kadın Heykeli, g. Apollon Heykeli, h. Asklepios Heykeli, ı. Herakles Heykeli, i. Tykhe Heykeli	133
Resim 3.17: Kremna Kütüphanesi'nin Güneybatıdan Görünümü	134
Resim 3.18: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin Güneyden Görünümü	138
Resim 3.19: Sagalassos Neon Kütüphanesi a. ve b. Polikrom Mozaiklerin Görünümü c. ve d. Merkezi Mozaik Detayı.....	140
Resim 3.20: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin Podiumu ve Nişleri.....	142
Resim 3.21: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin Podium Üzerinde ki Yazılardan Detay	143
Resim 3.22: Rodos Gymnasium Kütüphanesi'nin Restorasyon Öncesi ve Sonrası Şekli.....	146
Resim 3.23: Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nin Görünümü.....	149
Resim 3.24: Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nde Ana Salonun Batı Tarafında Bulunan Podium	150
Resim 3.25: Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nin Nişlerinin Görünümü ve Rekonstrüksiyonu.....	151

Resim 3.26: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Güney Girişi Önünden Açığa Çıkarılan Lahit	152
Resim 3.27: Pergamon Asklepios Kutsal Alanı	157
Resim 3.28: Pergamon Asklepion Kütüphanesi Salon Görünümü	159
Resim 3.29: Pergamon Asklepion Kütüphanesi a. Kütüphane Apsisi ve Yanlarda Bulunan Nişler; b. Apsis İçinden Ele Geçen Hadrianus Heykeli.....	160
Resim 3.30: Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nin Pencere Kalıntıları.....	161
Resim 4.1: Kütüphane Nişleri, a. Ephesos Celsus Kütüphanesi Nişleri, b. Ephesos Celsus Kütüphanesi Apsisi, c. Side M Binası, d. Kremna Kütüphanesi, e. Sagalassos Neon Kütüphanesi, f. Nysa Kütüphanesi, g. Rodos Kütüphanesi, h. Pergamon Asklepion Kütüphanesi.....	176
Resim 4.2: Kütüphanelerde Podium; a. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, b. Ephesos Celsus Kütüphanesi, c. Side M Binası, d. Sagalassos Neon Kütüphanesi, e. Nysa Kütüphanesi	179
Resim 4.3: Mozaik ve Diğer Süslemeler; a. Ephesos Celsus Kütüphanesi Tavan Kasetleri ve Mermer Plakaları Gösteren Rekonstrüksiyon Çizimi, b. Side M Binası Tavanı ve Yerleri Gösteren Rekonstrüksiyon, c. Side M Binası Ana Salonu Kaplayan Plakalar, d-e. Sagalassos Neon Kütüphanesi 3. Evre Planı Mozaik Görüntüsü ve Orta Detayı	180
Resim 4.4: Kütüphane Yapılarında Pencere, a. Pergamon Kütüphanesi Plan Kesiti Pencere Görünümü Rekonstrüksiyonu, b. Pergamon Asklepios Kütüphanesi Pencere ve Nişleri Gösteren Rekonstrüksiyon, c. Ephesos Celsus Kütüphanesi Pencere Açıklıkları.....	181

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
Bkz.	Bakınız
DPÜ	Dumlupınar Üniversitesi
Dr.	Doktor
eCAADe	Education and Research in Computer Aided Architectural Design in Europe
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Prof.	Profesör
RAL.	The Royal Alexandrian Library
ss.	Sayfa Sayısı
Tab.	Tabaka
Yard.	Yardımcı
Yay.	Yayın
yy.	Yüzyıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

Paleolitik dönem ile birlikte insanlar, ilk standart aletleri icat etmişler ve toplumsallığın bir getirisi olan insanlar ile iletişim kurmaya ihtiyaç duymuşlardır. İlk insanların birbirleriyle iletişim kurabilmek adına çizmiş olduğu mağara resimleri o dönem insanların yaşamını, kültürünü gelecek nesillere aktaran, aynı zamanda bir bilgi birikimi özelliği taşıyan ilk arşiv nitelikli eserlerdir.

MÖ 3000'lerde Mezopotamya'da Sümerler tarafından yazı icat edilmiş ve böylece insanın içinde yaşadığı toplumla ilişkili birçok öge yazı aracılığıyla kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu gelişim ile birlikte bu kayıtların toplandığı arşiv ve kütüphane binalarının ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Yazının icadı medeniyetlerin gelişimlerini hızlandırmış ve yazı diliyle oluşturulan belgeleme yöntemi insanlık tarihinde yeni bir çığır açmıştır.

En erken arşivleme özel kütüphanelerde, saray kütüphanelerinde ve tapınak yani dini nitelikli kütüphanelerde sağlanmıştır. Zaman içinde gelişen kütüphanecilik kavramı Hellenistik dönem'de sistematik bir yapıya bürünmüştür. Hellenistik dönem öncesi dışa kapalı olan kütüphanecilik anlayışı, Hellenistik dönemle birlikte halkın erişimine açılmıştır. Ancak bu kütüphaneler aristokratik yapıya hizmet etmekten öteye gidememiştir. Hellenistik dönem ile birlikte ilk bağımsız kütüphane binaları inşa edilmiştir. Kütüphaneler her dönemde kralların ve soyluların vazgeçilmez unsurları olmuştur. Çoğu zaman krallar ve soylular bu yapıları bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır.

"Hellenistik ve Roma Döneminde Küçük Asya'daki Kütüphaneler" adlı çalışma, kütüphane ve arşivcilik kurumunun gelişim tarihinin bir kesiti olarak incelenmesi açısından önemlidir. Eski çağlardan günümüze kadar başta Hellenistik ve Roma dönemi Küçük Asya Kütüphaneleri olmak üzere, Mısır, Hitit, Mezopotamya, Persler, Minos ve Miken Uygarlıkları ve Antik Yunanlılar'ın kütüphanecilik ve arşiv kurumları ele alınmış ve böylece Hellenistik ve Roma dönemi kütüphane ve arşiv özelliklerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Bu tez çalışmasındaki bilgiler ve resimler kütüphanelerden ve internet ortamındaki kaynaklardan elde edilmiş olup, usulsüz veriler bu tezde kullanılmamıştır.

"Hellenistik ve Roma Döneminde Küçük Asya'daki Kütüphaneler" adlı çalışma dört bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde, kütüphanelerin oluşumunda önemli yeri olan yazının gelişim süreci, yazı aletleri ve kitap oluşumu incelenmiştir.

İkinci bölümde, kütüphane ve arşivciliğin gelişimi, kütüphanenin önemi, kütüphaneler hakkında araştırma yapmış olan kişiler, Hellenistik ve Roma dönemi öncesinde bulunan uygarlıkların arşiv ve kütüphaneleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde çalışmanın temel konusu olan "Hellenistik ve Roma Döneminde Küçük Asya Kütüphaneleri" Anadolu'nun çevresinde bulunan örnekler ile incelenmiştir. Böylece konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Dördüncü bölümde ise Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya'daki Kütüphaneler'in bir değerlendirmesi yapılmış ve kütüphanelerin genel özellikleri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZININ GELİŞİMİ, ÇEŞİTLERİ, YAZI MALZEMELERİ VE KİTAP OLUŞUMU

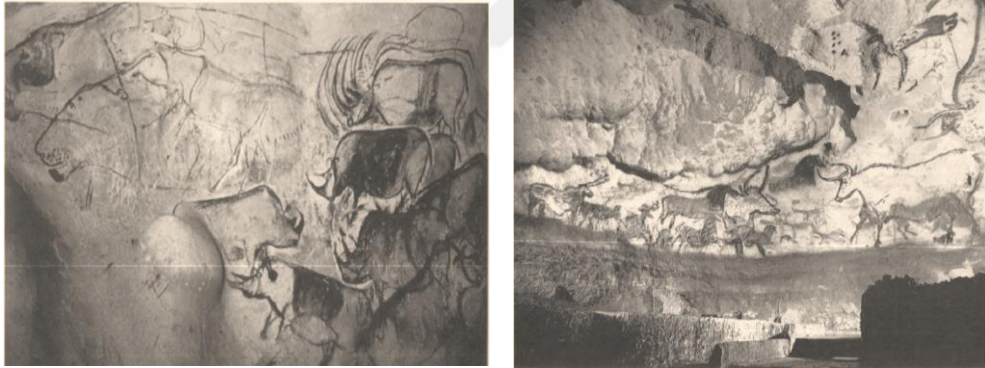

1.1. YAZININ GELİŞİM SÜRECİ

Kütüphane, insanın duygu ve düşüncelerinin yansıdığı, belgelerin saklandığı ve korunduğu yerdir. Kütüphane ve arşivlerde genel anlamda "bilgi" saklanmaktadır (Keseroğlu, 2010: 649). Bilim hem birikimli hem de kayıtlı olması açısından kütüphane ve arşivcilik kurumu için önemlidir. Bilim tarihleri genellikle üç aşamada ele alınır: Büyü, din, akıl (Keseroğlu ve Demir, 2016: 366-367). Bilim insanların yazıyı bulmasından çok önce oluşmuştur. Paleolitik dönem mağara resimleri örnektir (Resim 1.1). Tarihin yazı ile başlaması, insanların yazıdan daha önce katkılar sunduğu gerçeğini değiştirmez (Keseroğlu, 2005: 2).

Yazı, ağızdan çıkan sözcüklerin, seslerin, gözle görülebilen, dokunulabilen işaretler halinde şekle bürünmüş, kaydetmeyi sağlayan halidir (Hırçın, 1995: 1). Dil, dinleme, konuşma, okuma ve yazma adı verilen dört temel beceri ile ortaya çıkan bir olgu olup insan hayatını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır (Özbay, 2005: 67).

Resim 1.1: a. Chauvet Mağarası (MÖ 25.000-17.000) ve b. Lascaux (Fransa) Mağarası (MÖ 16.000-14.000) Resimleri

a.

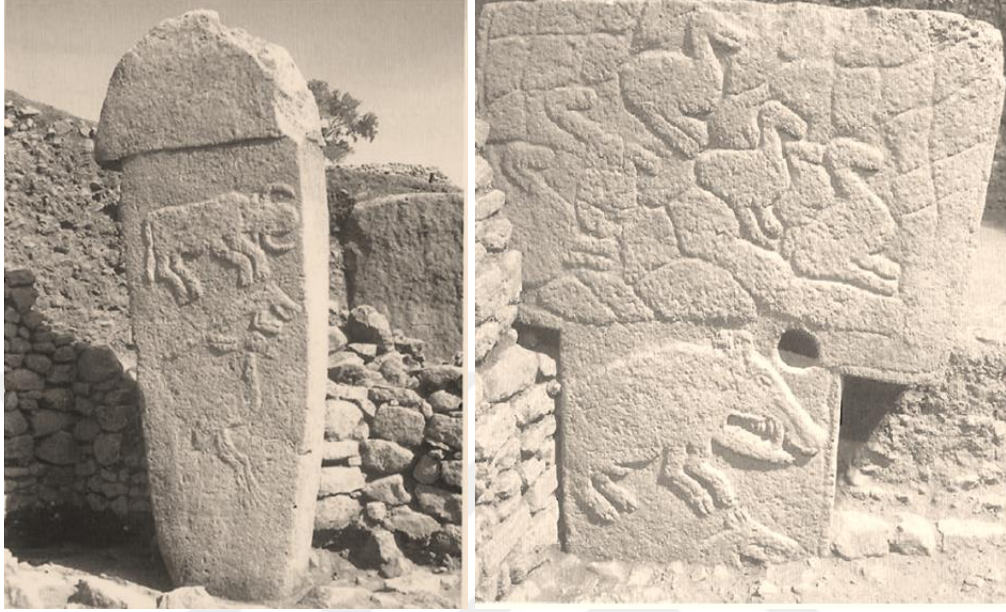
b.

Kaynak: Fleming ve Honour, 2016: 29-30.

İnsanlar Neolitik dönem ile birlikte yerleşik hayata geçmeye başlamış ve bununla birlikte iletişim ve etkileşim artış göstermiştir. Bu dönemde iletişim resimsel işaretler taşıyan şekiller ile sağlanmış olmalıdır. Tarihçiler taş vb. eserlerin üzerinde bu tür resimsel şekillerin bulunmasını, bu şekillerin yazının prototipini oluşturduğu kanaatine varmışlardır. Örneğin Göbeklitepe dini alanında bulunan kabartma eserler

(Resim 1.2) üzerindeki hayvan tasvirleri, burada kazı yapmış kişi tarafından yazının ilk şekilleri olarak görülmeye çalışılmıştır (Özkaral, 2015: 372).

Resim 1.2: Göbeklitepe Kabartmaları

Kaynak: Schmidt, 2007: 178-188.

Yazının bulunmasıyla bilgilerin depolanması ihtiyacı doğmuş ve arşiv/kütüphane kurumu oluşmuştur (Keseroğlu ve Demir, 2016: 368). Yazının gelişim aşamasına baktığımızda, ilk önce ideografik yazı süreci (resimler ile olayların anlatılması), piktografik yazı süreci (bir karakterin heceyi, bir kelimeyi, oluşturduğu dönem) ve alfabetik yazı süreci (tek bir karakterin tek bir sesi ifade ettiği dönem) evrelerinden oluşur (Hughes ve Özçoban, 2005: 339-344).

İlkyazı Mezopotamya ve Mısır'da MÖ 3000'in başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Tarihi Çağlar başlamıştır (Akurgal, 2005: 2). Kitap olarak değerlendirilebilecek ilk metinler ve koleksiyonlar MÖ 3000'li yıllarda Yakındoğu'nun Tunç Çağı dönemlerinde Mezopotamya saray ve tapınaklarında, MÖ 2000'li yıllarda ise Suriye, Anadolu ve Mısır kültürlerinde karşımıza çıkmaktadır (Wolf, 2013: 9). Mezopotamya'da yazı ekonomik amaçlar için geliştirilmişken, Mısır'da Mezopotamya'nın aksine yazı, ekonomik değil politik bir şekilde gelişim göstermiştir (Assmann, 2015: 180).

Anadolu'ya yazıyı Asurlu tüccarlar getirmişler ve Anadolu'da Tarihi Çağlar'ı başlatmışlardır. MÖ 19. ve 18. yüzyıllarda Asurlu tüccarlar Anadolu'ya ticaret amaçlı gelmişler ve Kayseri'de Kültepe bölgesine yerleşmişlerdir. Buralara Karum (Pazar yerleri) ve Wabartumlar (Dinlenme yerleri) inşa etmişlerdir (Özkaral, 2015: 374). Anadolu'nun bilinen en eski yazılı belgesi, yeni ele geçen buluntular ile Aksaray İli Achemhöyük kazılarında bulunmuştur. "Kaya kristalinden" bir parça üzerine kazınmış, tek satırlık Erken Tunç dönemine ait bu yazıt; yalnız Anadolu'nun değil, Avrupa'nın da var olan en eski yazılı belgesi konumundadır (Çirkin, 2017). Mezopotamya-Anadolu bağlantısı açısından büyük ticaret merkezi olan Kültepe/Kaniş yerleşiminde ele geçen yazılı belgeler önemlidir (Bozca, 2008: 110).

Yazının bulunması ile birlikte sayısı artan belgelerin korunma ve düzenlenme işlemleri tapınak rahiplerince (yazıcılar) gerçekleştirilmiştir (Keseroğlu, 2015: 113). İnsanların farklı alanlara dağılması ve buldukları ortamlara bağlı olarak yazı için kullandıkları malzemelerde değişiklik göstermiştir (Dalkıran, 2013a: 176).

1.2. YAZI ÇEŞİTLERİ

Yazı bölgelere ve kültürlere göre değişiklik göstermiştir. Yazının icat edilmesi öncesinde ilk başta resim niteliğinde olan ideografik yazılar gelişmiş, sonrasında piktografik yazılar gelişmiş ve bunun ardından harf özellikli yazı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünde kütüphane ve arşivcilik kurumunun anlaşılması açısından yazı ve yazının gelişim süreci incelenmiştir.

1.2.1. İdeografik Yazılar

İnsanların olayları anlatabilmek için resimleri kullandıkları yazı şeklidir. Bu yazı çeşidi bir olayı bir bütün olarak anlatmak için kullanılmıştır. Bir olayın dili yerine direk kendisi çizilerek anlatım amaçlanmıştır. Mağara resimleri buna örnektir (Hughes, 2005: 339-340).

1.2.2. Piktografik Yazılar

İdeografik yazının devamı niteliğinde olan bu yazı çeşidi, resimsel ifadelerin bir olayı bir bütün olarak anlatmadığı, sadece bir kelimeyi ya da heceyi ifade ettiği yazı çeşididir. Buna en iyi örnek Hiyeroglif yazıdır (Hughes, 2005: 341).

1.2.2.1. Hiyeroglif Yazılar

Hiyeroglif yazı (Resim 1.3), Mısır'da bulunmuştur. Daha sonra Ege ve Anadolu'da etkisi görülen, işaretli resim özelliği taşıyan yazıların genel ismidir (Özkara, 2015: 374). Hiyeroglif yazıyı Mısır (MÖ 3000) başta olmak üzere, Hititler (MÖ 1650), Minoslular (MÖ 2000) kullanmışlardır (Güzel, 2015: 29-42).

Resim 1.3: Kargamış, Hitit Hiyeroglif Yazısı

Kaynak: Diker, 2000: 16.

1.2.2.2. Çivi Yazısı

Çivi yazısı, Latince "cuneus" kama ve "forma" biçim kelimelerinden oluşan, "çivi biçimli yazı" anlamına gelir (Çilingir, 2011: 6).

Çivi yazısı başta Sümer çivi yazısı (MÖ 3000) olmak üzere, Hurri çivi yazısı, Hitit çivi yazısı (MÖ 2000), Akad çivi yazısı (MÖ 3000), Babil çivi yazısı (MÖ 19. yy.), Urartu çivi yazısı (MÖ 9-7. yy.), Elam çivi yazısı, Ugarit çivi yazısı (MÖ 14. yy.) ve Frig çivi yazısından (MÖ 8. yüzyılın başları) oluşur (Resim 1.4) (Güzel, 2015: 46-94).

Resim 1.4: Uruk'tan Ele Geçmiş MÖ 1750 Tarihli Çivi Yazılı Tablet

Kaynak: Dalkıran, 2013b: 205.

1.2.2.3. Linear A

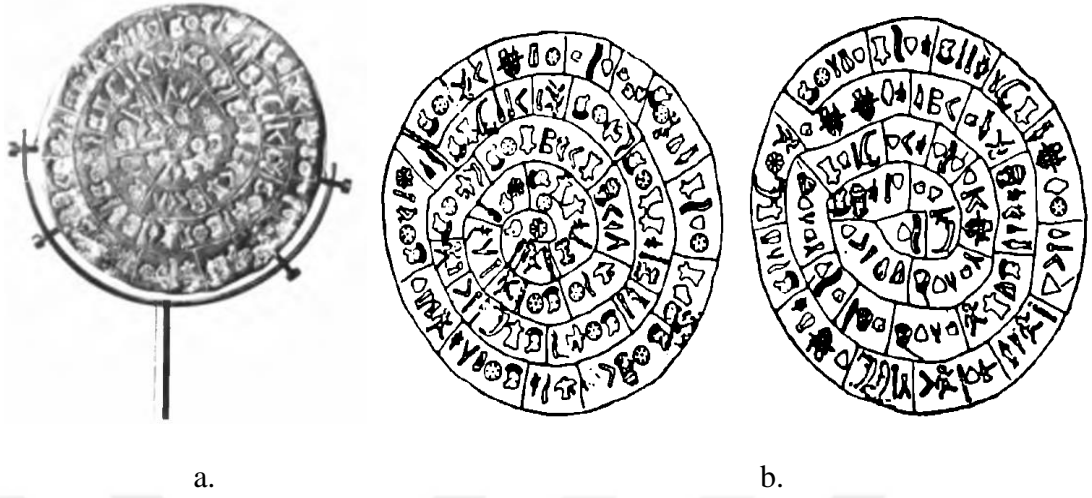
Girit kültürüne ait olan Linear (Çizgisel) A yazısı (MÖ 1600), Girit'in Kuzeyinde, Girit Adası'nın orta ve doğu bölgelerinde ve Yunanistan'da tespit edilen bir yazı çeşididir (Resim 1.5-1.6). Bu bölgelerde önceleri Hiyeroglif yazı kullanılmış ve daha sonra bu yazı sistemine geçilmiştir. Bu yazı sivri uçlu kalemler ile kil levhalara yazılmış ya da papirüslere mürekkep ile yazılmıştır (Güzel, 2015: 23-24).

Resim 1.5: Hagia Tria'dan Ele Geçmiş Linear A Tabletleri

Kaynak: Alexiou, 1991: 131.

Resim 1.6: Linear A Yazıtlı Phaistos Diski ve Çizimi

Kaynak: a.Alexiou, 1991: 56; b. Friedrich, 2000: 164.

1.2.2.4. Linear B yazısı

Linear B (MÖ 15. yy.) yazısına, Mora Yarımada'sının batı sahillerinde, Yunanistan'ın güneyi ve Girit'in kuzeyinde rastlanmıştır (Resim 1.7). Linear A yazısı gibi kil tablet üzerine, papirüslere ve çanak çömlek parçaları üzerine yazılmıştır. Bu yazıya ait 3000 kadar tablet Knossos Sarayı'nın son yapı katlarında bulunmuştur (Güzel, 2015: 26-27). Anadolu'da Linear B yazılı seramik parçalar Halikarnassos'dan da ele geçmiştir (Diler, 2007: 18)

Resim 1.7: Girit'ten Linear B Yazılı MÖ 1450-1400'e Tarihli Tablet

Kaynak: Howitt, 2009: 144.

1.2.2.5. Harf Temelli Yazılar

Fenike alfabesi (MÖ 1400), Etrüsk alfabesi (MÖ 12. yy.'dan itibaren görülür), Yunan alfabesi (MÖ 750-MÖ 480 sürecinde gelişmiş) ve Roma-Latin alfabesi (MÖ 114) olarak sıralanabilir (Güzel, 2015: 94-108).

Alfabetik yazı din adamı olmayanların ve halkın kültürel mirasa katkıda bulunmalarına yardımcı olmuş, böylece çeşitlilik sağlanmıştır (Mcneill, 2002: 104).

Yunanlılar MÖ 9. yy.'da Fenikeliler'den öğrendikleri alfabeye bazı harfler eklemişler ve Yunan alfabesini oluşturmuşlardır (Labarre, 1994: 7). Romalılar ise Yunan alfabesi üzerinde değişiklik yapmışlar ve Latin alfabesini oluşturmuşlardır (Taşkın, 2011: 89).

1.3. YAZININ KULLANILDIĞI MALZEMELER VE ALETLER

İnsanlar, yazının bulunması ile duygu ve düşüncelerini, bilgilerini anlatmak istemişler, kaydedebilecekleri ortamlar oluşturmuşlar ve aletler yapmışlardır. Bu aletler doğal ve doğal olmayan malzemelerden oluşmaktadır.

1.3.1. Yazı Malzemeleri

1.3.1.1. Organik Malzemeler

Toplumların buldukları ortama göre bulabilecekleri malzemeler farklılık göstermiştir. Organik malzemeler doğadan elde edilebilen ve kullanılan malzemeler olup, belli zaman geçtiğinde yok olmaya müsait olan malzemelerdir.

1.3.1.1.1. Ağaç Yaprakları ve Ağaç Kabukları

Ağaç yaprakları doğada kendiliğinden var olan ve yazı yazmak için kullanılan malzemedir. Örneğin palmye ağacı yaprakları doğu bölgelerinde yıllar boyunca kullanılmıştır (Güzel, 2015: 6). Pilinius, papirüsten önce, ağaç yapraklarının ve ağaç kabuklarının yazı malzemesi olarak kullanıldığını aktarmıştır (Demiriş, 1995: 3).

Yazı yazmak için ağaç yapraklarının yanı sıra ağaç kabukları daha elverişlidir. Özellikle ıhlamur ağacı kabukları buna örnek olabilir. Roma'da ıhlamur ağacından

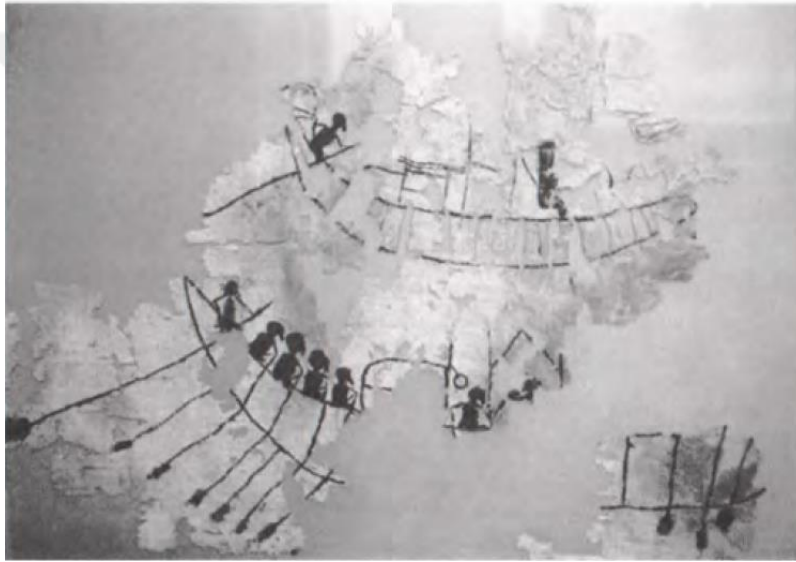

yapılmış rulolar ile papirüs ruloları birlikte aynı dönemde kullanılmıştır (Güzel, 2015: 6).

1.3.1.1.2. Keten Bezi

Keten bezi kullanımı (Resim 1.8.) Eski Mısır döneminde başlamış, Roma döneminde ise başta dini içerikli metinleri yazmak amacı ile kullanılmıştır (Demiriş, 1995: 4).

Resim 1.8: Hierakanpolis'den Eski Mısır Dönemi MÖ 3500-3200'e Tarihli Keten Bezine Yapılmış Resim

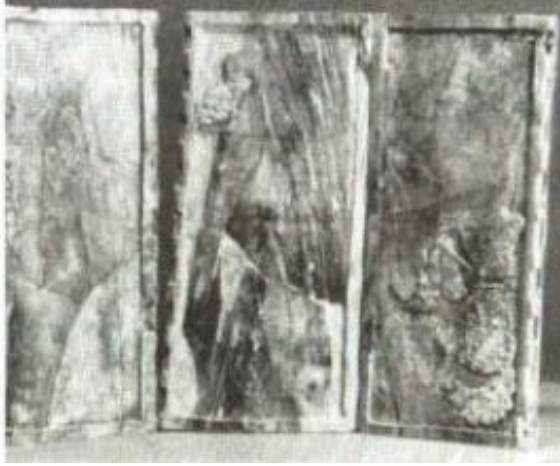
Kaynak: Fleming ve Honour, 2016: 53.

1.3.1.1.3. Tahta Tabletler ve Balmumu Tabletler

Tahta tabletler (Resim 1.9), 1-10 adet tahta ya da fildişi parçalarının birbirlerine toka ya da menteşe ile birleşiminden oluşan ya da kenarlarına delikler açılıp buralardan ipler geçirilerek birleştirilen bir araçtır. Bu tabletlere doğrudan tebeşir ya da mürekkep ile yazı yazılabiliyordu ya da tabletlerin içi oyularak bu oyuklara bal mumu dökülüyor ve bir kalem yardımı ile üzerine kazıyarak yazılabiliyordu (Dalkıran, 2013b: 206).

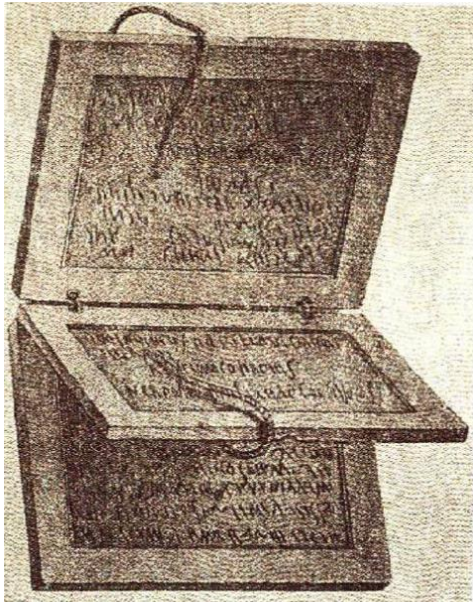
Resim 1.9: Nimrut'ta Ele Geçmiş Tahta Tablet Örneği

Kaynak: Hırçın, 1995: 24.

Grek ve Roma dünyasında eski zamandan beri tahta tabletlerin balmumu ile kaplanarak kullanımı söz konusudur (Resim 1.10). Bu sistem yazı için bir kolaylık oluşturmuştur (Güzel, 2015: 8; Jenkins, 1993: 15).

Resim 1.10: Pompei'den Ele Geçmiş Yazı Yazılacak Kısmı Balmumu İle Kaplanmış Tahta Tablet

Kaynak: Demiriş, 1995: 28.

Roma dünyasında yazı yazmak için kullanılan en yaygın yol olan balmumu tabletlerdir. Düz bir zemine örneğin tahta parçası üzerine balmumu yayılırdı. Bunun

üzerine sivri uçlu kalem (stylos) ile yazı yazılırdı. Gerektiğinde yüzey perdahlanarak tekrar kullanılacak hale getirilebilirdi (Howitt, 2009: 150; Jenkins, 1993: 15).

1.3.1.1.4. Deri

Hayvan derisi sağlam olduğu için eskiçağlarda neredeyse bütün Doğu'da yazı malzemesi olarak kullanılmıştır (Güzel, 2015: 10). Eski Mısırlılar, Asurlular, Yahudiler, Hititliler, Persler, İonialılar, Yunanlılar ve Romalılar bu malzemeyi kullanan toplumlardan birkaçıdır (Demiriş, 1995: 10).

1.3.1.1.5. Parşömen

Parşömen MÖ 2. yy.'dan başlayarak MS 4. ve 5. yy.'lara kadar kullanılmış olan önemli yazı malzemelerinden birisidir (Güzel, 2015: 11).

Hayvan derisinden elde edilen parşömen, üzerine yazı yazılabilmesi için belli aşamalardan geçerdi. Deriler temiz su içinde 24 saat bekletilir, daha sonra kılları ağaç külleri, idrar ve kireç ile karıştırılmış su kullanılarak temizlenirdi. İçte kalan et parçaları suda bekletildikten ve yumuşadıktan sonra bıçak yardımı ile temizlenirdi. Beyazlatmak için ve yağlarından arındırmak için bir gün boyunca kireçli suda bekletilirdi. Islak iken sünger taşı ile pürüzlü yerler düzeltilir ve bir çerçeveye gerdirilerek kurutulurdu. Kuruduktan sonra yine tebeşir ve kireçle tekrar ovulur ve deri sürtülerek pürüzsüz hale getirilirdi. Tekrar kurumaya bırakılırdı. Derinin yumuşak olması için en son soğuk su dökülürdü (Serdar Dinçer, 2016: 934-935).

1.3.1.1.6. Papirüs

Papirüs, ilk olarak MÖ 3300'lü yıllarda Mısırlılar tarafından kullanılmış olan, papirüs bitkisinden elde edilen (Resim 1.11), yaygın kullanılmış bir malzemedir (Howitt, 2009: 148). Bu malzemenin kullanımı MS 11. yy.'a kadar devam ettirmiştir (Dalkıran, 2013a: 177).

Papirüs saplarının özü çıkartılarak birbirine dikey katmanlar biçiminde şeritler yapılır, bunlar suya bastırılır ve sıkılıp güneşte kurutulurdu. Sonra iki katmanın birbirine daha çok yapışması için yapraklar dövülürdü. Üzerine yazı yazmayı kolaylaştırmak için

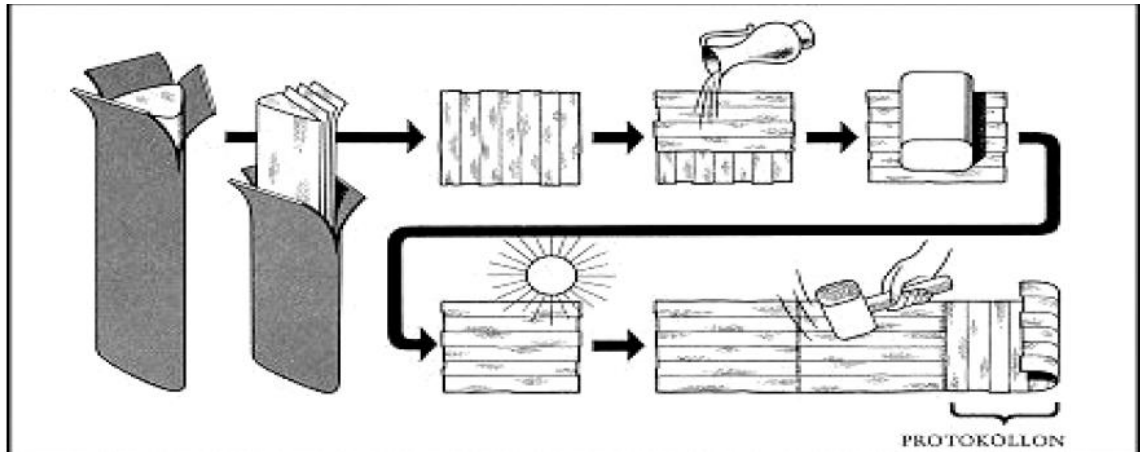
bir jel sürülürdü. Sonra istenilen boy ve ebatlarda kesilirdi (Şekil 1.1) (Labarre, 1994: 9).

Resim 1.11: Mısır'dan Ele Geçmiş MÖ 172'ye Tarihli Papirüs Örneği

Kaynak: Howitt, 2009: 30.

Şekil 1.1: Papirüsün Elde Ediliş Aşamaları

Kaynak: Atılgan, 2006: 298.

1.3.1.1.7. Kâğıt

MS 2. yy.'da Çinliler'in icat etmiş olduğu kâğıt, Grekçe yazmalar için MS 10. yy.'da, Latince yazmalar için MS 13. yy.'da kullanılmaya başlanmıştır (Güzel, 2015: 15).

1.3.1.2. İnorganik Malzemeler

İnorganik malzemeler, doğada ham maddelerinin bulunup insanların bu hammaddelere ilave maddeler katarak oluşturdukları maddeyi şekillendirerek ortaya çıkardıkları malzemelerdir. Bu malzemeler organik malzemelere oranla daha sağlam olup yok olması biraz daha güçtür.

1.3.1.2.1. Kil Tabletler

MÖ 3000'lerde kullanılmaya başlanan kil, tablet şeklinde kullanılmış ve üzerlerine sivri uçlu alet yardımı ile yazı yazılmıştır (Resim 1.12-1.13). Yazı yazıldıktan sonra tabletler sertleşmesi için pişirilmiştir (Dalkıran, 2013b: 204). Sümerce'de bu tabletlerin adı "DUB", Akkadca'da "TUPPA", Hititçe'de ise "TUPPI" idi (Alparslan, 2009: 59).

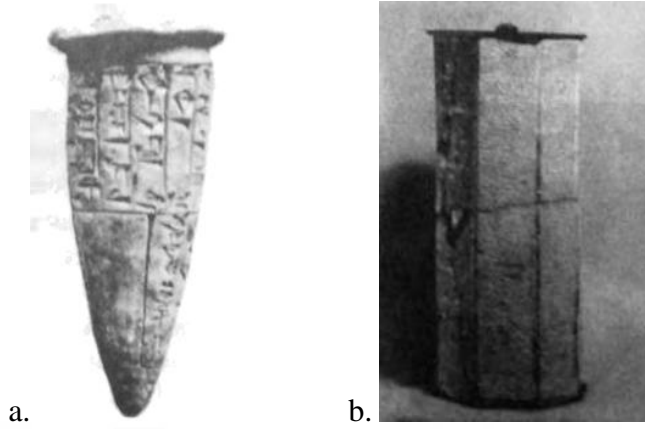
Resim 1.12: MÖ 3200-3100 Tarihli Uruk'tan Ele Geçmiş Kil Tablet Örnekleri

Kaynak: Goody, 2013: 50.

Yazılı bilgi kaynaklarının ilk ortaya çıktığı dönemlerde kil tabletlerinin kırılğan ve yok olabilir olması koruma amaçlı olarak kütüphane ve arşiv kurumunun oluşumunda etkili olmuştur (Toplu, 2010: 650).

Resim 1.13: a. Konik Şekilli Tablet (Ev Satım Belgesi, b. Prizma Şekilli Sümerce Edebi Metin

Kaynak: Hırçın, 1995: 29.

1.3.1.2.2. Çanak Çömlek Parçaları

Eskiçağ insanları kırılan kaplarının bir işe yaraması için onları değerlendirmişler ve üzerlerine yazılar yazmışlardır. Bu yazılı kap parçalarına "Ostrakon" deniyordu (Resim 1. 14). Çanak-çömlek parçaları Yunan dünyasında oy pusulası olarak da kullanılmıştır (Güzel, 2015: 17-18).

Resim 1.14: Üzerinde Megakles, Xantippos ve Themistokles İsimleri Yazılı Ostrakon Örnekleri

Kaynak: Demiriş, 1995: 27.

1.3.1.2.3. Duvarlar

Günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da duvarlar herkesin düşüncelerini serbestçe yazabildiği yerler olmuşlardır (Güzel, 2015: 18).

1.3.1.2.4. Taşlar

Bir diğer yazı alanı olan taşlar, kalıcı olması istenen bilgilerin yazıldığı yerlerdir. Bunlar heykeller, rölyefler, levhalar, lahitler vb. alanlardır. Bu alanlara, öncesinde tebeşirle yazılmış taslaklar üzerine özel delici taş aletleri yardımı ile yazılar yazılırdı (Hırçın, 1995: 24).

1.3.1.3. Metaller

Metaller, doğada kendiliğinden oluşmuş olan madenlerden elde edilir. İnsanlar bu metalleri işleyerek ya direk kullanmışlar ya da karışım yaparak yeni bir maden ortaya çıkartarak kullanmışlardır.

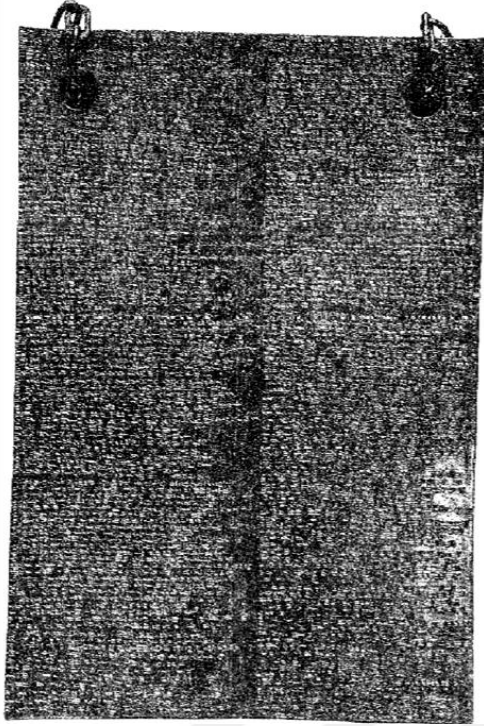
1.3.1.3.1. Değerli Metaller

Altın gibi değerli madenlerde bazen yazı malzemesi olarak kullanılmış ve bu değerli madenler ince levhalar şeklinde olup, üzerlerinde dini ve önemli bilgiler yer almıştır (Güzel, 2015: 18).

1.3.1.3.2. Bronz ve Kurşun Levhalar

Bronz levhalar (Resim 1.15), üzerlerine anlaşma metinleri, adak metinleri ve törenler ile ilgili bilgilerin yazıldığı malzemelerdi (Güzel, 2015: 19). Tablet biçiminde olanların yanı sıra, kaplar ve heykeller üzerinde de yazılı örnekler mevcuttur (Hırçın, 1995: 24).

Resim 1.15: Boğazköy/Hattuša'dan Ele Geçmiş Bir Hitit Bronz Tableti

Kaynak: Demiriş, 1995: 32.

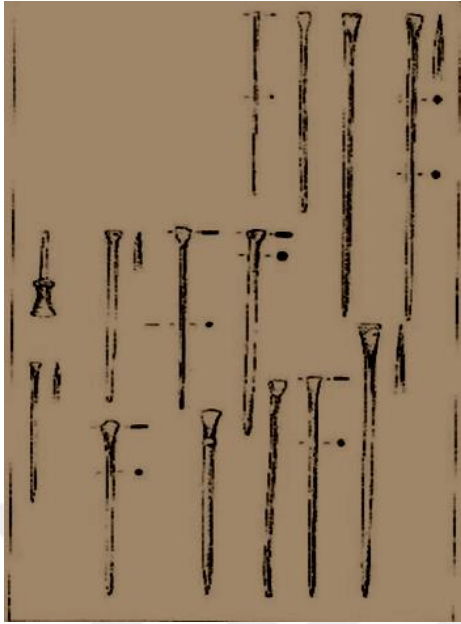
1.3.2. Yazı Aletleri

İnsanlar organik ve inorganik yazı malzemelerinin üzerlerine yazı yazabilmek, silebilmek ve süsleyebilmek için yazı yazma aletlerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu aletlerde her konuda olduğu gibi bölgeler arasında ve kültürler arasında değişiklikler göstermişlerdir.

1.3.2.1. Kalemler

Demir, fildişi, kemik ve diğer madenlerden elde edilen sivri uçlu kalemler (stylus), kil veya balmumu tabletler üzerine yazı yazmak (Şekil 1.2., Resim 1.17) için kullanılmıştır (Güzel, 2015: 19).

Şekil 1.2: Romalılar'ın Kullandıkları Çeşitli Yazı Kalemleri/ Styluslar

Kaynak: Demiriş, 1995: 30.

1.3.2.2. Mürekkep ve Mürekkep Kapları

Eski zamanlardan beri yazı yazmak için mürekkep kullanılmıştır (Resim 1.16-1.17). Mürekkep çeşitli bitkisel tozlardan ve deniz ürünlerinden elde edilmiştir (Güzel, 2015: 20).

Resim 1.16: Roma Dönemine Ait Mürekkep Hokkaları

Kaynak: Demiriş, 1995: 32, Kenyon, 1932: 74.

Resim 1.17: Antik Mısırda Yazıcı ve Yazı Aletleri

Kaynak: Atılğan, 2006: 306.

1.3.2.3. Diğer Araçlar

Parşömen üzerinde yazı henüz kurumamışken silmeye yarayan sünger (spongia), mürekkep kuruduktan sonra kazımaya yarayan bıçak, çizgi çizmek için kullanılan cetvel belli başlı aletlerdir (Güzel, 2015: 22).

1.4. KİTAP OLUŞUMU VE KÜTÜPHANELER AÇISINDAN ÖNEMİ

İnsanlık bugünkü bilgeliğe birden gelmemiş, asırlar boyu kültürel bilgi aktarımları ile bugünkü seviyeye ulaşmıştır. Kitap bu bilgilerin aktarımında önemli malzemedir (Dalkıran, 2013b: 201).

Dini, edebi ve siyasi yazılı metinlerin toplanması, düzenlenmesi, Mezopotamya Uygarlıkları'nda kütüphane/arşiv kurumlarında karşımıza çıkmaktadır (Pedersen ve Botha, 2009: 679). Asur kütüphaneleri ve Hitit kütüphaneleri içerisindeki bilgilerin hepsi gündelik bilgilerdir. İonia'da MÖ 6. yy.'da Thales ile birlikte akla dayalı, din dışı

üretim yapan "Felsefe" doğmuştur. Bu tür bilgiler Anadolu'da bulunan Pergamon, Ephesos, Nysa, Sagalassos kütüphaneleri ve Mısır'da bulunan İskenderiye Kütüphanesi'nde korunmuş ve kendinden sonraki kültürleri de etkilemişlerdir (Keseroğlu ve Demir, 2016: 369).

Genel olarak arşiv/kütüphane odalarında kil ya da ahşap tabletler ve rulolar ahşap raflarda, sekilerde, tahta kutularda ve kaplarda saklanmaktaydı (Ruppelt, 1993: 11).

1.4.1. Kitap Biçimleri

1.4.1.1. Tabletler

Kitap toplama günümüzden 5000 yıl önce Orta Doğu'da yazının icat edilmesi ile birlikte görülmeye başlamıştır (Dalkıran, 2013a: 176). Kitap olarak sayılabilecek ilk metinlerin ise MÖ 3000'lerde Mezopotamya'da tapınak ve saray arşivlerinde kil tablet şeklinde var olduğu görülür. Bu anlamda kütüphaneler Yakındoğu'da alfabelerin gelişiminden çok önce yaygındır (Wolf, 2013: 9-10, Dalkıran, 2013a: 177).

Aynı dönemlerde Mısır'da kil tabletlerin yanı sıra papirüs yaprağı rulo şeklinde kitap olarak kullanılmış ve arşivlenmiştir. MÖ 2000-1500'lü yıllarda yazının Anadolu'ya girmesi ile de Hititler kil tablet üzerine yazı yazarak kitap oluşturmuşlardır. Eski Yunan uygarlıkları da başta kil tabletleri kitap olarak kullanırlarken doğunun etkisi ile papirüs rulolarını kullanmaya başlamışlardır (Dalkıran, 2013a, Güzel, 2015, Dinçer, 2016).

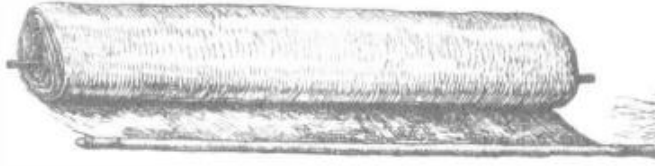
Kütüphane ve arşiv belgelerinde kare ya da dikdörtgen formlu kil tabletlerin ön ve arka yüzleri dikey kolonlara ayrılırdı. Ayrıca paragrafların belirtilmesi için yatay çizgiler de çizilmekteydi. Tabletler ahşap raflarda, sepetlerde ve nişlerde saklanmaktaydılar (Hırçın, 1995: 22).

Kil tabletlerin yanı sıra ahşap ve metal tabletler de kullanılmaktaydı. Bazen bu tabletlerin delikler yardımı ile birbirine bağlanarak kodeks oluşturulduğu da görülmüştür.

1.4.1.2. Rulolar

Papirüs yapraklarının rulo şeklinde kullanımı Mısır'dan Yunanistan'a ne zaman geçtiği tam olarak bilinmese de antik çağ vazo resimleri üzerinde betimlenen rulolar papirüs rulosu olmalıdır. MÖ 6. ve 5. yy.'larda net olarak Yunanlılar'da varlığını bilmekteyiz (Blanck, 2000: 87). Papirüs yaprakları ya tek yapraktan oluşur ya da bu yapraklar birbirine dikilerek veya birbirine yapıştırılarak kullanılırdı. Bu sayfaların zarar görmemesi için bir ucunda kemik ya da tahtadan yapılan ompholos (umblicus) da denilen (Resim 1.18, Resim 1.21) silindir bir sopaya yapıştırılırdı. Sonra papirüs rulo bu sopaya sarılırdı. Papirüs ruluları da tıpkı kil tabletler gibi sütünlara ayrılır ve bu sütunlar içerisine bilgiler kaydedilirdi (İdil, 2016: 932-933).

Resim 1.18: Umblicusa Sarılı Rulo Örneği

Kaynak: Yıldız, 2003: 26.

Hellenistik dönemde MÖ 3. yy.'da Mısırlılar'ın Pergamon Krallığı'na papirüs ihracatını yasaklaması ile parşömen ruloları kitap olarak kütüphane ve arşivlerde yerini almıştır. Kil tablet, papirüs, parşömen ve diğer ağaç yaprak ve gövdelerinin yanı sıra kitap oluşturmada metaller de kullanılmıştır. Hellenistik dönem ve Roma döneminde yaygın kullanılan kitap malzemeleri papirüs ve parşömen olmuştur (Dalkıran, 2013a, Güzel, 2015, Dinçer, 2016).

Antik dönemlerde bilgiler el ile yazılıp çoğaltıldığından, aynı belgenin içeriği farklı da olabiliyordu. Hellenistik dönemde el yazması dağıtımının artması bu dönemde kütüphane kurumlarının artmasına bağlıdır (İdil, 2016: 937).

Rulolar bazen özel yerlerde saklanabiliyordu. Rulolar sicrinium denilen kutulara saklanmaktaydı (Resim 1.19, Resim 1.21) ve üzerlerine kitabın ismi yazılmaktaydı. Bu kutular düz ya da süslü bir şekilde yapılmaktaydı. Aynı şekilde kodeksler de comisia denen kaplarda saklanmaktaydı. Çok ciltli rulolar da birbirine bağlanır ve sonrasında bu kaplara konurdu. Bu kutu ve kaplar sayesinde ruloların ve kodekslerin korunması sağlanıyordu (Yıldız, 2003: 32).

Resim 1.19: Ruloların Saklanması ve Korunması İçin Kullanılan Scrinium Örneği

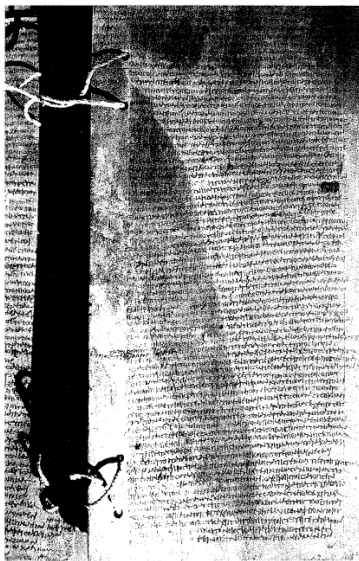

Kaynak: Pessando, 2010: 25.

1.4.1.3. Kodeksler

İki tip kodeks sistemi mevcuttu. Birincisi A TİPİ, rulolar üst üste konur, ortadan katlanır ve o katlanan yerden günümüz öğrenci defteri gibi dikilirdi. Bu örnekler şimdilik sadece papirüs malzemesinde görülmüştür. B TİPİ (Resim 1.20, Resim 1.21) ise A tipi gibi az sayıda ki yaprak tabakaları ortalarından dikildikten sonra bu tabakalar üst üste konur ve sırtlarından dikilirdi (Blanck, 2000: 97-99).

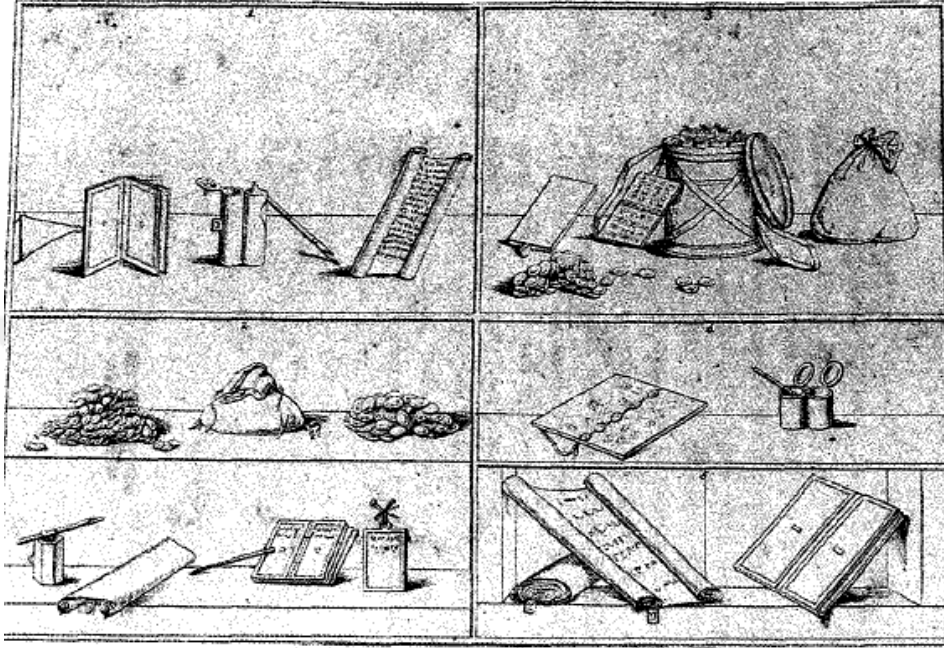
Resim 1.20: Dakha'dan Ele Geçmiş Olan Üzerinde İsokrates'in Konuşmasının Yer Aldığı Bir Kodeks Örneği

Kaynak: Blanck, 2000: 57.

Kodeksler bugünkü kitapların atası olma özelliğini taşımaktadır. Ancak parşömen kodeksleri, papirüs rulolarının ününe MS 3. yy.'da kavuşabilmiştir (Dalkıran, 2013a, Güzel, 2015, Dinçer, 2016).

Resim 1.21: Üzerinde Yazı Araç ve Gereçlerinin Betimli Olduğu Pompei Duvar Resmi

Kaynak: Blanck, 2000: 79.

1.4.1.4. Kitaplar

Çin'de MS 105 yılında kağıt icat edilmiştir. Grekçe yazmalar için MS 10. yy.'da, Latince yazmalar için MS 13. yy.'da kullanılmaya başlanmıştır. Kağıdın icadı ile matbaa ve basım da başlamıştır. Böylece günümüz kitap şekli tam oluşmaya başlamıştır (Güzel, 2015, Dinçer, 2016). Yaklaşık 1530-1550 yıllarında birkaç değişik özellik dışında kitap bugünkü görünümünü kazanmıştır (Labarre, 1994: 54).

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTÜPHANE ARAŞTIRMALARI TARİHÇESİ VE KÜTÜPHANELERİN GELİŞİM EVRESİ

2.1. KÜTÜPHANE KAVRAMI

MS 2. yy.'da Romalı Gramerci Festus kütüphaneyi "Yunanlılar'da olduğu gibi bizde de çok sayıda kitapların bulunduğu ve bu kitapların muhafaza edildikleri yerdir." şeklinde tanımlamıştır (Taşkın, 2011: 89).

Kütüphane kelimesi Arapça ve Farsça iki kelime birleşimi olan "Kütüb=kitaplar (Arapça)", "hane=ev (Farsça)" kelimelerinden türemiştir (Alar, 2001: 296).

"Bibliothek" kelimesinin aslı Yunanca'ya dayanmaktadır. Latince'de "biblion" ve "theke" kelimelerinin birleşimi ile "Bibliotheca" şeklinde ifade edilir. Biblion papirüs veya papirüs rulolarına verilen ad olup, "theke" ise herhangi bir şeyi içine alan, saklayan, koruyan anlamındadır. İki kelimenin birleşimi ise kitapların korunduğu yer anlamında kütüphane olarak kullanılmaktadır. Fransızca'da "bibliotheque", İtalyanca ve İspanyolca'da "bibliotheca", Almanca'da "bibliothek", İsveç ve Danimarka'da "bibliotek", Hollanda'da "bibliotheke", Rusça, Bulgarca ve Polonya'da "biblioteke", İngilizce'de "Library" şeklinde isimlendirilmiştir (Alar, 2001: 296).

2.2. KÜTÜPHANENİN ÖNEMİ

Eski çağlardan günümüze kadar toplumlar birbirleri ile etkileşim ve iletişimde bulunmuşlardır. Bu etkileşim sonucunda oluşturmuş oldukları bilgi ve belgeleri saklamak ve sonraki nesillere aktarmak açısından kütüphane ve arşiv yapıları önemlidir (Keseroğlu ve Demir, 2016: 390, Dalkıran, 2013a: 175).

Kütüphaneler bilgi kaynaklarının arandığında en basit bir şekilde bulunması açısından bizlere ve eski çağ insanlarına kolaylık sağlamıştır. Kütüphanelerin içerisinde bulunan rulo, kodeks ya da kitaplar ne kadar çok ise dönemin en iyi kütüphanesi olarak adlandırılmasının yanı sıra, o kütüphanenin sahibi olan yerleşim yeri ya da devletinin ne kadar gelişmiş olduğunun göstergesidir (Alar, 2001: 297).

2.3. KÜTÜPHANE ARAŞTIRMALARI TARİHÇESİ

Fritz Milkau Kütüphane kil tabletleri ve arşiv kil tabletleri hakkında ayırım yapan ilk kişi olarak bilinir. A. A. Kampman'da 1940 yıllarında Fritz Milkau'nun araştırmalarına eğilmiştir. Pedersen O. 1998'de kütüphane ve arşiv ayırımı üzerine

araştırmalar yapmış ve eser yazmıştır. Nuray Yıldız ise kütüphane ve arşiv kurumlarını araştırmış ve toplu bir şekilde bu kurumları açıklayan eser yazmıştır (Keseroğlu ve Demir, 2016: 377-378).

Mehmet Tuncay Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, İskenderiye Museion Kütüphanesi, Ephesos Celsus Kütüphanesi'nden bahsetmiştir (Eroğlu, 1998: 3). Bülent Yılmaz "İlk çağ Anadolu uygarlıklarında kütüphane/arşiv kurumu" ve "Anadolu kütüphaneleri" adlı eserleri ile bizlere katkı sunmuştur. A. D. Bayladı "Eski çağlar Anadolu: Kütüphane ve arşivlere kaynaklık eden kültür ve uygarlık coğrafyası" adlı eseri yayınlamıştır. C. Karasu Hitit uygarlığının başkenti Hattuşa/Boğazköy arşiv-kütüphane sistemi" adlı eser yayınlamıştır. H. Üreten "Pergamon Kraliyet Kütüphanesi: Antik çağ Anadolu'sunda bir kültür merkezi" adlı eseri yayınlamıştır. M. Wealkens Sagalassos Antik kenti hakkında bir yayın sunmuştur. V. İdil Nysa Gynasium Kütüphanesi hakkında bir yayın sunmuştur. (Keseroğlu ve Bitri, 2015).

2.4. OKUMA YAZMA ORANININ GELİŞİMİ

Yazı, geçmişten günümüze etkili olan ve okuma kavramının insan hayatına girmesini sağlayan bir etkidir. Sözlü geleneğin yazı kullanımından sonra diğer kültürlerle aktarımı yazılı bir şekilde olmaya başlamış, okuma ve yazma kavramı oluşmuştur (Özbay, 2005: 68, Keseroğlu, 2004: 2). Kütüphane kurumlarının ortaya çıkması ile kitap okuma alışkanlıkları artış göstermiştir (Üreten, 2006: 2007).

Ortaçağ Avrupası'nda da önceki dönemlerde görüldüğü gibi dini gruplar tek okuryazar kesimdi. Bu sebeple Ortaçağ öncesi dönemlerde dinsel liderler vazgeçilmeyen kesimdi (Ponting, 2011: 127). Okuryazarlık 19. yy.'a kadar çok küçük azınlıklarca bilinmekteydi. Bilgiyi sınırlı tutmak amacı ile yazı çoğu zaman bilerek karmaşık bir şekilde kullanılıyordu. Bu aristokrasi sınıfın gücünü, alt kesimdeki sınıflar üzerinde üstünlüklerini koruyabilmek ve sömürü için önemli idi (A. g. e.: 88).

Mezopotamya bölgesinde sınıflar oluşmaya başlamış ve bunun sonucunda ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Bu bölgede yazının bulunması ile birlikte okuryazar olan bir memur sınıfı oluşmaya başlamıştır (A. g. e.: 64).

Sümerlerde okuma ve yazma dini okullarda öğretilmekteydi. Mezopotamya kültürü köklü bir geleneğe sahip bir yapıda olduğu için binlerce yıl sonra bile

kültürlerinin etkisi devam etmiştir (Harmankaya, Köroğlu ve Sivas, 2013: 37). Mezopotamya'da kurulan okullarda sadece yazıcıların eğitim alması onları yüksek konuma yükseltmiştir. Ayrıca okuryazarlık artmamış, yazıcılar ve dini liderler arasında kalmıştır (A. g. e.: 25). Okuma yazmayı bilmesi mecbur olan tüccarlar da tapınağa bağlı olarak okuma yazma öğreniyorlardı (Altunay, 2015: 39). Yeni Asur ve Yeni Babil döneminde de okullar bulunmaktaydı. Ancak halkın okuryazarlık oranı hakkında bir bilgi yoktur (Harmankaya, Köroğlu ve Sivas, 2013: 89). Mezopotamya bölgesinde kurulmuş olan devletlerde okuma yazma oranı düşük olan halka mitoloji konuları toplu bir şekilde okunmaktaydı (Altunay, 2016: 51).

Mısırdaki yazıyı devlet kurumlarında çalışacak kişilere öğretmek için okullar bulunmaktaydı. Bu okullar saraylarda, ordu yerleşkelerinde ve tapınaklarda bulunuyordu. Öğretmenler Mezopotamya devletlerinde olduğu gibi çoğunlukla din görevlilerinden oluşmaktaydı. Daha küçük yerleşim yerleri olan köylerde ise yazıcılar çocuklarına ve akrabalarına okuma yazma öğretiyorlardı (Güzel, 2015: 32, Harmankaya, Köroğlu ve Sivas, 2013: 130). Mısırdaki kraliyet üyeleri ve kraliçeler dışında kadınların siyasal güçleri olmadığı bilinir. Hemen hepsi okuma yazmayı bilmiyordu (Harmankaya, Köroğlu ve Sivas, 2013: 133). Mısır'da erkek hakimiyeti olduğu için sadece erkekler okuma yazma bilmekteydiler (Honour & Fleming, 2016: 87).

Hititlerde okuma yazma sadece katip sınıfına has bir durumdu ve herkes okuma yazma bilmiyordu. Bu doğrultuda her şey yazıya geçirilmemekteydi (Kahraman Çınar, 2012: 185).

Fenikeliler'de ticaretin gelişmesi ile birlikte hiyeroglif ve çivi yazısı daha karmaşık bir özellik gösterdiği için yalın bir alfabe ihtiyacı duyulmuş ve 22 harflik Fenike alfabesi doğmuştur. Bu alfabe ticaret ile uğraşanlar öğrenmeye çalışmıştır. Basit bir şekilde okuyup yazabilmek için bu alfabe gelişmiştir. Burada faydacılık olduğu bellidir. Artık yazı yazma aristokrat kesim alanından çıkmış ve geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır (Güzel, 2015: 96-97, Dalkıran, 2013a: 175-176).

Minos ve Miken döneminde okuryazarlık kralların saraylarında bulunan katipler ile sınırlı idi. Karanlık Çağ'dan sonra Yunan dünyası, Fenike alfabesinin etkisi

ile tekrar yeni oluşturulan alfabeler sonucu okuryazar olmaya başlamıştır (Ponting, 2011: 157).

Eski Yunan'da edebiyatın yayılması MÖ 8. yy. ile başlıyor diyebiliriz. Bu dönemde yeni oluşan harflerin de etkisi ile Homeros'un halefi olan Hesiodos'un eserleri (MÖ 700), destancı olan Ephesoslu Kalinus (MÖ 690, başarı dönemi), Colophonlu Xenophanes (MÖ 570-480), ağıt yazarları Sapho (MÖ 612 doğumu), Pindaros (MÖ 518-468), Anakreon (MÖ 530, başarılı dönemi), Keoslu Simonides (MÖ 556-468) eserleri bulunmaktadır (Davies, 2006: 134).

Yunanlılar okuma ve yazmayı ağaç üzerine balmumu dökülerek oluşturulan tabletlerde öğrenmekteydi. Balmumu üzerine yazılan yazıların tekrar silinebilir olması bunda kolaylık sağlamaktaydı. Ayrıca papirüs rulolarından bilgileri elde etmekteydiler (Jenkins, 1993: 15).

Resim 2.1: MÖ 6. yy.'a Ait Üzerinde Bir Kadının Rulo Okuduğunu Betimleyen Bir Boiotia'dan Ele Geçmiş Pişmiş Toprak Eser

Kaynak: Estin & Helene, 2008: 59.

Yunanlılarda kadınların eğitimi hakkında pek fazla bilgi yoktur (Estin & Laporte, 2008: 59). Ancak Boiotia'dan ele geçen bir pişmiş toprak eserde kadının elinde rulo betimlemesinin olması kadınlarında okuma yazma öğrenebildiklerinin göstergesi olabilir (Resim 2.1.).

Okuryazarlık MÖ 500'e kadar Aristokratik sınıf kısmında kalmışken, bu dönemden sonra tiyatro edebiyatı, tarih eleştirmeleri ve araştırmalar artmaya başlamıştır (Ponting, 2011: 199). MÖ 5. yy. son çeyreği ile MÖ 4. yy. başlarında Atinalılar tarafından tarihte bir önemli değişim olmuştur. Bu dönemde okuryazarlık daha yaygınlaşmış ve yavaş yavaş bir "Kitap kültürü" gelişmiştir. Kent yaşamlarında kitap önemli olmaya başlamış, sadece gündelik yaşamda katkısı olmayıp zihinsel olarak da katkısı olmuştur. Kitaplarda önemli kişilere övgülerin yer alması, ekonomik bilgilerin yer alması, vatandaşların yaşamlarına ilişkin yasaların yer alması okuyucu bireylerin çalışmalarına katkı sağlamış ve eğlenmeleri de amaçlanmıştır. Düz yazı kültürü bu dönemde gelişmeye başlamıştır. MÖ 4. yy. ve MÖ 3. yy.'da Strabon ve Aristoteles gibi sofistlerin kendi özel kütüphaneleri Atina'da oluşmuş ancak halka açık kütüphaneler bu dönemde yoktur (Keseroğlu ve Demir, 2016: 386).

Atina'da yönetim içerisinde okuma yazmayı erkek çocuklar öğreniyordu. Kız çocukların okuma yazma öğrendiği de bilinmektedir (Bauer, 2015: 146; Jenkins, 1993: 14-25).

MÖ 4. yy.'da tüm Akdeniz bölgesinde etkili olan kültür Hellenizm akımı olarak görülmemelidir. O dönem Yunan kültürü ve diğer kültürlerin de etkisinin olduğu bir dönemdir. İskenderiye Kütüphanesi ile birlikte Hellenistik dönem öncesinde görülen edebi eserlerin ağızdan ağıza destan ya da şiirsel olarak aktarımı ve gösterilerin yapımı, yerini artık bireysel kitap okuma kültürüne bırakmıştır (Assmann, 2015: 285). Hellenistik Dönem'de Anadolu'da farklı kökenlerden gelen kırsal kesimlerde ve köylerdeki halkın okuma yazma oranı düşüktü (Ergin, 2013: 68). İskenderiye Kütüphanesi okuryazar olan herkese açık bir kütüphane özelliği taşıyan bir kütüphaneydi (Keseroğlu ve Demir, 2016: 387). Bu doğrultuda Hellenistik Dönem'de halka açık ilk kütüphaneler karşımıza çıkmaya başlamıştır diyebiliriz.

Roma dünyasında edebi metinler yani şiir gibi metinler daha çok tutulmuştur. Çünkü Roma İmparatorluğunun yapısı katı ve askeri özelliktedir. MÖ 3. yy.'dan itibaren Romalılar'da edebi eser okunmaya başlanmıştır (Davies, 2006: 201). Roma dönemi ve öncesinde bilgiler çoğunlukla kitapların pahalı olmasından dolayı ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Kitapları ancak zengin kişiler alabiliyordu. Büyük kentlerde ya da yakınlarında yaşamayanlar kendi oluşturdukları özel kütüphaneler için kitap edinmekte

zorlanmışlardır. Yazılı kaynakların azlığı Pergamon, Ephesos, Atina ve Roma'daki kütüphanelerin önemini artırmıştır. Ancak bu kentlere gitmek için bile para gerektiği için kitap okuma ve toplama işlemleri aristokrat kesim arasında dönmüştür (Jackson, 1999: 53). Dinler okuma yazma oranının artışında etkili olmuşlardır. MS 395-785 Hıristiyanlığın yayılmaya başlaması ile okuryazarlık ve ticari artışlarda önemli gelişmeler olmuştur (Davies, 2006: 304).

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Anadolu'da doğu kesimde kütüphanelerin olmayışı, Mezopotamya ve doğu kültürünün etkisinin hala köklü bir şekilde devam etmiş olabileceğini, bunun etkisi olarak o bölgelerde sözlü geleneğin daha çok tercih edilmiş olabileceğini gösteriyor diyebiliriz. Ayrıca o bölgelerin ulaşımının, coğrafi şekillerinin etkisi ve yerel halkın kendi kültürlerinden vazgeçmemeside buna etken olabilir. Okuma yazma 19. yy.'a kadar sadece bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır diyebiliriz. Hatta günümüzde bile yerel kesimlerde insanlar okuma ve yazmayı, bilgi öğrenmek için değil iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar.

2.5. KÜTÜPHANELERİN GELİŞİMİ

Eskiçağ Yunan ve Roma kütüphanelerini daha iyi anlayabilmemiz için daha önceki kültürlerin kütüphane ve arşiv yapılarını anlamak ve tanımak gereklidir (Yıldız, 2003: 8).

Eski çağlarda kütüphane yerine arşiv terimi yaygındır. Her türden belgelerin saklandığı ve ayırım yapılmadığı için kütüphane değil de arşiv olarak adlandırılması daha doğrudur (Keseroğlu ve Demir, 2016: 377, Kılıç, 2000).

Bir kütüphaneyi mimari bir öge olarak görmek ve adlandırmak için, kapsamlı kitap stoğu bulunmalı, kütüphane/arşiv kullanımı için özel bir bina ayrılmalı ve bir binanın bir odası o amaçla kullanılmalıdır (Blanck, 2000: 199).

Düzenli kayıtların tutulmaya ve saklanmaya başlandığı dönemlerde çok katmanlı yapılar oluşmaya başlamıştır (Fleming ve Honour, 2016: 40). Kentler bu bilgi aktarımı konusunda önemli bir yeredir. Toplumlar her zaman kütüphane, okul gibi kurumların var olmasını sağlamış ve bu her dönemde görülmüştür (Mumford & Tosun, 2007: 29-46).

Mezopotamya'da günlük iletişim sonucu yazı gelişmiş ve "tapınak evleri" oluşmuştur. Aynı şekilde Mısır'da "yaşam evleri" kültürel birikimlerin metne dayalı gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Bu sayede tapınaklarda arşiv ve kütüphanecilik kurumu oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır (Toplu, 2010: 651).

Belgelerin birikmesi ile onları korumak ve saklamak amaçlı Yakındoğu kültürlerinde kütüphane ve arşiv binaları yapılmıştır (Ruppelt, 1993: 11). Diğer kültürlerin etkileşimi ile kütüphane ve arşivcilik kurumu Batı uygarlıklarınca da benimsenmiştir (Üreten, 2006: 207).

Günümüz kütüphanecilerin verdiği hizmet, tarihöncesi dönemlerde de kütüphane yazıcıları tarafından verilmiştir. Ancak antik kütüphane görevlileri sadece yazıcı değillerdi. Dini rolleri ve birçok bilim dalında da bilgileri bulunmaktaydı (Odabaş, 2016: 80).

Antik dönem kütüphaneleri liderler tarafından bir saygınlık ögesi olarak kullanılmıştır. Bağış yolu ile yaptırılarak halka ve diğer topluluklara karşı propaganda aracı olarak görülmüştür (Yılmaz, 2008: 366-367).

Anadolu toplulukları kuşkusuz Mezopotamya halkları ile etkileşim sonucu birçok alanda bilgi ve icatları taklit etmişlerdir. Kütüphane ve arşivcilik konusunda da Anadolu halklarının Mezopotamya kültüründen etkilendiği söylenebilir (Yılmaz, 2008: 368).

Fenikeliler'in, Yahudiler'in, Persliler'in de kütüphaneleri bulunmaktaydı (Yıldız, 2003: 16). Akdeniz dünyasında Güney Yunanistan ve Girit'te Miken saraylarında ortaya çıkmış arşivler de bulunmuştur (Wolf, 2013: 13).

Genel olarak kütüphanelerin her dönem sınıflanması; saray ve tapınak arşivleri, özel arşivler, resmi bina arşivleri olmak üzere üçe ayrılıyordu (Pedersen ve Botha, 2009: 679-682; Brouzas, 1951: 13). İlk çağlarda insanlar elde etmiş oldukları bilgileri başlarda sözlü olarak sonra yazı ile nesilden nesile aktarmışlardır. Bu bilgilerden tıp ile ilgili bitkisel şifalar ve büyü içerikli metinler de bu konuların içinde yer almış ve böylece tıp alanı dâhil diğer bilimler gelişim göstermeye başlamıştır (Tarlan, 2005: 5).

Her dönemde arşiv ve kütüphanelerde din, ekonomi, siyasi, edebi ve tıp ile ilgili belgeler yer almaktaydı. Tıp ile ilgili ilk belgeler Mezopotamya'da kil tabletlere,

Mısır'da papirüslere yazılmış ve bir sonraki nesilde kayıtlı bilgilere yeni bilgiler eklenerek tıp alanında gelişim devam etmiştir. Böylece kütüphane sınıfına tıp alanı da girmiş, tıp ile ilgili bilgilerin bulunduğu arşiv ve kütüphaneler oluşmaya başlamıştır (Tarlan, 2005: 11).

İlkçağ toplumlarının tamamında tıp kütüphaneleri önce dini mekânlarda, sonra tıp eğitiminin yapıldığı okullarda kurulmaya başlamıştır. Hellenistik ve Roma döneminde kurulan Asklepion Tıp Kütüphaneleri buna örnektir. Antikçağ ve Hellenistik dönem ile birlikte tıp ve felsefe konuları birlikte ele alınmıştır (Atılgan, 2005: 91-100).

Asklepion kutsal alanlarında kütüphane kurumları gereklidir. Burada eğitim görecektir olan kişilerin bilgilerinin olduğu tıp içerikli kitapların olması lazımdır. Roma dönemi Asklepion Kütüphaneleri'nde tıp içerikli bilgilerden ziyade edebi ve eğlence içerikli eserler bulunmaktaydı. Buradan yola çıkarak gerek gymnasium gerekse hamamlarda bulunan kütüphaneler nasıl insanları çekmek ve oraya bağlamak ise, Asklepion Kütüphaneleri de orada eğitim görecektir kişilerin bilgilenmesini sağlamak, Asklepios alanına gelecek kişilerin eğlenmesini sağlamak ve insanları mekana çekmek için gereklidir.

2.5.1. Mezopotamya Uygarlıkları Kütüphaneleri/Arşivleri

Yazının ortaya çıktığı ve teknolojinin önde olduğu Mezopotamya'da kütüphane ve arşivcilik kurumu önemli bir noktadaydı. Başta Sümerliler olmak üzere diğer Mezopotamya Uygarlıkları da dini, ekonomik ve siyasi konuları kayıt etmişler ve kütüphane/arşiv alanlarını oluşturmuşlardır (bkz. Harita 2.1).

Harita 2.1: Mezopotamya Yerleşim Haritası

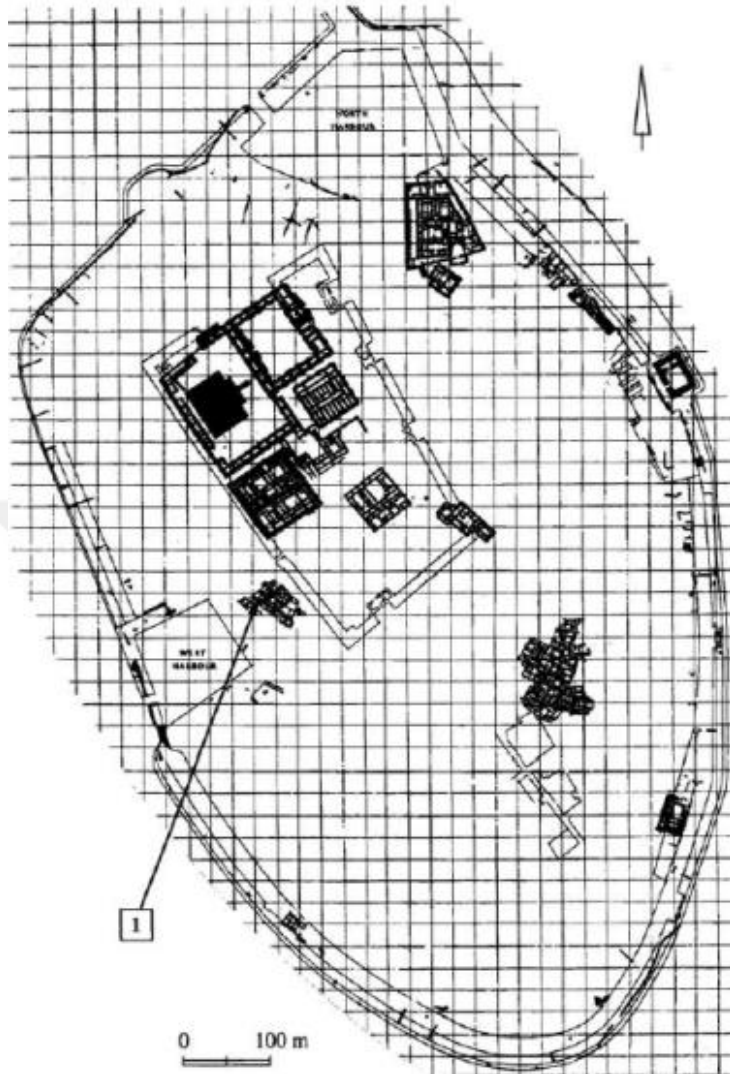
Kaynak: Bozca, 2008: Harita 2.

2.5.1.1. Sümer, Akad, Babil Dönemi Kütüphaneleri/Arşivleri

Mezopotamya arşiv/kütüphane kurumları saray ve tapınıklarda karşımıza çıkmaktadır (Ponting, 2011: 73). Aralarında daha küçük çaplı, içerisinde az sayıda belgenin bulunduğu özel sayabileceğimiz arşiv/kütüphaneler de bulunmaktadır (Ruppelt, 1993: 11).

Sümer Tapınakları'nda arşiv/kütüphane kurumları ile okul da yer almaktaydı. Fakat bu binaların ve bilgilerin kullanımından sadece din adamları ve devlet adamları faydalanabiliyordu (Özkaral, 2015: 379). MÖ 2000'li yıllarda Ur, Uruk, Lagaş, Nippur, Kiş ilk kütüphane/arşiv kurumlarının görüldüğü yerleşim yerleridir. Sümer arşivleri, içerisinde dini, siyasi, ekonomik belgelerin bulunduğu mekânlardır (Eroğlu, 1998: 7).

Şekil 2.1: Özel Arşiv Niteliği Taşıyan Ur Yerleşimi Arşiv Planı

Kaynak: Pedersen, 1998: 117.

Ur'da açığa çıkartılan "Büyük tabletler evi" tamamen kil tabletler için ayrılmıştır. Bir hukuk kütüphanesi ya da arşivi (Şekil 2.1.) özelliğini taşır (Keseroğlu ve Demir, 2016: 380). Bu arşivde/kütüphanede MÖ 2112-2004'e tarihlenen toplamda 15.000 kadar belge ele geçirilmiştir (Brosius, 2005: 281)

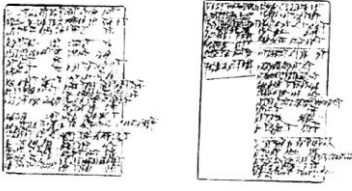
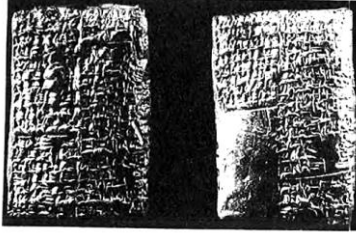
Uruk şehrinde tapınaklar topluluğu bulunan alanda Eanna/İştar Tapınağı'nda bir arşiv ortaya çıkartılmıştır (Güzel, 2015: 54).

Güney Mezopotamya'da yer alan Nippur yerleşiminin doğu tarafı; ziggurat, yazı okulu ya da kütüphanesi ve tapınak yapılarından oluşur. Tablet evi bu tarafta açığa

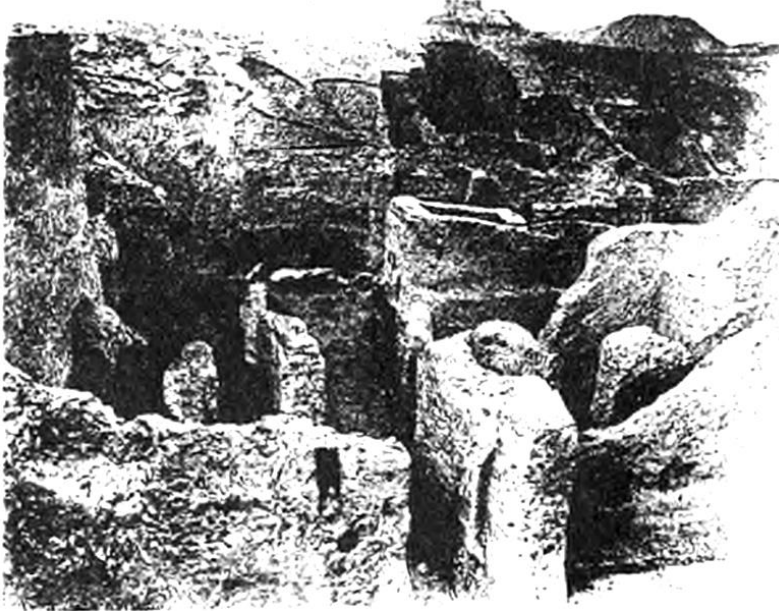
çıkartılmıştır (Resim 2.2-3, Şekil 2.2.) Batı bölümü asıl kentin kalıntılarını içermektedir (Kramer, 1999: 33-35). Tabletlerin sayısı 60. 000 kadardır (Bertmann, 2003: 28).

Resim 2.2: Nippur Kataloğu (MÖ 2000)

Kaynak: Kramer, 1999: 43.

Resim 2.3: Nippur Kazılarında Tablet Evi Tapınağının Bir Görünüşü

Kaynak: Kramer, 1999: 34.

Şekil 2.2: Nippur Kent Planı, 1, 2, 3 Ofis Arşivleri, 4, 5 Özel Ev Arşivi

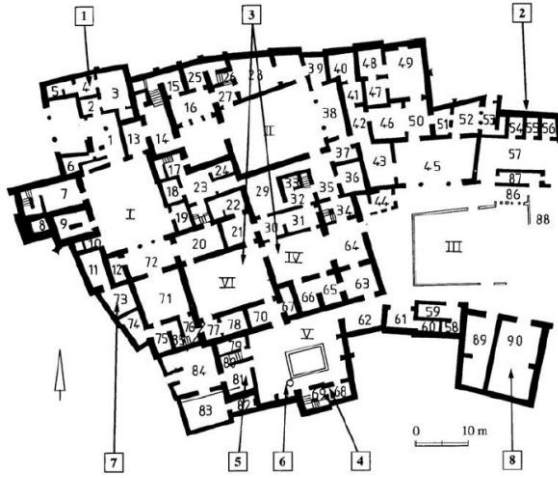
Kaynak: Pedersen, 1998: 114.

Suriye ve Irak sınırında Tell-Hariri'de Mari Kralı'nın 20.000 kadar kil tabletten oluşan arşivi açığa çıkartılmıştır (Ceram, 2008: 100). Katalog geçmişi Sümerler'e kadar dayanmaktadır (Kramer, 2002a: 199-200).

Halep'in yakınlarında Kuzey Suriye'de Ebla (Tell- Mardikh) Kenti'nde Kraliyet Sarayı alanında önemli belgeler açığa çıkmıştır (Cassons, 2002: 3). Burada ele geçen tabletler MÖ 2400-2300'e tarihlenmektedir (Brosius, 2005: 281). Bunlar G Krallık

Şekil 2.4: Ugarit-Ras Şamra Kenti Saray Arşivleri

Kaynak: Pedersen, 1998: 72.

Şekil 2.5: Ugarit-Ras Şamra Kenti Özel Ev Arşivleri Planları

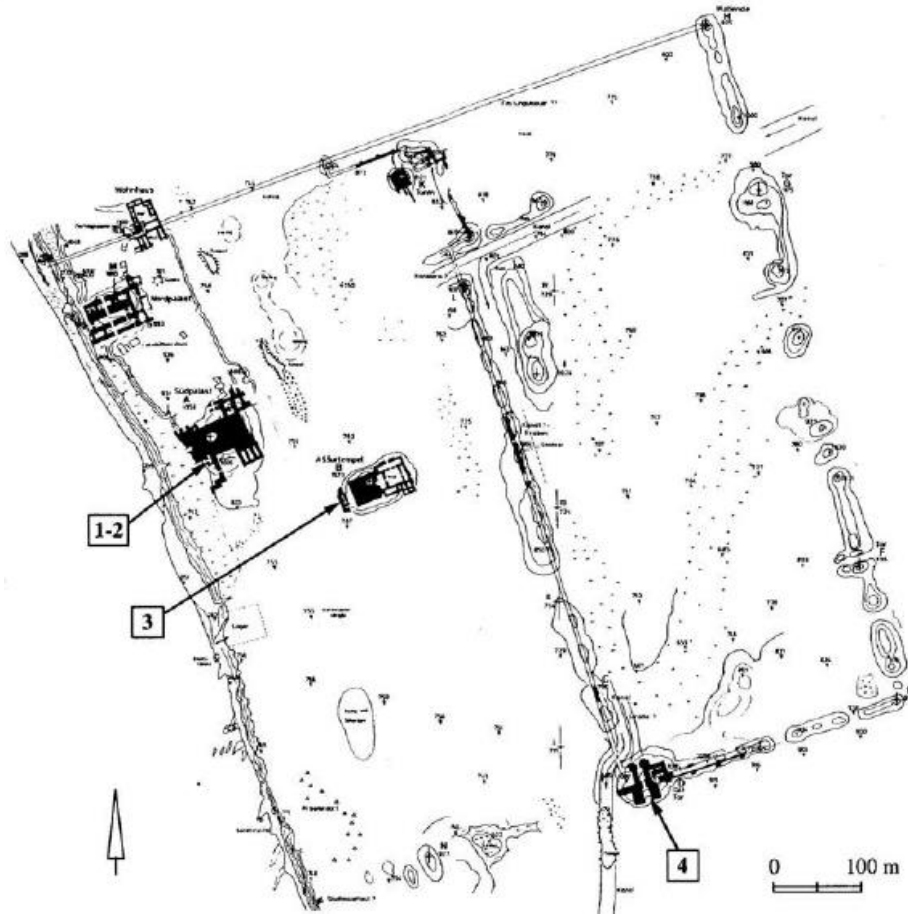
Kaynak: Pedersen, 1998: 73-78.

2.5.1.2. Asur Kütüphaneleri/Arşivleri

Anadolu ve Mezopotamya arasındaki etkileşim Asurlu tüccarların aracılığı ile başlamıştır. Asurlu tüccarlar Anadolu'da bulunan Kaniş/Kültepe bölgesinde de ticaret yapmışlardır. Kültürel etkileşim bu bölgede ortaya çıkartılan Asurlu tüccarların arşivleri ile anlaşılmiş ve açıklık kazanmıştır (Ponting, 2011: 159). Kaniş metinleri MÖ 2. bin yıllarının başlarına tarihlenmektedir (Çolpan, 2008: 9).

Asur kralı Tukulti-Ninurta MÖ 13. yy. da Babil'e son vermiş ve Babil arşivlerini toplayıp Asur'a taşımış ve burada kütüphanesini (Şekil 2.6) oluşturmuştur (Hırçın, 1995: 21).

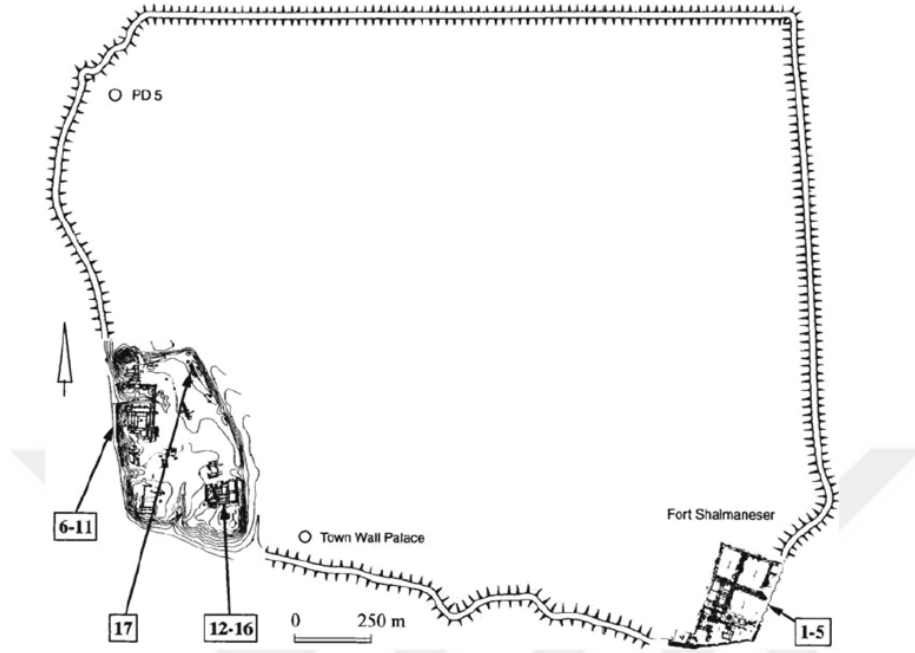
Şekil 2.6: Kar Tukulti Ninurta'nın Arşiv Planı, Resmi Binalarında Bulunan Arşivler

Kaynak: Pedersen, 1998: 89.

Asur şehrinde I. Tiglat-Pileser'e ait Asur tapınağı'nın güneybatısında devlet arşivi özelliği taşıyan yapı açığa çıkarılmıştır (Otten, 1962: 203).

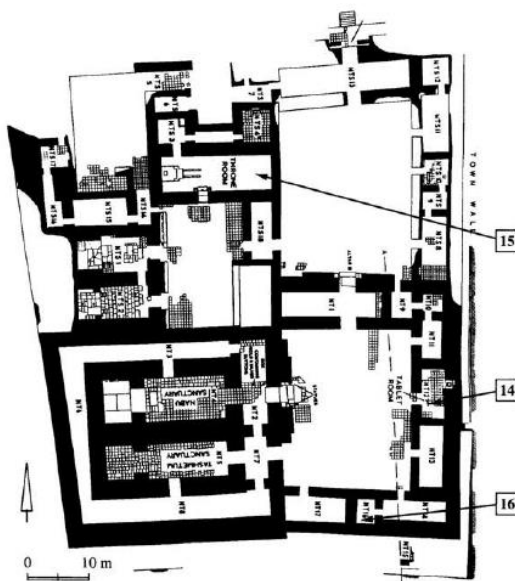
Şekil 2.7: Kalhu- Nimrud Yerleşimi Yeni Asur Dönemi Asurbanipal Zamanı Tapınak Saray ve Özel Ev ve Tapınak Arşiv ve Kütüphaneleri Genel Planı

Kaynak: Pedersen, 1998: 144.

Nabu (Sanat ve yazı tanrısı), Asur devletinde önemli bir tanrıdır. Bu tanrıya tapınaklar yapılmıştır. Nabu'ya adanmış Nimrud'da bir kütüphane (Şekil 2.7-8) mevcuttur (Altunay, 2015: 168).

Şekil 2.8: Nimrud Nabu Tapınağı Arşiv ve Kütüphaneleri

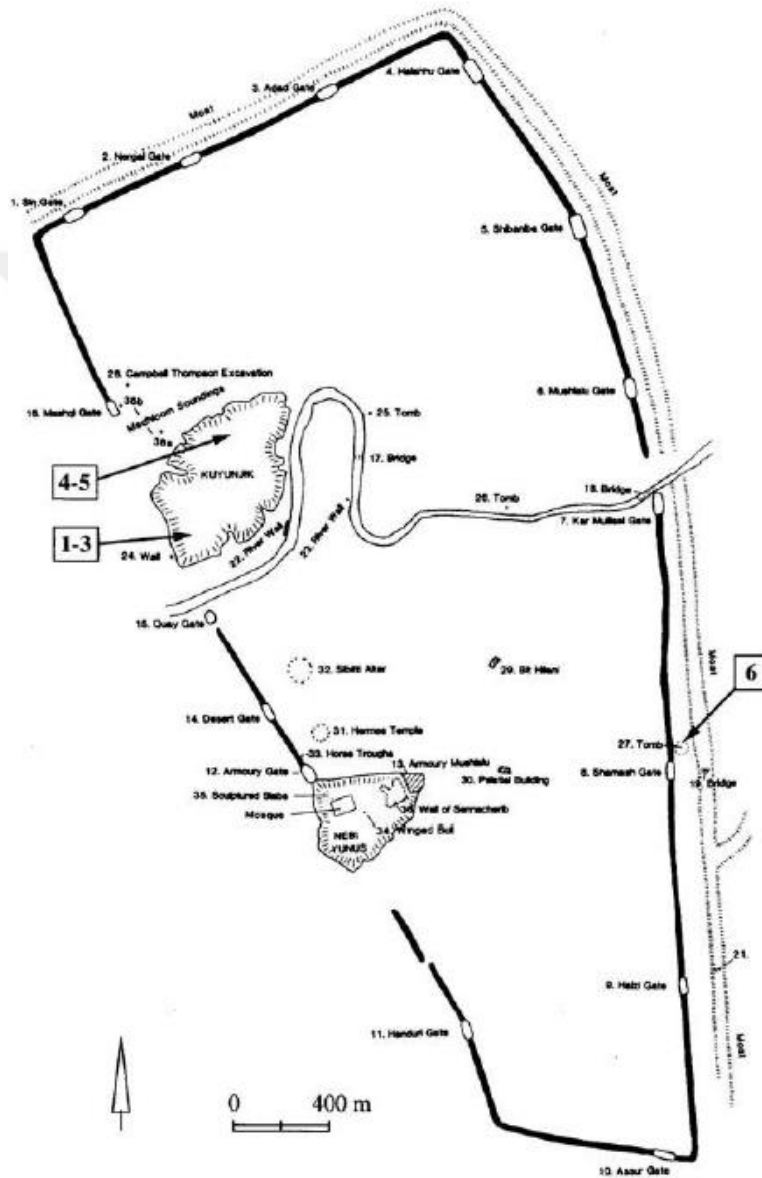

Kaynak: Pedersen, 1998: 153.

2.5.1.3. Asurbanipal'in Kütüphanesi

Kütüphaneci ruhlu ve okuryazar olan Asur kralı Asurbanipal MÖ 668'de kral olmuştur. MÖ 626'da ölen Asurbanipal dünyanın ilk gerçek kütüphanesine (Resim 2. 4., Şekil 2. 9) sahipti (Cassons, 2002: 9; Bauer, 2013: 93).

Şekil 2.9: Ninova Kenti Genel Planı (6- Özel Ev Arşivlerinin Olduğu Yer)

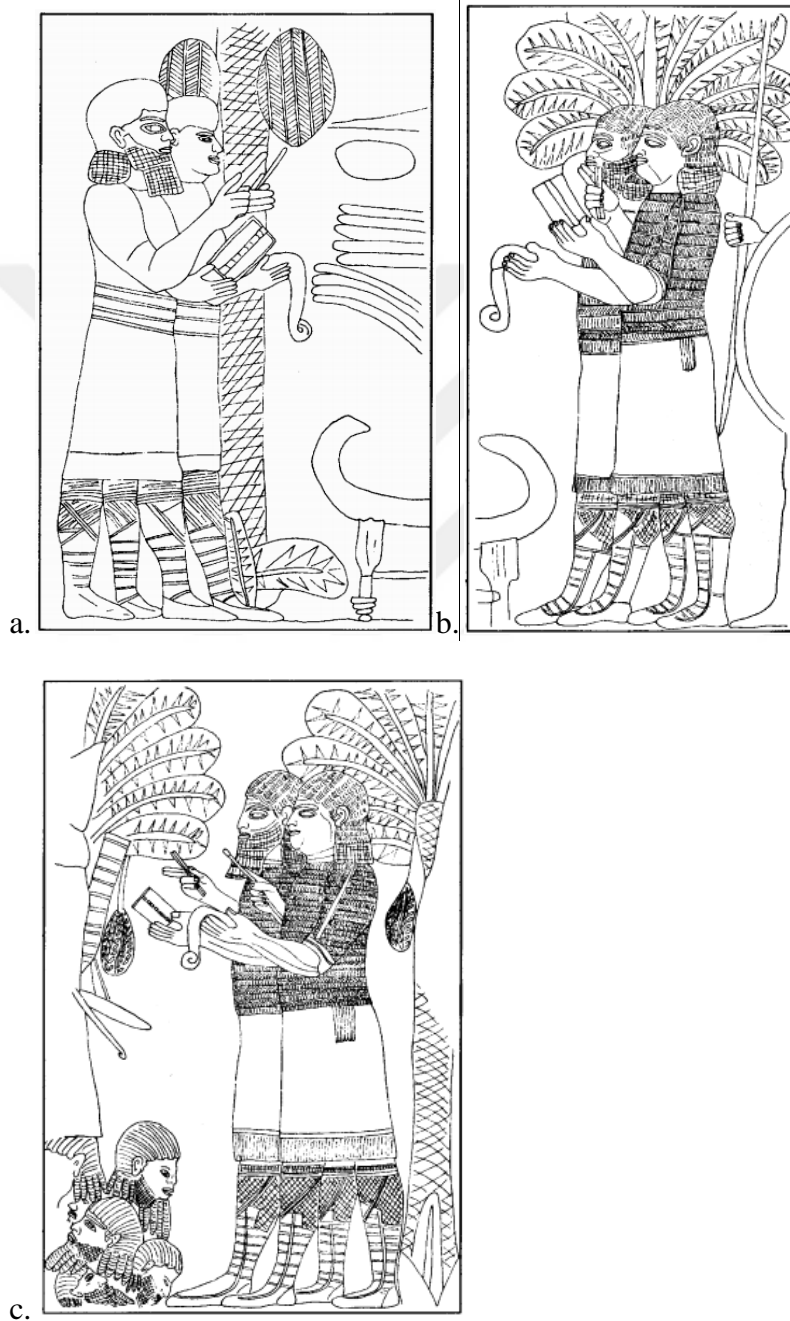

Kaynak: Pedersen, 1998: 159.

Antik Yakınoğu'nda sistematik olarak toplanan ilk kütüphane Asurbanipal'in Kütüphanesi olarak görülmektedir. Fakat MÖ 7. yy. öncesine tarihli diğer uygarlıkların yerleşimlerinden açığa çıkan arşiv ve kütüphane kurumları bu kanıyı çürütmüştür.

Kütüphaneden ele geçen tablet sayısı 24.000'dir (Dalkıran, 2013a: 176; Bertmann, 2003: 45).

Resim 2.4: Ninova Kenti Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-627), a. Güneybatı Saray'ındaki Yazıcıların Betimi, b-c. Kuzeybatı Saray'ındaki Yazıcıların Betimi

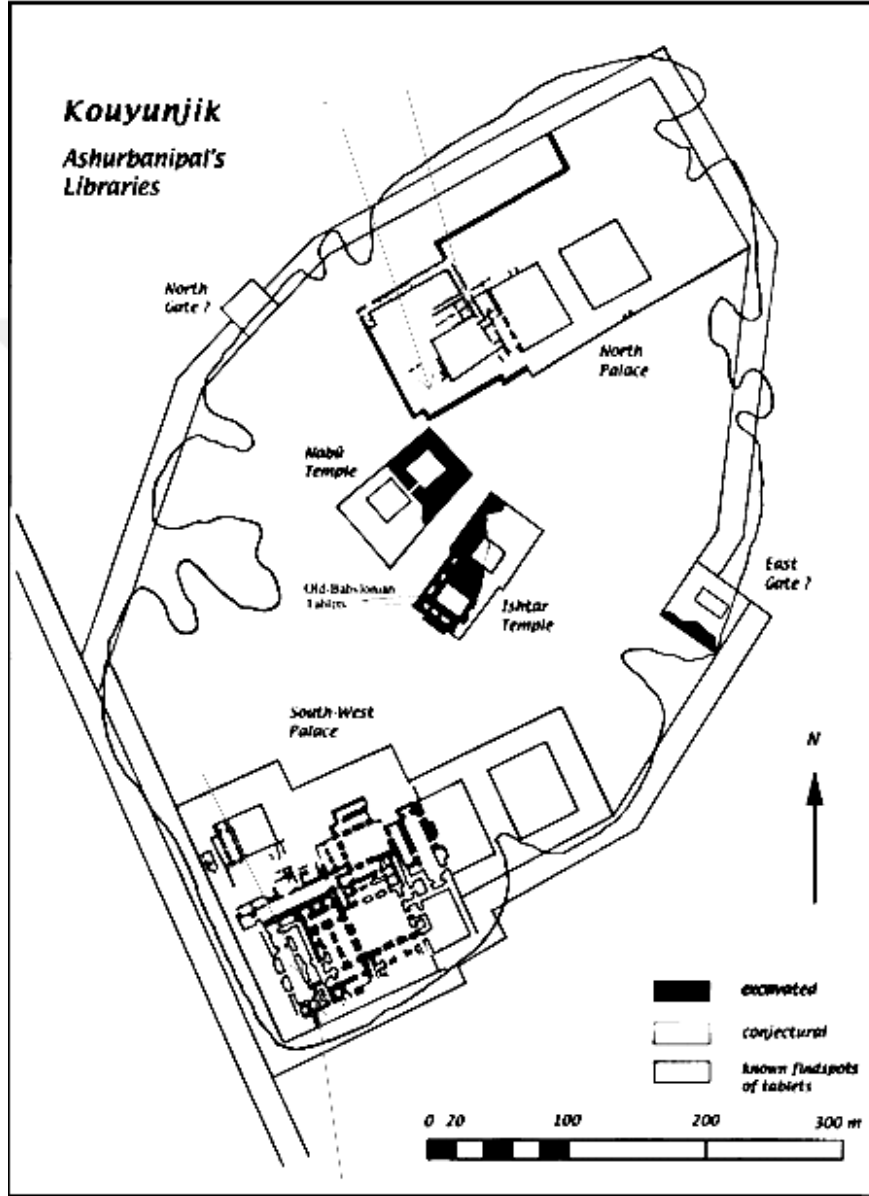

Kaynak: Fincke, 2003: 127-128, Figür 4.5.6.

Tarihçi Diodoros, tarihteki en eski kütüphaneyi Asurbanipal'in Ninova'daki kütüphanesi olarak bildirmiştir. Ayrıca kütüphanenin Yunan Tiranları'na örnek teşkil ettiğini aktarmıştır (Güngör, 2005: 82).

Şekil 2.10: Ninova Kenti Asurbanipal Arşiv ve Kütüphaneleri Planı

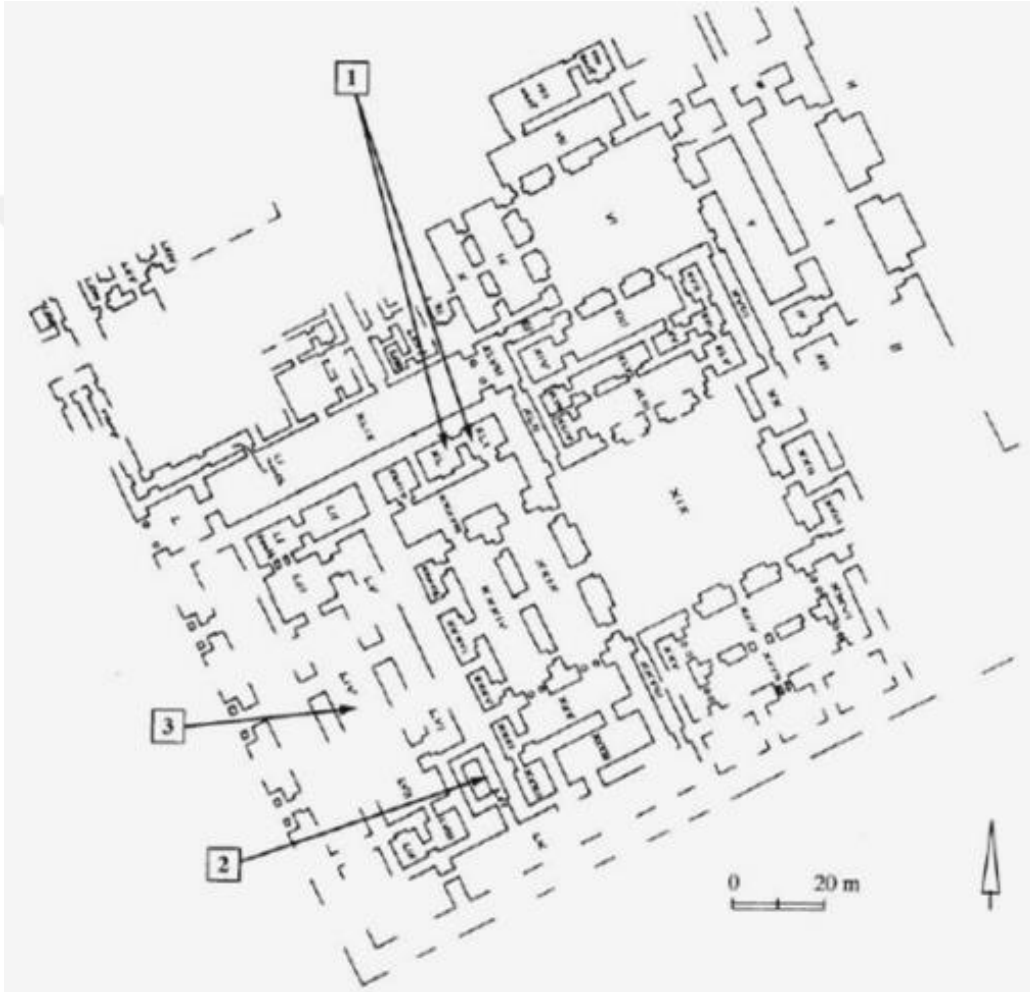
Kaynak: Fincke, 2003: 114.

Asurbanipal Kütüphanesi, kendinden önceki kütüphanelerden farklıdır. Burada belgeler sistematik şekilde kolay bulunabilmesi için düzenlenmiş ve kopyalar çıkartılmıştır. Bu yüzden Asurbanipal Kütüphanesi kendinden önceki kütüphanelere göre daha çok kütüphane özelliği taşımaktadır (Köroğlu, 2013: 90). Asurbanipal

Kütüphanesi'nde (Şekil 2. 10-11) bulunan tabletlerin içerikleri din, siyaset, tıp, astronomi ve resmi yazışmalardır (Alar, 2001: 299).

Asurbanipal öldükten sonra Asur Devleti Babilliler tarafından yıkılmıştır. Bu sırada Asurbanipal kütüphanesi de yıkılmıştır. Fakat bazı belgeler günümüze gelmeyi başarmıştır (Bauer, 2015: 110).

Şekil 2.11: Ninova Kenti Güneybatı Sarayında Arşiv ve Kütüphane Odaları

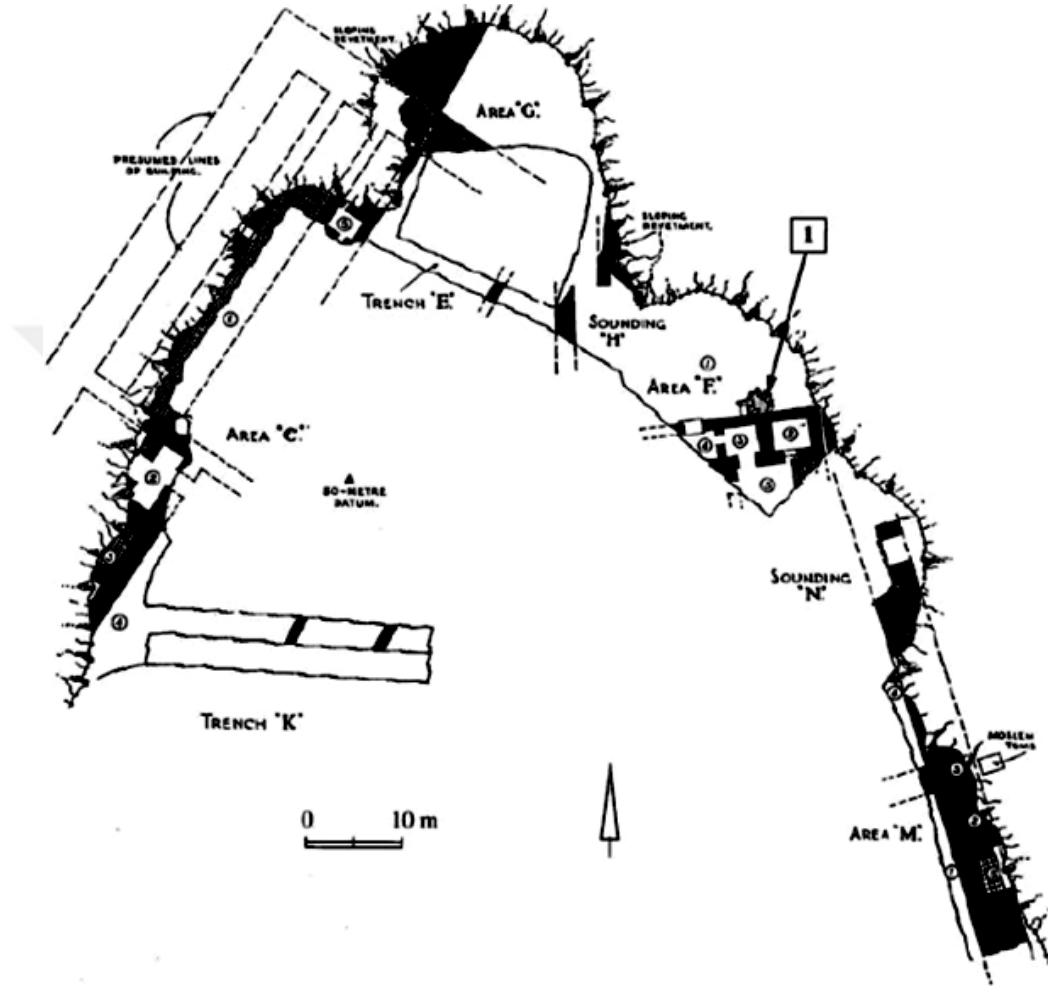
Kaynak: Pedersen, 1998: 162

Asur'da Ninova'da yapılan kazılarda özel arşivler de açığa çıkarılmıştır. Büyücü Rahibin Evi adındaki özel arşiv buna örnektir (Ottén, 1962: 203).

Ninova'daki kraliyet kütüphanesinden başka Nippur, Kuta, Borsippa ve Uruk şehirlerinde de önemli kütüphaneler vardı (Şenalp, 1957: 41).

Yukarı Mezopotamya'da yer alan Urfa ile Harran arasında Kâin Sultantepe yerleşiminde bir zengine ait özel arşiv (Şekil 2. 12) kalıntıları bulunmuştur (Ottén, 1962: 203).

Şekil 2.12: Sultantepe/Huzurina Kenti Özel Ev Yanında Bulunan Arşiv Planı

Kaynak: Pedersen, 1998: 180.

2.5.2. Mısır Kütüphaneleri/Arşivleri

Mısır'da (Harita 2.2) kütüphane yapısı hakkında fazla bilgi yoktur. Fakat Thebes civarında bulunan iki mezarda "Kütüphaneci" ünvanının geçtiği yazılar bulunmuştur (Şenalp, 1957: 40).

Mısır kütüphaneleri devletin teokratik yapısı dolayısıyla tapınkların içinde karşımıza çıkmaktadır. Belgeler ise dini, siyasi ve ekonomik niteliklidirler (Özkaral,

2015: 379). Her tapınağın bir okulu ve kütüphanesi bulunmaktaydı. Kütüphaneleri Mezopotamya Uygarlığı'nda görüldüğü gibi rahipler kullanıyordu (Alar, 2001: 298).

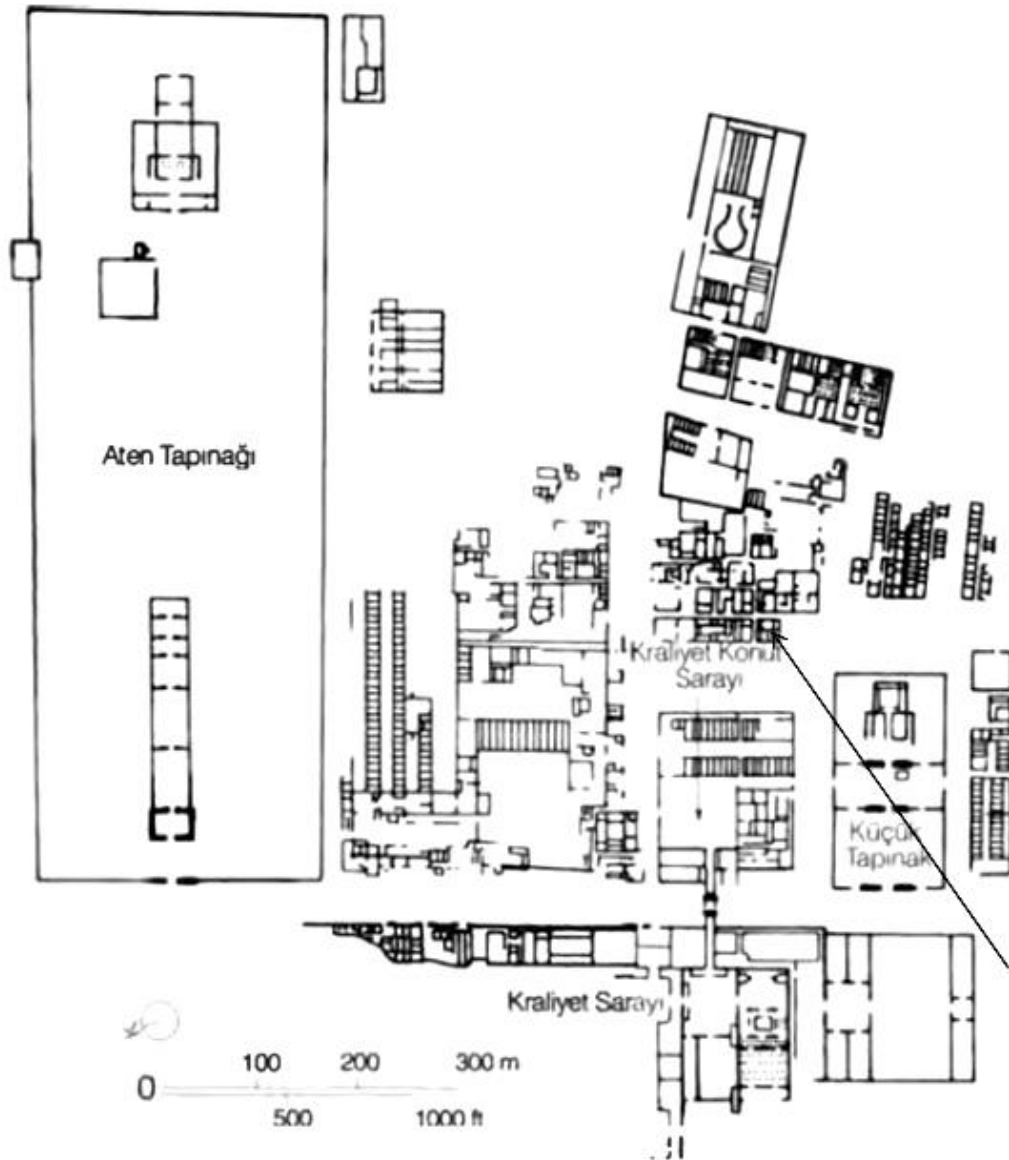
Harita 2.2: Mısır Yerleşimleri Haritası

Kaynak: Ponting, 2011: 76.

Nil'in Doğu yakasında, Kahire'nin 300 km. güneyinde Kral IV. Amenophis dönemine ait (MÖ 1370-1350) El Amarna arşivi açığa (Şekil 2. 13) çıkartılmıştır. El Amarna MÖ 14. yy.'da Eski Mısır'da, Firavun Akhenaton'un başkenti olmuştur. Arşiv 382 tablettten oluşmaktadır (Ceram, 2008: 27; Alparslan, 2009: 74).

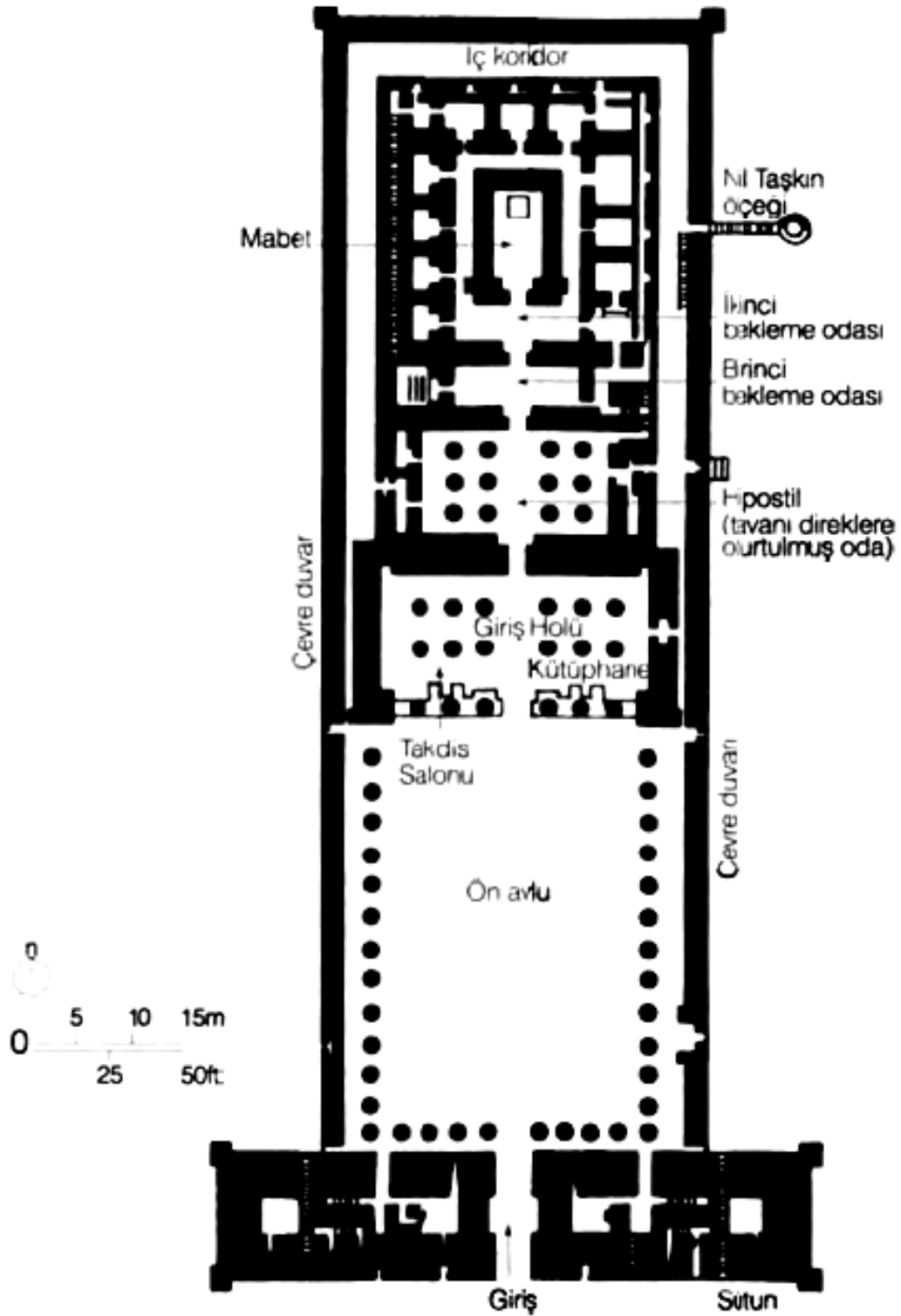
Şekil 2.13: El Amarna Yerleşim Planı (MÖ 1370-1350) Detay

Kaynak: Fleming ve Honour, 2016: 90.

Güney Mısır'da Edfu yerleşiminde "Papirüs evi" yani kütüphane odası bulunmuştur. Duvarlarında nişler bulunan yapı kütüphane düzenini yansıtmaktadır. Karnak, Denderah ve Edfu (Şekil 2. 14) gibi Mısır'da bulunan tapınaklarda kütüphane ve okul da bulunmaktaydı (Collins, 2002: 157; Yıldız, 2003: 9; Eroğlu, 1998: 7).

Şekil 2.14: Edfu Horus Tapınağı Planı (MÖ 237-212)

Kaynak: Fleming ve Honour, 2016: 95.

Heliopolis'te Atum Kütüphanesi bulunmaktadır. Pithegoras, Thales, Democritus, Eudoxus gibi yazarlar Mısır'ın Heliopolis'de bulunan kütüphanesine de gitmişlerdir. Ünlü Yunanlı Filozof Platon (MÖ 429-347) Heliopolis rahiplerinin yıldızlarının 10.000 yıldır var olduğunu söyleyerek, Mısırlılar'ın araştırma geçmişinin uzun olduğunu anlatmaya çalışmıştır (Collins, 2002: 158). Heredotos ile diğer yazar ve gezginler Mısır'ın dış milletlere karşı kapalı olduklarını aktarmıştır (Assmann, 2015: 190-191).

2.5.3. Hitit Kütüphaneleri/Arşivleri

Hititler'de (Harita 2.3) kütüphane/arşiv kurumu krallar tarafından bir propaganda aracı olarak görülmekteydi. Hititler'de devletin evrak düzenini sağlayan kâtiplere "LU-DUB-SAR" deniyordu. Hitit dönemi kütüphane ve arşivlerinin içerikleri dini, siyasi, ekonomik ve edebi özellikteydi (Yılmaz, 2008: 368; Özkaral, 2015: 375; Çilingir, 2011: 7, Karasu, 1997: 215-216).

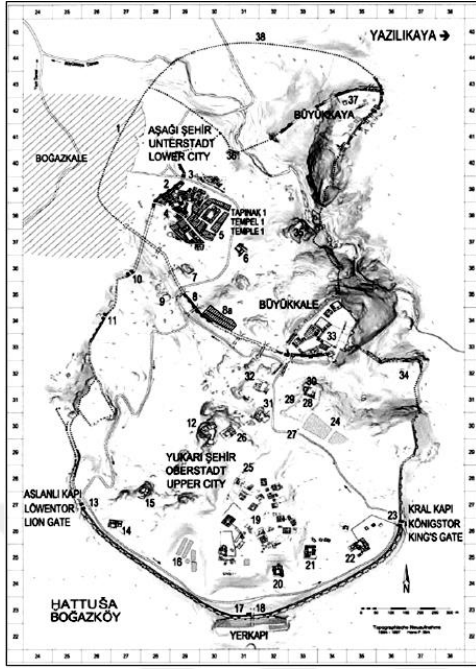
Harita 2.3: Hitit Uygarlığı Yerleşim Haritası

Kaynak: Martino, 2006: 55.

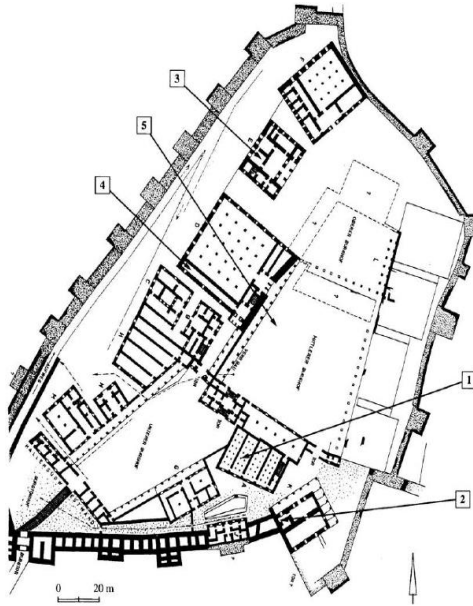
Hattuşa/Boğazköy Kenti (Çorum'da etrafı surlar ile çevrili olan, içerisinde saray, tapınak ve arşiv/kütüphane binalarının olduğu yapılardan oluşmaktaydı (Şekil 2. 15-16-17-18). Kralın oturduğu saray kraliyet binası özelliği de taşımaktaydı (Ünsal, 2013: 62-63; Ünal, 2013: 107, Kılıç: 2000).

Şekil 2.15: Boğazköy/Hattuşa Yerleşim Planı

Kaynak: Çilingir, 2011: 185.

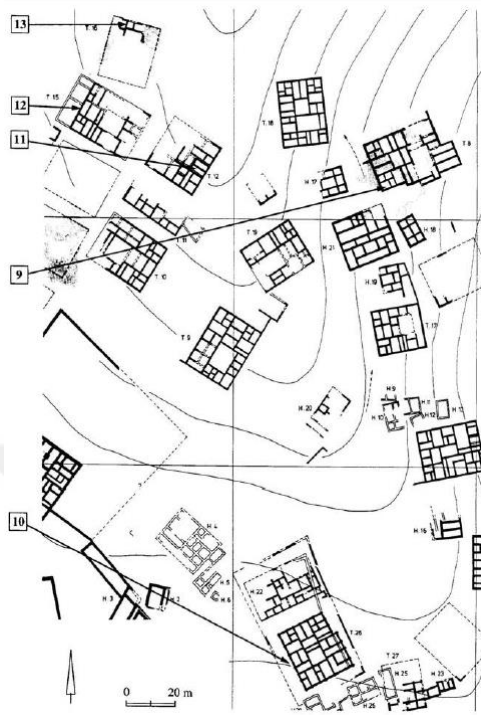
Şekil 2.16: Hattuşa/Büyükale Saray Kütüphaneleri (MÖ 13. yy.) 1- A Sarayı Arşiv ve Kütüphanesi, 2- K Sarayı Küçük Kütüphane, 3- E Sarayı Arşiv ve Kütüphanesi, 4- D Sarayı Bulla ve Arşiv kalıntıları binası, 5- Saray Alanının Ortasında Bulunan İdari Arşivin Kalıntıları

Kaynak: Pedersen, 1998: 47.

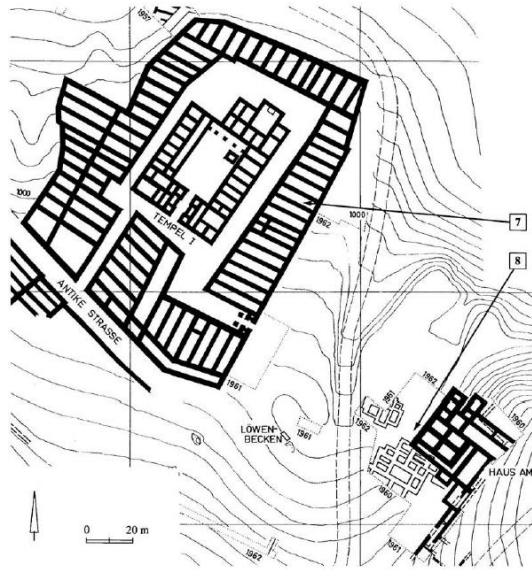

Şekil 2. 17: Hattuşa Kenti Yukarı Şehir Tapınak Alanı Detay; 8, 12, 15, 16 ve Olası 26 Numaralı Tapınlarda Bulunan Arşiv ve Kütüphaneler

Kaynak: Pedersen, 1998: 55.

Şekil 2.18: Hattuşa Kenti 7- Aşağı Şehirdeki Büyük Tapınak'ta (Tapınak 1'de) Bulunan İdari Arşiv ve Kütüphane, 8- Yamaçta Bulunan Evdeki Kütüphane

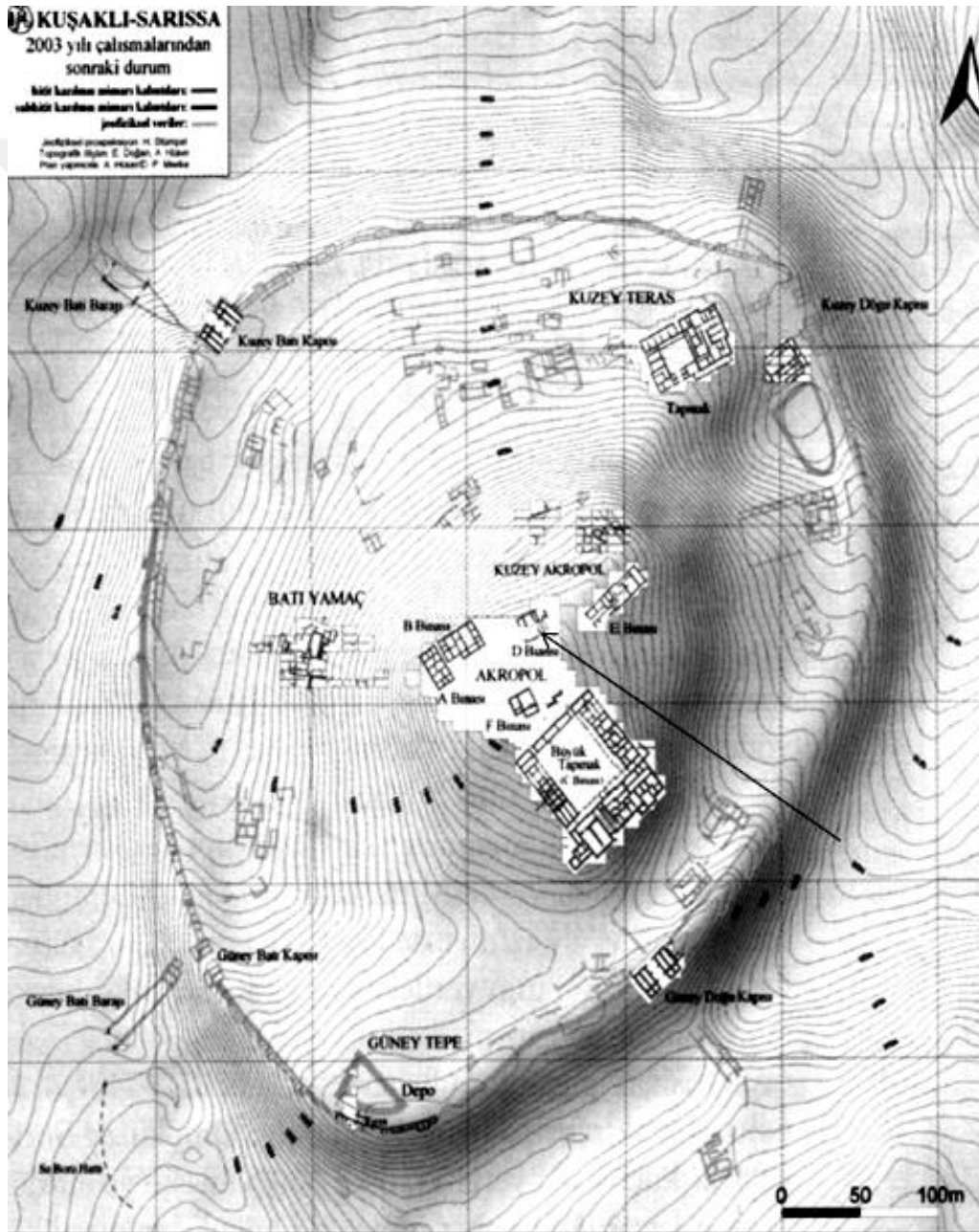

Kaynak: Pedersen, 1998: 52.

Hattuşa'dan ele geçen tablet sayısı 25. 000'den fazla olup burası bir devlet arşivi özelliği taşımaktadır. Halk ile ilgili bilgiler oldukça azdır (Güzel, 2015: 70). Hattuşa arşivi kralların savaşlar sonucu yağmaladığı kütüphanelerden getirdikleri belgeler ve kopyaladıkları belgelerden oluşuyordu (Cassons, 2002: 8).

Kuşaklı/Sarissa yerleşiminde akropolün batısında A yapısının güney köşesinde, D yapısında dini içerikli arşiv (Şekil 2. 19) açığa çıkartılmıştır (Çilingir, 2011: 75).

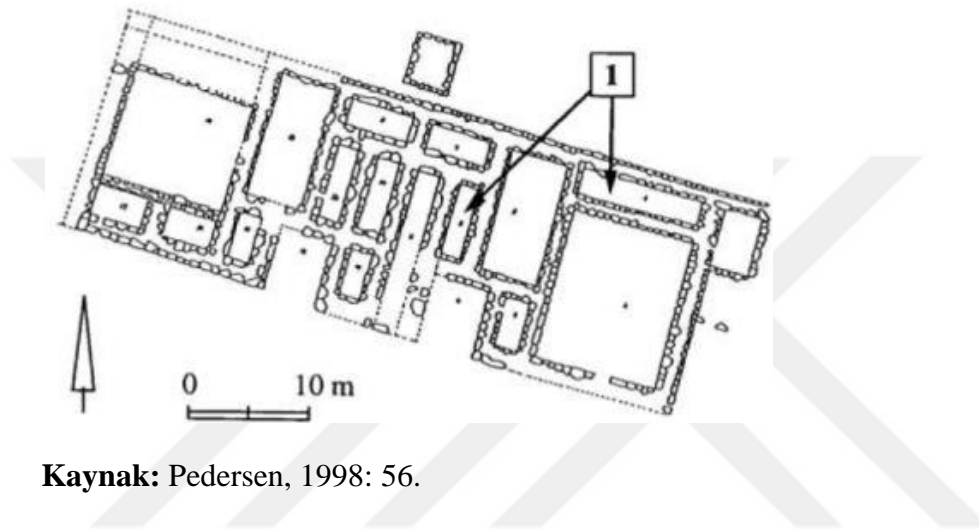
Şekil 2.19: Kuşaklı-Sarissa Tapınak Kenti Planı

Kaynak: Çilingir, 2011: 189.

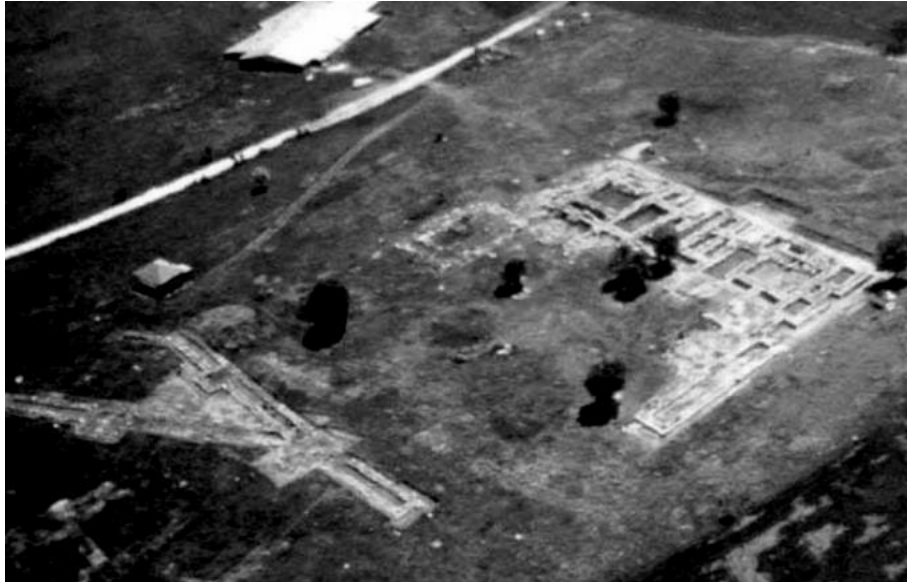
Hitit Devleti'nin başkentlerinden biri olan Şapinuva yerleşimi, Çorum'da yer almaktadır. Ortaköy/Şapinuva yerleşiminde tapınak özelliği taşıyan A yapısının üst katında ele geçirilen arşiv, büyük kısmı MÖ 14. yy.'a tarihli 4000 adet kil tabletten oluşur. Şapinuva yerleşiminde ortaya çıkan arşiv (Resim 2. 5., Şekil 2. 20) Hititler'e ait Hattuşa'dan sonra ikinci büyük arşiv özelliği taşımaktadır (Çolpan, 2008: 73-73; Çilingir, 2011: 80-81).

Şekil 2.20: Şapinuva/Ortaköy Kenti Saray Arşiv ve Kütüphanesi Planı

Kaynak: Pedersen, 1998: 56.

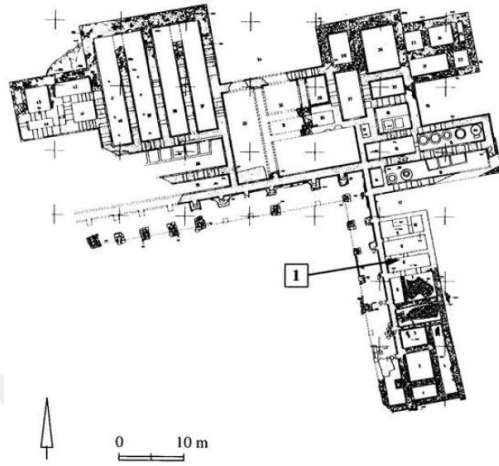
Resim 2.5: Şapinuva/Ortaköy Kenti Kazı Alanı

Kaynak: Çilingir, 2011: 191.

Anadolu'da gerçekleştirilen Tokat'ın Zile ilçesi yakınlarındaki Maşathöyük (Tapigga) kazısından da arşiv (Şekil 2.21) gün yüzüne çıkartılmıştır (Güzel, 2015: 70).

Şekil 2.21: Maşathöyük/Tapigga Kenti Saray Arşivi Kalıntıları

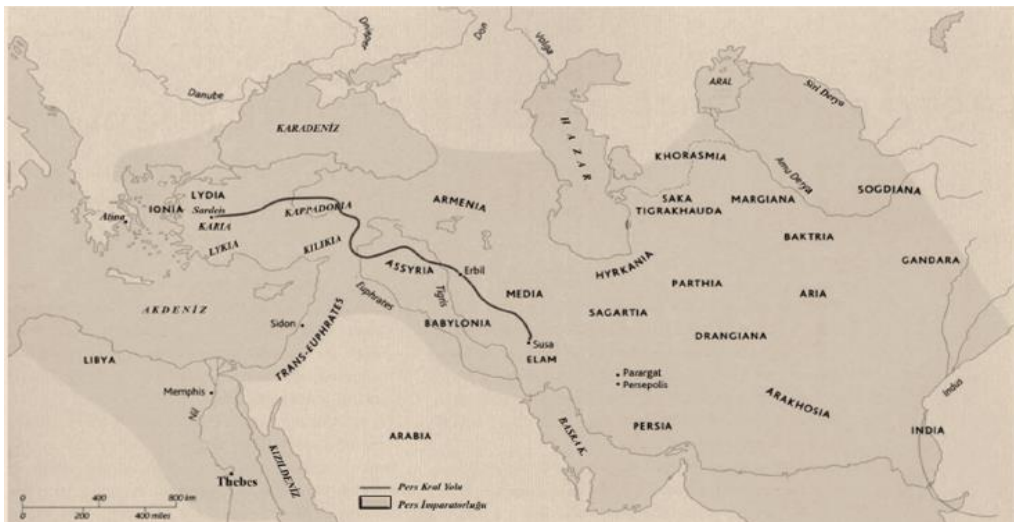

Kaynak: Pedersen, 1998: 59.

2.5.4. Pers Kütüphaneleri/Arşivleri

Persler'e (Harita 2.4) ait çivi yazılı belge arşivleri Geç Elam dönemi ve Akhaemenid dönemine aittir (MÖ 646-458). MÖ 646'da Asur Kralı Asurbanipal tarafından Susa Şehri ele geçirilmiş ve Elam Devleti yıkılmıştır. Yaklaşık yüz yıl sonra o topraklar Pers veya Akhaemenid devletinin parçası haline gelmiştir.

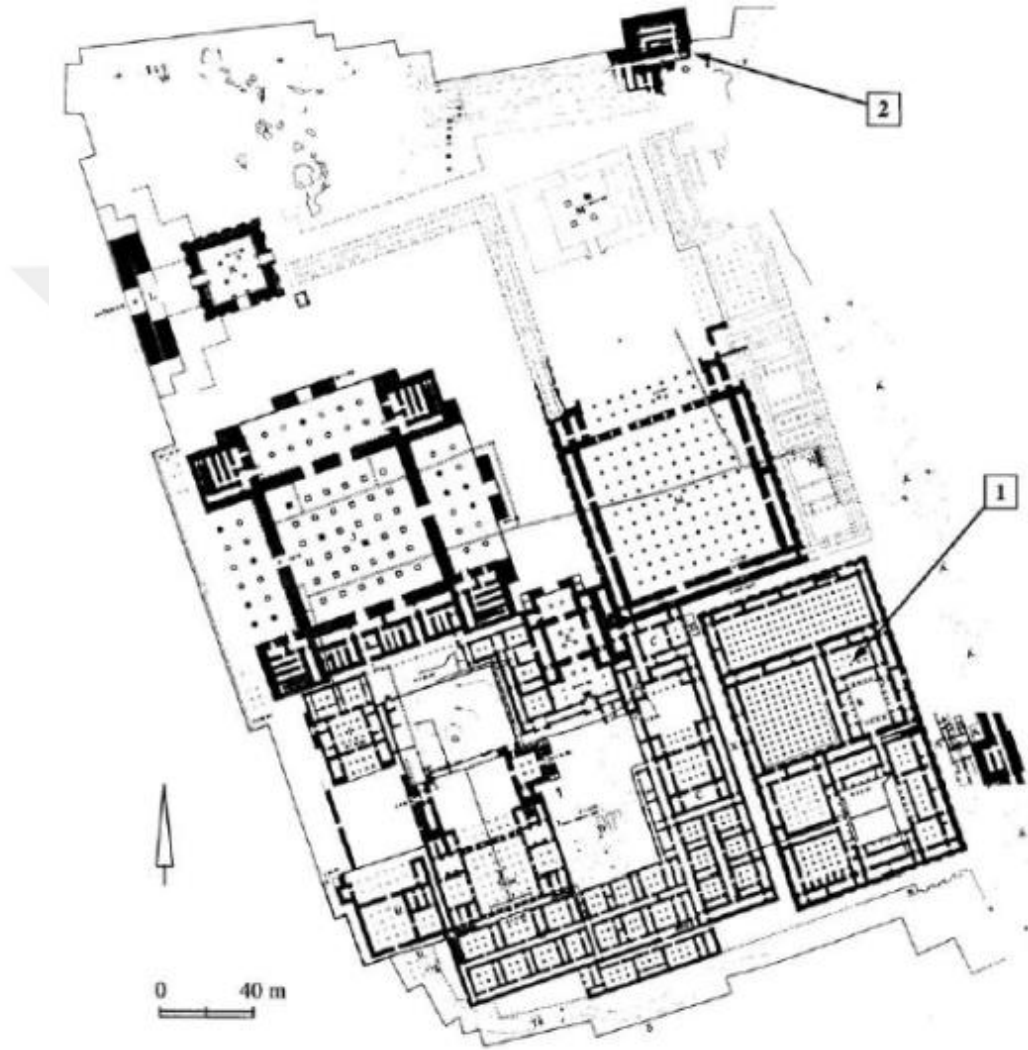
Harita 2.4: Pers İmparatorluğu Yayılım Alanı

Kaynak: Kılıç Özkan, 2011: 211.

Eski Elam ve daha sonra Akhaemenidler'in başkenti olan Susa ve Persepolis'te kil tablet arşivleri ele geçirilmiştir. Susa Arşivleri Elam Devleti'nin son yıllarına ait gibi görünürken, Persepolis Arşivleri Akhaemenid dönemine kadar uzanıyordu (Pedersen, 1998: 213).

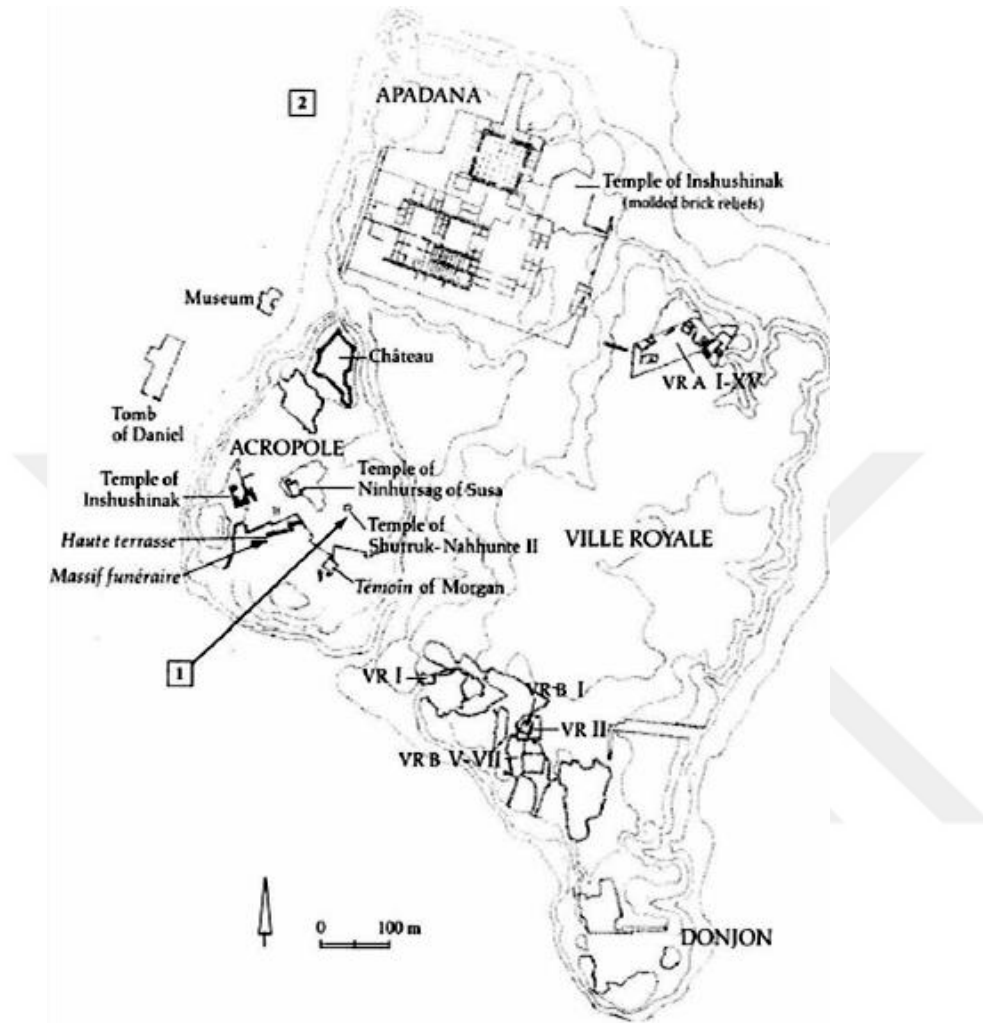
Şekil 2.22: Persepolis Kenti (MÖ 500) Saray Alanında Bulunan Arşiv Binaları

Kaynak: Pedersen, 1998: 217.

Akhaemenidler'in idari başkenti Susa (Şekil 2.23) idi. Persepolis ise imparatorluğun simgesiydi. Persepolis, I. Dareios için etrafına karşı süslenmiş ve tasarlanmış önemli ve gösterişli mekân yeri idi (Fleming & Honour, 2016: 105). Persepolis Kenti'nde açığa çıkartılmış arşiv binasından (Şekil 2.22) ele geçen tabletler Farsça yazılı olmayıp, Elamca ve Aramice yazılmışlardır (Diker, 2000: 336-375).

Şekil 2.23: Susa Yerleşim Planı, 1. Arşiv Kalıntıları, 2. Belki Özel Arşiv Niteliği Taşıyan Bina

Kaynak: Pedersen 1998: 215.

Ana Pers bölgesi dışında kil tablet bulunan arşivlere/kütüphanelere, Babylon, Sippar, Ur, Uruk, Nippur örnek verilebilir. Aynı döneme ait Batı Alfabetik özellikli bölgelerde ise Elephantine, Samaria, Arad ve İdalion'da bozulabilir materyaller ile arşiv ve kütüphane kalıntıları ele geçirilmiştir (Pedersen, 1998: 213).

Her Pers satraplığında bulunan idari yapılar satrap sarayı, hazine dairesi, arşiv odası, garnizonlar, kale/hisar, ambarlar, ekim alanı/çiftlik, sosyo-ekonomik ve dinsel yansımaları ile kültür kurumlarından oluşmaktadır (Sarıkaya, 2016: 79). Her satraplık bölgesi bir İranlı ya da Pers soylusu tarafından yönetilirdi. Satrapın sarayında kraliyet emirlerinin saklandığı arşivler vardı (Kılıç Özkan, 2011: 111).

Kâtiplerin görevleri krallıktan gelen emir ve buyrukları, yazışmaları okumak ve kopyalamaktı. Bu belgeler satraplık merkezinde yer alan arşivlerde saklanmaktaydı (Sarıkaya, 2016: 81).

2.5.5. Antik Yunan Kütüphaneleri/Arşivleri

Antik Yunan kültürü arşiv ve kütüphane kurumlarını incelemek ve anlamak açısından öncelikle Minos ve Miken kültürü arşiv ve kütüphanecilik anlayışını aktarmak ve sonrasında Arkaik dönem, Klasik dönem, Hellenistik dönem ve Roma dönemi kütüphanecilik ve arşiv kurumunu ele almak, kütüphanecilik gelişiminin anlaşılması açısından önemlidir.

2.5.5.1. Minos ve Miken Kütüphaneleri

Yunan Bronz Çağı kültürlerinin incelenmesi iki kola ayrılmış olup, anakara kültürü Miken Kültürü olarak anılırken, Girit Adası'ndaki (Harita 2.5) kültür Minos Kültürü olarak anılmıştır. Yeni Minos Uygarlığı, 19. yy.'da yapılan saray kazılarında elde edilen bilgiler ile MÖ 1600 yıllarına tarihlidir. Miken Uygarlığı ise MÖ 1400-1100 yıllarına tarihlenmektedir (Ruppelt, 1993: 61).

Harita 2.5: Girit Adası Yerleşim Yerleri

Kaynak: Alexiou, 1991: 13

Yazının icadından sonra Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da kayıtlar tutulmaya başlanmış, bu gelişme Yunanistan anakarası hariç Girit'te de görülmüştür. Kayıtlar başta kil tabletler üzerine yazılmıştır (Brouzas, 1951: 13).

Girit'te kentler tapınak ya da mezar alanlarına odaklı olmayıp, saray yapılarına odaklıdır. Kentin büyük tapınakları olmayıp, dini mekânlar bina içlerinde, doğada yer almaktaydı. Şehirler, Kiklad Adaları ile Truva'daki (6. katman) gibi yerleşim yerlerinin etrafını çevreleyen, küçük meskenlerden oluşmaktaydı (Fleming & Honour, 2016: 67).

Bu toplumdaki arşiv/kütüphanelerin en eski örneği Girit'te Phaistos Sarayı'nda tespit edilen (MÖ 1700-1400) arşiv odasıdır (Alexiou, 1991: 153). Haghia Tria (MÖ 1600-1450), Knossos ve Mallia kentlerinde ele geçen arşivlerde birçok belge açığa çıkartılmıştır. Girit'te açığa çıkartılan bilgiler dâhilinde MÖ 2000 ile 1660 tarihleri arasında hiyeroglif yazı kullanıldığı öğrenilmiştir (Ifrah, 1998: 49).

MÖ 1330 yılında kuzeyden gelen işgalciler ile birlikte Karanlık Çağ'a girilmiştir. MÖ 800'de Yunanlılar Fenike alfabesinden esinlenerek Yunan alfabesini oluşturmuşlardır. MÖ 800 yılına kadar ülke Fenike alfabesinden farklı bir yazı geliştirdiğinden cehalet içine düşmüş, mimari eserler, resimler, heykeller yapılmamıştır. Helladik geçmişten sadece iki sanat kalmıştır. Bunlar da bronz işçiliği ve çömlekçiliktir. (Fleming & Honour, 2016: 117). Karanlık Çağ'ın sonucunda Akdeniz bölgesi Yunan kültürünün egemen bölgesi haline gelmiştir (Ruppelt, 1993: 75).

Tapınak Kütüphaneleri Yunan kültürü proto kütüphanelerinin en eski formunu oluşturmaktadır. Doğası gereği din adamları kendi koleksiyonlarına sahip olmuşlardır (Ruppelt, 1993: 100). Papirüsün MÖ 650'den sonra Yunanlılar tarafından kullanılmaya başlamasından itibaren bu kültürde rulolar ve kitaplar karşımıza çıkmaya başlamıştır (Brouzas, 1951: 13)

2.5.5.2. Arkaik Dönem Kütüphaneleri

Homerik zamanlarda sözlü bir gelenek hâkim iken, MÖ 7. yy.'ın ortalarından itibaren okulların yaygınlaşması ile okuryazarlık oranı artış göstermeye başlamıştır (Brouzas, 1951: 13).

Tarihçi Diadoros en eski kütüphaneyi MÖ 7. yy.'a tarihli olan Asurbanipal'in Kütüphanesi olarak görür ve bu kütüphanenin Yunan Dünyası Tiranları'na örnek olduğunu söylemiştir. Böylece Hellenler'e arşiv/kütüphane örneğinin geçtiğini bildirmiştir. Strabon ise Aristoteles'in ilk sistematik kütüphaneyi oluşturduğunu bildirmektedir (Güngör, 2005: 82).

2.5.5.2.1. Arkaik Dönem Özel Tiran Kütüphaneleri

MÖ 6. yy.'da İon Kültürü'nün Yunanistan Kültürü ile etkileşime girmesi sonucu aristokratik devlet yapısının yerini demokratik devlet anlayışı almıştır. Bilim dinden ayrılmaya başlamış ve bilimde gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönem kütüphaneleri "siyasal güçlerini artırmak isteyen" "Tiran Kütüphaneleri" olarak karşımıza çıkmaktadır (Eroğlu, 1998: 7-8).

2.5.5.2.1.1. Atina Tiranı Peisistratos'un Kütüphanesi

Athenaios; Samoslu Tiran Polykrates'in yanı sıra Peisistratos'u (MÖ 561-527) kapsamlı kütüphaneleri ile tanınan kişiler arasında saymaktadır (Mamoli, 2014: 20, Panagiota, 2013: 35). Aulus Gellius'da Peisistratos'u en eski koleksiyonculardan biri olarak görmektedir (Brouzas, 1951: 13).

Her ne kadar papirüs bitkisinin Mısır'da Nil Nehri kenarında yetişmesinden dolayı yazılı dokümanların Mısır'da çoğalması ve ilk kütüphane örneklerinin Yakındoğu'da ortaya çıktığı söylene de ilk olarak gerçek anlamda kütüphaneye Yunanistan'da rastlanmaktadır (Alar, 2001: 299). İodoros, Peisistratos'u kütüphane kuran ilk kişi olarak görür (Mamoli, 2014: 21).

2.5.5.2.1.2. Samos Tiranı Polykrates'in Kütüphanesi

İonia Tiranları'ndan Samos Tiran'ı Polykrates (MÖ 538-522) saray, tapınak ve çeşme yapılarının yanı sıra bir kütüphaneye de sahipti (Kaya, 2016: 34). Athenaios, Tiran Peisistratos ve Polykrates'i anlatırken küçük kitap koleksiyoncuları olduklarından ve kütüphanelerinin olduğundan bahseder. Kendilerinden sonraki Hellenistik dönem kütüphanelerine göre oldukça mütevazı bir özelliktedirler (Blanck, 2000: 149).

2.5.5.3. Klasik Dönem Kütüphane ve Arşivleri

MÖ 5. yy.'ın son çeyreği ve MÖ 4. yy. başları Atinalılar için önemlidir. Bu dönemlerde okuryazarlık artmış ve kitap kültürü gelişmiştir. Vatandaşların yaşamı hakkında bilgiler, kurallar, okuyan kişilere ödülleri verilmesi bu dönemde görülmektedir. MÖ 4. yy.'da şiir ve dramın yerini düz yazı almıştır (Keseroğlu ve Demir, 2016: 386). Hellenistik dönemde ise kitap ve kütüphane olgusu yoğunlaşmıştır.

Hellenistik dünyanın kütüphaneleri Roma kütüphanelerinin öncüleri olmuşlardır (Harris, 1991: 228).

Antik Yunanistan'da kitapların varlığına ve kullanımına dair en eski veriler MÖ 6. yy.'ın sonu MÖ 5. yy.'ın başına tarihli olan insan ile birlikte kitap rulosu betimli Attika vazo örnekleridir (Wolf, 2013: 13, Labarre, 1994: 14). Okul hayatı betimli ilk vazo örnekleri de MÖ 5. yy.'ın başına tarihlidir. Berlin'deki Duris vazosunda ders konusu işlenmiştir (Blanck, 2000: 30-33) (Resim 2. 6-7-8-9).

Resim 2.6: MÖ 5. yy. Ders Sahnelerinin Yer Aldığı Yunan Attika Duris Vazosu

Kaynak: Blanck, 2000: 31.

Resim 2.7: Yunan Sanatı'ndaki En Eski Eser, Rulo Okuma Tasvirli Eser, Onesimos Ressemı (Yaklaşık MÖ 490)

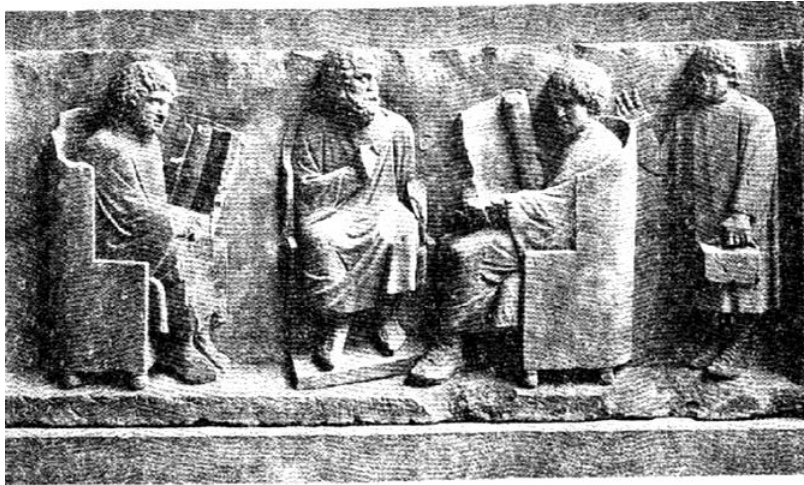
Kaynak: Mamoli, 2014: 54.

Resim 2.8: Carrellino Ressamı Attika Vazosu MÖ 5. yy. Kitap Okuma Betimi

Kaynak: Blanck, 2000: 34.

Resim 2.9: Grek Okulunda Öğrencilerin Elllerinde Ruloların Olduğu Betimli Görsel

Kaynak: Demiriş, 1995: 29, Resim 6, Kenyon, 1932: 57.

2.5.5.3.1. Klasik Dönem Özel Kütüphaneleri

MÖ 5. yy.'da tabiat araştırmaları artmış, insanın değerli olduğu anlaşılmış, gezici ve sofistler yardımı ile demokrasi önem kazanmış ve birçok gelişim yaşanmıştır. Bunun sonucunda düşünür, yazar ve bilginlerin kendilerine ait olan "Özel Kütüphaneleri" ortaya çıkmıştır (Eroğlu, 1998: 8).

2.5.5.3.1.1. Eukleides, Euthydemos, Euripides ve Demosthenes'in Kütüphaneleri

Athenaios, Eukleides'in de bir kitap koleksiyonuna sahip olduğunu bildirmektedir (Blanck, 2000: 150). Onlar Hükümeti'nin "On Arkhonu'ndan" birisi olan Eukleides MÖ 403-402 yıllarında İon Alfabesi'nin Attik Alfabesi yerine kullanılmasını sağlamıştır (Yıldız, 2003: 43).

Sokrates'in öğrencisi olan Euthydemos'un da kitap koleksiyonu bulunmaktaydı (Blanck, 2000: 150).

Atina'nın üçüncü büyük drama yazarı olan Euripides'in de (MÖ 480-406) bir özel kütüphanesi vardı (Yıldız, 2003: 44).

Lukianos, Antikçağ'ın en büyük hitabet ustası olan Demosthenes'in (MÖ 384-322) bir kütüphaneye sahip olduğunu bildirmiştir (A. g. e.: 46).

2.5.5.3.1.2. Klasik Dönem Tiran Kütüphaneleri

Bu dönemde Arkaik dönemde görülen özel kütüphaneler türüne ait olan kendi özel derlemelerini yapan ve sadece kendilerinin faydalanabildiği, dışı kapalı olan Tiran Kütüphaneleri de mevcuttur.

2.5.5.3.1.2.1. Herakleia Pontike Tiranı Klearkhos'un kütüphanesi

I. Klearkhos (MÖ 390-353) Pontos Heraklia'sı (Karadeniz Ereğlisi) Tiranı'dır. H. Bengston, Klearkhos'u ilk resmi kütüphaneyi kuran kişi olarak görür. C. Wendel ise Klearkhos'un kütüphane kurma fikrini Atina Akademia'sı öğrencisi olduğu için oradan örnek almış olduğunu ve bununla birlikte de kamuya açılmış ilk kütüphane olabileceğini savunmuştur (Yıldız, 2003: 43).

2.5.5.3.1.3. Klasik Dönem Düşünürlere Ait Kütüphaneler

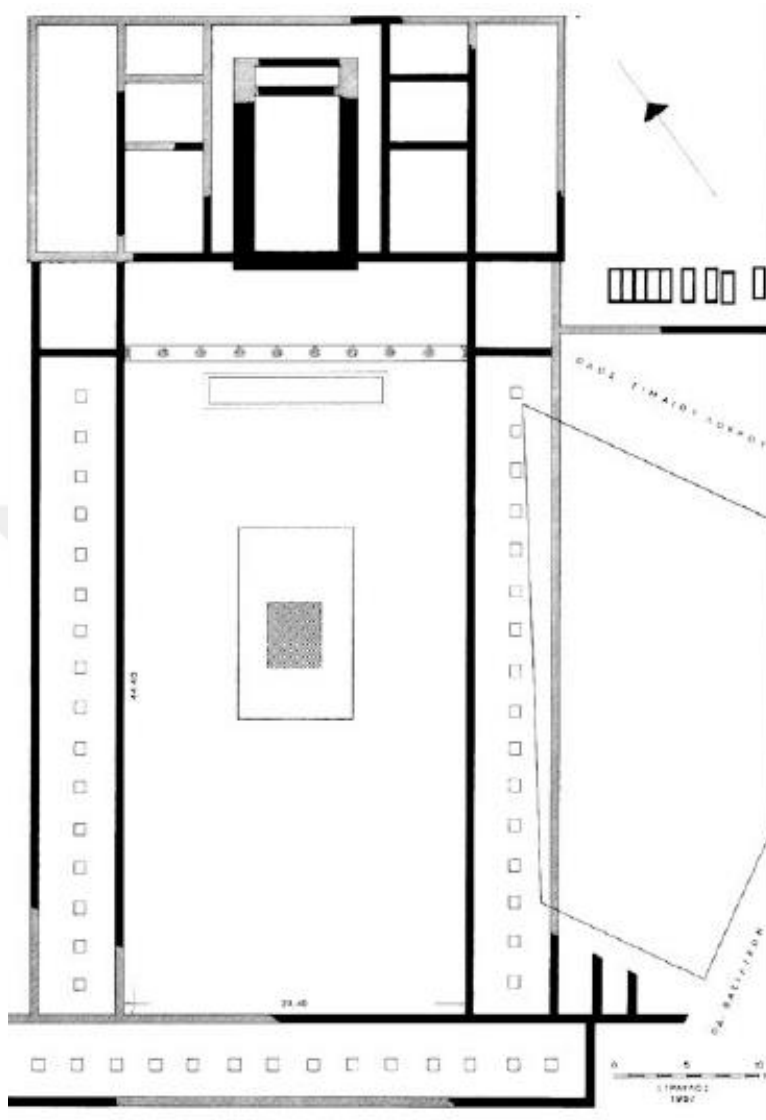
MÖ 4. yy.'da Atina'da sadece sahipleri ve yakınlarının faydalanabildiği, küçük derlemelerden oluşan özel kütüphaneler ya da eğitim amaçlı olan ve sadece bilginlerin ve öğrencilerin faydalanabileceği, Platon ve Aristoteles'in Kütüphaneleri gibi okul kütüphaneleri bulunmaktaydı. MÖ 4. yy.'da kamu kütüphaneleri bulunmamaktadır (Keseroğlu ve Demir, 2016: 386).

2.5.5.3.1.3.1. Platon ve Akademiası

MÖ 4. yy.'ın ünlü filozofları öğrencilerinin eğitilmesi ve faydalanabilmesi için kütüphaneler oluşturmuşlardır (Lerner, 2007: 21).

Antikçağ'ın en ünlü filozofu olan Platon (MÖ 427-347) kapsamlı bir kütüphaneye sahipti. Ve gerektiğinde çokça ödeme yaparak kitaplarını çoğaltmıştır (Blanck, 2000: 150-151, Brouzas, 1951: 14).

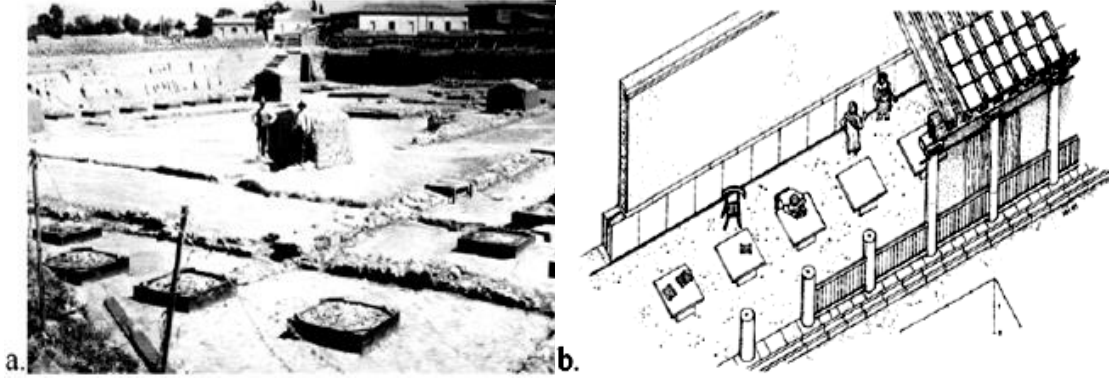
Şekil 2.24: Platon Akademiası'nın Planı (Travlos'un)

Kaynak: Mamoli, 2014: 110.

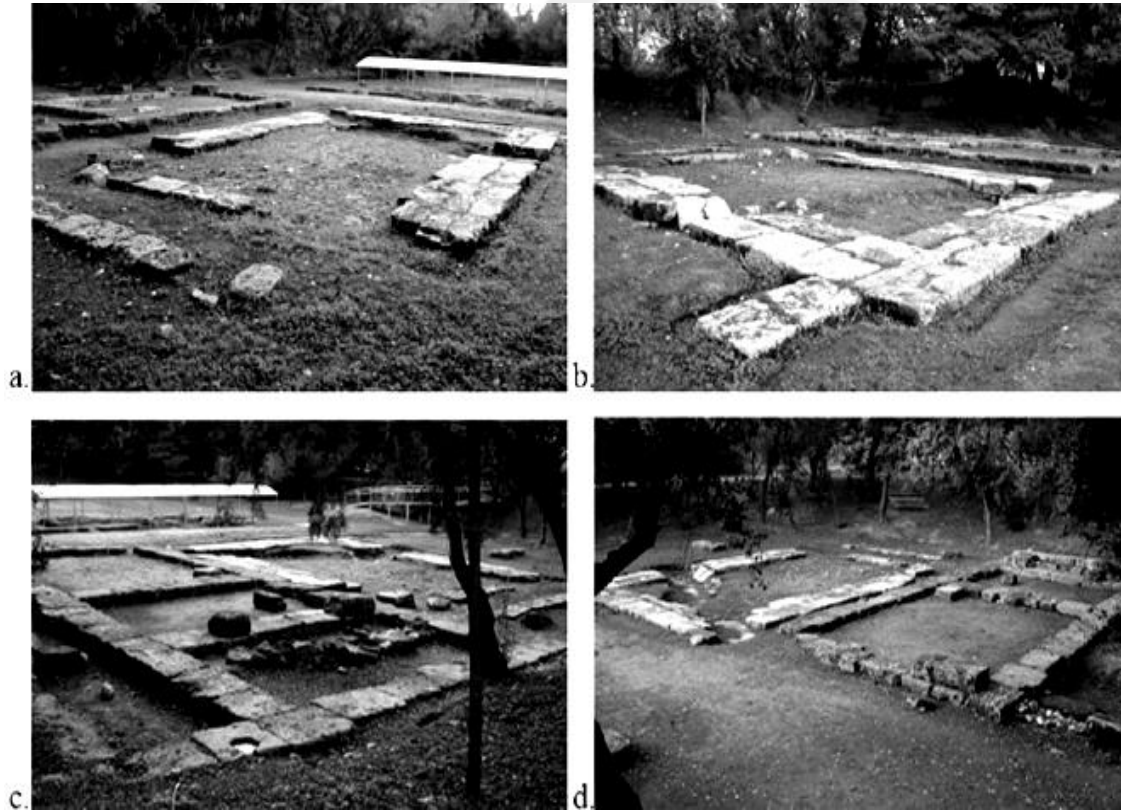
Platon Akademiası MÖ 388'de (Şekil 2. 24) kurulmuş ve bulunduğu bölgenin adını almıştır. Akademia alanında birkaç tapınak ve kutsal alan, bir palaestra, bir spor salonu, bahçeler ve Arkaik dönemden beri kullanılan bir kütüphane bulunuyordu. Bu yapıdan elde edilen bulgular bina temellerine dayanmaktadır. Büyük bir dikdörtgen kompleks şeklinde olan yapı, 40 m. uzunluğunda ve 24 m. genişliğindedir. Ortasında bir su deposu bulunan avlusu ile kuzey tarafında merkez salonu ve etrafında odaları bulunuyordu. Stoa da bulunan kare şekiller öğrencilerin ders çalışmak için kullandıkları yerler olarak (bkz. Res. 2. 10-11) yorumlanmıştır (Mamoli, 2014: 109-110).

Resim 2.10: Platon Akademia'sı Öğrencilerin Kitap Okuduğu Alan, a. Temellerin Görünümü, b. Hoephner'in Rekonstrüksiyonu

Kaynak: Mamoli, 2014: 111.

Resim 2.11: Platon Akademia'sı Kuzey Odaları Manzarası, a. Kuzeybatıdan Odanın Görünümü, b. Güneybatı Ana Odasının Görünümü, c. Kuzeydoğu Yönünden Kuzeydoğuda ki Odaların Görünümü, d. Güneydoğu Yönünden Kuzeydoğu Odalarının Görünümü

Kaynak: Mamoli, 2014: 112.

2.5.5.3.1.3.2. Aristoteles, Straton, Neleus, Theophrastos

Aristoteles, Büyük İskender'in eğitimcisidir. Eğitiminden sonra Aristoteles Atina'ya geri dönmüş ve burada Lykeon adında bir okul/lise açmıştır (Ronan, 2003: 105). Lykeion Okulu'nda yar alan, araştırma niteliği taşıyan, bitki ve hayvanların incelendiği bu özel kütüphane İskender'in desteği altındaydı (Störig, 2000: 278-279).

İlk mükemmel kütüphane de Aristoteles tarafından MÖ 384-322'de kurulmuştur. Ancak Makedonya karşıtı olan gruplar Atina'ya hâkim olduğunda, Aristoteles dinsizlikle suçlanmıştır. Bunun sonucunda Aristoteles Khalkis'e sığınmıştır. Çok geçmeden burada MÖ 323'de ölmüştür (Ronan, 2003: 106).

Athenaios Aristoteles'in büyük bir kitap koleksiyoncusu olduğunu bildirir. Theophrastos ve Neleus'ta Aristoteles ile birlikte anılmıştır. Strabon ise Diogenes Laertios ve Plutarkhos'un da onaylamış olduğu aktarımında, Aristoteles'in ölümünden sonra Lykeion'un başına öğrencisi Theophrastos geçmiştir. Theophrastos'dan sonra öğrencileri Straton ve Neleus kütüphanenin başına geçmiştir. Neleus kütüphane kitaplarını alarak Troiaya göç etmiş, Atina Aristoteles'in koleksiyonundan mahrum kalmıştır. Neleus'un ölümünden sonra kütüphane Skepsis'teki varislere kalmıştır (Blanck, 2000: 151, Lindsay, 1997: 291).

İskenderiye Kütüphanesi'nin rakibi olan Pergamon Kralları gözlerini Aristoteles'in bu koleksiyonuna dikmişlerdir. Bunun sonucunda koleksiyon sahipleri bu koleksiyonu bir mahzene saklamışlardır. Böylece kitaplar nem, böcekler vb. nedenler ile zarar görmüşlerdir. Sulla zamanı Atina yöneticisi Teos'lu Apellikon bu kitapları keşfetmiş ve satın almıştır (Aristoteles, 1996: 4).

2.5.5.4. Hellenistik Dönem Kütüphaneleri

Hellenistik dönem, Makedonya Kralı Büyük İskender'in MÖ 334'deki Asya Seferi ile başlayıp, Roma'nın MS 30 yılında Mısır'ı ele geçirmesine kadarki süreyi kapsamaktadır (Üreten, 2008: 436).

İskender'in MÖ 323'te ölümünden sonra imparatorluk İskender'in generalleri ve varisleri tarafından paylaşılmıştır. Yunanistan ve Makedonya Antigonos ve sülalesine (Antigonitler), Pers ve Babil ülkeleri Seleukos ve sülalesine, Mısır ise Ptolemaios sülalesini kuran Ptolemaios Soter'e verilmiştir (Ronan, 2003: 118).

Klasik ve Hellenistik dönem arşiv kavramı ile Eski Yakınoğu arşiv kavramı ve kullanımında farklıklar görölmektedir. Bu farklılık ise, Eski Yakınoğu'da arşivler ekonomik metinlerin ve belgelerin saklandığı yerler iken, Yunan dünyasında yasal belgelerin ve kararnamelerin koleksiyonlarının bulunduğu mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Brosius, 2005: 282)

Edebi eserlerin ve bilgi içerikli eserlerin bulunduğu Erken Yunan ve Hellenistik dönem kütüphaneleri, önceki devletlerde de göröldüğü gibi bağımsız binalar olarak inşa edilmemişlerdir. Erken Yunan Kütüphaneleri (özel kütüphaneler), kitap koleksiyonlarına ev sahipliğı yapan ve genellikle kral yada aristokrat kesimden olan kişinin yaşamış olduğu mekanın bir odasında yada koleksiyonlarını koymak için ayırmış olduğu mekanlarda yer alırken, Hellenistik dönemde Erken Yunan kütüphanelerinin daha resmileştirilmiş bir versiyonu şeklinde, bir kentte bulunan büyük komplekslerin stoalarına bağlanan (örneğin tapınak alanı ve gymnasiumlar gibi) alışılmadık odalar şeklinde kütüphaneler inşa edilmiştir (Mamoli, 2014: 69). Buradan da anlaşılacağı üzere edebi ve bilgi içerikli eserler ile resmi içerikli yazıtlar Erken Yunan (Arkaik Dönem) döneminde oluşturulmaya başlanan özel kütüphaneler ile ayrıştırılmaya başlamıştır.

Antik Yunanlılar'da Tanrı Zeus ve Hafıza Tanrıçası Mnemosyne'in kızları olan Dokuz İlham Perisi, sanat ve bilimin simgecisidir. Her sanatın ve bilimin bir İlham Perisi mevcuttur. Bu yüzden Yunanlılar okullarında İlham Perileri için tapınaklar (Mouseia) inşa etmişlerdir (Lerner, 2007: 23).

Hellenistik dönemde bilgiye, müze ve kütüphanelere ilgi artmıştır. Koleksiyon oluşturma faaliyeti önem kazanmıştır (Mumford, 2007: 236). Bu dönemde Pergamon ve İskenderiye gibi kraliyet kütüphanelerinin yanı sıra gymnasium ve yüksekokul kütüphaneleri bulunmaktadır. Bunlar günümüzdeki okul ve üniversitelerin temelini oluşturmaktadır (Eroğlu, 1998: 8). Ayrıca bu dönemde özel kütüphanelerin yanı sıra halk kütüphaneleri yani kamuya açık kütüphaneler de karşımıza çıkmaktadır (Çelik, 2000: 54).

Hellenistik dönem ile birlikte sarayların dışında meydan ve galerilerde, kral ve önemli kişilerin, kütüphanelerde ise bilim adamlarının heykel ve büstleri sergilenmeye başlamıştır (Güngör, 2005: 63).

MÖ 3. yy. da tıp başta olmak üzere çeşitli bilimler ve felsefe daha da ilerlemiş ve Antikçağ Kütüphaneleri gelişmeye başlamıştır. Dinsel baskı olmadan anatomi araştırmaları yapılabilmektedir (Serdaroğlu, 2002: 23). MÖ 3. yy.'da okuma yazma oranının arttığını (çocuklar başta olmak üzere) öğrenmekteyiz. Teos Kenti'nden ele geçen iki yazıttan birinde her yıl kız çocuk ve erkek çocuklarının eğitim görebilmesi için gramer, müzik, spor öğretmenlerinin atamasının yapılmış olduğu yazılmıştır. Buradan yola çıkarak Hellenistik dönem öncesinde aristokrat, din adamları, sofistler dışında artık halktan kişilerin çocuklarının da eğitim almaya başladığını söyleyebiliriz. Diğer yazıt ise Miletos'dan ele geçmiş ve okul ile alakalı bir yazıttır (Bilgiç, 2014: 324). Hellenistik ve Roma döneminde kütüphaneler gymnasium ve felsefe okulları da dâhil olmak üzere tapınak ve eğitim kurumlarının bir parçası olmuştur (Mamoli, 2014: 3).

Kentlere kralların dışında, zengin kişiler statülerini göstermek için kente bağışlarda bulunup (euergetism) kütüphane yapıları da dâhil olmak üzere imar faaliyetlerine katkı sağlaması Hellenistik dönemden itibaren görülen bir özelliktir (Zuiderhuk, 2011: 185).

2.5.5.4.1. Gymnasium Kütüphaneleri

Eski Yunan ve Roma'da erkek çocuklarının düşünsel ve bedensel yönden eğitim gördükleri, koşu, boks, güreş vb. gibi spor yaptıkları, işlev ve bakımının devlet tarafından karşılandığı yapı komplekslerine gymnasium denir. Başlangıçta bu yapılar küçük çaptadır. MÖ 4. yy.'da kent dışına yapılan gymnasiumlar, zamanla kentin içinde yer almaya başlamışlardır (Üreten, 2006: 210, Bilgiç, 2014: 325).

Hellenistik dönemde Büyük İskender'in Mısır dışında Anadolu'da düzenlediği seferler sonucunda Yunan Kültürü artmış ve kentlerde gymnasium'lar kurulmuştur (Blanck, 2000: 42).

Hellenistik dönemde, gymnasiumlar öğrenme ve eğitim merkezleri, sınıflar, konferanslar gibi bölümlerden oluşuyordu. Kütüphaneler gymnasium ile birleştirilmeye başlanmış ve Atina'da en az bir spor salonunun kütüphanesi olmuştur (Cassons, 2002: 58, Forbes, 1945: 36). Gymnasium içinde arşiv odaları da var olmuş olabilir. Örneğin Atina'da her yıl atılması gerekli olan rulolar bu gymnasium kütüphane salonlarına bağışlanmak zorundaydı (Strocka, 1981: 304). Gymnasium kütüphanelerinin

yöneticileri ya bağlı oldukları kurumun yöneticileri ya da bağlı oldukları yapıda görev almış kişilerdi (Ruppelt, 1993: 128).

Hellenistik dönemde gymnasiumlar özellikle sofistler için çok önem arz ederken, Roma döneminde gymnasiumlar çok önem arz etmiyor ve bu yapılar tembellik alanı olarak görülüyordu (Bingül, 2013: 22).

Gymnasium kütüphanelerine Atina'dan örnek Ptolamaion (MÖ 308-346) Kütüphanesi, Rodos Adası'nda ki Rodos Kütüphanesi (MÖ 2. yy. sonları) örnek olabilir. Anadolu'da ise İonia bölgesinde bulunan Teos Gymnasium Kütüphanesi örnek olabilir (Yıldız, 2003: 156-157).

Hellenistik dönem öncesinde sadece din adamları, aristokratlar ve MÖ 5. yy. ile birlikte sofistlerin kullanabildiği kütüphane alanları, Hellenistik dönemde gymnasium yapılarının oluşumu ve bu alanlara kütüphane yapılarının da eklenmesi ile elde edilen bilgiler doğrultusunda kütüphanelerde aristokrat kesim, din adamları, bilim adamları ve sofistler dışında spor eğitimi alan gençler de faydalanmaya başlamış, kütüphaneler daha halka açık bir hale gelmişlerdir. Gymnasium kütüphaneleri halka açık kütüphanelerin temelini oluşturmaktadır diyebiliriz. Ancak Hellenistik dönemde de tam anlamı ile halka açık olan kütüphane yapıları kurulmamıştır.

2.5.5.5. Roma Dönemi Kütüphaneleri

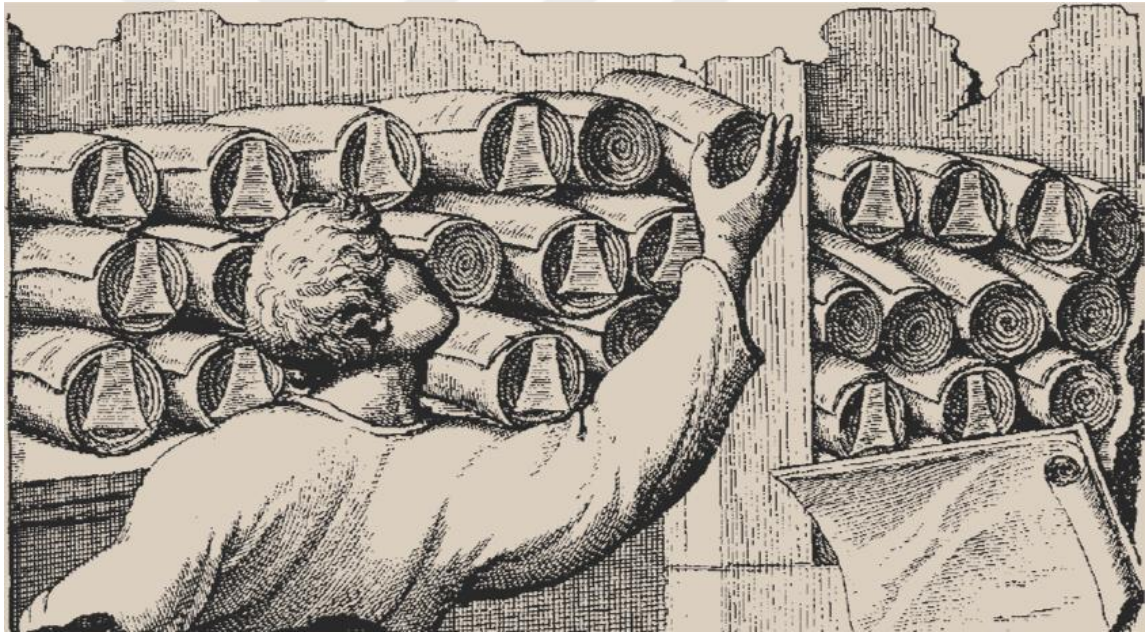
Roma döneminde opus-caementicum (bir tür beton) malzemesinin mimaride kullanılmaya başlaması ile bu dönemde mimari yapıların daha kolay yapılmasına ve de daha az zaman içerisinde yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu sebeple Roma döneminde mimari yapılar önceki dönemlere oranla daha çok alanlara yayılmış ve daha fazla mimari yapı bu dönemde inşa edilmiştir (Özer, 2012).

Romalılar bilim insanı olmaktan daha çok askeri ve yönetim alanında öne çıkmış milletlerdir. Romalılar'ın ideali dünyayı anlamak değil düzenlemek üzerine kuruludur. Bu sebeple Romalılar Yunanlılar'dan her şeyin sonuçlarını alıp hazır konmuşlardır (Keseroğlu ve Demir, 2016: 376).

Roma'da Latince konuşan kentlerde Yunanca'yı öğreten "grammatici" denilen Yunanlı köleler vardı. Bu köleler ayrıca sekreterlik, okuyuculuk ya da kütüphanecilik görevlerine (Resim 2. 12) de sahiptiler (Blanck, 2000: 44).

Halka açık şekilde edebi eserlerin okunması dönemi MÖ 1. yy.'da Romalılar'da karşımıza çıkmaktadır. Yazarlar eserlerini önce edebiyat topluluklarına dinletiyor onların onayından geçtikten sonra da halka okuyorlardı (Yıldız, 2003: 35). MS 2. yy.'da Romalı Gramerci Festus'un Kelimelerin Anlamları Üzerine adlı büyük sözlüğünde; *"Yunanlılar'da olduğu gibi bizde de çok sayıda kitaba ve bu kitapların muhafaza edildiği yere kütüphane denir. Kütüphaneler, yani edebi eser koleksiyonu (bunu çeşitli dallara ait uzman literatürde dâhil) ve bunların muhafaza edildiği mekânlar ile devletin, idari ve ticari kurumların yazılı belgelerinin muhafaza edildiği arşivler arasında bir ayırım yapmak gerekir."* ifadesi yer almaktadır. Bu bilgi, kütüphaneler ve arşivler arasındaki farklılıkların ortaya konması ve bu bilincin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu açıklamadan yola çıkarak MS 2. yy. civarlarında resmi yazışmalar ve edebi kaynakların resmi bir şekilde ayırmaya başladığını söyleyebiliriz (Toplu, 2010: 652).

Resim 2.12: Roma Dönemi Ruloların Raflara Nasıl Konulduğunu Gösteren Bir Çizim

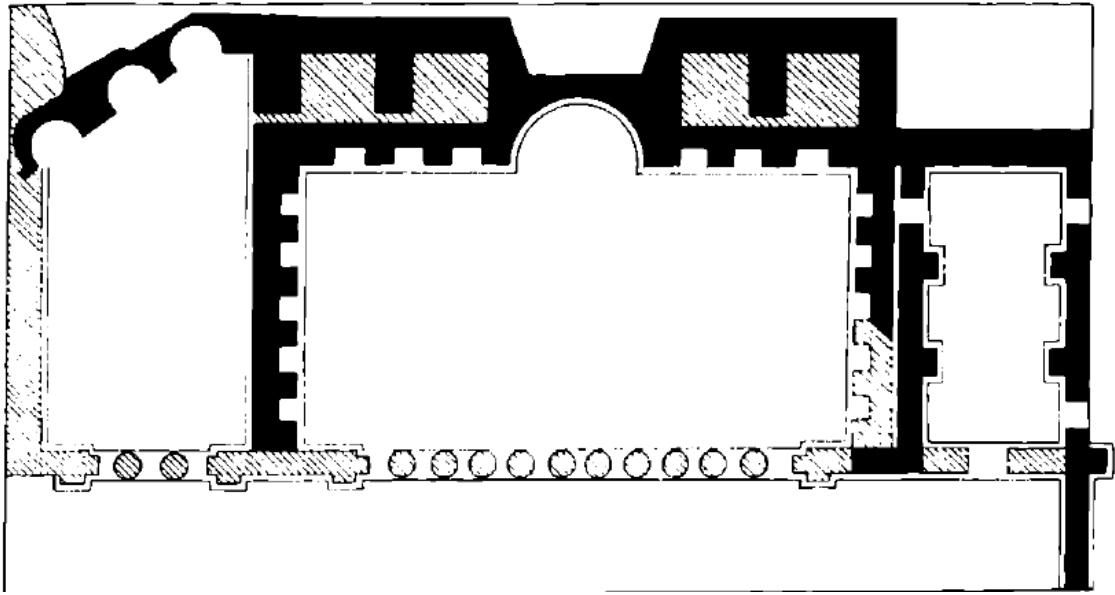
Kaynak: Cassons, 2002: 39.

Romalılar savaş ganimeti olarak çeşitli yerlerden getirdikleri kitaplar ile kütüphaneler kurmuşlardır. Bu devirde kitap çoğaltma faaliyeti gelişmiş, halk arasında bilgi de yaygınlaşmıştır (Eroğlu, 1998: 8).

Roma döneminde tek hamam yapılarının yanı sıra, hamam-gymnasium komplekslerinin birlikte olduğu yapılar da inşa edilmiştir. Gymnasium alanı Hellenistik dönem özelliğini kaybetmemiştir. Buralara çeşitli kültürel katmanlardan kentli nüfus

gelmiş, spor, eğitim ve diğer isteklerini karşılamışlardır (Yegül, 2006: 216). Romalılar sadece fiziksel gereksinimler ile tatmin olmayıp, aynı zamanda sosyal ve entelektüel ihtiyaçlarını da karşılamak konusunda istekli olmuşlardır. Romalılar için temizlik, eğlence ve spor önemlidir. İnsanları buraya çekmek ve eğlenmelerini sağlamak için gymnasiumların yanı sıra hamamlara da kütüphane ya da arşiv mekanları yapmayı gerekli görmüşlerdir (Freeman, 2003: 516; Dix, 1994: 288, Bingül, 2013: 23).

Şekil 2.25: Roma Dönemi Caracalla Hamamı Kütüphanesi Planı

Kaynak: Yıldız, 2003: 213.

Roma döneminde hamam yakınlarına inşa edilen kütüphanelere, Roma'da bulunan Caracalla Hamamı (Şekil 2.25) Kütüphanesi (MS 212-217) örnektir (Yıldız, 2003: 212, Yegül, 2006: 206). Anadolu'da Hamam kütüphanesi örneğine rastlamayışımızın nedeni, Romalılar'ın Hellenistik kültürden etkilendiği ve o dönem yapılarını geliştirme çalışmaları yaptığı için olmalıdır. Romalılar Hellenistik dönem eserleri üzerinde hazıra konmuşlardır. Gymnasium kütüphaneleri Anadolu'da yeterli gelmiş olmalıdır.

Romalılar Hellenistik kültürden birçok alanda etkilenmişler ve bu kütüphane alanında da kendisini göstermiştir. Roma döneminde birçok kral bilim ve kültüre önem vermiştir. Hellenistik kültür etkisi ile birçok yüksek okul ve kütüphaneler kurulmuştur. Bu yapılar Roma'nın merkezinin yanı sıra eyaletlerinde de kendisini göstermiştir. Ancak eyaletlerde kurulan kütüphaneler Roma Kütüphaneleri'nden farklılık göstererek Yunan

ve Latin bölümlerinden oluşurlar (Üreten, 2006: 211). Ayrıca Roma dönemi kütüphane mimarisinde bir farklılık olarak, Mısır kültüründe karşımıza çıkan nişler Roma dönemi kütüphanelerinin mimarisi mevcut olan örneklerinin hepsinde görülmektedir. Ayrıca apsisler karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik Roma dönemi kütüphanelerini önceki dönem kütüphanelerinden ayırmaktadır.

Roma döneminde de özel kütüphaneler bulunmaktaydı. Roma'da Aemilius Paullus'un Kütüphanesi (MÖ 168), L. Licinius Lucullus'un Kütüphanesi (MÖ 71-70), Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi (MÖ 106-43), Quintus Cicero'nun Kütüphanesi (MÖ 60-54) özel kütüphane (**Resim 2.13**) örnekleridir (Yıldız, 2003: 166-176).

Resim 2.13: Roma Dönemi'ne Tarihi Bir Doktorun Üzerinde Kendisine Ait Özel Kütüphanesinin Olduğunu Gösteren Lahit

a.

b.

Kaynak: a. Mamoli, 2014: 57; b. Pesando, 2010: 17.

Roma Eyaletleri'nde bulunan kamuya açık olan kütüphaneler ise Yunanistan'da Philippi Kütüphanesi (MS 2. yy.), İtalya'da Pompeii'de yer alan kütüphane olduğu düşünülen yapı, Afrika'da Timgad Kütüphanesi (MS 98-117), Carthago (Kartaca) Kütüphanesi (MS 2. yy.), Anadolu'da Ephesos Celsus Kütüphanesi (MS 2. yy.'ın ilk 20 yılı), Aphrodisias Kütüphanesi (MS 117-138), Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi (MS 120), Adalarda Kypros (Kıbrıs) Kralı Nikokrates'in Kütüphanesi (MÖ 1. yy.) örnektir (Yıldız, 2003: 214-262).

Roma dönemi saray kütüphanelerine örnek olarak Roma çevresinde Tivoli'de (Eski Tibur) Hadrianus Villası Kütüphaneleri, Nero'nun Altın Evi'nin (Domus Aurea) Kütüphanesi, Eyaletlerde ise Konstantinopolis (İstanbul) Kütüphanesi (MS 337-350) sayılabilir (A. g. e.: 266-279).

Eyaletlerde bulunan gymnasium kütüphanelerine örnek olarak Yunanistan'da Pantainos'un Kütüphanesi, Anadolu'da Nysa (Sultanhisar) Kütüphanesi, Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi sayılabilir (A. g. e.: 279-285).

Eyaletlerde kurulan yükseköğretim kütüphanelerine örnek olarak Yunanistan'da Atina'daki Hadrianus Stoa'sı Kütüphanesi (MS 131-132), Anadolu'da Smyrna Kütüphanesi (MS 1. yy.), Pergamon Asklepion Kütüphanesi, Kos Asklepion Kütüphanesi, Dion Khrysostomos Kütüphanesi (MS 98-117) vb., örnek sayılabilir (A. g. e.: 286-300).

Roma dönemi öncesinde ki kütüphaneler tam anlamı ile halka açık olmayan, koleksiyoncuların oluşturmuş olduğu ve kendi isteği doğrultusunda istedikleri kişileri kütüphaneden faydalandırdıkları kurumlardı (Dix, 1994: 282). Ne kadar yaşamı boyunca fark edilmese de Roma'da ilk halk kütüphanesi kurmayı fikir eden Julius Caesar'dır. Bu fikri İskenderiye Kütüphanesi'nden edindiği deneyim ile düşünmüştür (Affleck, 2012: 1). Julius Caesar Roma şehrinin merkezini yeniden düzenlemeyi planlamış ve yeni binalar yapımına o dönemde başlanmıştır (MÖ 49-44). Caesar bu isteğini tamamlamadan ölünce, Augustus, Caesar'ın amacı olan kent içinde kütüphane binalarının yapılması isteğini üstlenmiştir. Augustus döneminde birçok kurum halka açık bir şekilde yapılmış ve hamamların atası olan Thermalar Augustus döneminde yapılmaya başlamıştır (MÖ 27-MS 14) (Fleming ve Honour, 2016: 190; Dix, 1994: 283; Panagiota, 2013: 68).

Başta Smyrna, Ephesos ve Pergamon kentleri olmak üzere Küçük Asya'nın Antik Yunan kentlerinden bazıları Roma döneminde daha da gelişim göstermiş ve kentlere yeni binalar inşa edilmiştir (Frely, 2011: 106-107).

Dini içerikli metinler ve kitaplar Yunanlılar, Etrüskler, Romalılar tarafından da kullanılmıştır. Ve her kent bu dini derlemelere sahip olmuştur (Caulanges, 2011: 163).

Roma dönemi kütüphanelerin koleksiyonları satın alma, bağışlar, savaş ganimeti ve müsadere yolu ile elde ediliyordu (Yıldız, 2003: 321-327). Eski Yunanlılar ve Romalılar ödünç kitap veriyorlardı. Kütüphanelerde memurlar, şairler, gramerciler ve bilginler görev yapmaktaydı (Taşkın, 2011: 94). Roma dönemi ve öncesinde bilgiler çoğunlukla kitapların pahalı olmasından dolayı ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Kitapları ancak zengin kişiler alabiliyordu. Büyük kentlerde ya da yakınlarında yaşamayanlar kendi oluşturdukları özel kütüphaneler için kitap edinmekte zorlanmışlardır. Yazılı kaynakların azlığı Anadolu'da Pergamon, Ephesos, Atina ve Roma'daki kütüphanelerin önemini artırmıştır. Ancak bu kentlere gitmek için bile para gerektiği için kitap okuma ve toplama işlemleri aristokrat kesim arasında dönmüştür (Jackson, 1999: 53).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ'NDE KÜÇÜK ASYA'DAKİ KÜTÜPHANELER

3.1. HELLENİSTİK DÖNEM KÜÇÜK ASYA VE ÇEVRESİNDE BULUNAN KÜTÜPHANELER

Hellenistik dönemde Atina'daki kütüphanelerin yanı sıra Küçük Asya ve çevresinde de kütüphaneler yapılmıştır (Harita 3.6). Bu kütüphaneler Yunan ve Roma kültürü açısından o dönemin kütüphanecilik anlayışını ortaya koyması, mimari gelişime, bilgiye ve kaydetmeye karşı olan ilgilerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Harita 3.1: Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresinde İncelenen Kütüphanelerin Bulunduğu Yerler

Kaynak: <https://tarihogretimi.wordpress.com/tag/dilsiz-harita/>, 2019.

3.1.1. Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi

Karia bölgesinde yer alan tarihi MÖ 5. yy.'a kadar giden Datça'da (Knidos - Muğla) bulunan Tıp Okulu, Kos (İstanköy) Tıp Okulu'nun en büyük rakibidir. Datça'daki yazarların ortaya koymuş olduğu eserlerin çoğu Hippokrates'in Corpus'u

aracılığı ile günümüze kadar gelebilmiştir. Andreas isimli bir yazarın "Peris tes Iatrikes Genralogias" isimli eserinde Hippokrates'in bu kütüphaneyi yok etmek için memleketini terk ettiği bilgisi yer almaktadır. Hippokrates bu davranışı ile önceki bilgilerin yok edilmesini istemiş ve böylece tıp alanında yenilikler yapmayı kolaylaştırmak istemiştir. Kütüphane Roma döneminde en parlak dönemini yaşamıştır (Atılğan, 2005: 104; Yıldız, 2003: 299).

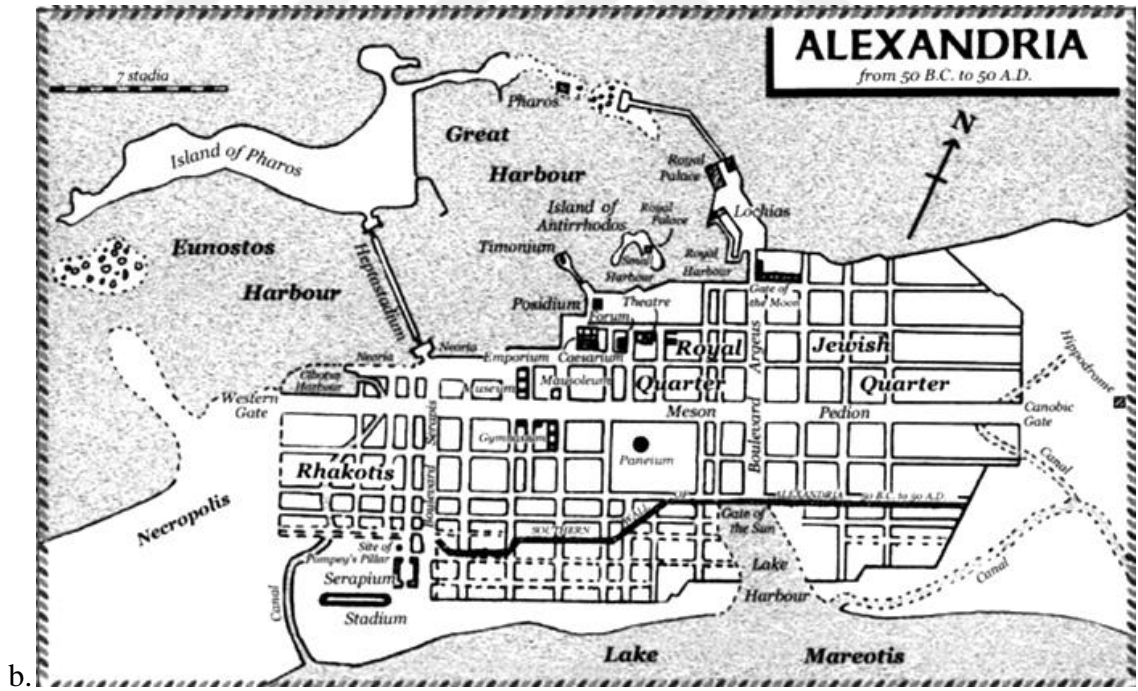
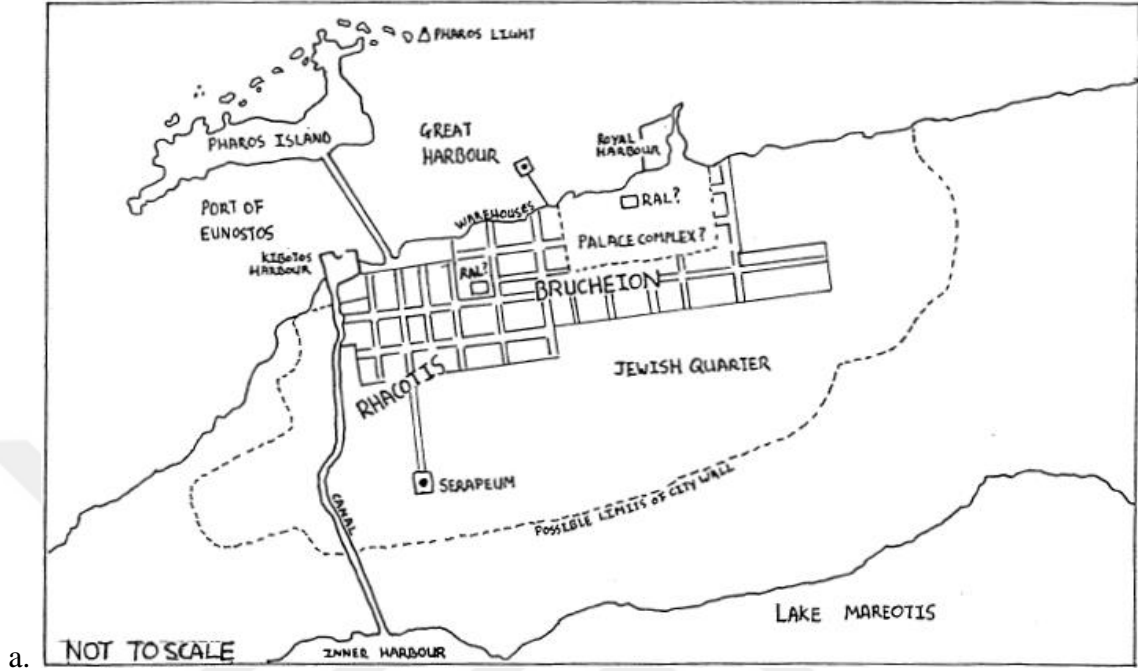
3.1.2. İskenderiye Museion Kütüphanesi

İskender'in ele geçirdiği topraklar üzerinde ismi "Aleksandreia" olan yaklaşık 70 civarında yeni kent kurduğu bilinmektedir. Bu kentler kent plancısı ve mimarı Hippodemos'un ızgara planına uygun bir biçimde tasarlanmıştır (Mazı, 2008: 45). Büyük İskender'in doğuda Yunan Kültürü'nü yayma yöntemlerinden biri de yeni kentler kurarak çevresindeki halkı hellenleştirmeye çalışmasıyla olmuştur (Jackson, 1999: 20).

Büyük İskender MÖ 323'te öldükten sonra imparatorluk İskender'in generalleri ve varisleri tarafından paylaşılmıştır. Yunanistan ve Makedonya Antigonos ve sülalesine (Antigonitler), Pers ve Babil ülkeleri Seleukos ve Sülalesine, Pergamon ve çevresi Attalos sülalesine, Mısır ise Ptolemaios sülalesini kuran Ptolemaios Soter'e verilmiştir. Ptolemaios Soter İskenderiye kentini tamamlamıştır. I Ptolemaios Soter (MÖ 305-283) İskenderiye Museion'unu, İskenderiye Kütüphanesi'ni ve dünyanın yedi harikasından biri olan Deniz Feneri'ni inşa ettirmiştir. Ayrıca kentin merkezine dini yapılar, meclis binaları, hamamlar, spor salonları, stadyumlar ve gerekli birçok kamu binalarını inşa ettirmeye başlamıştır. Oğlu II. Ptolemaios Philadelphos bitmemiş yapıları tamamlamıştır. İskenderiye kentini (Şekil 3.1) beğenen diğer kentler bu kenti örnek alarak kütüphaneler kurmaya başlamışlardır (Ronan, 2003: 118; Frely, 2011: 99; Güzel, 2015: 11; Chica, 2016: 130-131; Escoffey, 2012, 11).

Aristoteles ve Theophrastos'un öğrencisi olan Demetrios İskenderiye'ye geldiğinde I Ptolemaios Soter'i Peripatos Okulu'nun fikri ile tanıştırmıştır. Böylece İskenderiye Kütüphanesi kurulmuştur (Aristoteles, 1996: 5; Brush, 2000: 74; Chica, 2016: 131).

Şekil 3.1: İskenderiye Kenti'nin Planları; a. Hellenistik Dönem Planı, b. Roma Dönemi Planı

Kaynak: a. Ruppelt, 1993: 230, b. Macleod, 2004: x.

İskenderiye, Museion adı ile anılan bir bilim ve kültür merkezi olup, Museion kentin önemli bir yapısıdır. İçerisinde konferans salonları, yemekhane, laboratuvar ve anatomi kanadı, gözlem evleri, botanik ve zooloji bahçeleri ayrıca kütüphane yapısı

bulunuyordu (Chica, 2016: 131). Burada bulunan kütüphane İskenderiye'nin kültür merkezi olmasında büyük katkıda bulunmuştur (Toramanoğlu, 2006: 122; Brush, 2000: 74; Harris, 1991: 125). İskenderiye yerleşim alanında dilde edebi gelişme doğal olarak artış göstermiştir. Burada birçok bilim adamı, şair, matematikçi ve gökbilimciler görev yapmıştır (Escoffey, 2012: 20).

Din ile kütüphane arasındaki ilişkiye bağlı olarak, Ptolemaios İskenderiye'deki müzeyi kurduktan sonra kütüphaneyi sarayın hazinesinden gelen bağışla desteklenen bir bölüm haline getirmiş ve burayı yönetmesi için rahip atamıştır (Mumford, 2007: 247).

İskenderiye Kütüphanesi'nde Yunan ve Mısır kültürünün etkileşimi görülmektedir (Wolf, 2013: 24). Roma'da Yunan ve Roma kültür öğeleri birbirine karışırken, İskenderiye'de o dönemlerde güçlü olan Yahudi toplumu, kendi kültürlerinden kopmadan Hellen Kültürünü de özümsemeye çalışmışlardır (Störig, 2000: 330).

Bazı antik yazarlar Museion Kütüphanesi'nin II. Ptolemaios Philadelphos zamanında kurulduğunu bildirmişlerdir. Ancak Museion'u kuran kuşkusuz babası Ptolemaios Soter'dir. Bu da kralların kendinden önce yapılmış eserleri kendisinin yapmış gibi gösterdiğini kanıtlar (Blanck, 2000: 155). Diğer bir görüş II. Ptolemaios Philadelphos hükümdarlığı zamanında (MÖ 282-246), babasının kurduğu İlham Perileri Tapınağı'na ek olarak Kraliyet Kütüphanesini kurmuş olduğu yönündedir (Haughton, 2008: 140-141). Büyük olasılıkla II. Ptolemaios babasının başlamış olduğu yapıları tamamlarken kütüphane yapısını da tamamlamış olmalıdır.

3.1.2.1. Mimari Özellikleri ve Planı

İskenderiye Kenti ününe kütüphanenin yapılması ile ulaşmıştır. Atina örnek alınarak yapılan İskenderiye Kenti binaları şöhret ve boyut açısından Atina'yı geçmiştir (Tsetskhladze, 2016: 115).

Museion, İskenderiye Kütüphanesi'nin ilk kısmı niteliğinde olup, Saray Senti olarak bilinen yerin kuzeydoğusunda bulunan Yunan Senti'nde yer alıyordu. Museion, Yunan mitolojisinde yer alan Dokuz İlham Perisi'nin her biri için yapılmış dokuz tapınağın bir parçasıydı. I. Ptolemaios Soter'in İlham Perileri Tapınağı'na ek olarak inşa etmeye başladığı Museion Kütüphanesi'ni oğlu II. Ptolemaios Philadelphos (MÖ 282-

246) tamamlamıştır. Kraliyet/Museion Kütüphanesi'nin müzenin yanında ayrı bina mı yoksa ilk yapılan binanın bir uzantısı mı olduğu bilinmemektedir (Haughton, 2008: 140-141).

Kütüphaneden günümüze üçtaş blok ve bir hatip heykelinin alt kısmı kalmıştır. Araştırmacılar kütüphanenin mimarisi hakkında çağdaş kütüphaneler ile Klasik Roma Mimarisi'ne bakarak farklı fikirler yürütmeye çalışmışlardır (Çelik, 2000: 55). Modern araştırmacılar kütüphanenin yapımı ve planı konusunda Aristoteles'in Lykeionu'nu incelemişlerdir. Bunun birinci nedeni, Strabon'un "Aristoteles'in Mısır krallarına nasıl kütüphane yapmaları gerektiğini bildirmiş olduğunu" ifade etmesidir. Ancak bu mümkün değildir. Çünkü Aristoteles Ptolamaios'ların kontrolü ele aldığı dönemde çoktan ölmüştür. İkinci neden ise, İskenderiye Kütüphanesi'nin Aristoteles'in Lykeion'u örnek alınarak inşa edilmiş olabileceği yönündedir (Erskine, 1995: 39-40).

C. Callmer Strabon'un Geography, 17.1.8 kaynağına dayanarak, Museion'un iki tarafından ağaçlı yollar geçtiğini ve sütun dizeleri ile çevrili olduğunu, bu yapının içinde bir oikos ve bir ziyafet salonunun bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu kütüphane planını anlamak için Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'ne bakılması gerektiğini ve ayrıca Atina'da kurulmuş olan Lykion Okulu örnek alınarak yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür (Yıldız, 2003: 64).

Wendel'e göre İskenderiye Kütüphanesi, Mısır etkisi ile özellikle El-Amarna'daki binalarda bulunan kaya oyuklarından esinlenilerek yapılmıştır. Ayrıca Caesar'ın da İskenderiye Kütüphanesi'nden etkilenecek halk kütüphanesi inşa etme fikrine kapıldığını belirtmektedir. Ancak ne Mısır kütüphanelerine, ne de İskenderiye Kütüphanesi'ne ait herhangi bir kalıntının bulunmaması bu görüşe şüphe ile bakmamızı gerektirir (Affleck, 2012: 57). R. Goldstein ise İskenderiye Kütüphanesi'nin, Asurbanipal'in koleksiyonundan ilham alınarak yapıldığını ileri sürmektedir (Goldstein, 2010: 200).

Museion adı Atina kökenlidir. Platon'un Akademia'sı ve Aristoteles'in Peripatos Okulu Lykeion Musalar (Dokuz İlham Perisi) kültürüne bağlıydı. MÖ 25-24 yılında Mısır'ı ziyaret eden Strabon; Museion'da Lykeion'da ki gibi peripatos benzeri bir gezinti yolunun olduğunu, bilginlerin fikir alışverişinde buldukları ve tartıştıkları bir exedra'nın (üç tarafı sütunlar ile çevrili açık bir salon) bulunduğunu ve bir oikos'un

(yemek salonu) bulunduğunu bildirmiştir. Museion üyeleri başlarda kral tarafından belirlenirken, daha sonra Roma İmparatorları tarafından seçilmişlerdir (Blanck, 2000: 154).

B. Götze de aynı fikre katılmakla birlikte, Museion'un merkezinin kütüphane değil yemek salonu olduğunu, bilgin ve öğrencilerin kullandıkları toplantı salonlarının diğer odalardan daha büyük olabileceğini düşünmüştür. Ayrıca burada Ptolemaioslar'ın heykelleri ve sunaklarının da bulunmuş olabileceğini düşünmüştür (Yıldız, 2003: 65). Yeni kitapların kaydının yapıldığı ve kataloglandığı kısımlar dışında kitapların kopyalarının yapıldığı scriptorium denilen restorasyon atölyesi de vardı (Blanck, 2000: 157).

3.1.2.2. Koleksiyon Özellikleri ve Görevliler

İskenderiye Kütüphanesi'nin koleksiyonları iki yerde bulunmaktaydı. Biri Kral Sarayı'nda, diğeri ise kentin güney kısmında bulunan Serapis Tapınağı'na bağlı olan kütüphanede yer almaktaydı (Tsetskhladze, 2016: 115; Şenalp, 1957: 42).

İskenderiye Museion'u bilginler ve din adamları topluluğundan oluşmaktaydı (Erskine, 1995: 38). MÖ 270 civarında Kral Ptolemaios'un Yunanlılar'ın Manetho dedikleri bir Mısırlı rahibe, Mısır'ın tarihini ve tarih öncesini derleme görevi vermiş olduğu bilinmektedir (Sitchin, 2013: 12). Kral tarafından atanan Epistates diye adlandırılan Musalar Kültü'nün rahipliğini yapan ve Tamias diye adlandırılan Museion'un bütçesini tutup muhasebeciliğini yapan görevliler vardı (Blanck, 2000: 155).

Atinalı Apollodoros (MÖ 150'ler), şair Theokritos (MÖ 300-260), kütüphaneci Kallimakhos (MÖ 305-240), coğrafyacı ve matematikçi Eratosthenes (MÖ 255), yazar Hermes Trismegistus, bilgin ve matematikçi Samoslu Aristarcus (MÖ 310-250) ve Syracuseli Aristarcus (MÖ 287-21), Archimedes, matematikçi ve astronom Hipparchus (MÖ 150) ve Heron (MÖ 100) (Estin & Helene, 2008; Szerb, 2008; Davies, 2006; Dönmez, 2002), belli başlı görev almış bilim insanları ve görevlilerdir.

II. Ptolamaios kütüphanenin genişlemesine önem vermiştir. Amaç tüm dönemlerin ve halkların en büyük eserler topluluğunu oluşturmaktır. Çeviri faaliyetleri de gerçekleşen bu kütüphanede 72 kişilik ekip ile bu çeviri çalışmaları yapılmıştır

(Blanck, 2000: 155). II. Ptolemaios zamanında Kraliyet Kütüphanesi koleksiyonları o kadar çoktu ki, sonrasında ikinci bir kütüphane Serapis Tapınağı'na bağlı olarak kurulmuştur (Haughton, 2008: 142).

Kitaplar satın alınma, ganimet ile elde etmenin yanı sıra İskenderiye Limanı'na gelen gemilerde bulunan kitaplardan elde ediliyordu. Eserler papirüslere yazılıyor ve rulolar halinde saklanıyordu. Kütüphaneciler başka halkların kitaplarını da çevirerek kendi kütüphanelerine katıyorlardı. Kallimakhos zamanında kütüphanede toplam 490.000 kitap rulosu bulunmaktaydı (Blanck, 2000: 155; Akça, 2013: 10; Bonnard, 2004: 217; Macleod, 2004: 5). İskenderiye Serapis Kütüphanesi'nde 43.000 kitap olduğu bilinmekle birlikte, bazı kaynaklar iki kütüphanenin toplam kitap sayısının 700.000 olduğunu bildirmektedirler (Keseroğlu & Demir, 2009: 388).

3.1.2.3. Tahribatı

İskenderiye Kütüphanesi tarihte birçok kez yıkıma uğramıştır. İlk yıkımı MÖ 48'de Caesar'ın Mısır Seferi sırasında gerçekleşmiş, şehir kütüphane ile birlikte yakılıp yıkılmıştır (Escoffey, 2012: 21, Brush, 2000: 74). H. P. Blavatsky, kütüphanenin Caesar'ın yangını ile yok olmadığını, aksine MÖ 51 yılında Cleopatra ve erkek kardeşi Dionusius Ptolomy arasındaki taht kavgaları döneminde kitapların onarımdan geçtiği ve kopyalarının çıkartıldığını, bunların bir kütüphanecinin evine konmuş olduğunu, Caesar'ın tahrib etmeye geldiğinde ise bu kitapların Mısır'da ya da Hindistan'da bir yere gömdüklerini ileri sürmüştür (Hall, 2008: 595).

İmparator Caracalla'nın şiddet hareketleri (MS 217) ve Aurelianus'un İsyanı (MS 269) dönemlerinde de kütüphane tahribe uğramış olmalıdır (Yıldız, 2003: 78, Brush, 2000: 74). T. J. Haarhoff, kütüphanenin Palmyra Kraliçesi Zenobia'nın MS 271/272 tarihlerinde Mısır'ı ele geçirdiği dönemlerde İskenderiye Kentine gelmiş olabileceğini ve tahribata neden olmuş olabileceğini düşünür (Yıldız, 2003: 78).

Caesar'ın tahribatından sonra ikinci büyük yıkım MS 391 tarihinde İmparator Teodosius zamanında olmuştur. İmparator bu dönemde putperest tapınakların kapatılması emrini vermiş ve bu sebeple İskenderiye'de putperestliğin merkezi olan Serapis Tapınağı ve burada bulunan kitaplar tahrip edilmiştir. Olaydan yaklaşık kırk yıl

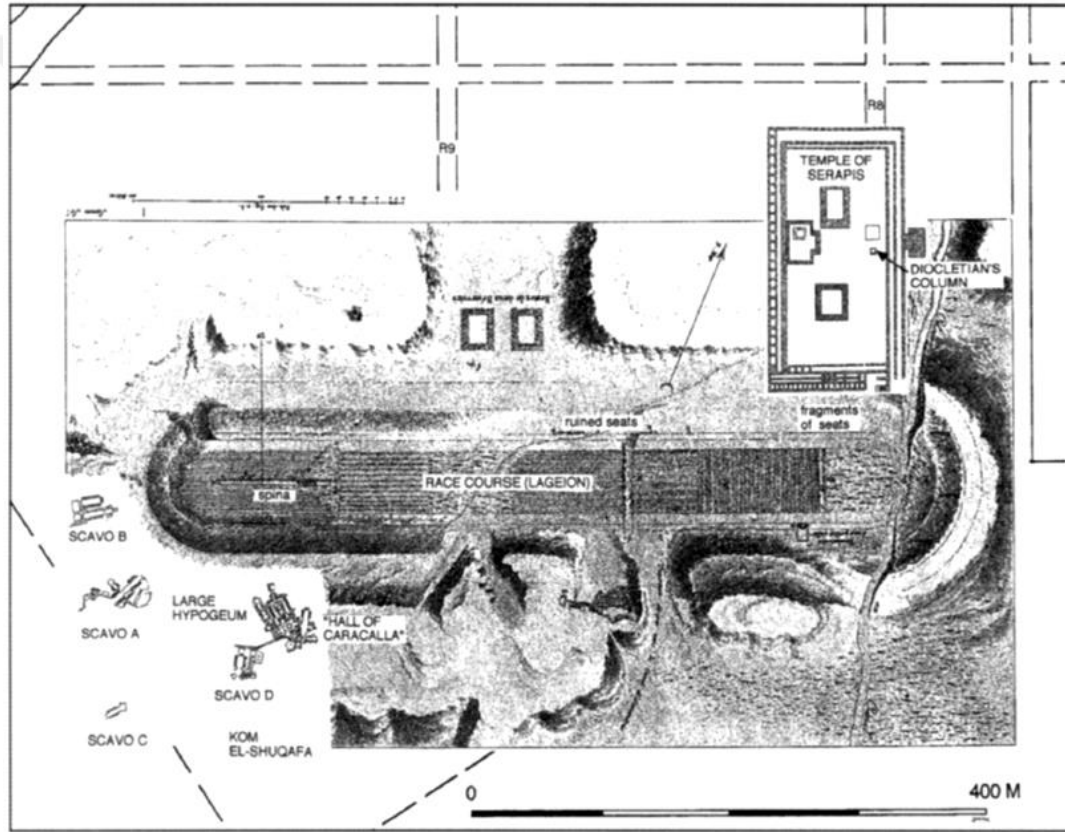

sonra orada bulunan gezgin Orosius, Serapis Kütüphanesi raflarını boş gördüğünü bildirmiştir (Apak, 2003: 179).

3.1.3. İskenderiye Serapis Kütüphanesi

İskenderiye'de Museion'a bağlı olan kütüphanenin dışında kentin güneybatısında yer alan Mısırlılar'ın oturduğu Rhakotis mahallesinde Serapis Kütüphanesi yer almaktaydı (Şekil 3.2-3). İsmi Serapis kültünden almıştır (Yıldız, 2003: 126).

Şekil 3.2: Serapis Tapınağı'nın Bulunduğu Alan

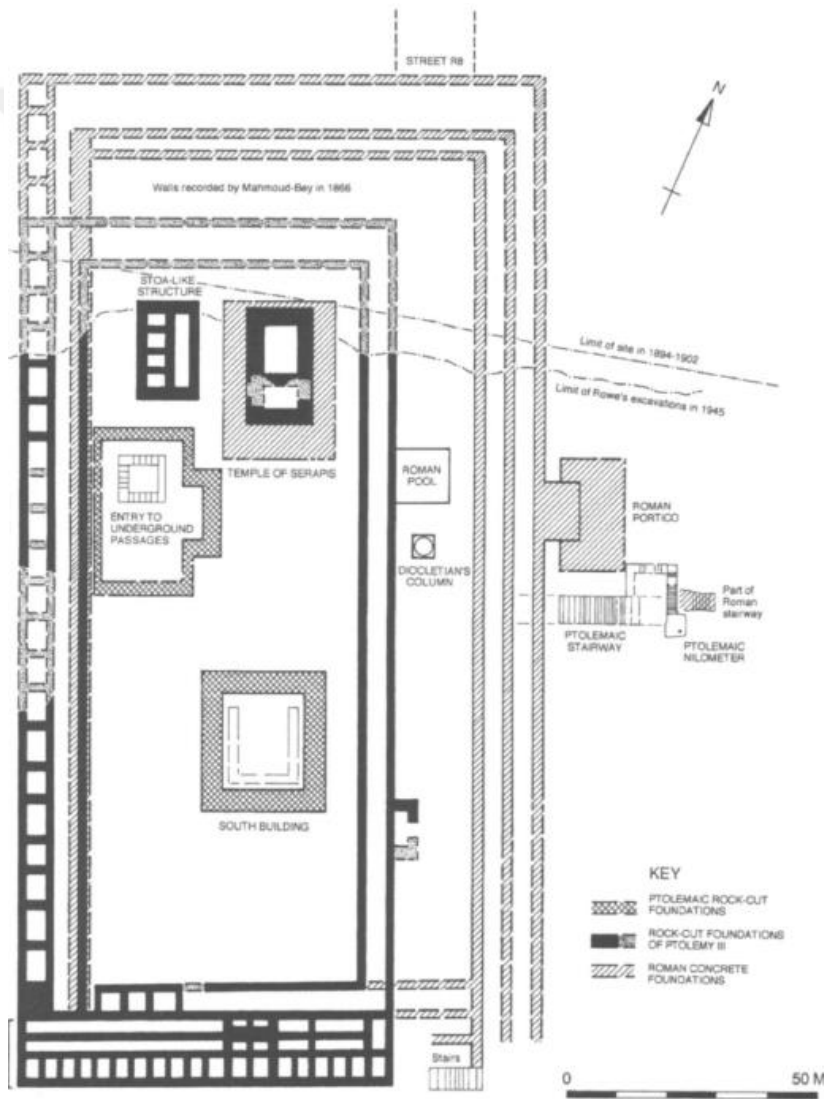
Kaynak: Mckenzie, Gibson ve Reyes, 2004: 102, Figür 15.

Bu kütüphanenin III. Ptolemaios Evergetes döneminde (MÖ 246-221) inşa edildiği bilinmektedir (Mckenzie, Gibson, ve Reyes, 2004: 100; Macleod, 2004: 5). MS 4. yy. sonunda yaşamış olan Aphthonios tapınak sütunlarının yanlarındaki küçük odaların "tamaia" yani kitapların konmuş olduğu depolar olduğunu ve buraların felsefe çalışmak isteyenlere açık olduğunu bildirmiştir (Blanck, 2000: 161). Bu bilgiye

dayanarak Serapis Kütüphanesi'nin Museion Kütüphanesi'nden farklı olarak daha kolay erişilebilir bir halk kütüphanesi olduğu düşünülebilir (Mamoli, 2014: 93).

Geç döneme ait olan Epiphanes'in De mensuris et ponderibus, 11 kaynağına göre bu kütüphaneye asıl kütüphanenin "kızı" da deniyordu (Escoffey, 2012: 21). İskenderiye Kütüphanesi adı ile Roma dönemi başlarından MS 391 yılına kadar ki ismi geçen yer aslında Serapis Kütüphanesi'dir. Serapis Kütüphanesi dini eğitimlerin ağırlıklı olduğu bir tapınak kütüphanesi niteliğindedir (Yıldız, 2003: 79-126).

Şekil 3.3: İskenderiye Serapis Tapınağı Planı

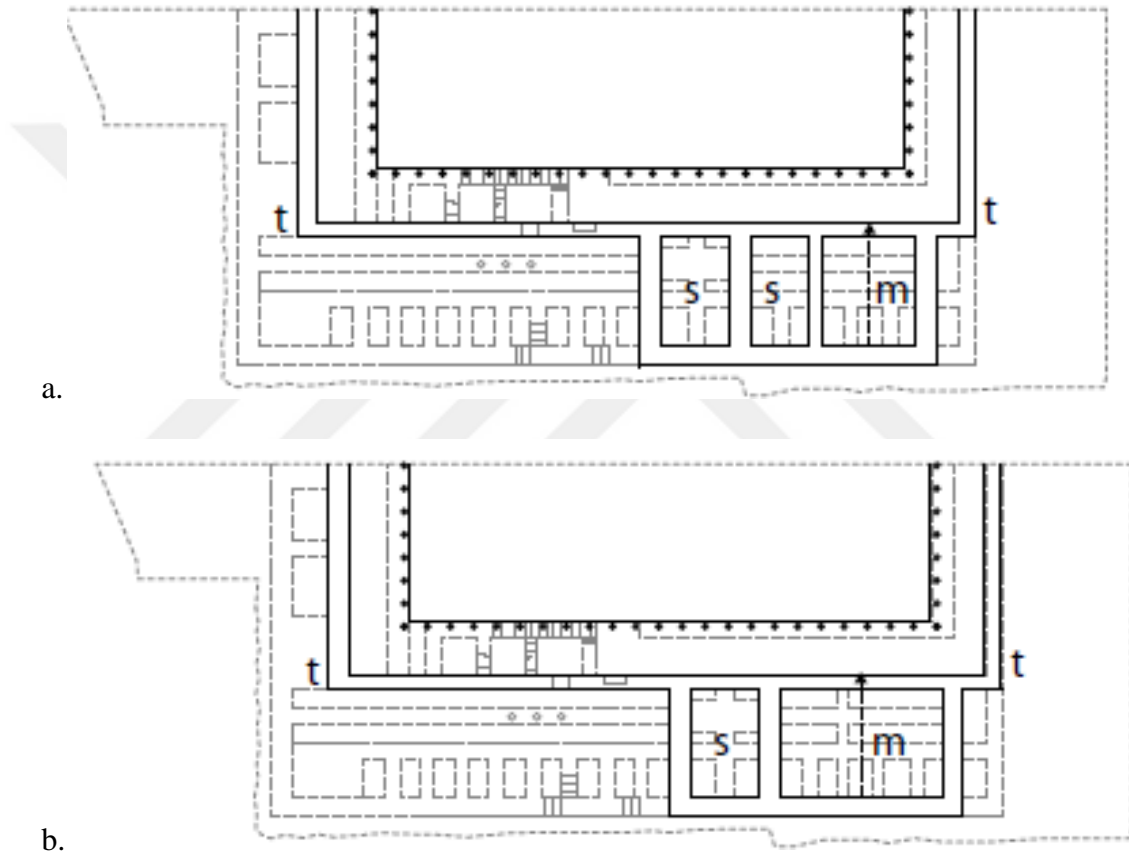

Kaynak: Mickenzie vd., 2004: 80, Figür 5.

3.1.3.1. Mimari Özellikleri

Serapis kutsal alanı içinde yer alan kütüphane, stoaya bitişik bir şekilde yer alır. Kuzeybatı-Güneydoğu yönlü olup, nişleri hakkında bir kalıntı yoktur. Wendel, nişlerin Mısır'da yaygın olması nedeniyle, Serapis Kütüphanesi'nde de nişlerin olması gerektiğini belirtir (Mamoli, 2014: 99-100).

Şekil 3.4: Serapis Kütüphanesi, a. Uzun Bir Ana Salon ve İki Yan Oda ile ya da b. Bir Ana Salon ve Bir Yan Oda Planlı Olabileceğini Gösteren Öneriler

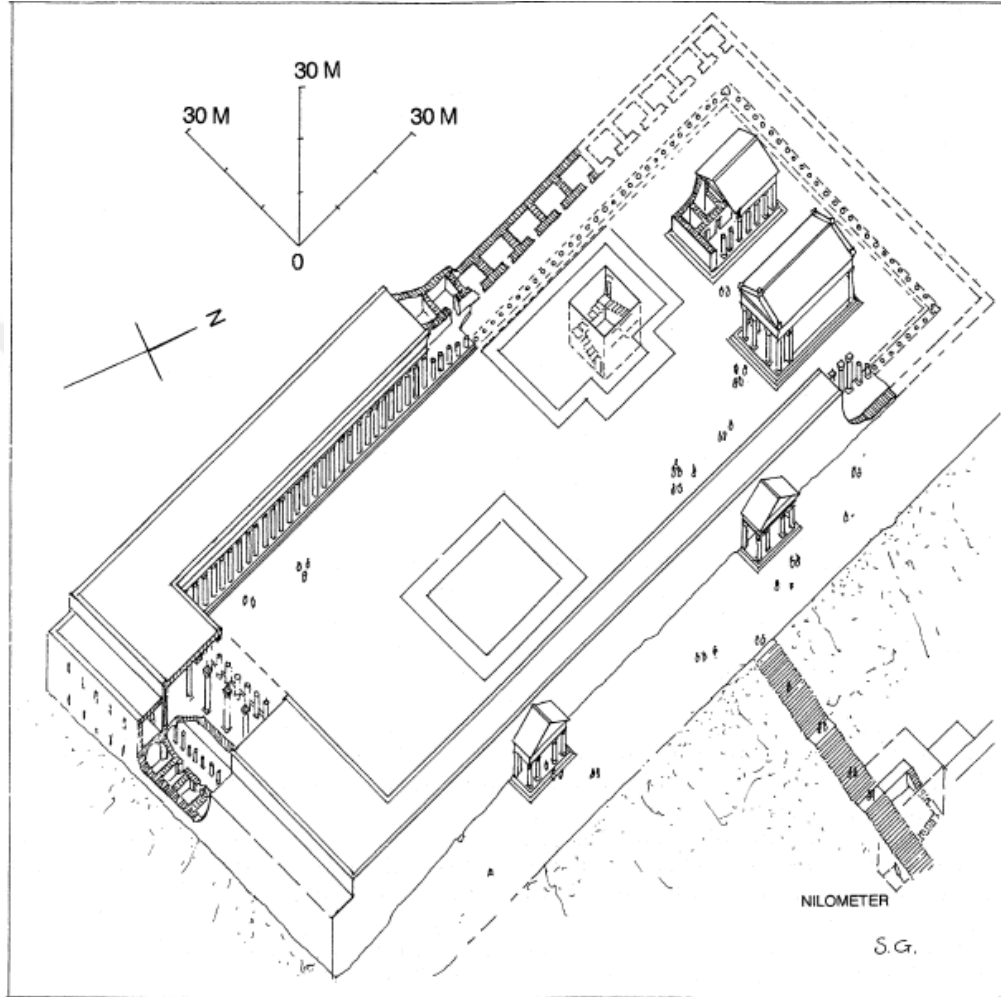

Kaynak: Mamoli, 2014: 355.

Wendel, Serapeion'daki kütüphanenin Roma Kütüphaneleri için model kütüphane olduğunu ileri sürer. Zeminde, iç koridor üzerinde mermer döşeme kalıntıları vardır. Büyük niş (apsis) de mermerle döşenmiş olmalıdır. Podium hakkında bilgi yoktur. Edebi kaynaklara göre bodrum yukarıdan açıklıklar ile aydınlatılmıştı. Üst katların odaları ise pencerelerden aydınlatılmıştı. Çatı hakkında bilgi yoktur. Bodruma girişi sağlayan merdiven kalıntıları (Şekil 3. 4-5) bulunmuştur (Mamoli, 2014: 99-100).

J. Tzetses'e göre bu kütüphanede 42.800 kitap rulosu bulunmaktaydı. Burada bulunan kitaplar ya ıskartaya çıkmış olan kitaplar ya da Museion Kütüphanesi'nde bulunan kitapların kopyasından oluşmaktaydı (Blanck, 2000: 161).

Şekil 3.5: Serapis Tapınağı Rekonstrüksiyonu (MÖ 246-221)

Kaynak: Mickenzie vd., 2004: 88, Figür 9.

Pagan felsefesini yok edecek olan Theodosius, MS 391 yılında "Tüm Pagan Tapınakları'nın kapatılması" emrini çıkarmıştır. Bu emri gerçekleştiren askerler tapınağı ve içinde bulunan kütüphaneyi yakıp yok etmişlerdir. Serapis Tapınağı ve Kütüphanesi yıkıldıktan sonra bir grup rahip Serapis sırlarını saklamak için bir araya gelmiştir. Yanan kütüphanenin en değerli ciltlerini (dini içerikli) nesilden nesile aktararak korumuşlardır (Escoffey, 2012: 21; Hall, 2008: 64-393).

3.1.4. Antiokhos I Soter'in Antiokheia kütüphanesi

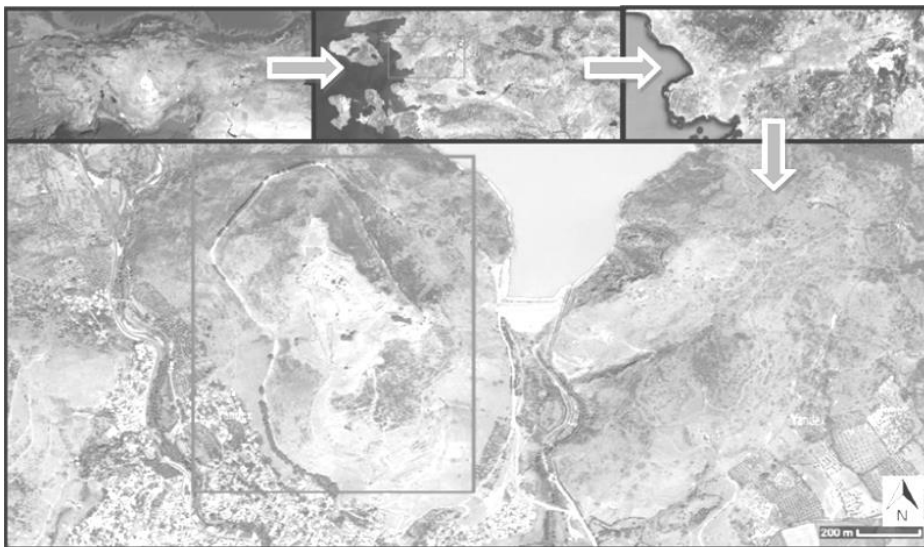
Seleukoslar Krallığı'nın başkenti olan, Syria bölgesinde yer alan Antiokheia'da, Hellenistik dönemde bilim ve kültüre önem verilmesi sonucu, Orontes (Asi Irmağı) kenarında bulunan bu kentte bir kütüphane kurulmuştur. Fakat bilgiler sınırlıdır (Yıldız, 2003: 145).

Kütüphanenin kurucusu Seleukos Kralı Antiokhos I Soter (MÖ 280-261) olarak bilinir. Antiokhos III (Büyük Antiokhos) (MÖ 223-187) Pergamon Kütüphanesi ününe yetişebilmek için bu kütüphaneyi genişletmiş ve kütüphanenin başına Khalkisli şair Euphorion'u getirmiştir (Ruppelt, 1993: 139). Bu bilgiyi Suidas'ın ("*ἤλθε πρὸς Ἀντίοχον τὸν μέγαν ἐν Συρία βασιλεύοντα καὶ προέστη ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐκεῖσε δημοσίας βιβλιοθήκης*"..."Seçkin bir şair olan Khalkisli Euphorion'u Büyük Antiokhos halk kütüphanesinin başına getirdi...") kaynağı aracılığı ile bilmekteyiz. (Mamoli, 2014: 496).

3.1.5. Pergamon Kralliyet Kütüphanesi

Pergamon Krallığı'nın başkenti olan Pergamon (İzmir), Mysia bölgesinde, Elaitikos Körfezi'ne (Çandarlı) yakın yerde olan Kitios (Kestel) ve Kaikos (Bakırçay) nehirlerinin birleştikleri yerin üst tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş eski bir uygarlık merkezidir. Hellenistik yerleşim yeri olan Pergamon kenti (Şekil 3. 6-7), krallığın gücünü gösteren gösterişli yapısı ile önemlidir (Üreten, 2008: 436; Baykara, 2012: 34).

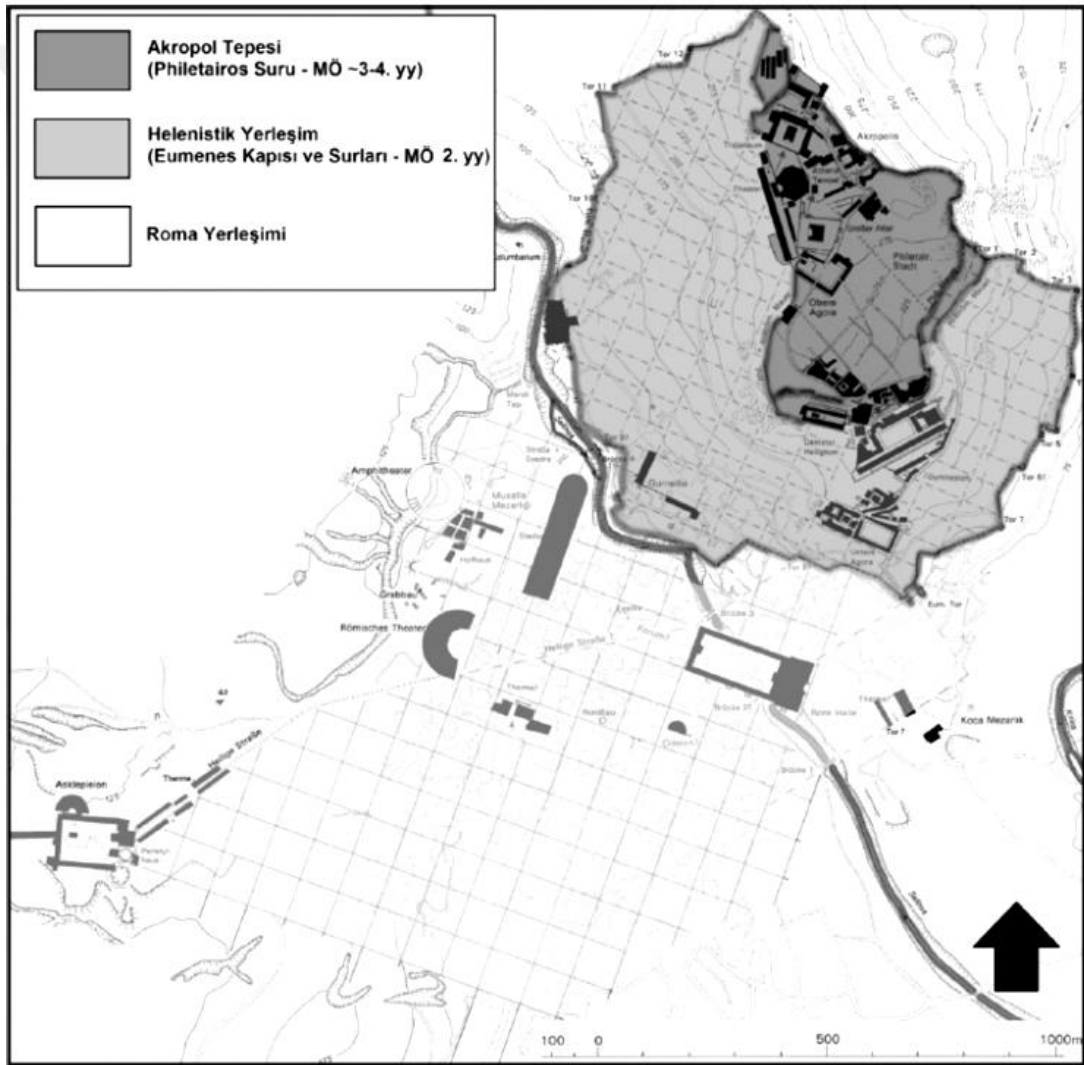
Şekil 3.6: Pergamon Antik Kenti'nin Konumu

Kaynak: Karakulak, 2016: 47.

Pergamon kenti, Anadolu'da geniş toprakları elinde bulunduran Attalos Hanedanı'nın başkentiydi (Arkeosergi, 2016: 6-7). II. Eumenes (MÖ 197-159) şehri Atina Kenti Akropolü'nü örnek alarak yeniden imar ettirmiştir. Saray, Aşağı Agora, Büyük Gymnasium, Pergamon Kütüphanesi, Zeus Sunağı ve Şehir surları onun zamanında yapılmışlardır. "Pergamon Heykeltraşlık Ekolü" bu dönemde doğmuş ve birçok filozof ve bilim adamı Pergamon'a yerleşmiştir. Çağdaşı olan Atina ve İskenderiye kenti ile rekabet etmiştir (Bingöl, 2013: 34, Perkins, 1881: 145; Gür, 2007: 164).

Şekil 3.7: Pergamon Kentinin Dönemsel Gelişim Alanlarını Gösteren Çalışma

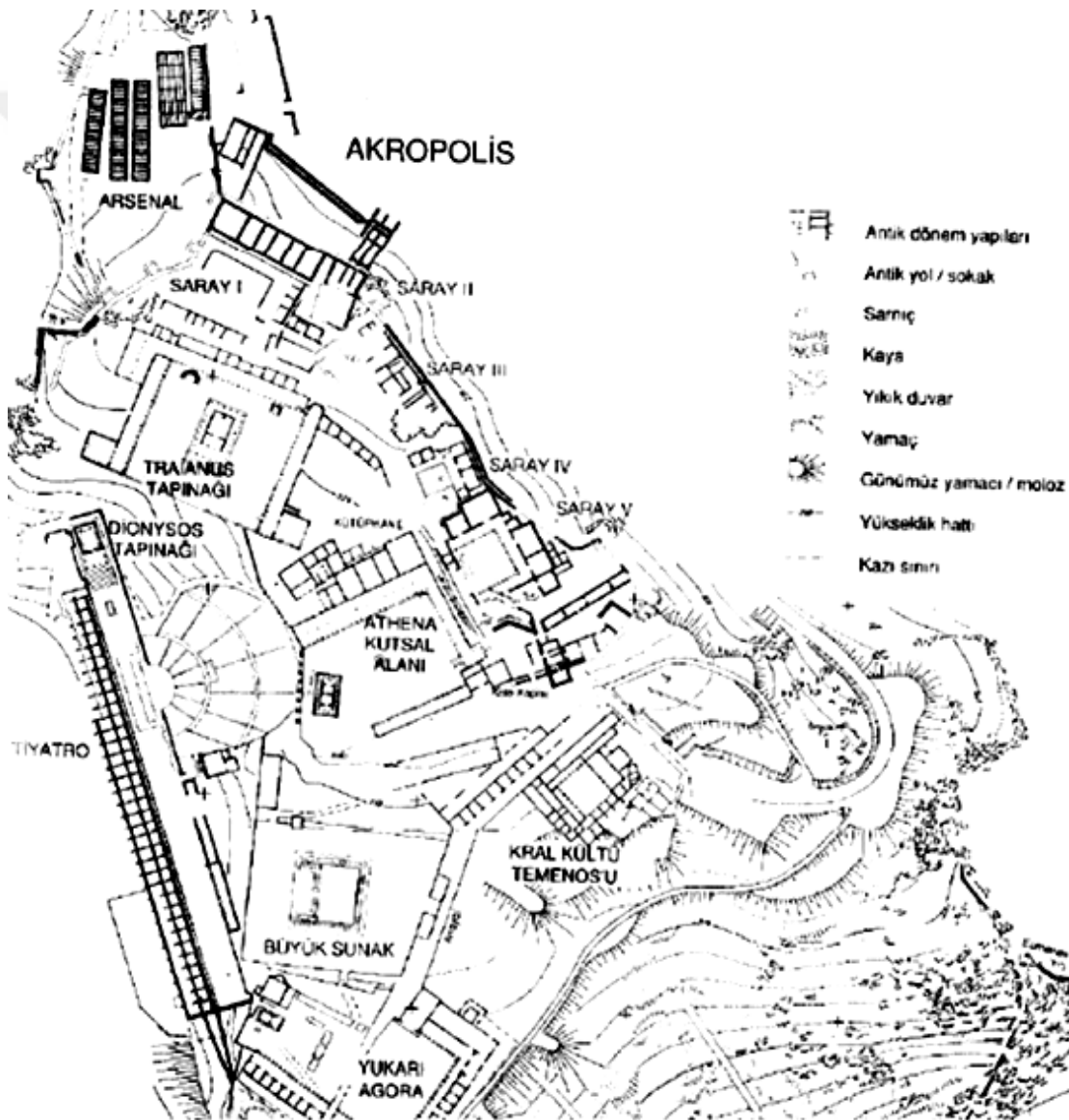

Kaynak: Karakulak, 2016: 54.

Pergamon Kütüphanesi'nin kalıntıları (Şekil 3. 8-9) 1878'de Carl Humann ve daha sonra 1884'de, A. Conze'nin yaptıkları kazılar sonucunda ortaya çıkartılmıştır (Yıldız, 2003: 128).

MÖ 2. yy.'da Mısır Kralı Evergetes, bilginleri İskenderiye'den çıkarmış, bu bilginler Pergamon'a yerleşmişlerdir. Böylece Pergamon bir bilim merkezi haline gelmiştir. Athenedoros tarafından kurulmuş olan kütüphane, bütün dünyada ilim, sanat ve kültür alanında bilim ışığının merkezi olmuştur (Güngör, 2005: 58).

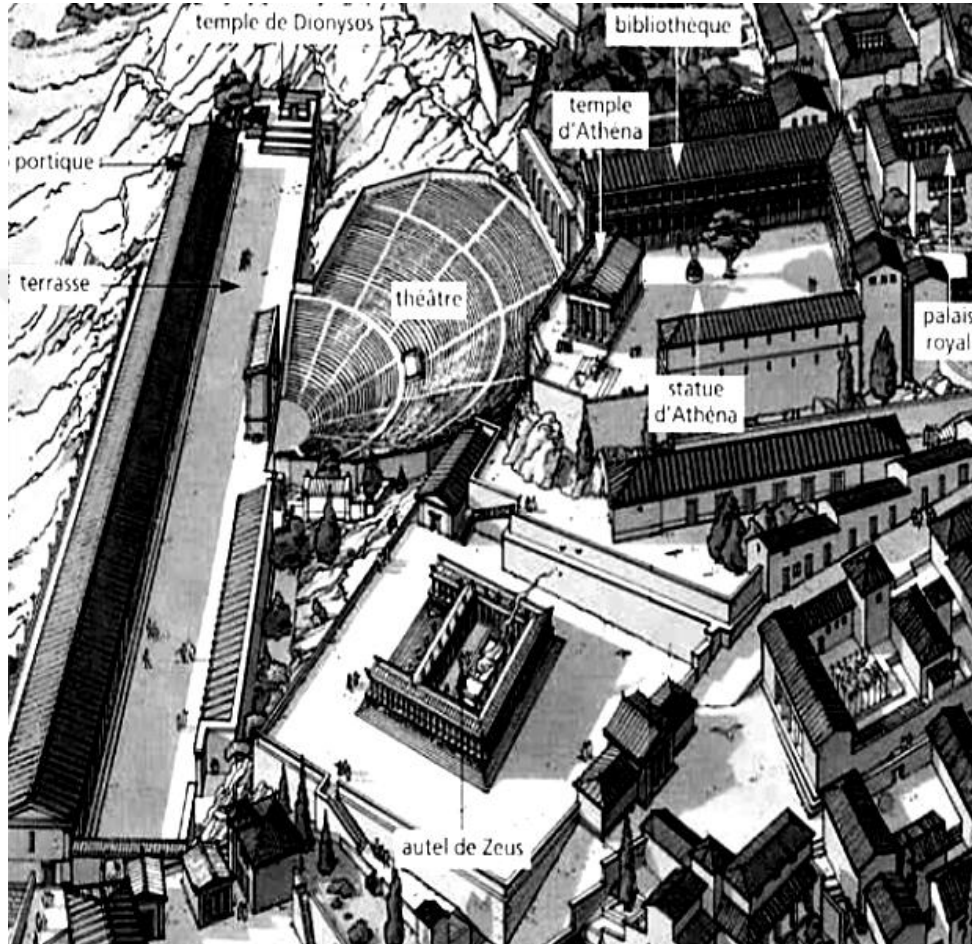
Şekil 3.8: Pergamon Kenti Yukarı Şehir Genel Planı

Kaynak: Toramanoğlu, 2006: 188.

Pilinius, İskenderiye Kralı Ptolemaios ve Pergamon Kralı II. Eumenes arasında kıskançlık yaşandığını ve Ptolemaios'un Pergamon Krallığı'na papirüs ihracatını yasakladığını, bunun sonucunda Pergamon Krallığı'nın koyun ve buzağı derilerinden yapılan parşömeni icat ettiğini bildirmiştir (Goldstein, 2010: 201; Gür, 2007: 168).

Şekil 3.9: Pergamon Kenti Rekonstrüksiyonu

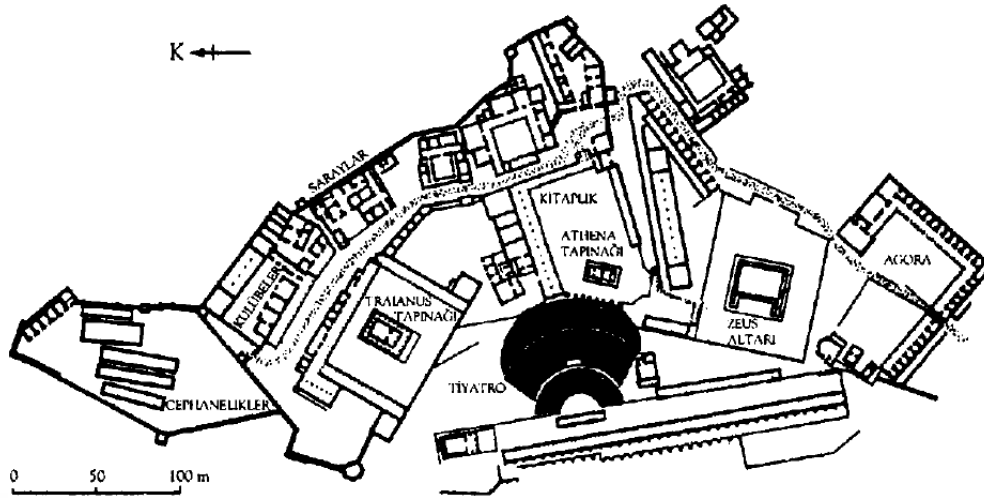
Kaynak: Toramanoğlu, 2006: 190.

3.1.5.1. Mimari

Pergamon Kütüphanesi'nin İskenderiye Kütüphanesi'nden yarım asır sonra yapılmış olması, Pergamon Kütüphanesi'nin, İskenderiye Kütüphanesi örnek alınarak inşa edilmiş olabileceğini gösterir (Strocka, 2000: 155; Goldstein, 2010: 201). Pergamon Akropolis'i Hellenistik bir krallığın savunma (depolar ve kışlalar) ve kültürel (kütüphane ve tiyatro gibi) yapılarının tipik özelliklerini taşır. Ancak burada Eski Yunan akropolislerinin tersine bir krallık sarayı da vardır (Freeman, 2003: 323).

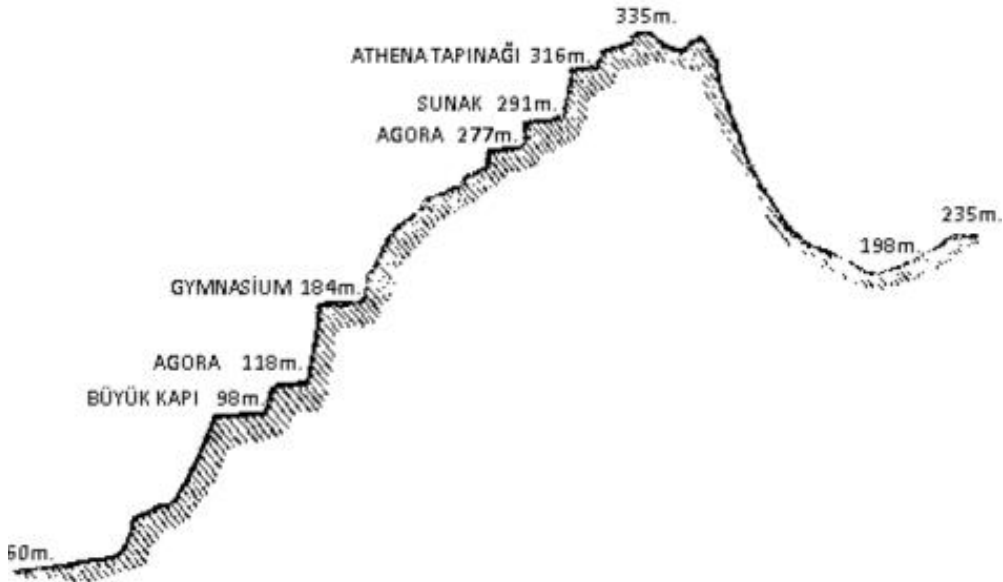
Şekil 3.10: Pergamon Kenti Akropolis Alanı

Kaynak: Freeman, 2003: 323

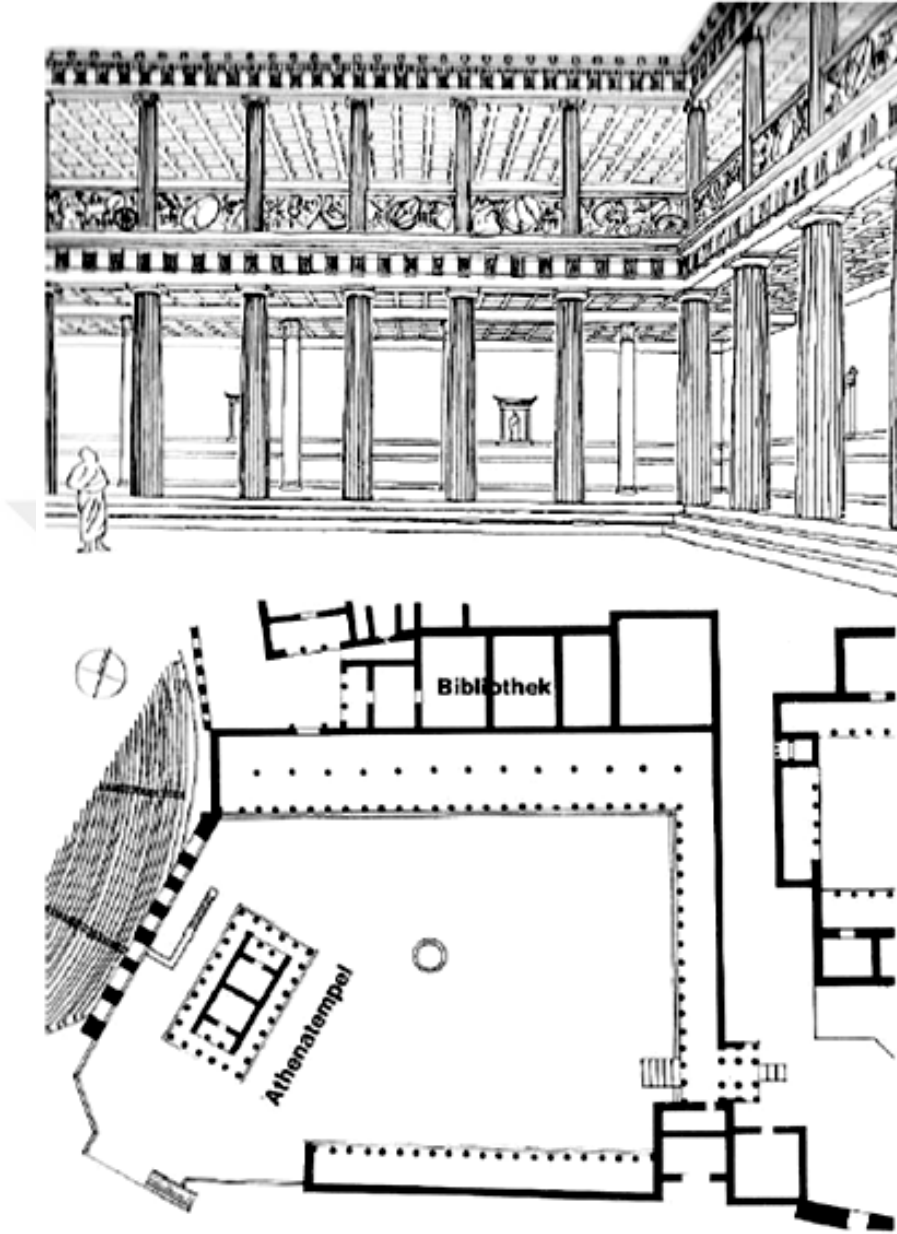
Pergamon kentinin yüksek kısmı dört set şeklinde kurulmuştur. Bu setlerin ikinci en yüksek alanında Pergamon'un baş tanrısı Athena Polias'ın kutsal alanı yer almaktadır. Üç tarafı stoalar ile yani etrafındaki binalara bağlanan, üstleri kapalı yürüme yolu (Şekil 3. 10-11) ile çevrilmiştir (Lerner, 2007: 32).

Şekil 3.11: Pergamon Kenti Yerleşim Yükseltisi Göstergesi

Kaynak: Bingöl, 2013: 130

Şekil 3.12: Pergamon Kenti Athena Kutsal Alanı ve Kütüphane

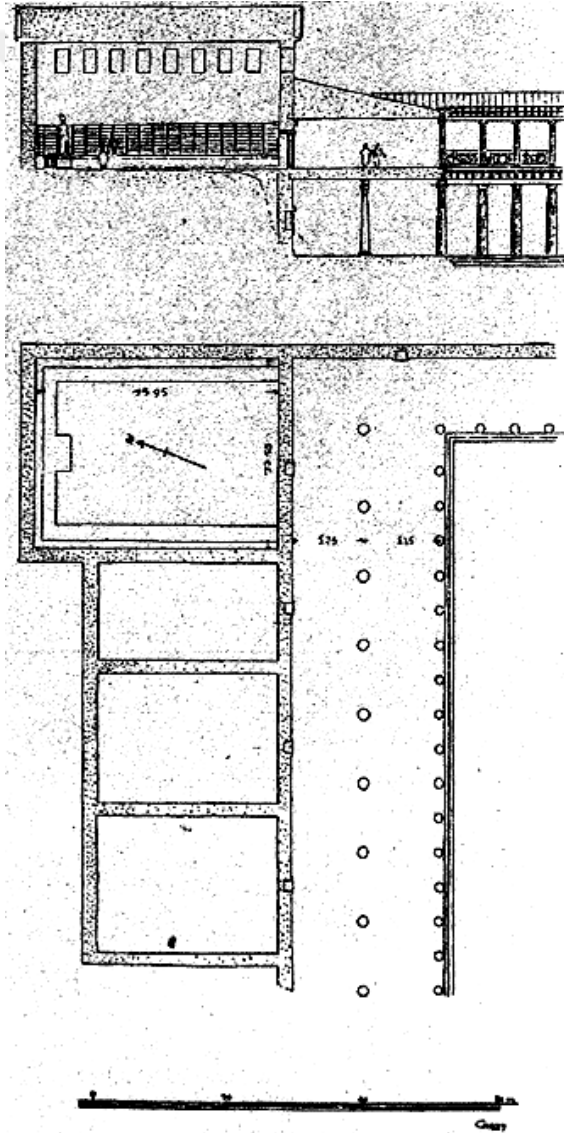
Kaynak: Baykara, 2012: 109

Kütüphane kendi odaları ve bir tapınak avlusunda bulunan stoadan meydana gelir. Kompleks şeklinde olan yapı bağımsız (Şekil 3.12) değildir (İnan, 1972: 59). Tıpkı İskenderiye Kütüphanesi gibi bağımsız bir yapı olmayıp, bir sütunlu avluya bağlıdır. Büyük asıl giriş doğu tarafında olup, güney tarafında da kuzey stoaya açılan üç giriş bulunmaktadır. Güney tarafta bulunan girişler tapınak tarafına yönelmiştir. Kuzey stoa'nın doğu tarafının arka yüzüne dayalı, doğu-batı yönünde uzanan yan yana dört oda kütüphaneyi oluşturmaktadır. Geniş kuzey stoasının ortasında bir sıra sütun dizisi

bulunur ve kütüphanenin porticus'a bağlı bir kütüphane olduğu anlaşılmaktadır (Yıldız, 2003: 128).

Kuzey stoanın ikinci katının döşemesi, kütüphanenin döşemesi ile aynı düzeydedir. Yani kütüphaneye girecek kişilerin stoanın üst katına çıkmaları gerekliydi (Şekil 3.13). Bu da stoaların inşa edildiğinde kuzey stoasının ikinci katının kütüphaneye girecek şekilde inşa edildiğinin göstergesidir. Stoayı kütüphaneye bağlayan kapının iki tarafında anteler, Dor düzeninde yarım sütunlar, üzerinde arşitrav ile dış sırası yer alıyordu (Yıldız, 2003: 129; Akurgal, 2003: 361).

Şekil 3.13: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon ve Ön Cephe Kesiti

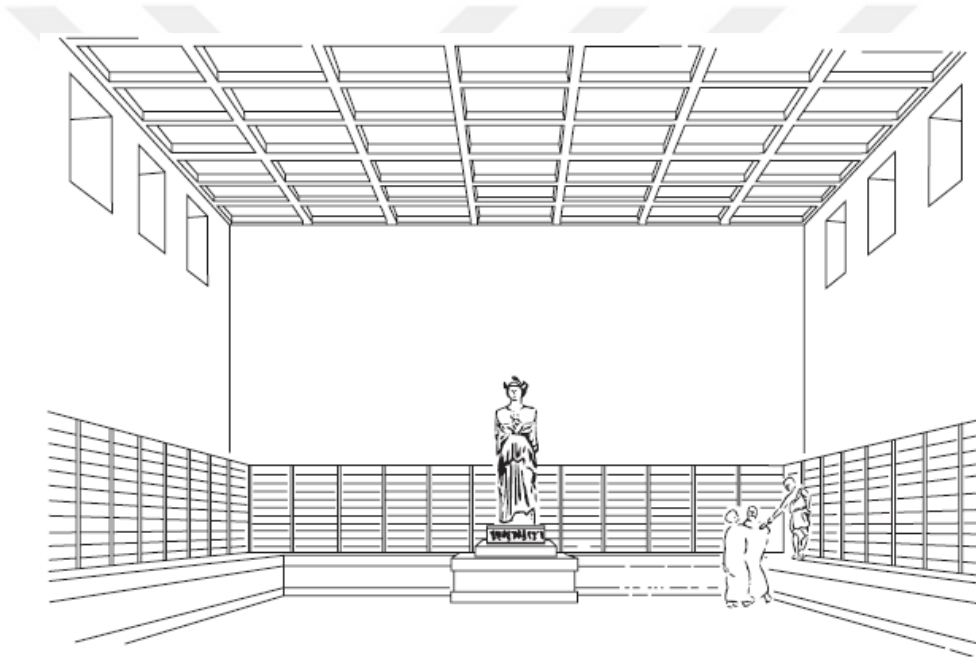

Kaynak: Blanck, 2000: 208

Pergamon Kütüphanesi uzunlamasına inşa edilmiş bir kütüphane olup, tapınaklardaki gibi yönü dikkati çekmektedir. Girişin kısa tarafta olması, balıksırtı şeklindeki çatısı (semerdam çatı) ve üçgen alınlıkları ile Yunan tapınaklarının kopyası gibidir (Tunay, 1970: 112).

Kütüphane binası kapı yerine perdeler ile birbirinden ayrılan dört salondan (Şekil 3.13) oluşuyordu (Güngör, 2005: 82). Odaların duvarları kesme taşlardan olup Hellenistik karakter gösterir. Kütüphanenin bütün kapıları stoaya açılacak şekilde inşa edilmiştir (Tunay, 1970: 111).

Şekil 3.14: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon'un Kitap Deposu Şeklindeki Rekonstrüksiyonu

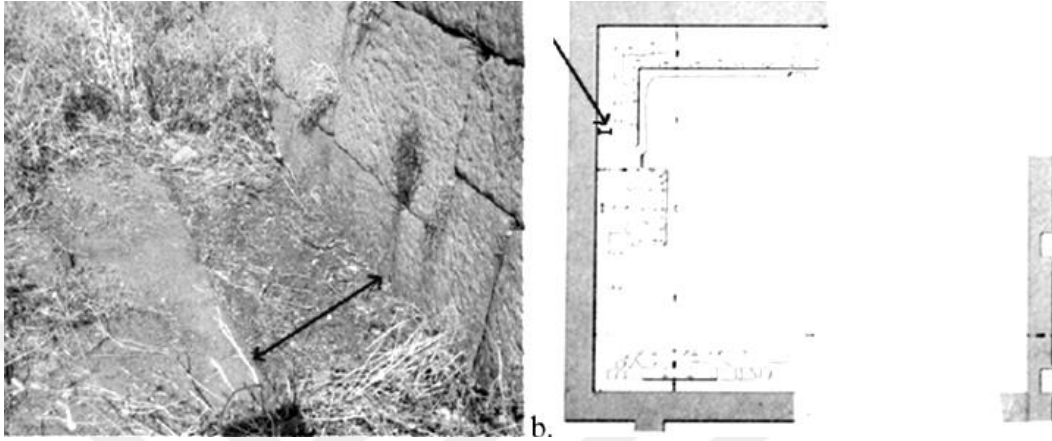

Kaynak: Wolf, 2013: 115.

Daha doğudaki en büyük oda 16 m x 13 m boyutlarındadır. Burada bir oluk ve sarnıç da bulunmaktadır (Strocka, 1981: 304; 2000: 164). Koridordan kütüphaneye açılan geçitlerin en büyüğünün burada olduğu kabul edilmektedir. Taştan altlıkları olan duvarlarda bir sıra çivi deliklerine rastlanmıştır. Conze, bunları altlık üzerine konulan kitap dolaplarını saklamak için yapılmış çengellerin delikleri olduğunu söylemiştir (Şekil 3.14). Kitaplar nemli havadan korunması için kuzey ve doğu tarafa konulmuştur. Ayrıca kitap rafları ile duvarlar arasında yarım metrelik boşluk bırakılarak odanın

havalandırılması amaçlanmıştır (Resim 3.1). Batı kısımdaki, ana odadan daha küçük boyutta olan odalar 12 m x 9 m boyutlarındadır (Güngör, 2005: 82; Gür, 2007: 169).

Resim 3.1: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Podium İle Duvar Arasında Bulunan Havalandırma Nitelikli Boşluk

Kaynak: Mamoli, 2014: 60.

Yan odalarda duvarlar kitaplıklar ile kaplı olup küçük odalar okuma yeri ve ruloların hazırlandığı yerlerdir (Lerner, 2007: 32). Götze ve K. Dziatzko'ya göre kitap ruloları ana oda yanında bulunan depo niteliği taşıyan diğer odalarda saklanmaktaydı (Yıldız, 2003: 134).

Resim 3.2: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Odasında Heykelin Konduğu Yer Podium Merkezi

Kaynak: Mamoli, 2014: 80.

Kuzeydoğu salonu olan ana oda da Phidias'ın Athena Parthenos heykelinin (kaidesi ile birlikte 12 m) üçte biri küçüklükte, 3. 51 m yükseklikte mermer kopyası (Resim 3.3) ele geçmiştir (Üreten, 2008: 441, Strocka, 1981: 303). Heykelin bulunduğu kısmen korunmuş olan kaide (Resim 3.2) 2. 74 m x 2. 11 m ölçülerindedir (Strocka, 2000: 156). Bu heykel mozaikle kaplı zemin üzerinde duruyor ve odayı aydınlatan yüksek pencerelerden dışarı bakıyordu (Lerner, 2007: 32). Athena heykelinin üzerinde durduğu kaidenin dışı iyi taşlardan, iç kısmı ise iyi olmayan taşlardan oluşuyordu (Tunay, 1970: 111).

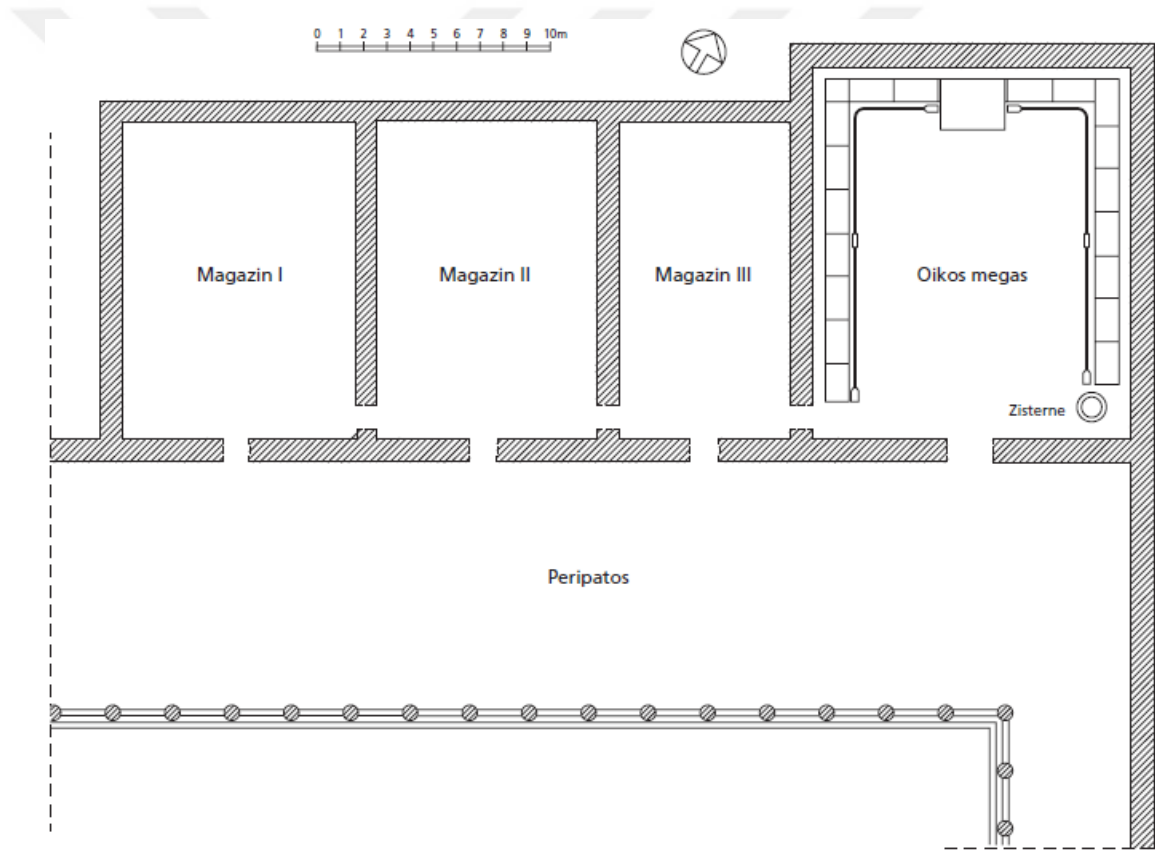
Resim 3.3: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon'da Bulunan Phidias'ın Heykelinin Kopyası Olan Tanrıça Athena Heykeli

Kaynak: Wolf, 2013: 114.

Bir görüşe göre bu büyük salonun yerlerinin mozaikle kaplı olması ve kolayca yıkanacak özellikte bir drenajın olması, sekilerin bulunması buranın ziyafet odası olabileceği yönündedir. Bu ziyafet salonu, kraliyet kütüphanesine bağlı bilim adamları tarafından kullanılmış olabilir. Duvarlardaki kornişler ise plakaların ve resimlerin takıldığı yerler olarak da yorumlanmıştır (Wolf, 2013: 117). Bu odada bir oluk ve sarnıcın bulunması yine buranın ziyafet ve toplanma mekânı olduğuna kanıt olabilir. Çünkü yemekten sonra salonun ve kişilerin temizlenmesi için sarnıcın suyundan (Şekil 3.15) faydalanılıyordu (Strocka, 2000: 164).

Şekil 3.15: Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Ana Salon'un Ziyafet Yeri Olabileceğini Gösteren Rekonstrüksiyon

Kaynak: Wolf, 2013: 118.

Athena heykelinin etrafında bir kadın heykeli ve bir kadın başı da ele geçirilmiştir. Kütüphanede ayrıca destan ozanı Homeros'un ve kadın lirik ozanı Lesboslu Sapho'nun büstleri, parşömenci Krates ve İrodikos'un, tarihçi Herodotos'un, Miletoslu lirik müzisyen Timotheos'un, tarih yazarları olan Meleagros'un oğlu

Balakros'un, Philotas'ın oğlu Apollonios'un heykel ve büstleri bulunuyordu (Güngör, 2005: 82-83).

Pencereler ise ana salonun doğu ve batı yan duvarlarında ve üst kısma yakın yerde olup, diğer odaların ikisi kuzey duvarlarının üst kısımlarında bulunan pencerelerden, batıdaki oda ise batı duvarında bulunan pencereden ışık almıştır. Götze'ye göre ayrıca gezinti yolu olarak kullanılan kuzey stoasının çatısı üzerinde, giriş kısımlarındaki duvarlarda da pencereler vardı (Yıldız, 2003: 135).

Kütüphane yapısı stoadan daha eski tarihlidir. Mimari özellikleri daha eski sistem özelliği taşır. Stoa ve kütüphane temellerinde ve duvarlarında bir benzeşme görülmemiştir. Stoa'nın yapılmasından sonra kütüphane yeni bir şekil kazanmıştır (Tunay, 1970: 111).

Önemli bir ayrıntı da Athena heykeli ve kütüphane ilişkisidir. Yunanlılar'da Athena aklın, bilgi ve bilimin simgesi olan bir tanrıçadır. Antik kentlerde ortaya çıkartılan bir yapının özelliğini anlamamız için mimari alanlarda bulunan bu heykeller bize yardımcı olmaktadır. Arkeologlar içinde ortak fikir Athena heykelinin olduğu alanların kütüphane olduğunu düşünmeleridir. Pergamon Kütüphanesi'nde yer alan Tanrıça Athena heykeli bu ilişkiyi desteklemektedir (Yılmaz, 2008: 370).

Din antik toplumların yaşamlarındaki en önemli olgudur ve toplumlar teokratik (dinsel) yapıdaydılar. Okullar gibi kütüphaneler de genellikle tapınaklara yani dinsel mekânlara bağlıydılar. Kütüphane ilk çağ toplumlarında dinsel yaşamın gerekliliklerini karşılayan bir kurum olarak da düşünülebilir. Pergamon Kütüphanesi bir tapınağa bağlı kütüphane oluşu ve Athena heykelinin bulunması ile buna iyi bir örnektir. Bu da ilkçağ kütüphanelerinin hem dinin hem de bilimin parçası olduğunun göstergesidir (Yılmaz, 2008: 370-371).

Vitruvius, Attalos krallarının herkesin kullanımına açık olan bu kütüphaneyi kurduklarını aktarmıştır. Buradan anlaşılacağı gibi Pergamon Kütüphanesi'nden, (İskenderiye Kütüphanesi'nin aksine) geniş bir bilim ve edebiyat çevresinin yararlanması amaçlanmıştır. Her iki kütüphanenin de yöneticileri bulunmaktaydı. Pergamon Kütüphanesi'nin bilinen tek yöneticisinin ismi Athenodoros'tur (Blanck, 2000: 164-165).

Pergamon Kütüphanesi, tıpkı İskenderiye Kütüphanesi gibi kral sarayının yanında bulunan bir kutsal alana bağlı olarak inşa edilmiştir. Pergamon Kütüphanesi Athena Polias kutsal alanına bağlıdır. İskenderiye Kütüphanesi Serapis Tapınağı'na bağlıdır (Yıldız, 2003: 130).

3.1.5.2. Koleksiyonu, Görevlileri ve Yıkılışı

Pergamon kütüphanesinde 200.000 cilt yazma eser bulunmaktaydı. Bu özelliği ile çağdaşı diğer kütüphaneler ile yarışmıştır. Pergamon Kütüphanesi, Mısır'da bulunan İskenderiye kütüphanesinden sonra Hellenistik dünyanın en önemli kütüphanesidir (Üreten, 2008: 435; Wycherley, 1951: 197; Tekin, 2007: 152).

Pergamon Kütüphanesi, geniş bir bilim ve edebiyat çevresinin yararlanabilmesi amacı ile de yapılmıştır. Yöneticiler kenti bilim yuvası haline çevirmeye çalışmışlardır. Yazar, filozof ve bilim adamları yeni eserlerin ortaya çıkmasının yanısıra eski eserlerin çevirisini de yapmışlardır (Yılmaz, 2008: 369). Ayrıca bu kütüphanede bilim adamları hem kendi bilimsel çalışmalarını, hem de kütüphanecilik işlerini gerçekleştirmişlerdir (Alar, 2001: 301).

MÖ 133 yılında Pergamon Romalılar'ın eline geçmiş ve kütüphanenin önemi azalmıştır. Marcus Antonius MÖ 82-39 yıllarında Kleopatra'ya hediye amacıyla İskenderiye Kütüphanesi'ne Pergamon Kütüphanesi'nin kitaplarını göndermiştir (Alar, 2001: 301; Goldstain, 2010: 201; Kuşkonmaz, 2015: 149).

3.1.6. Pergamon Gymnasium Kütüphanesi

Mysia bölgesinde bulunan Pergamon'un o çok ünlü kütüphanesi yeni teori olarak Athena Tapınağı alanında değil, gymnasium alanında yer alması gerektiği görüşü yönündedir (Üreten, 2003: 178).

Pergamon Gymnasiumları'nda kentlin diğer kamu binaları gibi halka açık, çok sayıda yazıttan oluşmuş arşiv de bulunmaktaydı. Buradaki belgeler geçmişte yaşanmış önemli olaylar ya da zengin kişilerin hayatlarından bahsetmekteydi (Üreten, 2003: 177).

Pergamon Gymnasium'unda bulunan kütüphane/arşivde, açığa çıkmış M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde ele aldığı AM 33 numaralı birinci yazıtta ("-----/ IOAOI--- / -----ή στήλη έν /-----Λρεις / -----OM τó δέ //-----KAI τα / ----- ΤΩΙΔΟ / ----δρ)αχμάς M,

τά δέ / ---βυβ)λιοθηκῶν καὶ τὰς / ----ἦναι τὰ ἐν τῷ Πυθί- // ωι----π)λεῖστα ἀχάρακτα / ----EPIΩ
 ----μοις ὑπάρ- / χοντα----)ντων ἐν τῷ Πυθί- / ωι----)"...40.000 drakhme.../...kütüphane ve /
 Apollo Pythian.../...işaretsiz en büyük kısım..." paradan, kütüphaneden ve pythiumda
 bulunan kitaplardan bahseder. İkinci yazıtta ("ο δῆμος ἐτίμησεν | -----ν Δημέου----- / ----
 ----βυβλιοθηκῶ(ν----- /-----καὶ αἰωρο(δοκῆτως || -----καὶ δι ἦν ἔσχ(εν-- / ----φιλοτιμίαν
 πε)ρὶ τὰ κάλλισ(τα-- | καὶ-- τῶν ζη)ημάτω(ν-----)"...*"İnsanlar onurlandırdı/ ...Demeas'ın
 oğlu.../ kütüphane.../ ...ve yıkılmaz.../...ve en yüksek.../...ve araştırması..."*) ise kütüphaneden
 sorumlu olabilecek Demeas'ın oğlunu onurlandırdığı kayıtlıdır. Bu kütüphane MÖ 2.
 yy.'ın ilk yarısına tarihlidir (Mamoli, 2014: 281, 512, 513; Forbes, 1945: 37).

3.1.7. Mithradates VI. Eupator'un Kütüphanesi

Pontos Devleti Anadolu'da Karadeniz'in güney kıyılarında kurulmuş bir devlettir. Anadolu, İran ve Yunan halklarından oluşmaktadır. İlk kurucusu ve kralı Mithradates I. Ktistes'dir (MÖ 302-266). Kütüphanesinden bahsedilecek olan kral, son kral olan Mithradates VI. Eupator'dur (MÖ 120-63). Elde edilen kaynaklara göre bu kütüphane Sinope (Sinop)'de yer alıyor olmalıydı (Yıldız, 2003: 148).

Kral Mithradates VI. Eupator, tıp ile ilgili kitaplar başta olmak üzere diğer kaynaklarını kütüphanesinde toplamış ve tıp ile ilgili araştırmalarda da bulunmuştur (Atılgan, 2005: 104; Arslan, 2007: 520-523).

Kütüphanenin boyutları hakkında bilgiler mevcut değildir. H. J. de Vleeschauwer, Pontos'un İskenderiye İmparatorluğu dışında kaldığını fakat Hellenistik kültür etkileşiminden kurtulamadığını ve burada bir saray kütüphanesinin olması gerektiğini söylemiştir (Yıldız, 2003: 150).

Plinius'un varlığı hakkında bilgi verdiği bu kütüphanenin kaderi hakkındaki bilgiyi İsidoros'un Isidor, Etymologies, 6.5.1 (*"İlk kez o kitaplar gerçeği getirdi. Makedonya kahramanı Aemilius Paulus Lucullus Pontos'u ele geçirdiği sırada kitapları ganimet olarak Romaya getirmiştir."*) kaynağından öğrenmekteyiz. Lucullus tarafından Pontos Hellenistik Kraliyet Kütüphanesi ele geçirilmiştir (Mamoli, 2014: 281). İsidoros'a göre Marcus Licinius Lucullus kitapları ganimet olarak Pontos'dan götürmüştür (Affleck, 2012: 13; Arslan, 2007: 523; Kaya, 2013: 76; Panagiota, 2013: 62).

Bu kitapların Roma'ya götürülmesi ile (MÖ 72-70) Romalılar Eski Yunan metinleri ile karşılaşmış ve Romalılar'ın kütüphane kurma isteği artmıştır. Kral Mithradates'in Kütüphanesi Romalılar'ı etkilemesi açısından önemli olmuştur (Yıldız, 2003: 150; Arslan, 2007: 523).

3.1.8. Antiokhos X Eusebes Philopator'un Antiokheia kütüphanesi

Syria bölgesinde Antiokheia'da yer alan ikinci kütüphane hakkında bilgiyi M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinin 496. sayfasında yer verdiği Johannes Malalas'ın Chronographia, 60, O 304 kaynağı ("*Antiokheialı Maron Atina'ya gittikten sonra mirası ile Musalar Sunağı ve Kütüphane yaptıracağı vaadinde bulunmuş bu miras ile Antiokhos Philopator yaptırmıştır*") aracılığı ile bilmekteyiz. Malalas, Antiokheialı Maron'un Atina'ya göç ettikten sonra, Antiokheia'da kendi parası ile bir Musalar Sunağı ve Kütüphane yaptıracağı konusunda söz vermiş olduğunu ve para ayırdığını söylemiştir (Lerner, 2007: 34, Mamoli, 2014: 496).

Ayrıca Malalas miras yolu ile kalan bu para ile Antiokhos Philopator'un Musalar Sunağı ve Kütüphanesini yaptırdığını bildirmiştir. Bu kral Antiokhos X. Eusebes Philopator (MÖ 95-83) olmalıdır. Buna bağlı olarak Büyük Antiokhos (MÖ 223-187) zamanında sözü edilen ve görevli atanan kütüphane ile kral Antiokhos X. Eusebes Philopator (MÖ 95-83) yapmış olduğu kütüphane aynı kütüphane değildir. Böylece biri Antiokhos I Soter ve Büyük Antiokhos'un (MÖ 280-187), diğeri Antiokheialı zengin Maron'un mirası ile Antiokhos X. Eusebes Philopator zamanında kurulan (MÖ 95-83) iki kütüphane vardır. İlki MÖ 3. yy. sonu-2. yy. başında, diğeri MÖ 1. yy. başında kurulmuştur. Suidas'a göre halka açık bir kütüphanedir (Yıldız, 2003: 146-148).

3.1.9. Priene Kütüphanesi

İonia bölgesinde Aydın ilinde bulunan Priene Kenti yeni yerinde MÖ 350 civarında Atina'nın yardımı ile kurulan özgür bir şehirdir (Fleming & Honour, 2016: 151). Priene kenti tepe üzerinde, ovaya bakacak şekilde kurulmuştur. Arazi setler şeklinde olup, yapılar içine yerleştirilmiştir. Yerleşimin merkezinde düz alanda Athena Tapınağı, çevresinde ise gymnasium, agora, tiyatro gibi kamusal binalar yer almaktaydı (Özbay, 2006: 422-425).

Burada kütüphanenin var olduğu, içeriğinde kütüphaneci görevlileri ve görevlerinden bahsetmiş olan iki yazıttan öğrenilmektedir. Ancak buranın bir arşiv niteliğinde mi yoksa kütüphane niteliğinde mi olduğu konusunda pek bilgi mevcut değildir (Yıldız, 2003: 161-162).

3.1.10. Kos Gymnasium Kütüphanesi

Kos (İstanköy) Gymnasium'unda bulunan kütüphane, MÖ 2. yy.'a tarihli M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde yer verdiği BCH, 59 (1935), 421,61 numaralı ("*Οἶδε επαγγείλαν[το] εἰς τὰν βιβλιοθήκην Ἀπολλοδώρου καὶ Ἀπολλόδωρος Διοκλεῦς τὰν βιβλιοθήκην καὶ βύβλια ρ*"..."Aşağıdakiler kütüphaneye katkıda bulunmuştur: Diokles, Apollodoros'un oğlu ve Apollodoros Diokles kütüphaneye 100 kitap katkısında bulunmuştur.") kurucuları olan Diocles ve Apollodoros'dan bahseden bir yazıtla bilinmektedir (Mamoli, 2014: 278; Blanck, 167; Panagiota, 2013: 42).

Bu yazıt MÖ 200-175 yıllarına tarihlendirilmiştir. Burada hemen hemen hepsi aynı ailenin fertleri olan zengin kişilerin kentin kütüphanesinin yapımına katkı sağladıkları ve kitap alınması için 200 drakhme para ve 100 kitap verdikleri anlatılmıştır (Yıldız, 2003: 296-297; Johnstone, 2014: 352).

3.1.11. Teos'lu Apellikon'un kütüphanesi

MÖ 100-86'ya tarihli özel kütüphane sınıfına giren bu kütüphaneyi, Strabon'un XII. 1. 54. kitabındaki bilgiye dayanarak bilmekteyiz. Neleus, filozof Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerini alarak Skepsis'e (Çanakkale) getirmiş, ancak mirasçıları daha sonra kitapları büyük bir para karşılığında Teos'lu (Ionia Bölgesi, İzmir) Apellikon'a satmışlardır (Akurgal, 2003: 315, Yıldız, 2003: 55).

Fakat bir filozof olmaktan çok, sadece bir kitapsever olan Apellikon, bu kitapların bozulmuş olan yerlerini hatalı olarak tamamlayıp çoğaltmıştır. Cicero'nun 7. 163 kitabında iyi ve kötü sınırlar kısmında (syf. 112, 113) Atina'nın alınması sırasında, Apellikon'un kendi malı durumunda olan bu kitapları Roma'lı komutan Lucius Corneilius Sulla almış ve savaş ganimeti olarak Roma'ya götürmüş olduğunu öğrenmekteyiz (MÖ 86) (Yıldız, 2003: 56; Panagiota, 2013: 64).

Posidon da Athenaios'a dayanarak, Apellikon'un Kütüphanesi'nden söz etmektedir. Ona göre, aslında Teos'lu olan Apellikon belki de Roma'ya duyduğu antipatiden dolayı Atina vatandaşı olmuştur. Parlak ve maceralı bir meslek arayan Apellikon, Peripatoscuların felsefe okuluna devam etmiştir. Zengin olan Apellikon daha sonra filozof Aristoteles'in kitapları ile birlikte daha pek çok kitabı satın almıştır. Ayrıca Metroon'da depolanmış olan eski belgeleri de mülkiyetine geçirmiştir. Fakat bu hırsızlığı Atina'da öğrenilmiştir (A. g. e.: 162).

Athenaios'un belirttiği gibi çok zengin olan ve başkalarının malına el koymaktan çekinmeyen kişilikteki Apellikon'un, gerçekten Atina'da satın aldıklarına Skepsis'den satın aldıkları kitapları da katınca önemli sayıda kitabı bulunması gerekir. Wendel de aynı fikirdedir ve bu kütüphanenin büyük olabileceğini düşünür (A. g. e.: 162).

3.2. ROMA DÖNEMİ KÜTÜPHANELERİ

Hellenistik dönem Kütüphaneleri'nin devamı niteliğinde olan ve yenilikler de eklenerek gerçek kütüphane özellikleri gösteren Roma dönemi kütüphaneleri'nin Küçük Asya ve çevresindeki eyaletlerinde bulunan örnekleri (Harita 3.2), türüne ve mimari özelliklerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir.

Harita 3.2: Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresinde İncelenen Kütüphanelerin Bulunduğu Yerler

Kaynak: <https://tarihogretimi.files.wordpress.com/2015/01/turkey-1.png>, 2018

3.2.1. Anadolu'da Bulunan Roma Dönemi Kamuya Açık Kütüphaneler

Hellenistik dönem ile birlikte gerçek kütüphane özelliği taşıyan kütüphane kurumları yapılmaya başlanmıştır. Ancak gerçek anlamda halkın da yararlanabildiği kütüphaneler Roma döneminde karşımıza çıkmıştır. Bu başlık altında Küçük Asya ve çevresinde bulunan kamuya açık özellik taşıyan kütüphaneler incelenmiştir.

3.2.1.1. Ephesos Celsus Kütüphanesi

3.2.1.1.1. Kütüphanenin Kuruluşu

İonia bölgesinde İzmir'de yer alan Ephesos Kenti (Şekil 3. 16-17) önemini Ege Denizi'nde önemli bir limanı olması ile kazanmış, doğuyu batıya bağlayan kapı olmuştur (Taşkın, 2011: 90). Ephesos Celsus Kütüphanesi, İskenderiye ve Pergamon Kütüphaneleri'nden sonra dünyanın en büyük ve en iyi kütüphane özelliği taşıyan bir

yapıdır. Ephesos Kenti'nin mermer caddesinin doğuya kıvrıldığı köşesinde yer almaktadır (Keseroğlu ve Demir, 2016: 389).

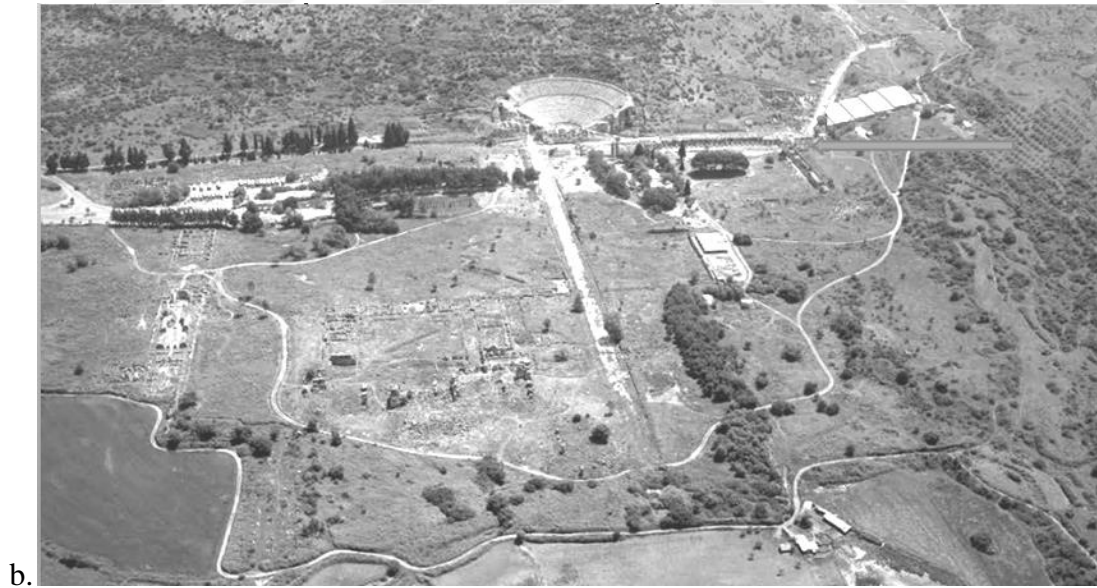
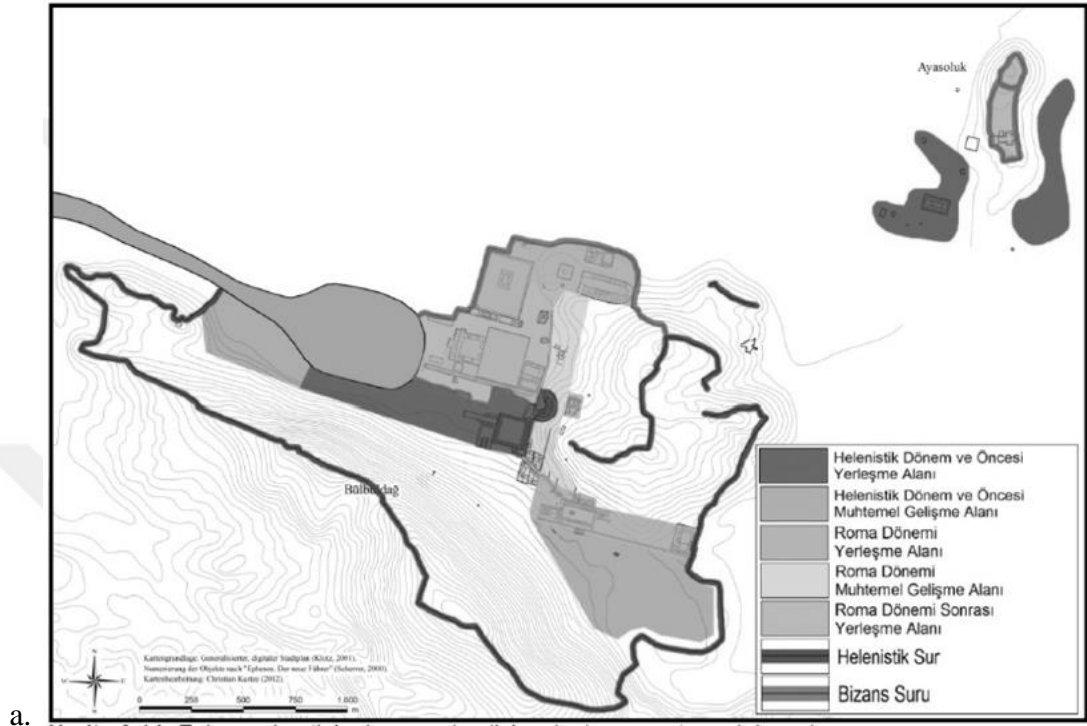
Şekil 3.16: Ephesos Antik Kenti'nin Coğrafi Konumu

Kaynak: Karakulak, 2016: 67.

MÖ 2. yy.'da Roma'nın Asya Eyaleti'nin başkenti olan Ephesos Kenti'nin Kütüphanesi; özel bir bağış sonucu kurulmuştur (Blanck, 2000: 192). Ephesos Kenti geçmişte Artemis kültü ile önemli bir konumdayken, burada kütüphanenin de yapımı ile kentin önemi tekrar artırılmıştır (Yoncacı, 2007: 36).

Şekil 3.17: Ephesos Antik Kenti; a. Dönemsel Gelişim Alanları Leke Çalışması, b.Kentin Yukarıdan Görünümü

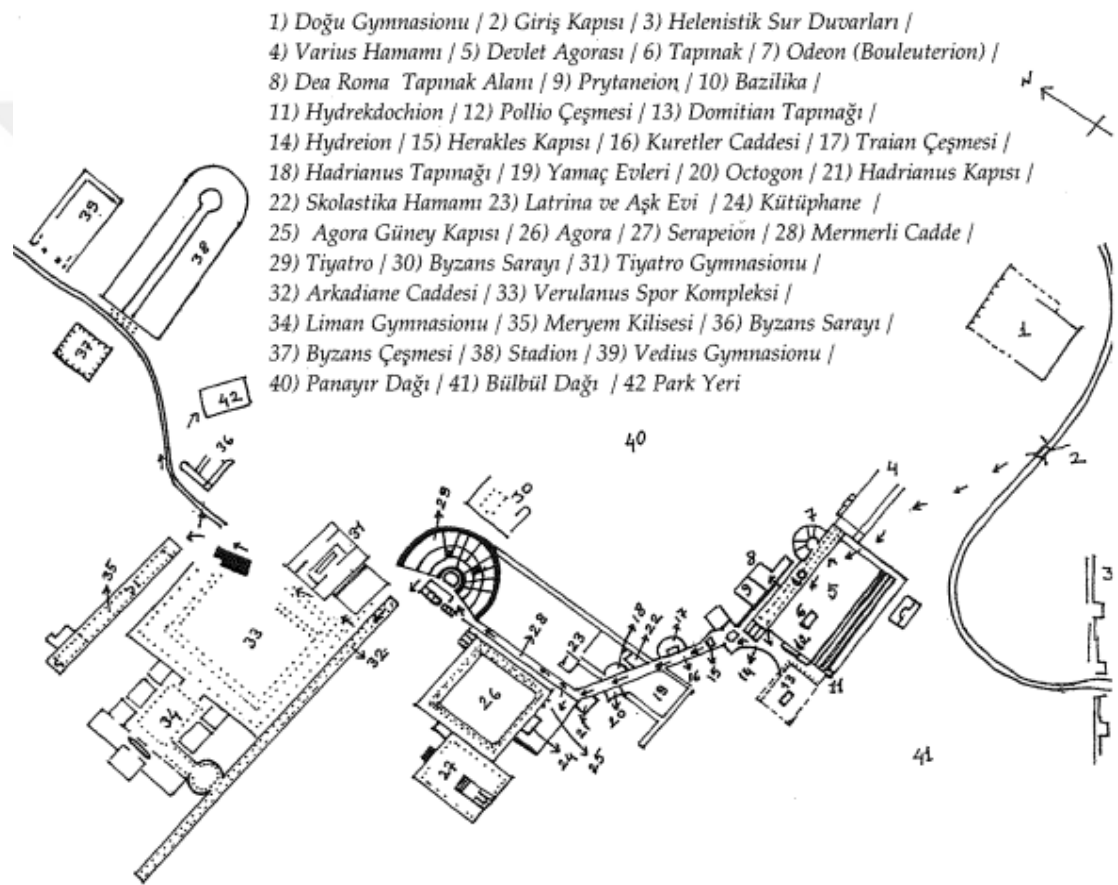
Kaynak: a. Karakulak, 2016: 81; b. http://www.selcuk.bel.tr/Files/dosyalar/unesco_beyan/unesco%20katalog%20TR.pdf, 2018.

Bu yapının kütüphane olduğu bina üzerine kazınmış olan yazıtlar ile anlaşılır. Kütüphane binası Consul Tiberius Julius Aquila tarafından babası Proconsul Tiberius

Julius Celsus Polemaeanus adına yaptırıldığı bilinmektedir (Cassons, 2002: 115; Graham, 2013: 398). Yapım tarihi net olmamasına rağmen kütüphane MS 110-135 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Bu kütüphane halka açık olması açısından bir kamu kütüphanesi (Şekil 3.18) özelliğindedir (Üreten, 2005: 257). Traianus döneminde yapımı başlamış olan kütüphane Hadrianus döneminde tamamlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Hadrianus Tapınağı inşa edilmiş ve Hadrian Kapısı tamamlanmıştır (Gür, 2007: 197; Koçel Erdem, 1995: 35-37).

Şekil 3.18: Ephesos Kent Planı

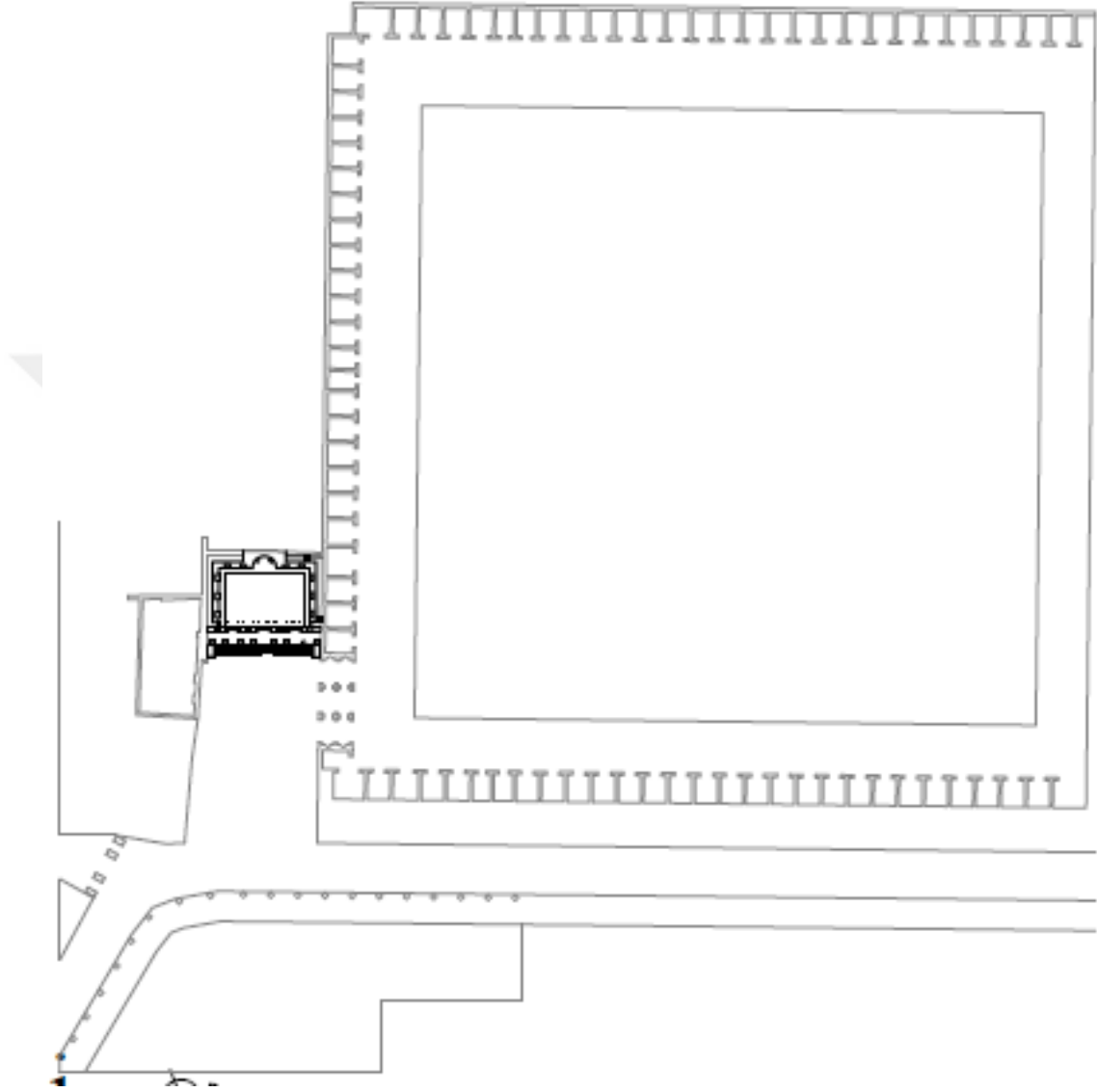
Kaynak: Gür, 2007: 191, Şekil 35.

3.2.1.1.2. Mimari Özellikleri

Kütüphane 1903 ve 1905 yıllarında R. Heberdey ve O. Benndorf'un yaptığı kazılar ile ortaya çıkarılmıştır. Kütüphanenin G. Niemann ve W. Wilberg (1908) gibi araştırmacılar tarafından rekonstrüksiyonu yapılmıştır. 1969 yılında V. M. Strocka

burada inceleme yaptıktan sonra, çevrede zarar görmüş olan parçalar toplanmış ve yapının 2/3'nin günümüze kalmış olduğu anlaşılmıştır (Yıldız, 2003: 227).

Şekil 3.19: Ephesos Celsus Kütüphanesi Bulunduğu Yer Planı

Kaynak: Mamoli, 2014: 312.

Ephesos Celsus Kütüphanesi, şehrin mermer caddesinin doğuya kıvrıldığı köşesinde, Agora'nın güneyinde yer almaktadır. Agora ile bağlantısı Augustus Kapısı ile sağlanır. Hemen yanında tiyatro bulunmaktadır (Taşkın, 2011: 92). Zengin bir şekilde dekore edilmiş olan mermer yol, tiyatroyu Celsus Kütüphanesi'ne (Şekil 3.19) bağlar (Yoncacı, 2007: 8).

Kütüphane yapısı, ilk defa Ephesos Celsus Kütüphanesi ile birlikte fonksiyonuna uygun şekilde kullanılmıştır. İç mekânın anıtsal bir salon haline gelmesi ile birlikte porticus önemini yitirmiştir. Artık süs ve gösteriş daha ön planda görülmektedir (İnan, 1972: 60).

Resim 3.4: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Dış Görünümü ve Güney Kapısı

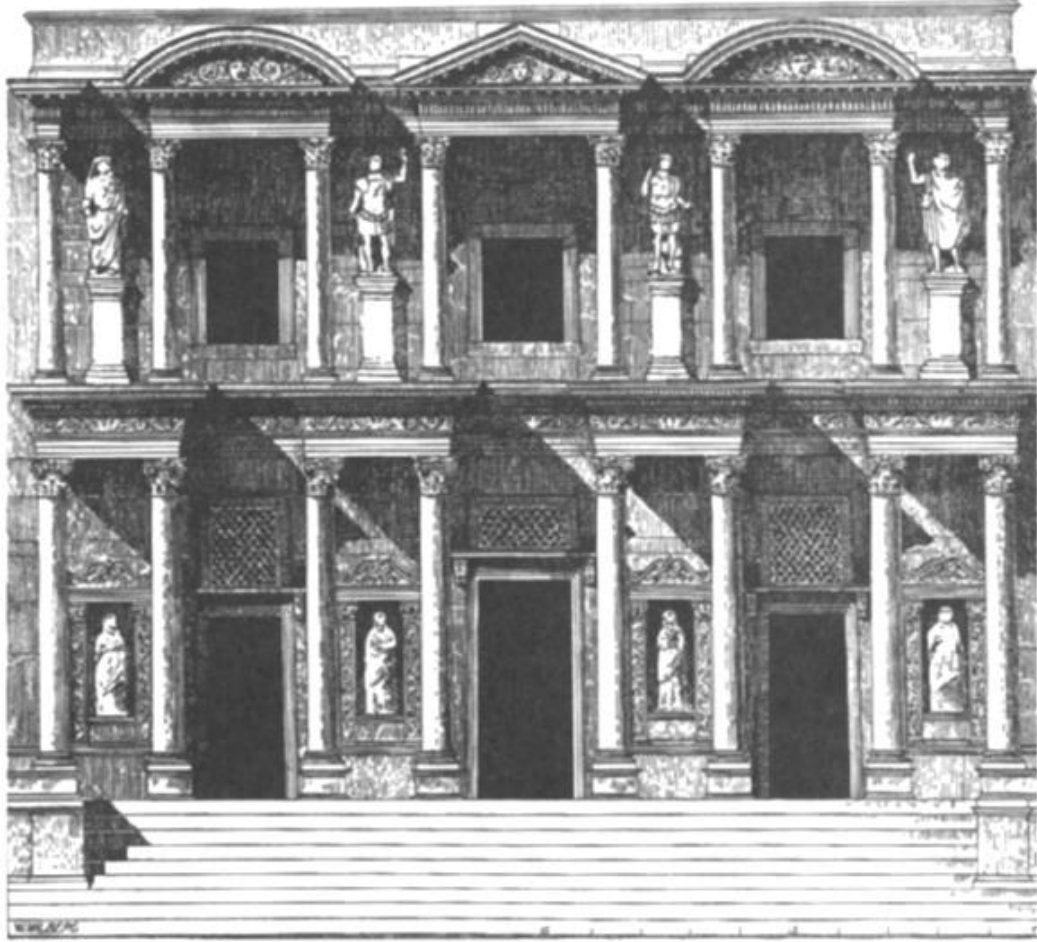

Kaynak: Yazıcı, 2014, Resim 60.

Kütüphane girişi doğu yönündedir. 9 basamaklı merdiven üzerine kurulmuştur (Mamoli, 2014: 150-157). Yapının dış cephesi 17 metre yükseklikte ve 21 metre genişliğindedir. Mermerden yapılan iki katlı olarak inşa edilen Celsus Kütüphanesi, özellikle sabahın ilk ışıkları ile ihtişamlı bir görünüme (Resim 3.4, Şekil 3.20) kavuşmaktadır (Strocka, 2003: 33).

Kütüphane yönünün doğuya bakması, Mimar Vitruvius'un belirttiği gibi antikçağ kütüphaneleri kuralına uymaktadır. Fakat önünde bazı kütüphanelerde görülen sütunlu hol bulunmamaktadır (Yıldız, 2003: 231)

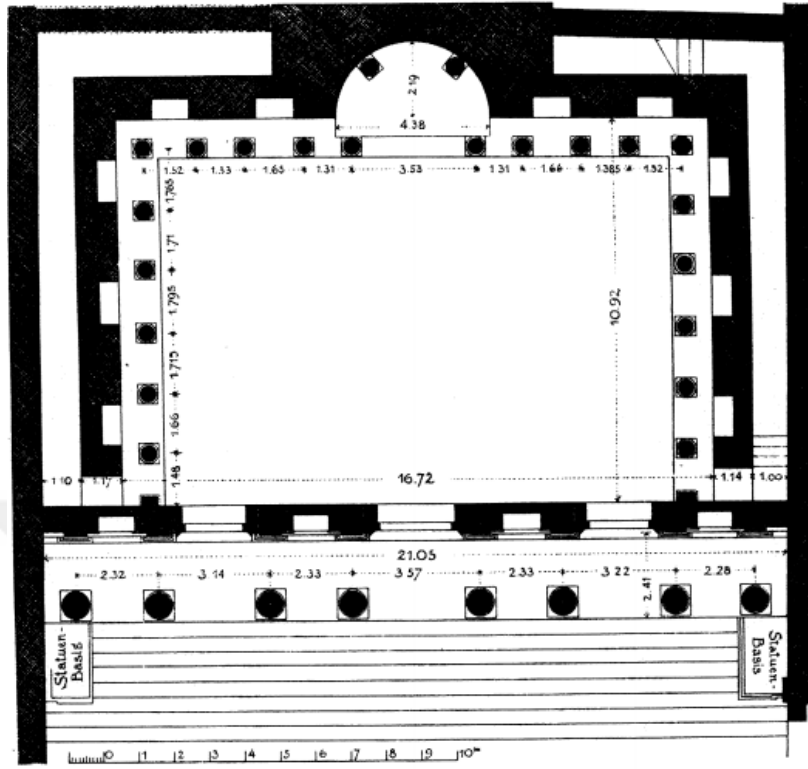
Şekil 3.20: Ephesos Celsus Kütüphanesi Ön Cephe Rekonstrüksiyonu

Kaynak: Smith, 1998: 74.

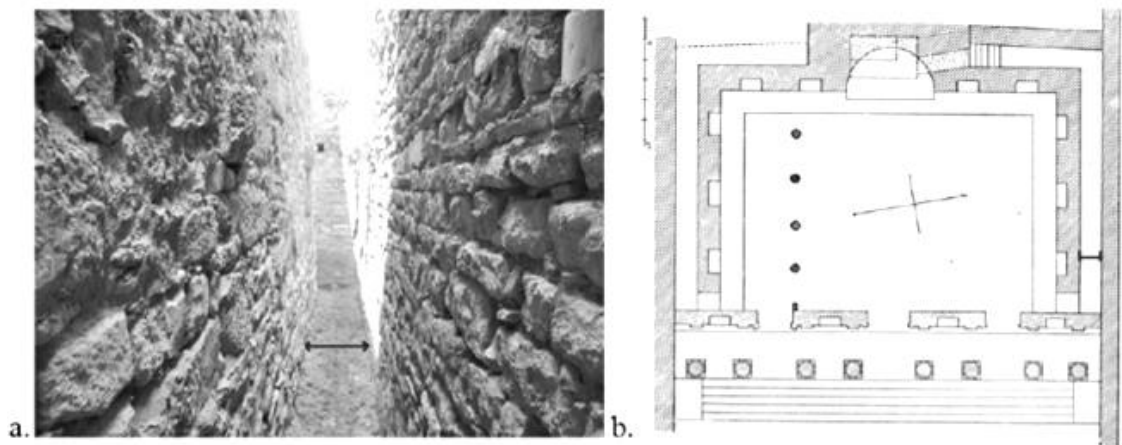
Kütüphanenin üç giriş kapısı bulunmaktadır. 9 basamaklı merdiven çıkılarak kütüphane salonuna girilir (Şekil 3.21). Kütüphanede çift duvar sistemi görülmektedir (Resim 3.5). Bu sistem nemi önlemek ve havalandırma amaçlı olup yaklaşık 1 m yükseklikteki podium ile duvarlar arasında boşluklar oluşturulmuştur. Podium odayı çevrelemiştir. Podiumun yapılış amacı olarak görüşler, kitaplar arasında mesafe oluşturmak amacıyla yapıldığı ya da estetik amacıyla yapılmış olduğu yönündedir (Alar, 2001: 302; Affleck, 2012: 70; Mamoli, 2014: 60; Taşkın, 2011: 93).

Şekil 3.21: Ephesos Celsus Kütüphanesi Planı

Kaynak: Strocka, 1981: 323.

Resim 3.5: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Podium ve Duvar Arasındaki Boşluğunun Görünümü, a. Kuzeyde Bulunan Agora ile Kütüphane Arasındaki Boşluk, b. Planda Gösterimi

Kaynak: Mamoli, 2014: 59.

Ön cephede bulunan üç kapının üzerinde üç pencere yer almaktadır. Kapılar ve pencerelerin önlerinde 8'er adet sütun yer almaktadır. Bu durumda kapı ve pencereler

üst yapı elemanlarını taşır niteliktedirler (Strocka, 2003: 33). Kütüphanenin cephesinde kaidelerin üzerinde dört kadın heykeli ele geçmiştir. Şimdi kopyalarının bulunduğu bu heykeller cephede bulunan nişlerde duruyorlardı. Ayrıca merdivenin iki yanında Celsus'u at üzerinde betimleyen heykeller de (Şekil 3. 22, Resim 3. 6-7) bulunmaktaydı (Smith, 1998: 73; Burrell, 2006: 455).

Şekil 3.22: Ephesos Celsus Kütüphanesi Cephesi'nin Tasarımı

Kaynak: Nicholls, 2013: 268.

Resim 3.6: Ephesos Celsus Kütüphanesi Detayı

Kaynak: Baranaydın, 2016: 11.

Resim 3.7: Ephesos Celsus Kütüphanesi Detayı

Kaynak: Yoncacı, 2007: 175.

Kütüphane salonu 16. 50 m x 11. 00 m boyutlarındadır. Girişin karşısında 4. 50 m genişliğinde apsis (Resim 3. 8-10) yer almaktadır (İnan, 1972: 60). Batı duvarında yer alan apsis içerisinde F. Miltner Tanrıça Athena heykelinin, F. Hauber ise Celsus'un antik dönemlerde heykelinin bulunmuş olabileceğini düşünmüşlerdir. Ortada bulunan

büyük giriş kapısı bu heykelin görülmesini sağlıyordu. Heykelin tam altında, Celsus'un mezarı bulunmaktaydı (Yoncacı, 2007: 87).

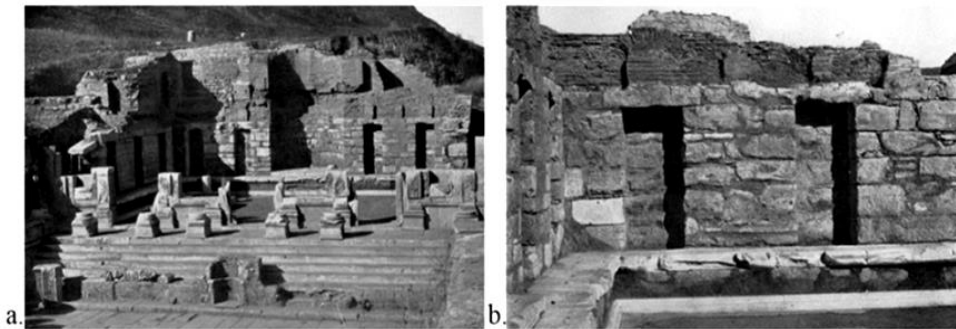
Resim 3.8: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Salon Görünümü

Kaynak: Yazıcı, 2014: Resim 63.

Kütüphane salonunun güney ve kuzey duvarlarında üçer tane, batı duvarında ise dört niş yer almaktadır. Bu nişler 0.50 m derinlikte, 2.80 m yükseklikte ve 1 m genişliğindedirler. Nişlerin iç kısmı kireç ile sıvanmış, çevresi mermer levhalar ile kaplanmıştır. İki katlı olan nişler salonu at nalı şeklinde (Resim 3.9, Şekil 3.23) çevrelemiştir (Taşkın, 2011: 93).

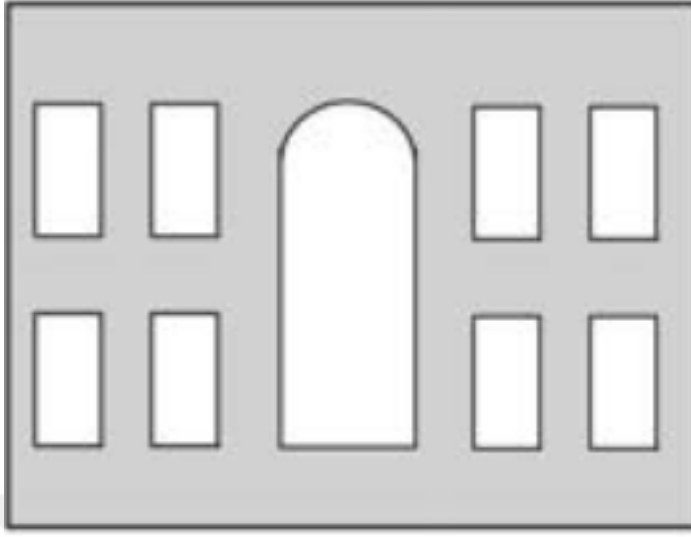
Resim 3.9: Restorasyon Öncesi Ephesos Celsus Kütüphanesi Görünüşleri, a. Ana Salonun Apsisli Girişi ve Nişlerin Görüntüsü, b. Kuzey Duvarı Nişleri ve Podium Görünümü

Kaynak: Mamoli, 2014: 155.

Şekil 3.23: Ephesos Celsus Kütüphanesi Nişlerinin Gösterimi

Kaynak: Mamoli, 2014: 78.

Resim 3.10: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Podium Merkezi

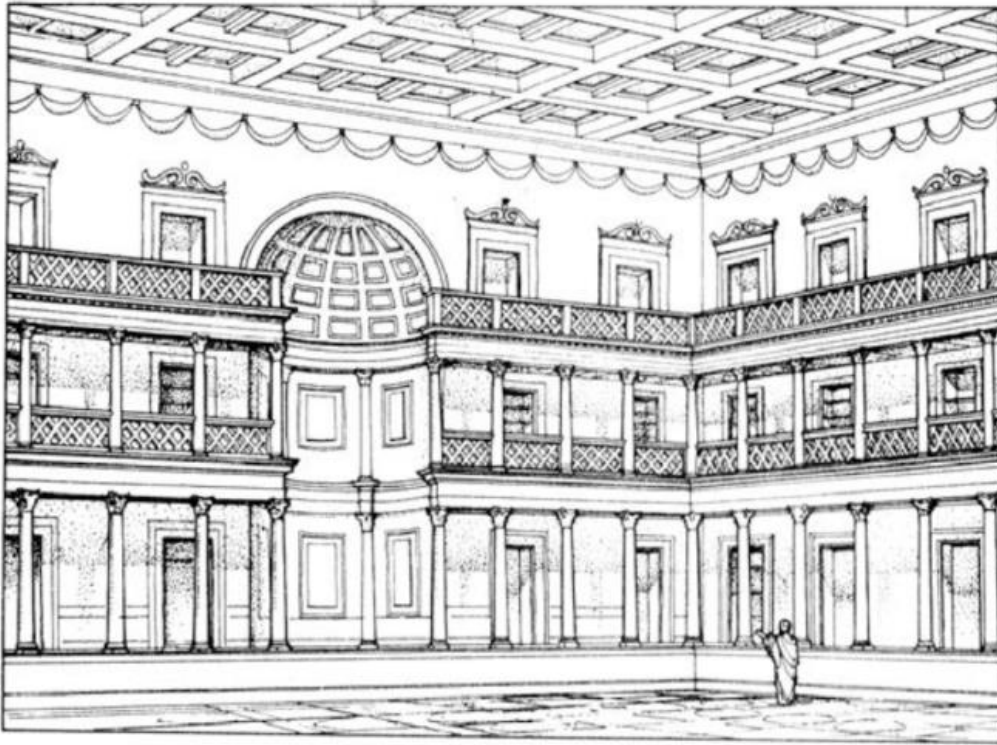

Kaynak: Mamoli, 2014: 80.

Aydınlanma konusunda Niemann'ın yaptığı rekonstrüksiyona göre kütüphane çatıdaki merkezi açıklıklardan aydınlatılmaktaydı. R. Cagnat da bu görüşü savunmuş ve ek olarak; cephede bulunan pencerelerden de aydınlatma konusunda faydalanıldığını

bildirmiştir. Heberdey ise Niemann'ın rekonstrüksiyonunun tamamlanmadığını ve buna bağlı olarak damın düz olduğunu, buradan ışık almadığını savunmuş, aydınlanma için kapı ve pencere açıklıklarının yeterli olacağını söylemiştir. Callmer de aynı görüştedir. Yapının tavan kısmı olasılıkla altın yapraklar ve süslü ağaç kasetler (Şekil 3.24) ile örtülmüştü (Yıldız, 2003: 242).

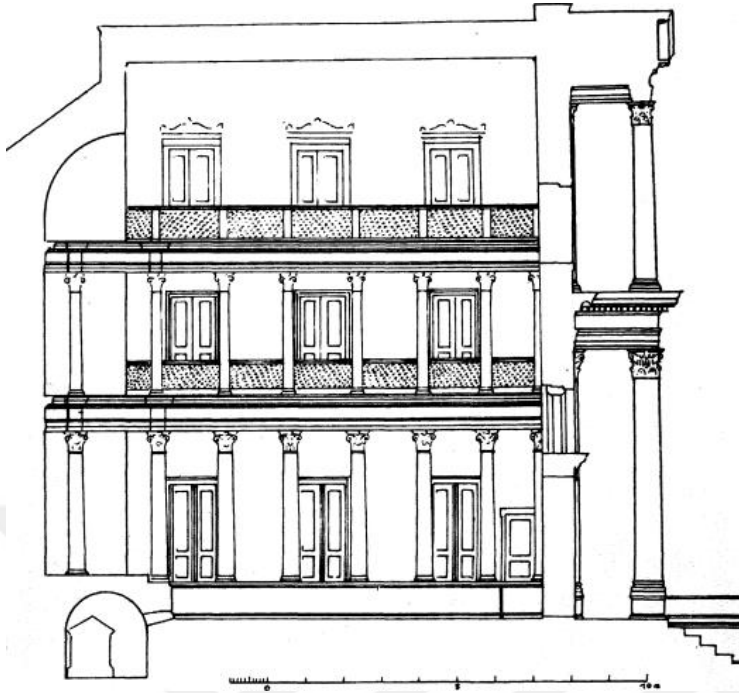
Şekil 3.24: Niemann'a Göre Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin İç Kısım Rekonstrüksiyonu

Kaynak: Mamoli, 2014: 73.

Kütüphanenin içinde, arka duvarın altındaki mezar odasında Celsus'un büyük lahti (Şekil 3.25) yer almaktadır (Strocka, 2003: 38). Lahit büyük boyutlu olduğu için inşaatın henüz başlamasından önce buraya konmuş olduğu ve buna bağlı olarak da kütüphanenin başından beri Celsus'un anıt mezarı olarak tasarlanmış olduğu görülür. O dönemde kentin içlerine mezar yapılmasının yasak olmasına rağmen; bu kütüphane olağanüstü bir örnek niteliği taşımaktadır. Buna benzer durum Prusa'daki Dion Khrysostomos Kütüphanesi'nde, Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nde ve Roma'daki İmparator Traianus'un Forumunda karşımıza çıkmaktadır (Blanck, 2000: 193-194).

Şekil 3.25: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nde Mezar Yerini Gösteren Bir Kesit Çizimi

Kaynak: Yoncacı, 2007: 176.

Mermer bloktan oyulmuş lahit 2. 68 m uzunluğunda, 1.10 m genişliğinde ve 1.75 m yüksekliğindedir. Üzeri Eros ve Nike tarafından taşınan çelenklerle süslenmiştir (Resim 3.11). Bu lahitte herhangi bir ölü hediyesine rastlanmamıştır (Strocka, 2003: 38).

Resim 3.11: Ephesos Celsus Kütüphanesi Celsus Lahdi

Kaynak: Taşkın, 2011: 94.

Celsus kütüphanesi iç kısımda ve dış kısımdaki süslemeleri, bir güç gösterimi niteliği taşıyan yazıtları ve heykelleri ile diğer kütüphaneler gibi sadece kitap barındırmak amacı ile yapılmamış, o dönemin kültürünü de yansıtmıştır. MS 2. yy. ve sonrasında bu kütüphane sadece kitap okuma yeri olarak değil, sanat çalışmalarının, konferansların ve toplantıların yapıldığı (Resim 3. 12-13) yer olmuştur (Keseroğlu ve Demir, 2016: 389-390).

Resim 3.12: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Yazıtları

Kaynak: Strocka, 2003: 41-42.

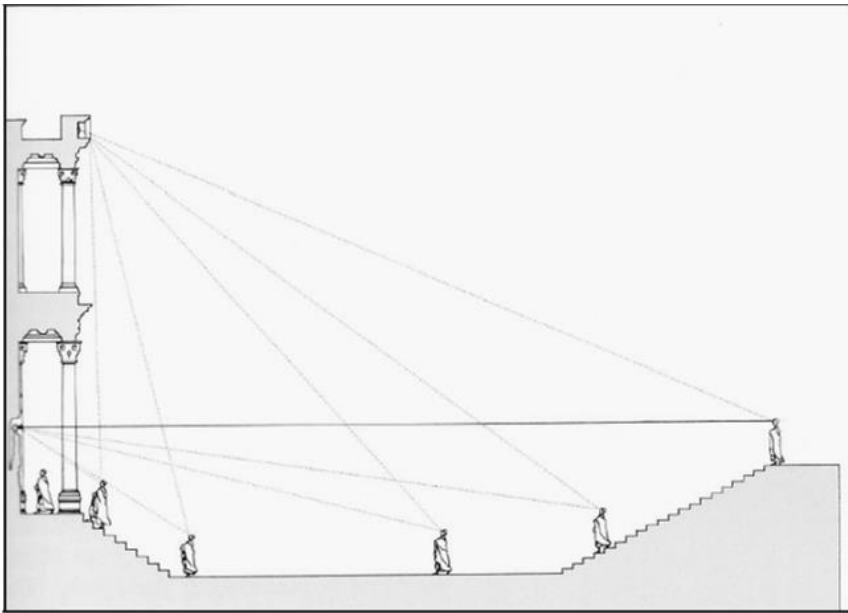
Resim 3.13: Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Yazıt Alınlığından Detay

Kaynak: Strocka, 2003: 43.

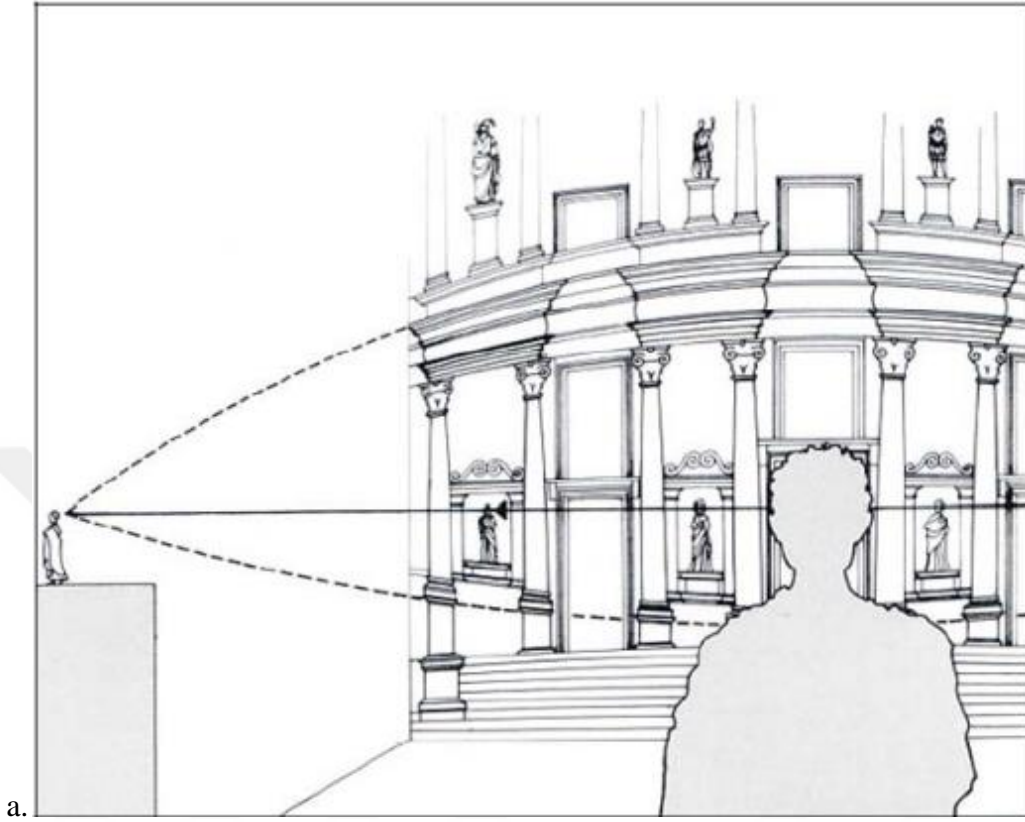
Ephesos Celsus Kütüphanesi'ne mermer cadde üzerinde duran bir insan baktığında, açıklıklardan kütüphanenin içerisi görünüyordu. Meydanın doğusunda bulunan merdivenlerden inildiğinde ise bu noktadan kütüphanenin iç kısmı görünmüyordu. Ancak buradan bakan kişi kütüphane binasının dış kısmında bulunan üst katlarının detaylarını net bir şekilde görebiliyordu. Bu illüzyona (Şekil 3. 26-27) cephede ki sütunların dizilim şekli de neden olmuştur. Bina gerçekte olduğundan daha uzun görülecek şekilde inşa edilmiştir (Yoncacı, 2007: 86-87; Graham, 2013: 406).

Şekil 3.26: Ephesos Celsus Kütüphanesi Gözlemcinin Görsel Konisini Gösteren Taslak

Kaynak: Yoncacı, 2007: 174.

Şekil 3.27: Ephesos Celsus Kütüphanesi, a. Hueber'in Kütüphane Cephesi İllüzyonunu Gösteren Kroki, b. Burrell'in Kütüphane ve Çevresini Gösteren Çizimi

Kaynak: a. Yoncacı, 2007: 176, b. Panagiota, 2013: 99.

3.2.1.1.3. Koleksiyon ve Yıkılışı

Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin kitap kalıntıları, hangi içerikte oldukları ve hangi uzmanlarca kullanıldıkları hakkında bilgi olmamasına karşın kütüphane içerisinde 9.500 ile 12.000 arasında kitap rulusunun var olmuş olabileceği tahmin edilmiştir (Keseroğlu & Demir, 2009: 389-390).

Kütüphane 150 yıl boyunca amacına hizmet etmiş, MS 3. yy.'ın ortasında Gotlar tarafından büyük tahribe uğratılsa da ön cephe sağlam kalmıştır. Asıl zararı Ortaçağ'da gerçekleşen deprem sonucu almış ve ön cephede yıkıntılar meydana gelmiştir (Taşkın, 2011: 94-95).

3.2.1.2. Aphrodisias Kütüphanesi ve Arşivi

Karia bölgesi, Aydın ilinde yer alan Aphrodisias kütüphanesi, kentten ele geçmiş olan iki yazıta göre bilinmektedir. Fakat kazılar sonucunda kütüphane yapısına dair bir kalıntı ortaya çıkmamıştır (Chaniotis, 2004: 389). Bulunan yazıtlardan birinde İmparator Hadrianus döneminde onun adına görevli olan Eudaimon adlı kişiden bahsedilmektedir. Bu kişi buradaki ve birçok yerdeki Yunan ve Latin Kütüphaneleri'nin procuratoru olmuştur. Kamusal olduğu varsayılan bu kütüphanenin Yunan ve Latin bölümlerinden oluşmuş olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda İmparator Hadrianus (MS 117-138) zamanında küçük bir kütüphane kurulmuş olduğu düşünülmelidir (Yıldız, 2003: 243). Hadrianus döneminde kütüphanenin yanı sıra Hadrianus Hamamları da inşa edilmiştir (Koçel Erdem, 1995: 31-32).

Ancak kentte tiyatronun kuzey tarafında MS 180-230'a tarihlenen belgeler açığa çıkartılmıştır. Bunlar arşiv niteliği taşıyan siyasal içerikli belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler Geç Roma döneminde tahribe uğramışlar ve çeşitli yapılarda inşaat malzemesi olarak kullanılmışlardır (Yıldız, 2003: 244).

MS 180-230'a tarihli olan M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinin 498. sayfasında bulunan MAMA VIII, 498, 2.8-31 nolu iki yazıt ("*τετελειωκότα [δὲ καὶ] | ἐκ τῶν ἰδίων τοῦ γραμματοφυλακίου, [σὸν] | καὶ Ἰουλίᾳ Παύλᾳ τῇ γυναικί, τοῦ περ[ιστώ]ου στοᾶς μεσημβρινῆς ἀπὸ θεμελίων τὸ [λιθι]κὸν πᾶν· καὶ τὸν ἐν αὐτῇ οἶκον σὸν περιφ[ι]λώμασιν | καὶ βιβλιοθήκαις καὶ τοῖς παρ' αὐτὸν ἐργαστη[ρίοις] | διστέγοις δυσίν· καὶ στοᾶς ἀνατολικῆς ἀπὸ θεμελίω]ν διάστυλα ὀκτώ· μετενηχότα δὲ [εἰς | ταύτη]ν καὶ τῆς παλαιᾶς στοᾶς καὶ τὸ γενόμενον | ψήφισμα*

διάσ]τυλα ὀκτώ·καὶ στοᾶς δυσμικῆ[ς διά]στυλον ἔν· τοῖς τε κείουσιν [τῆς ταύτης προσ|]επιθεικέναι τὰς κεφαλὰς πᾶσι[ν τά τε ἐπιστύλια] | καὶ ζωφόρους καὶ γείση τῶν κείουσιν ἐπι[τεθεικέναι] πᾶσιν· κείουσιν τε αὐτῆς πέντε ἔχουσιν τοὺς [θρά]|νοὺς μόνο ἐπιτεθεικέναι τοὺς λοιποὺς[σφον]|δύλους πάντας· τοῦ δὲ οἴκου τοῦ βορινοῦ [τῆς τε]| ἐξέδρας λείποντα λευκόλιθα πεποιηκό[τα πάν]|τα σὺν ὀροφαῖς καὶ τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ κείουσιν καὶ β[ιβλιοθή]|καις καὶ τοῖς φυ[ραμ]ατικοῖς καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶ[σιν· ἐρ]|γαστήρια τε σὺν τοῖς ἐν τῇ ἐξέδρᾳ τετελειω[κότα δέκα] | ἑννέα· τὸ δὲ περιστῶον ὄλον δεδοκῶσ[θαι καὶ] | κεκεραμῶσθαι καὶ ὠροφῶσθαι καὶ συντε[τελει]|ῶσθαι ἐκ τῶν ἰδίων ὑφ'ἑαυτοῦ σὺν [καὶ τοῖς] ἐφεστῶσιν θυρώμασιν πᾶσιν.") ve ("[--- κατασκ]ευάσας τὴν μεση[μβρίνην στοᾶν τ]οῦ γραμματοφυλακίου"... [Iulia Paula kendi parası ile kütüphanenin arşiv ve güney porticusunun tamirinde; ve oikos kapı çerçeveleri, kitaplıklar ve porticusun bitişiğindeki iki katlı atölyenin; ve temelden başlayarak doğu stoanın sekiz sütununu eski kararnameye uygun olarak; ve batı stoanın bir sütununu; ve bu sütunların üzerine arşitrav, friz ve kornişler koydu; ve sadece ahşap girişlere sahip beş sütunun gövdesini ekledi; ayrıca kuzey oikosun ve exedranın tüm eksik parçalarını, oikosun tavanlarında ve sütunlarında, kitaplıkların dekorasyonunda; ve ondokuz atölyeyi tamamladı; kendi parası ile ahşap perdeler, kiremitler, ve tavan süsleri kendisi tarafından tamamlandı."]) Aphrodisias arşivi hakkında bilgi vermektedir. Yazıt kütüphanenin yapımında yöneticilik yapan M. Aurelius Iason Prabreus ve Iulia Paula'yı onurlandırmaktadır. Yazıtlarda kütüphane yapısının peristylli bir yapıda olduğu, kuzey stoasında bir exedra, bir oikos ve 19 atölyenin yer aldığı bildirilmiştir. Para, bu yapının alçı süslemeleri, tavan süslemeleri, sütun süslemeleri ve kitaplık için harcanmıştır. Ayrıca paneli, arşitravı, firizi, 5 tane sütunu da vardı. Ama yapı kalıntılarına rastlanılmamıştır (Mamoli, 2014: 276).

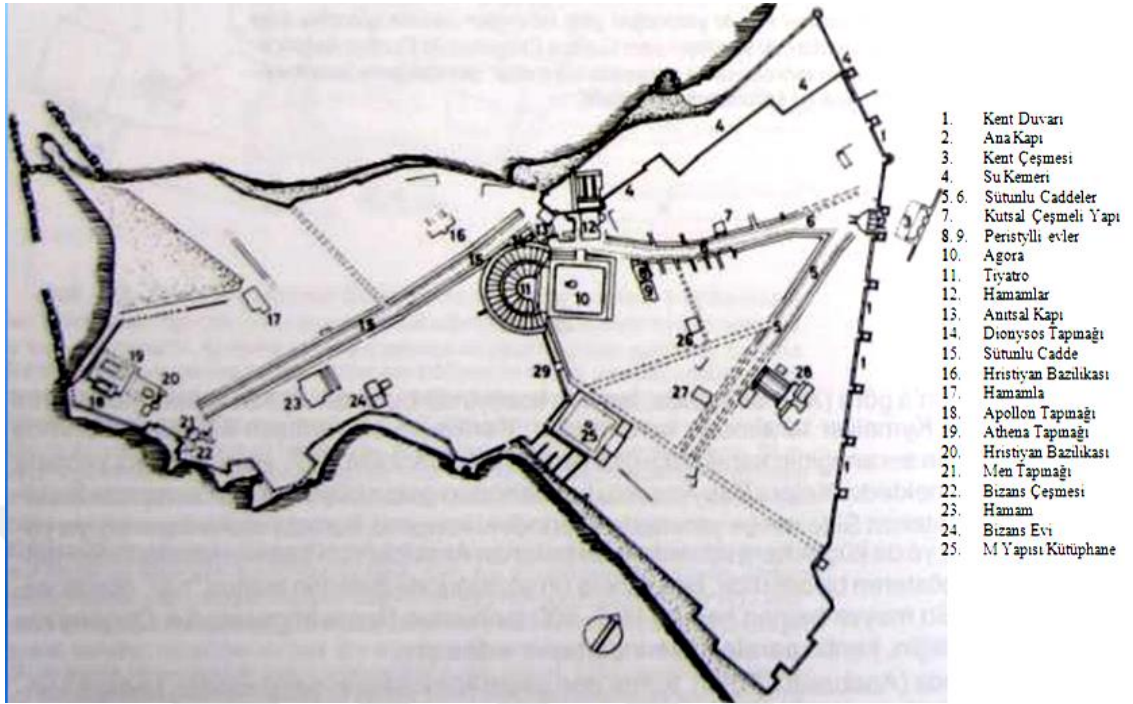
3.2.1.3. Side M Binası Kütüphanesi

3.2.1.3.1. Kuruluşu

Pamphylia bölgesindeki Side (Antalya) kentinde yer almaktadır. 1947-1951 yıllarında yapılan kazılar sonucunda K. Lanckoronski'ye ait kent planında M harfi ile gösterilen ve caddenin doğu ucunda bulunan (Resim 3. 14, Şekil 3. 28) MS 2. yy.'a tarihli yapı ortaya çıkarılmıştır (Yıldız, 2003: 244).

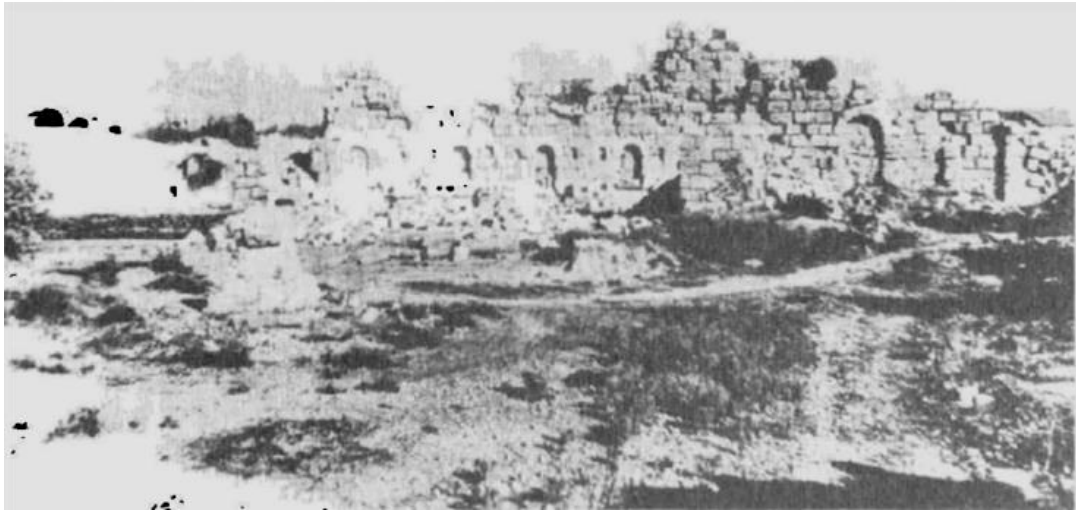

Şekil 3.28: Side Kenti Planı

Kaynak: Akurgal, 2003: 472, Şekil 434.

Resim 3.14: Side M Binası'nın Genel Görünüşü

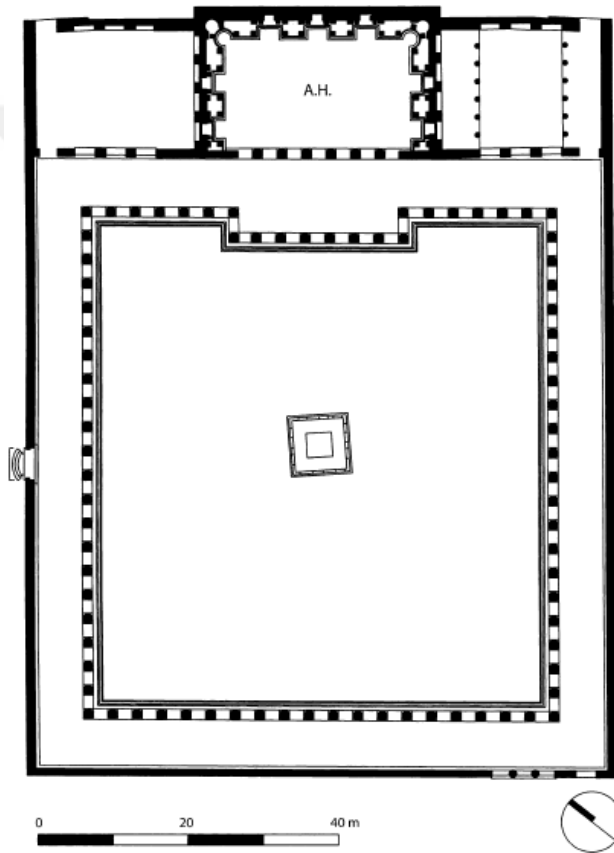
Kaynak: Yıldız, 2003: 246.

3.2.1.3.2. Mimari

A. M. Mansel tarafından başlanan ve 1966 yılına kadar sürdürülen kazılarda, girişi batı kısmında yer alıp, dış sınırları 88. 50 m uzunluk ve 69. 20 m genişliğindeki

yapı tümüyle aydınlığa kavuşturulmuştur. Bu yapı dört tarafı sütunlar ile çevrili bir avluya birleşiktir (Mamoli, 2014: 235). Avlunun doğusunda yer alan, avluya sütunlar ve büyük kapılar ile açılan üç salondan oluşmaktadır. Bu özelliği ile Atina'daki Hadrianus Kütüphanesi'ne benzer. Ortada bulunan ana salon niteliği taşıyan oda 26. 45 m x 15. 20 m boyutundadır ve yan odalardan büyük ölçüdedir (İnan, 1972: 61). Porticus sütunları İon düzeninde olup, ortadaki salonun orta kısmında U şeklini (Şekil 3.29) oluşturmuştur (Yıldız, 2003: 244).

Şekil 3.29: Side M Binası Planı

Kaynak: Burrell, 2006: 445

Batı tarafı Korint düzeninde sütun ile sınırlandırılmış olan büyük orta salonun üç duvarı da zengin mimari dekorasyon ile süslenmiştir. Bu salon kutsal bir nitelik taşımaktadır. Buranın imparator kültürüne ayrıldığı kesinleşmiştir. Duvarın içinde arka tarafta üç, yanlarda ise ikişer adet 0. 70 m derinliğinde 1. 40 m genişliğinde ve 2. 80 m yüksekliğinde, içlerine heykellerin yerleştirildiği kemerli nişler vardır (Mamoli, 2014: 237). Bu nişlerin önünde 1. 65 m yükseklikte bir podium ve onun üzerinde iki katlı

sütunlar bulunmaktaydı. Podiumun çıkıntılı kısımlarının üzerinde cephede iki sütun, bunların arasında ise iki katlı aedicula'lar yer almaktadır. Alınlıklar üçgen şekillidir. Orta salonun zemini mermer levhalar ile kaplıdır. Çatısı tahtadan ve tavan kasetlidir. Salonda nişlerin içinde ve sütunların arasında tanrı ve atlet heykelleri bulunmaktadır. Orta nişte, MS 2. yy. ortalarına tarihli Antonius Pius'un heykeli bulunmaktadır. İmparator heykelinin yanlarında ise Apollon, Ares, Asklepios, Hermes, Herakles, Hygeia, Nike, Nemesis heykelleri yer almaktadır. Bütün bu heykellerin MÖ 5. ve 4. yy.'daki Eski Yunan eserlerinin orijinallerinin kopyaları (Şekil 3.30) olduğu belirlenmiştir (Yıldız, 2003: 245).

Şekil 3.30: Side M Binası, Beken'in İç Kısım Rekonstrüksiyonu

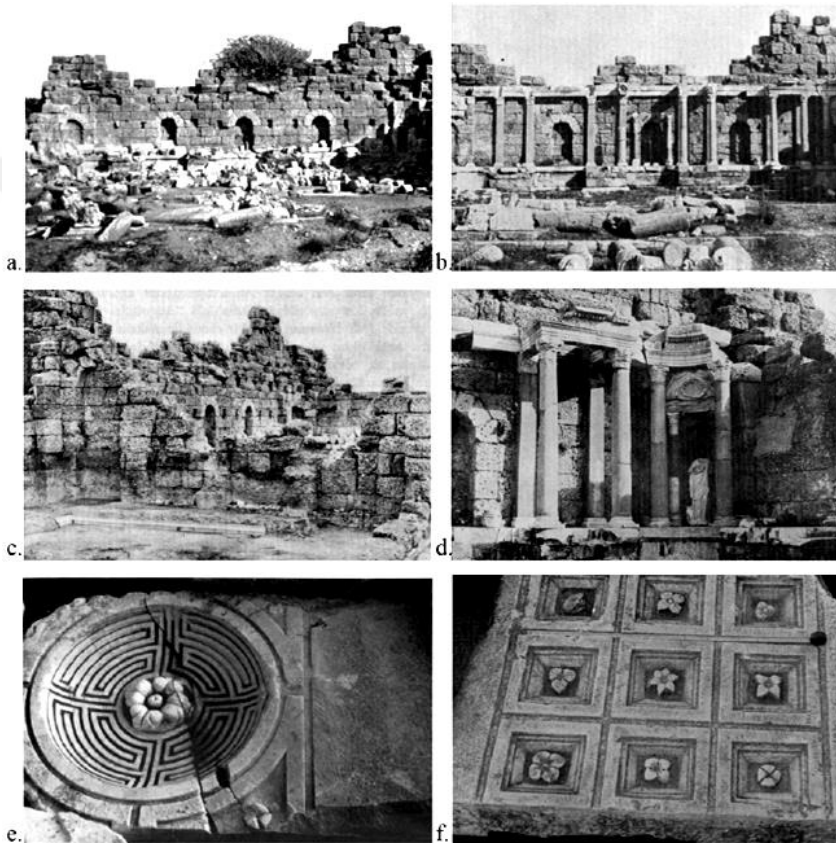

Kaynak: Mamoli, 2014: 237.

Yan salonlardan güneyde olanı 19. 30 m x 12. 50 m boyutlarındadır. Arka duvarında 3 büyük niş, kuzey yan duvarında (orta salona bağlayan duvar) daha küçük olan dört niş yer almaktadır. Diğer yan duvar boştur. Salonun güneydoğu köşesinde dışa açılan küçük bir kapı bulunmaktadır. Salon iki katlı sütun sırası ile üç nef ayrılmıştır. Salonun duvarlarında sütun mimarisine veya mermer kaplamalara rastlanmamıştır. Güney salon önceleri orta salonda olduğu gibi sütunlar aracılığı ile porticus'a açılırken, daha sonra buraya üç kapının bulunduğu bir duvar konmuştur. Bu salonda sadece bir

erkek torsosu ele geçirilmiştir. Kuzey salonda ise arka ve güney duvarında (orta salona bağlayan duvar) nişler yer almaktadır. Yan odalarda bulunan nişler 5. 50 m yükseklikte olup, Kremna Kütüphanesi gibi tek katlıdır (**Resim 3. 15**). Bu yapı özellikleri itibari ile Roma Kütüphanelerine benzer niteliktedir (Yıldız, 2003: 245-247).

Resim 3.15: Side M Binası, a. Restorasyon Öncesi, b. Restorasyon Sonrası, c. Ana Salonun Kuzeyinde Bulunan Yan Oda, d. Ana Salon da Restore Edilmiş Dairesel Niş ve Aedicula, e-f. Ana Salonu Kaplayan Plakalar

Kaynak: Mamoli, 2014: 238.

Ana salon sütunlu cepheleri ile avlunun galerisine açılır. Nişlerde bulunan heykellerin arka kısımları da işlenmiştir. Bu da heykellerin arka kısımdan da izlendiklerinin göstergesidir. Bu heykeller aedicula'lar içinde bulunan nişler ve duvarlardaki yuvarlak köşeli nişlerin içlerinde durmaktaydı. Duvarlardaki nişler kitapların konması içindir (Yıldız, 2003: 247).

Yapıda pencere kalıntısı yoktur. Işığın kapı açıklıklarından sağlanabildiği düşünülür. Merkez salonda yedi korint sütunlu girişten ışık sağlanıyordu. Yan salonlarda da peristylli dört açıklık bulunmaktaydı (Mamoli, 2014: 241).

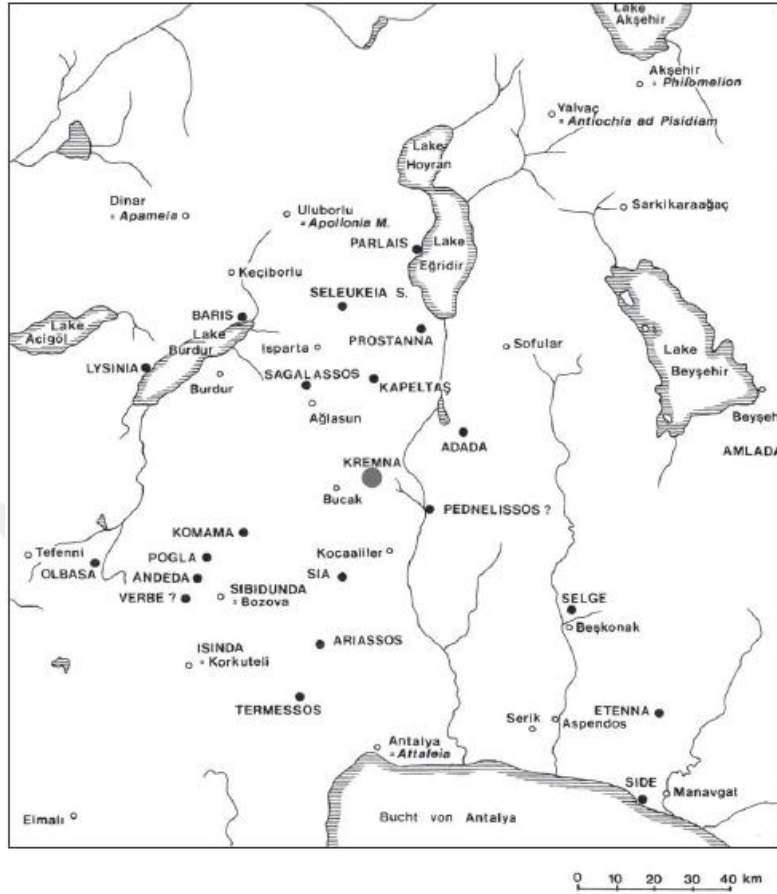
Bu yapının ne amaçla yapıldığı konusunda A. M. Mansel, geniş bir cadde ile agoraya bağlı oluşu ve avlu porticuslarının gerisinde dükkânların yer alması nedeniyle, buranın bir devlet agorası olduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir agorada bir tarafında imparatorluk kült salonu ve kütüphanelerin bulunmasının da doğal olacağını düşünerek, bu yapının ortasında yer alan salonu imparator salonu ve yanlardaki diğer salonları ise kütüphane olarak kabul etmiştir (Yıldız, 2003: 246).

3.2.1.4. Kremna Kütüphanesi

3.2.1.4.1. Kuruluşu

Kremna, Psidia bölgesi, Burdur ili Bucak İlçesi, Çamlık Köyü'nde yer almaktadır. Burdur'un 60 km güneydoğusunda bulunan köy Bucağa 15 km uzaklıktadır (İnan, 1972: 51). Kentin ismi uçurum anlamı taşımaktadır ve bu özelliği ile kentin konumu arasında bir bağ bulunmaktadır. Etrafı uçurum olan hâkim tepe üzerine yaklaşık 1100 m yükseklikte kent (Harita 3.3) kurulmuştur (Gündüz, 2014: 60).

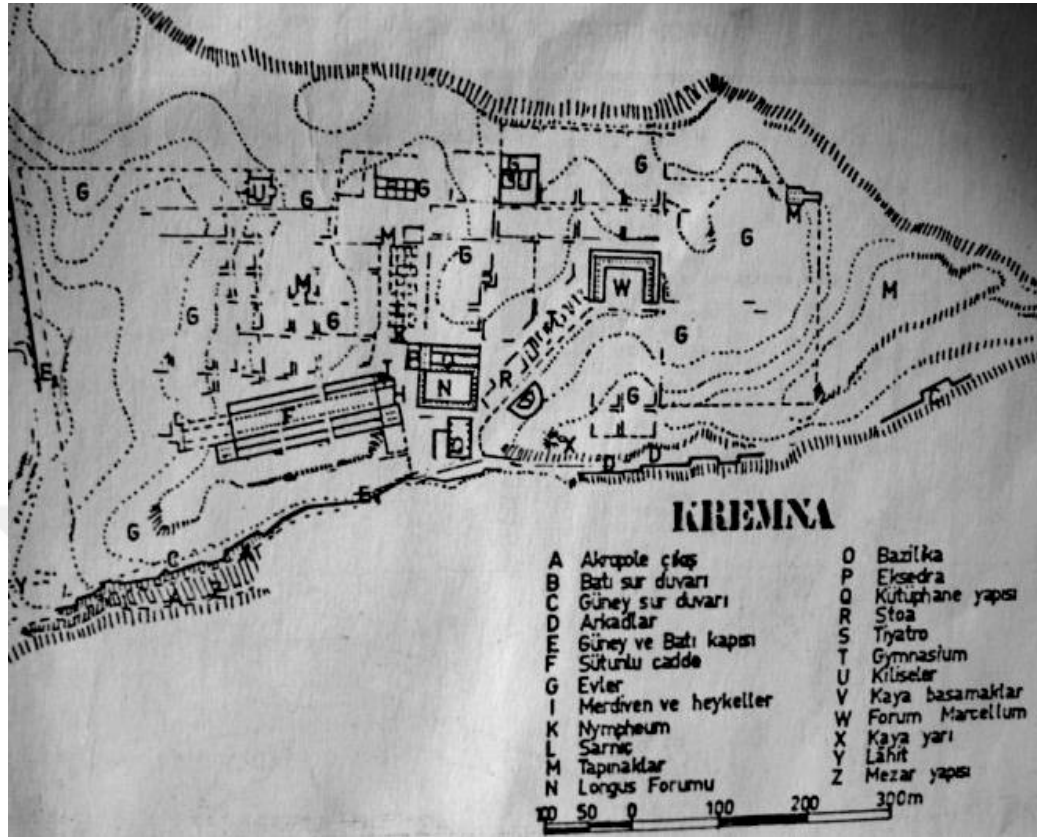
Harita 3.3: Kremna Yerleşim Bölgesi

Kaynak: Ergürer, 2007: 440.

Strabon da Kremna Kenti'nin Pisidia bölgesinde yer aldığını bildirmektedir. Kentte bulunan yapılar Roma dönemine aittir. Kentin etrafı surla çevrili, girişi batıdadır. Kent içerisinde Forum (N), Bazilika (O), Exedra (P), Sarnıçlar (L), Kütüphane ya da Hamam/Kütüphane (Q), Tiyatro (S), Stoa (R), Gymnasium (T), Macellum (W), Sütunlu cadde (F), Nymphaeum (K) ve daha birçok yapı (Şekil 3.31) bulunmaktadır (İnan, 1972: 52-54). 1971-1973 yılları arasında Prof. Dr. Jale İnan tarafından kazılmış ve kütüphane yapısı ortaya çıkarılmıştır (Yılmaz, 2015: 951).

Şekil 3.31: Kremna Yerleşim Yeri Planı

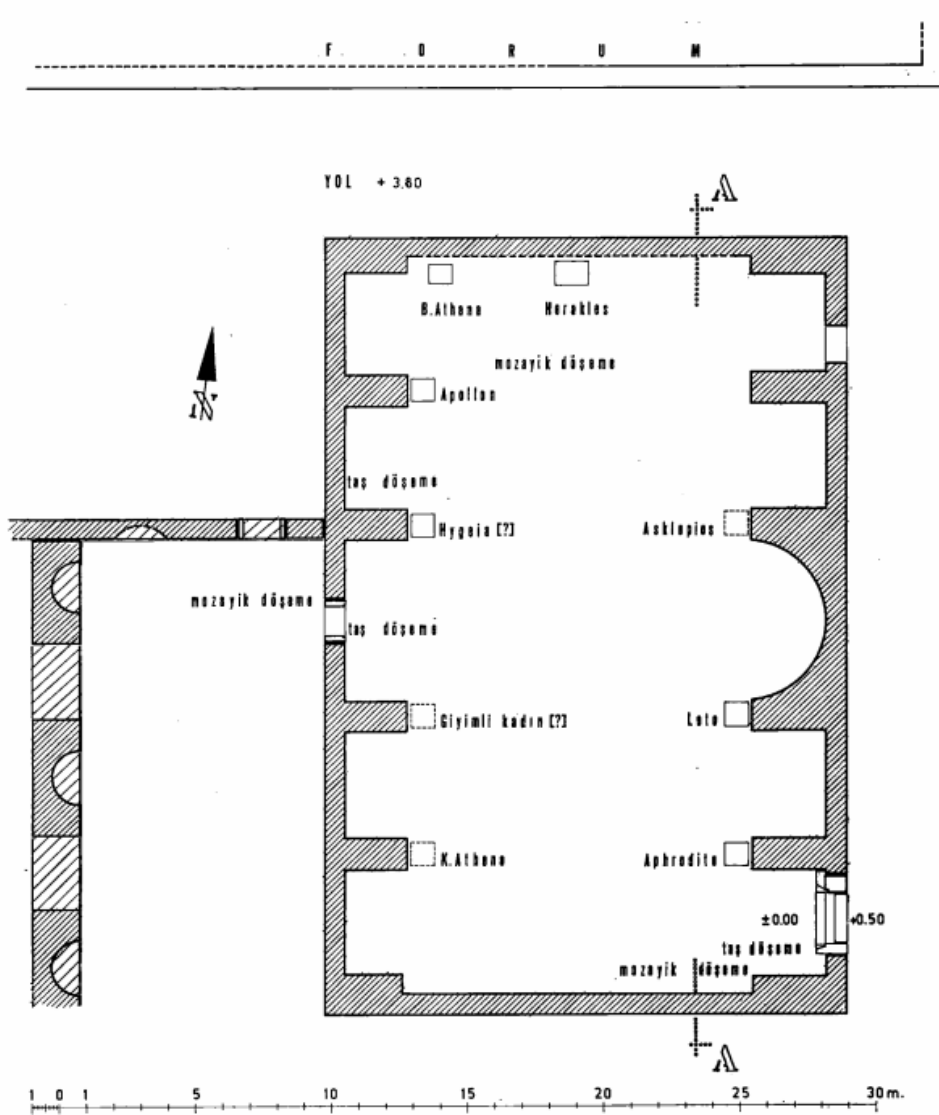

Kaynak: <http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2010/07/kremna-bucak-burdur.html>, 2018.

3.2.1.4.2. Mimari

Titus Flavius Vespasianus döneminde (MS 69-79) inşa edilmiş olan "Q Yapısı" olarak da adlandırılan hamam ya da kütüphane binası Hadrianus Forumu'nun güneyinde yer alır. Kütüphanenin iki dörtgen odası ortaya çıkartılmış, üçüncü odaya da batıda rastlanılmıştır. Kütüphane binasının sadece apsisi ve yanında iki dikdörtgen nişi günümüze ulaşabilmiştir. Bağımsız bir şekilde inşa edilmiş olan kütüphanenin kuzey, doğu ve güney yanlarından yollar geçmektedir. Kütüphane yapısı forum ile bağlantılı olup, üç basamak ile giriş sağlanan ana oda dikdörtgen şeklinde 19.25 m x 29.05 m ebatlarında ve simetrik planlıdır. Ana odanın batısında bulunan salona bir kapı ile giriş (Şekil 3.32) sağlanır. Ayrıca doğu tarafta da bir girişi vardır (Gündüz, 2014: 68; Horsley, 1987: 49).

Şekil 3.32: Kremna Kütüphanesi (Q Yapısı) Planı

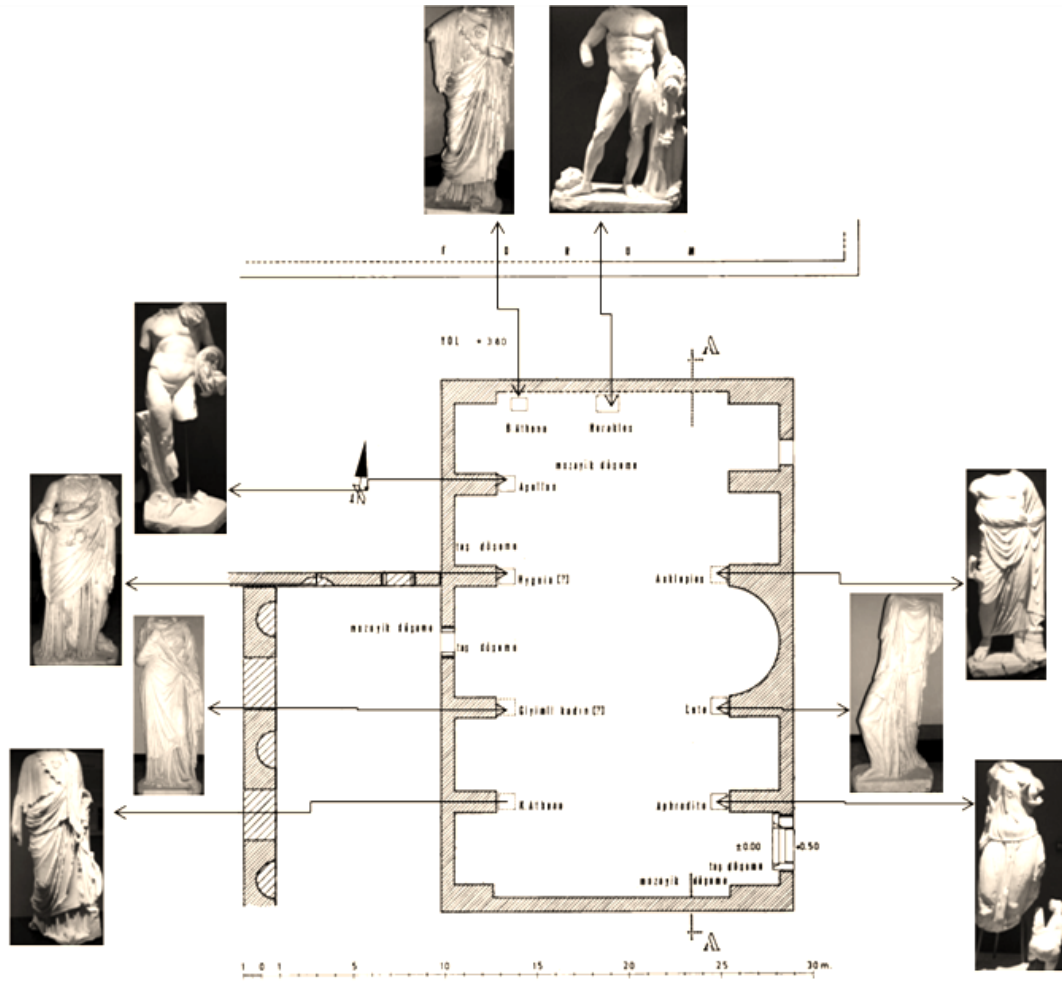

Kaynak: İnan, 1972: 80.

Niş üzerindeki bloklar ile birlikte kütüphanenin yüksekliği 9. 15 metreyi bulmaktadır. Doğu duvarının ortasında yarım daire şekilli 5. 93 m genişliğinde 2. 75 m derinliğinde 8. 30 m yüksekliğinde bir apsis ve yanlarında ikişer niş bulunmaktadır. Nişlerin tabanlarında taş bloklar yer alır. Kütüphane salonunun zemini mozaik döşelidir. Nişlerin aralarına rastlayan duvar önlerinde kireç taşından heykel kaideleri ele geçmiştir. Bulunan yazıta göre kütüphaneyi Khryssippos yaptırmış ama heykeli bulunamamıştır (Yılmaz, 2015: 952).

Şekil 3.33: Kremna Kütüphanesi Plan Üzerinde Heykellerin Gösterimi

Kaynak: Gündüz, 2014: 208, Plan 10.

Kütüphane salonundaki kaidelerin üzerindeki heykeller Burdur Müzesi'ne konmuştur. Çoğu heykel kaide yazıtları ile uyuşmasa da kütüphane binası içinde Herakles heykeli (MS 2-3. yy), Leto heykeli (MS 2. yy. sonu- 3. yy.), Aphrodite heykeli (MS 2. yy. sonu), Büyük Athena heykeli (MS 2. yy. sonu-3. yy.), Küçük Athena Heykeli (MS 2. yy. sonu-3. yy.), Hygieia heykeli (MÖ 4. yy.'a tarihli eserin Roma dönemi kopyası), Apollon heykeli (MS 2-3. yy.), Asklepios heykeli (MS 2. yy. sonu-3. yy.), Aphrodite heykeli (MS 2. yy. sonu), Giyimli Kadın heykeli (MÖ 4. yy.'a tarihli bir eserin Roma dönemi kopyası) bulunuyordu. Kütüphanenin batısında bulunan salondan ise Tykhe heykeli (MS 2. yy. sonu) ele (Resim 3.16., Şekil 3.33) geçmiştir (Gündüz, 2014: 235-244).

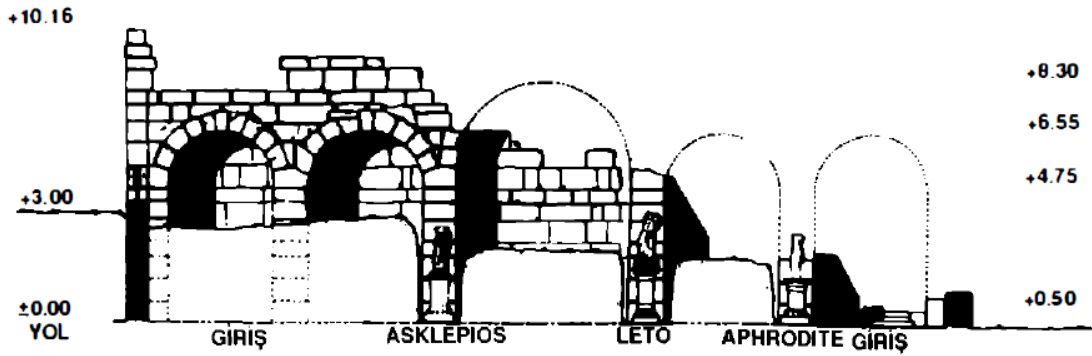
Resim 3.16: Kremna Kütüphanesi'nde Bulunan Heykeller; a. Büyük Athena Heykeli, b. Küçük Athena Heykeli, c. Aphrodite Heykeli, d. Hygeieia Heykeli, e. Leto Heykeli, f. Giyimli Kadın Heykeli, g. Apollon Heykeli, h. Asklepios Heykeli, ı. Herakles Heykeli, i. Tykhe Heykeli

Kaynak: a, b, c, d, e, f, g, h, ı, Gündüz, 2014: 235-244, i, İnan, 1972: 91.

Kremna kentinde kazısı yapılan tek bina olan kütüphane binası (Resim 3.17, Şekil 34), İnan tarafından kütüphane, S. Mitchell tarafından hamam olarak görülmüştür (Ergürer, 2007: 436). İnan'a göre yapı hakkında bilgi veren yazıtlar ve heykeller de yapının kütüphane olduğunu destekler niteliktedir. Apsis ve yanlarında ki nişlerin Roma Kütüphane yapılarına uyduğunu da söylemiştir (Yılmaz, 2015: 952). M. Gündüz tezinde yapının kuzeyini dolaşan bir su kanalının olması, ana oda da yer alan su boruları ve küçük odada bulunan buhar borularından dolayı bu yapının hamam olduğu konusunda durmuştur (Gündüz, 201: 68).

Şekil 3.34: Kremna Kütüphanesi'nin Yapı Kesiti

Kaynak: Yıldız, 2003: 249

Resim 3.17: Kremna Kütüphanesi'nin Güneybatıdan Görünümü

Kaynak: Horsley, 1987: Plate VIII

Kremna Kütüphanesi'nin salonu Pergamon Kraliyet Kütüphanesi salonuna benzemektedir. Kremna Kütüphanesi'nin yarım daire şeklinde apsisi, dörtgen şekilli nişleri bulunmaktadır. Kütüphane; yapısı, özellikle nişlerin derinliği ve genişliği ile diğer Roma Kütüphaneleri'nden farklıdır. Bölmeler halinde olan nişlerde ruloları içine alan kitap rafları ve dolapları yer alıyordu. Tanrıça Athena heykelinin Antikçağ kütüphane binalarına konması adeti burada da görülür. Kütüphane foruma yani kentin merkezine yakın ve sakin bir yerden açığa çıkarılmasından dolayı, kamusal bir

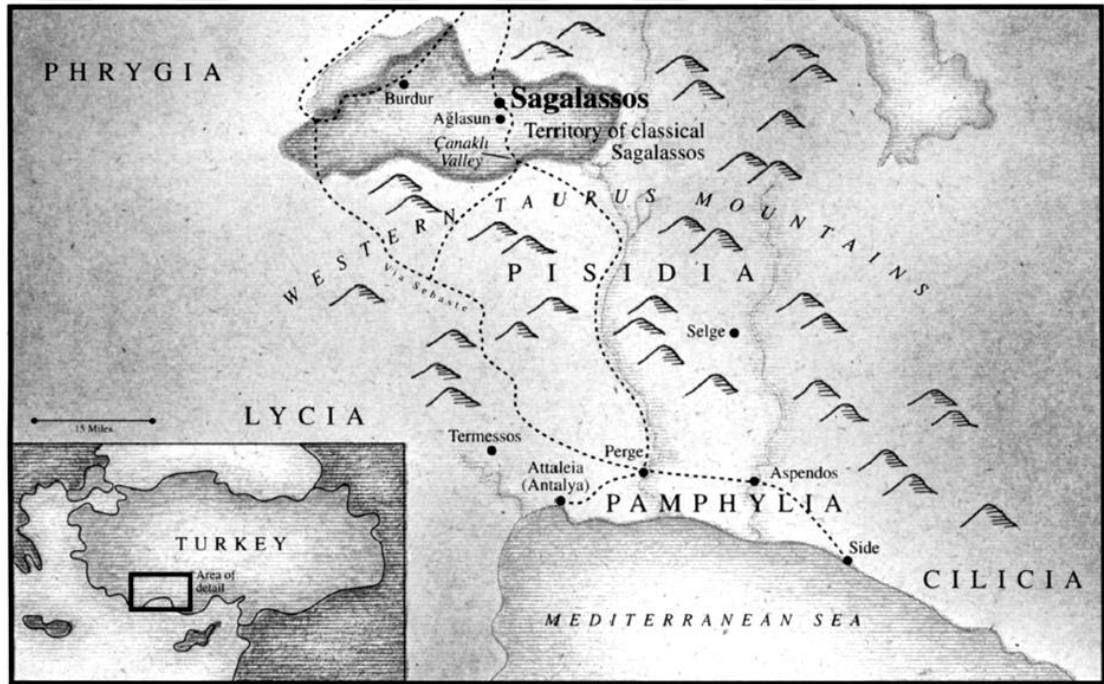
kütüphane olduğu ve Roma Eyalet Kütüphaneleri'ne de uyduğu düşünülmektedir (Yılmaz, 2015: 952).

3.2.1.5. Sagalassos Neon Kütüphanesi

3.2.1.5.1. Kuruluşu

Pisidia bölgesinde yer alan Sagalassos Antik Kenti (Harita 3.4, Şekil 3.35), Burdur İli'nin Ağlasun İlçesi'ne bağlıdır. İlçeye 11 km uzaklıkta ve 7 km doğusunda, Akdağ'ın 1600-1700 m güneyinde bulunan alçak tepenin güney yamaçlarında kurulmuştur.

Harita 3.4: Sagalassos Kenti Konumu

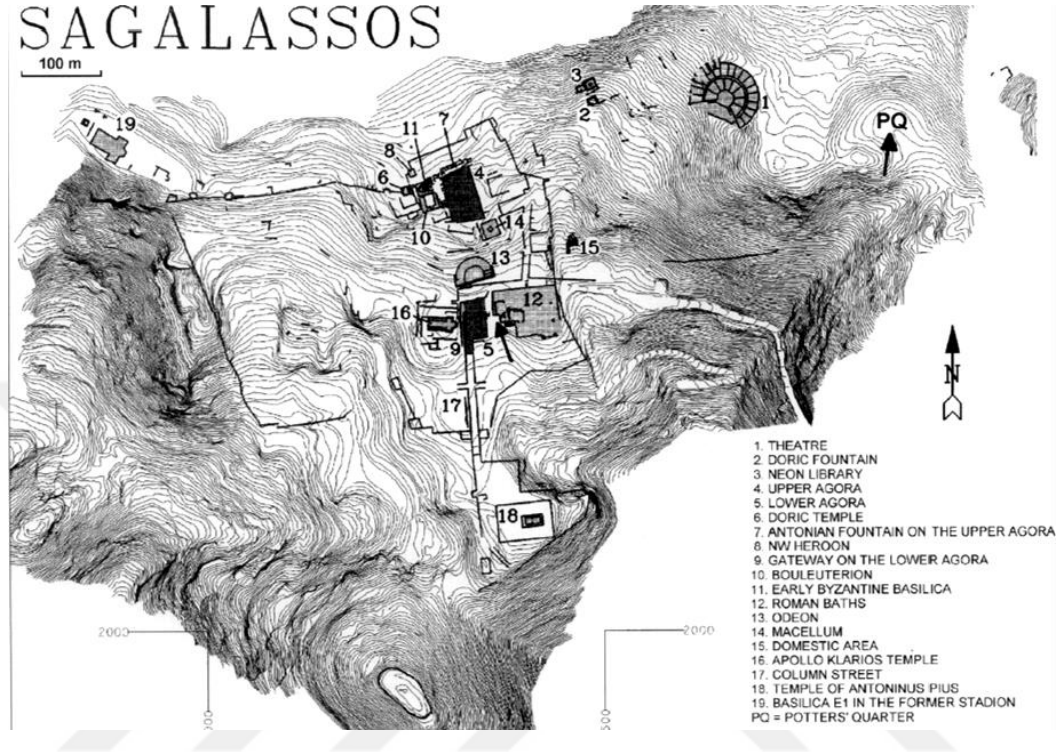

Kaynak: Waelkens, 1995: 31.

Yerleşim tarihi MÖ 3000'e kadar giden Sagalassos Kenti, İskender'in MÖ 334 yılındaki fethi ile hellenleşme sürecine girmiştir. İskender'in ölümünden sonra (MÖ 323), bu kent İskenderiye selefleri arasında MÖ 281'e kadar el değiştirmiş, Suriye Seleukos topraklarının bir parçası olmuştur. Kent MÖ 188-133 yılları arasında yapılmış olan Apameia Barış Antlaşması'ndan sonra Attaloslar'ın yönetimine girmiş ve Bergama Krallığı'nın bir parçası olmuştur. MÖ 129'da ise yasal olarak Roma'nın Asia Eyaleti

olmuş ve MÖ 39'da Roma'nın Galatia Eyaleti'nin en önemli kenti olmuştur (Gündüz, 2014: 118-119).

Şekil 3.35: Sagalassos Kent Planı

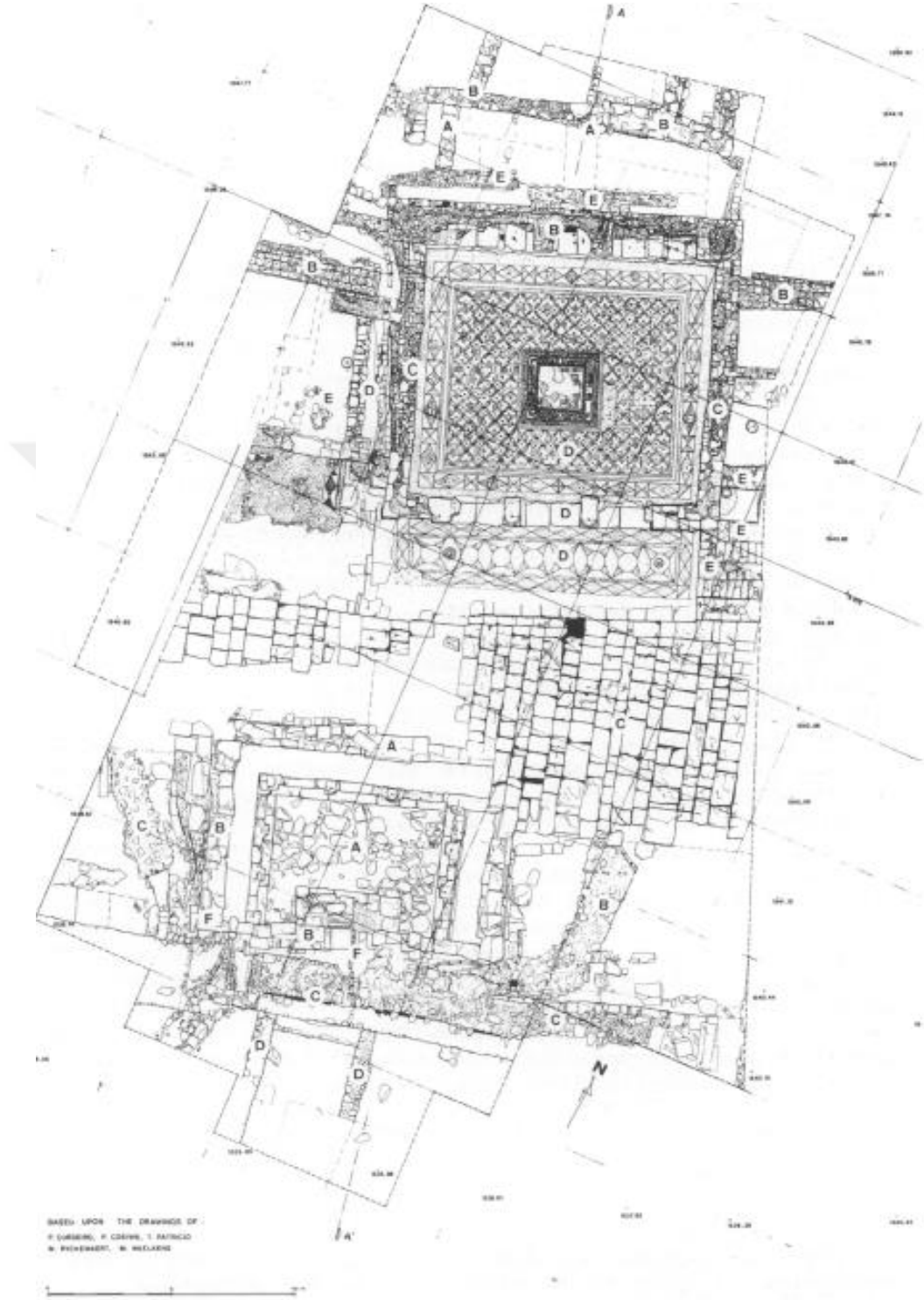

Kaynak: Vermoere, vd., 2003: 163, Figür 2

Sagalassos'un en önemli ve zengin ailelerinden olan Neon, anıtlarda zenginliğini göstermek ve geride eserler bırakmak isteyen seçkin kişilerdendir. T. Flavius Severianus Neon, kütüphaneyi (Şekil 3. 36) kamu yararına, Sagalassos Kenti halkı için yaptırmıştır (Waelkens, 1995: 34). Yazıtlara göre kütüphane MS 125 yılında İmparator Hadrianus (MS 117-138) zamanında yapılmıştır. Neon bu kütüphaneyi babası Publius Flavius Dareios ve amcası onuruna yaptırmış ve kentin önemini daha da arttırmıştır. Ancak kütüphaneye kendi ismini vererek kendini ön plana çıkarmıştır (Yılmaz, 2015: 952; Devijver, 1996: 112). Hadrianus döneminde kütüphane yapısının yanı sıra Antonius Pius Tapınağı, İmparator Hamamı, Odeon ve Hadrian Çeşmesi inşa edilmiştir (Koçel Erdem, 1995: 80)

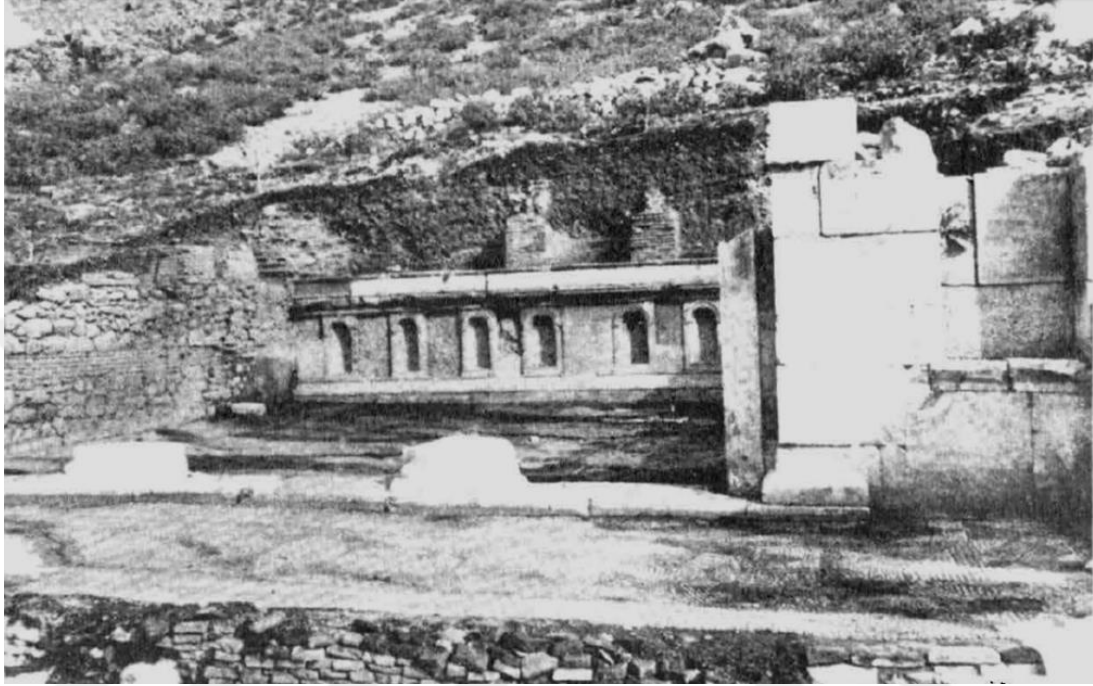
Şekil 3.36: Sagalassos Neon Kütüphanesi Topografik Planı

Kaynak: Waelkens and Owens, 1994: 173

Sagalassos Neon Kütüphanesi (Resim 3.18), 1990 yılında Hellenistik döneme tarihli çeşme yapısının arkasından geçen yolun köşesinde açığa çıkartılmıştır (Yıldız, 2003: 253).

Resim 3.18: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin Güneyden Görünümü

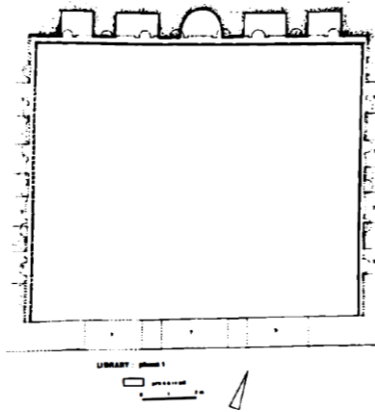
Kaynak: Yıldız, 2003: 258

3.2.1.5.2. Mimari

1990 yılından itibaren sürdürülen kazılarda yedi yapı katı ve yedi tabaka bulunmuştur. Kazı sonunda ise kütüphanenin dört evre geçirdiği anlaşılmıştır;

İlk evrede, yapının iç mekân boyutları zemin seviyesinde olan ve 11. 80 m x 9. 90 m ölçülerinde olan tek ve geniş bir mekân şeklindedir (Waelkens and Owens, 1994: 172). Arka duvar 2. 35 m yükseklikte 8 adet kemerli, yarım duvardan oluşur. Podium odanın yan duvarları boyunca devam eder. Tuğla duvarın dışı moloz taş örgülü ve su geçirmeyen harç ile sıvanmıştır. Merkezde yer alan nişte bir bronz başparmağı bulunmuş, buna bağlı olarak orada 3 ya da 4 m yükseklikte Neon'un babasının heykelinin olacağı düşünülmüştür. Bu evrede podium üzerinde toplam 20 nişin yer almış olacağı düşünülmektedir (Şekil 3.37). Arka ve yan duvarlardaki iki katlı nişlerde kitaplar depolanmış olmalıydı (Yılmaz, 2015: 953).

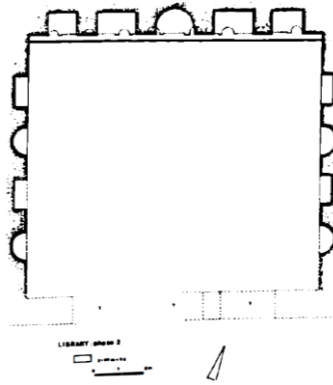
Şekil 3.37: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 1. Evre Planı (MS 120 Sonrası)

Kaynak: Yıldız, 2003: 256.

İkinci evrede, kütüphanenin yan duvarları yeniden düzenlenmiş, MS 2. yy.'dan sonra tekrar inşa edilmiştir. Yan duvarlarda 1. 1 m x 1. 2 m ölçülerinde iki sıra halinde dörder niş yer almıştır. Bunların ikişer tanesi yarım daire şekilli, ikişer tanesi de dikdörtgen şekilliymiş. Duvarlar düz bırakılarak tuğla ve moloz harç ile yapılmışlardır. Tüm duvarlar ince tahta ve sıva ile kaplanmıştır. Arka duvar değişikliğe (Şekil 3. 38) uğramamıştır (Yıldız, 2003: 256).

Şekil 3.38: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 2. Evre Planı (MS 2. yy. Sonu)

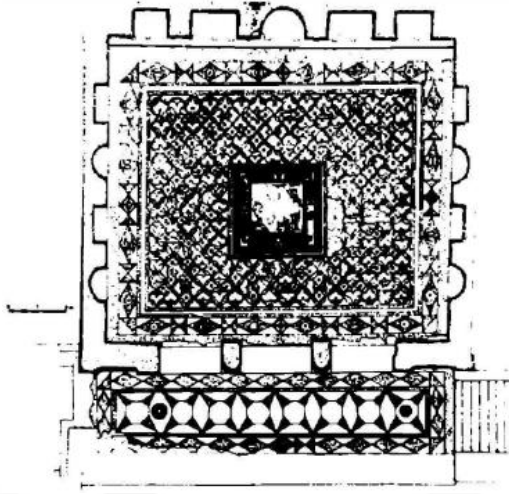

Kaynak: Yıldız, 2003: 257.

Üçüncü evrede, MS 360'lı yıllarda Julianus Apostata zamanında kütüphane onarılmıştır. Siyah ve beyaz renkli geometrik ve bitki motifli mozaik döşeme yapılmıştır. Mozağin merkezinde yer alan renkli panelde, Akhilleus'un Truva Savaşı'na gitmek üzere yola çıkışı ve annesi Tanrıça Thetis'e veda (Resim 3. 19, Şekil 3. 39-40) edişi betimlenmiştir (Yılmaz, 2015: 953; Waelkens, 1995: 4).

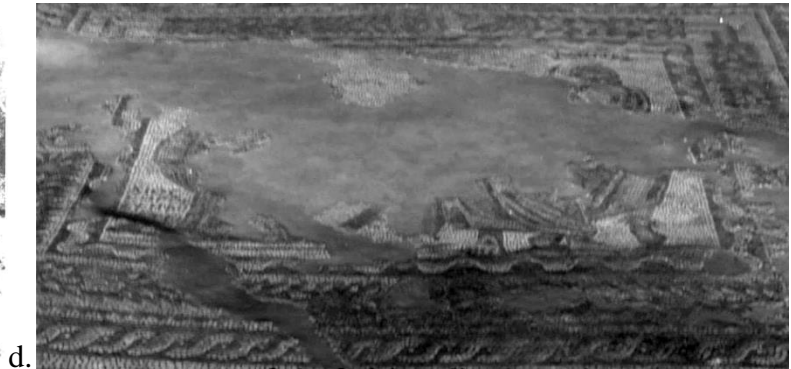
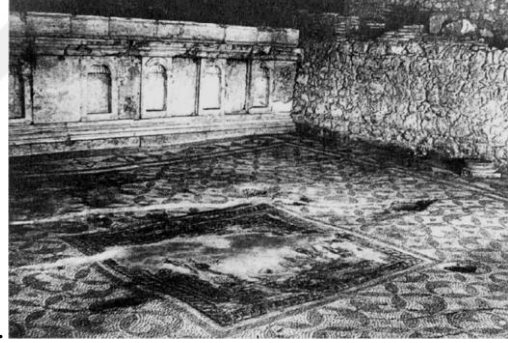

Şekil 3.39: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 3. Evre Planı (MS 360)

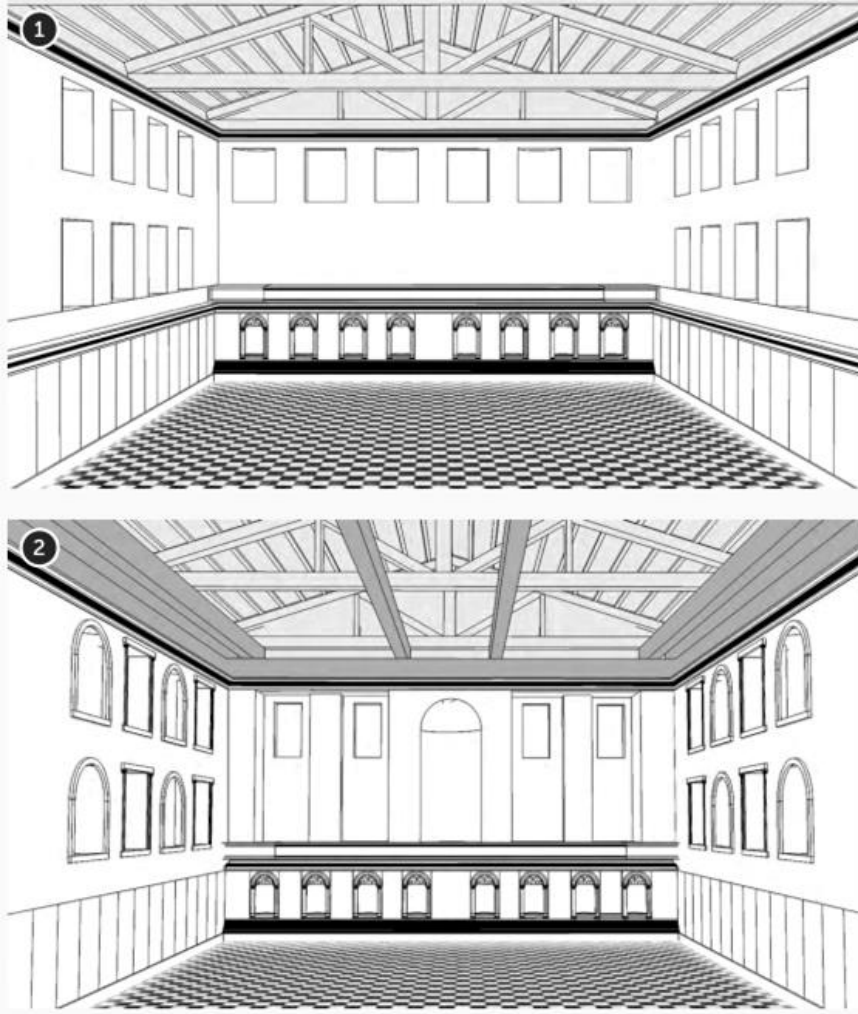
Kaynak: Yıldız, 2003: 258.

Resim 3.19: Sagalassos Neon Kütüphanesi a. ve b. Polikrom Mozaiklerin Görünümü c. ve d. Merkezi Mozaik Detayı

Kaynak: a. <https://www.youtube.com/watch?v=BajSNuv90Xc>, 2018, b ve c. Yıldız, 2003: 260, d. <https://vimeo.com/72190282>, 2018.

Şekil 3.40: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin İç Mekânını Gösteren Waelkens'in Çizmiş Olduğu Restitüsyonlar

Kaynak: Waelkens, 2015: Figür 11-17.

Dördüncü evre ise MS 363-404/406 yıllarına tarihlidir. Mozaikte yer alan Akhilleus ve Thetis'in başları parçalanmıştır. Yapı malzemelerinin kömürleşmiş olması buranın yangına verildiğini gösterir. Eski kütüphanenin güneydoğu köşesine bağlanan doğu duvarınca daha ilkel bir yapı inşa edilmiştir. Diğer kısımlar ise Isaurialılar'a karşı savunma amacı ile yapılan kent duvarlarına malzeme olmuştur (Yıldız, 2003: 259).

İmparator Julian (MS 361-364) Hristiyanlık dinine karşı paganlığı yüceltmek isteyen kişiydi. Onun ölümünden sonra Hristiyan halk kütüphaneyi ve kitapları ateşe vermiş ve tahrip etmiştir (Gündüz, 2014: 129).

Neon Kütüphanesi, yapı kalıntılarının Celsus Kütüphanesi'ne benzerliği ile tanımlanmaktadır (Mamoli, 2014: 168). Her iki kütüphanede de iki sıra dikdörtgen şekilli nişlerinin bulunduğu, yüksek bir podiumunun olduğu ve arka duvarda merkezde bir heykelin yer aldığı yarım daire şeklinde bir niş / apsis yer almaktadır (Resim 3.20). Bu yüzden Ephesos Celsus Kütüphanesi'nden 5 yıl sonra yapılan Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin yapımında Ephesos Kütüphanesi'nin (MS 113-117) örnek alınmış olabileceği düşünülür. Ayrıca her iki yapı da birer oğul tarafından babalarına ithafen yapılmışlardır (Yılmaz, 2015: 953). Ayrıca Neon Kütüphanesi podiumunun U şekilli olması ile Pergamon Kütüphanesi ile benzerlik de göstermektedir (Mamoli, 2014: 83).

Resim 3.20: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin Podiumu ve Nişleri

a.

b.

Kaynak: a. <https://www.youtube.com/watch?v=Zu7JgZ82OD0>, 2018 b. Mamoli, 2014: 83.

Kütüphane yapısının arka duvarının iç kısmının altında, podiumun üst kısmında yazıtlar yer almaktadır. Bu yazıtlar kütüphanenin kuruluşu ve tarihi hakkında bilgi vermektedir. Yazıtlar üzerinde Severianus Neon ve ailesinin hepsi onurlandırılmış ve onların üstlendiği görevler (Resim 3.21) anlatılmıştır (Yıldız, 2003: 254).

Resim 3.21: Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin Podium Üzerinde ki Yazılardan Detay

Kaynak: Devijver, 1996: 156.

3.2.2. Roma Dönemi Anadolu'da Bulunan Gymnasium Kütüphaneleri

Hellenistik dönem ile birlikte görülmeye başlanan gymnasium kütüphaneleri, Roma döneminde daha da gelişmiş bir şekilde devam etmiştir. Bu türdeki kütüphaneler de incelenerek kütüphanelerin gelişim süreçleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.2.2.1. Teos Gymnasium Kütüphanesi

Anadolu'da İonia bölgesinde yer alan Teos (Sığacık) Antik Kenti'nde MÖ 1. yy.'a tarihlenen bir yazıt ile bu kentte bir gymnasium olduğu saptanmıştır. Burada gymnasiuma bağlı bir kütüphanenin varlığı bilinmektedir (Akyol, 2007: 9). Yazıttan elde edilen bilgiye göre burada öğrencilerin grammatikos (gramerci) denetimi altında kütüphane yararına kitap yazma ve kopyalama konusunda yarışmalar düzenledikleri belirtilir. Yazıt kötü durumda olduğu için fazla bilgi elde edilememiştir (Yıldız, 2003: 160-161; Stavrou, 2016: 55-56).

3.2.2.2. Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi

Karia bölgesinde, günümüzdeki Bodrum (Halikarnassos)'da bir kütüphanenin bulunduğu bildirilmektedir. Bu kütüphanenin varlığı içerisinde kütüphane kelimesinin geçtiği M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde ele aldığı bir yazıt ("*ἐψηφίσθαι δὲ καὶ τοῖς βιβλί[ι]οις αὐτοῦ δημοσίαν ἀνάθεσιν ἐν τε βιβλιοθήκαις ταῖς παρ' ἡμεῖν*"..."Eserlerin devlet kapsamında kutüphane raflarına konmasına özen gösterilmiştir.") ile bilinmekte olup, MÖ 1. yy.'da inşa edilmiş olabileceği kabul edilmektedir (Mamoli, 2014: 280, 510; Forbes, 1945: 37).

Buradaki kütüphanenin bir Gymnasium Kütüphanesi olduğu önerisi mevcuttur. MS 127 yılında şair Aphrodisiaslı Gaius Iulius Longinianus'u kentin ileri gelenleri onurlandırmıştı. Kentin önemli yerlerinde Heredotos'un heykellerinin yanına Longinianus'un da bronz heykelleri dikilmişti. Onun eserleri kütüphanelerde sergilenmişti (Blanck, 2000: 194-195, Chaniotis, 2004: 389).

Gaius Iulius Longinianus'un kitaplarından birilerinin faydalanılmasının istenmesi ve heykelinin gymnasiuma dikilmiş olması, burada devletin desteklemiş olduğu bir gymnasium kütüphanesinin varlığının kanıtı olabilir (Yıldız, 2003: 285).

3.2.2.3. Milas Gymnasium Kütüphanesi

Karia bölgesinde yer alan Mylas Kütüphanesi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Mylas (Muğla) Gymnasium Kütüphanesi'nin varlığı içerisinde kütüphane kelimesinin geçtiği M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde ele aldığı bir yazıt ("*...τὴν περὶ τὴν βιβλιοθήκην πα.....τὴν παραδρομίδα παρὰ το...*"...kütüphane hakkında...etrafta dolaşan çarşı...") ile bildirilmiştir. MÖ 1. yy.'a tarihlidir (Mamoli, 2014: 280, 511).

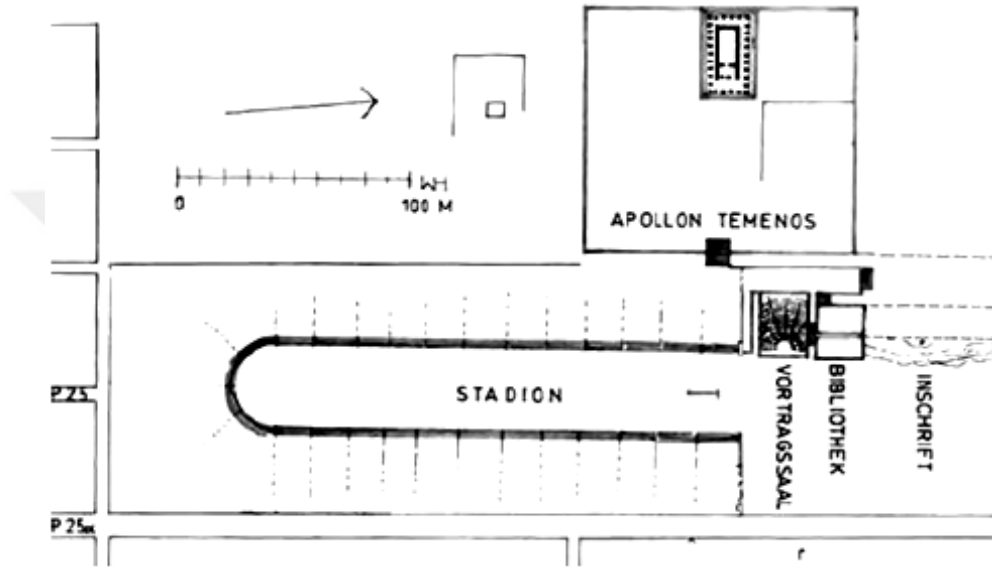
3.2.2.4. Rodos Gymnasium Kütüphanesi

Rodos Kütüphanesi (MÖ 100), Rodos Akropolisi'ndeki Apollon Tapınağı'nın doğusunda bulunan üç yazıtla bilinmektedir (Ruppelt, 1993: 144). Yazıtlar çok parçalı bir durumda bulunmuş ve çevirilerinin tamamlanması kolay olmamıştır. İlk yazıtta "BYBAIOΘHKAN" kelimesi iki kez geçmektedir. Yazıtların bulunduğu alanda, akropolün yamaçlarında, bir stadyumun kalıntıları ile küçük bir tiyatro, odeum veya

oditorium bulunmuştur. Stadyum, tiyatro ve kütüphane akropolisin spor salonunun bir parçası olarak kabul edilmiştir (Mamoli, 2014: 114; Oldfather, 1938: 287).

Doğu ve batı doğrultulu olan kütüphanenin, yazıtlardan elde edilen bilgi ile hiç değilse halkın bir kesimine açık olan bir gymnasium kütüphanesi olduğu düşünülmüştür (Yıldız, 2003: 157).

Şekil 3.41: Rodos Gymnasium Kütüphanesi'nin Planı

Kaynak: Mamoli, 2014: 115.

Yakın zamana kadar kütüphane herhangi bir yapı ile tanımlanmamıştı. Hoepfner, kitapların tutulduğu birinci katta nişlerin bulunması nedeniyle, kütüphanenin doğrudan tiyatronun kuzeyinde bulunan, nişleri olan oda olduğunu öne sürmüştü. Dersler kütüphanenin yanındaki tiyatroda gerçekleşirken, kütüphanenin ikinci katında, tiyatro ile kütüphane arasında bulunan rampa/merdivenlerden ulaşılabilen okuma boşlukları (Şekil 3.41) bulunmaktaydı (Mamoli, 2014: 115).

Resim 3.22: Rodos Gymnasium Kütüphanesi'nin Restorasyon Öncesi ve Sonrası Şekli

Kaynak: Mamoli, 2014: 116.

Nişlerin bulunduğu oda çok düşük bir yükseklikte varlığını sürdürmüş, ancak geniş bir şekilde restore edilmiştir. Sadece yan duvar olarak kabul edilen batı duvarı mevcuttur. Yapı kalıntıları, kütüphanenin batı duvarı boyunca tamamen taş bloklarla inşa edilmiş sekiz niş içermektedir. Bu nişler aynı boyut ve formdadır. Nişler dikdörtgen planlıdır, 2 m genişliğinde ve 0.6 m derinliğindedir. Az kalıntısı kalmış olan nişlerin günümüzde restorasyonu yapılarak eskisi gibi yarı dairesel şekilli olmaları sağlanmıştır (Resim 3.22).

Kuzeyden beşinci nişte, kütüphanenin batı duvarının arkasındaki boşluğa erişebilen bir kapı vardı. Kütüphaneye giriş iki sütun arasındaki boşluktan sağlanmaktaydı. Sütunlar ve podium hakkında bilgi yoktur. Binanın ikinci katına ait olabileceği düşünülen alçı izleri bulunmuştur. Odanın tabanında bir kil borunun izleri, bu boşlukta toplanan suyun boru hatları vasıtasıyla doğuya doğru yönlendirildiğini göstermektedir. (Mamoli, 2014: 115).

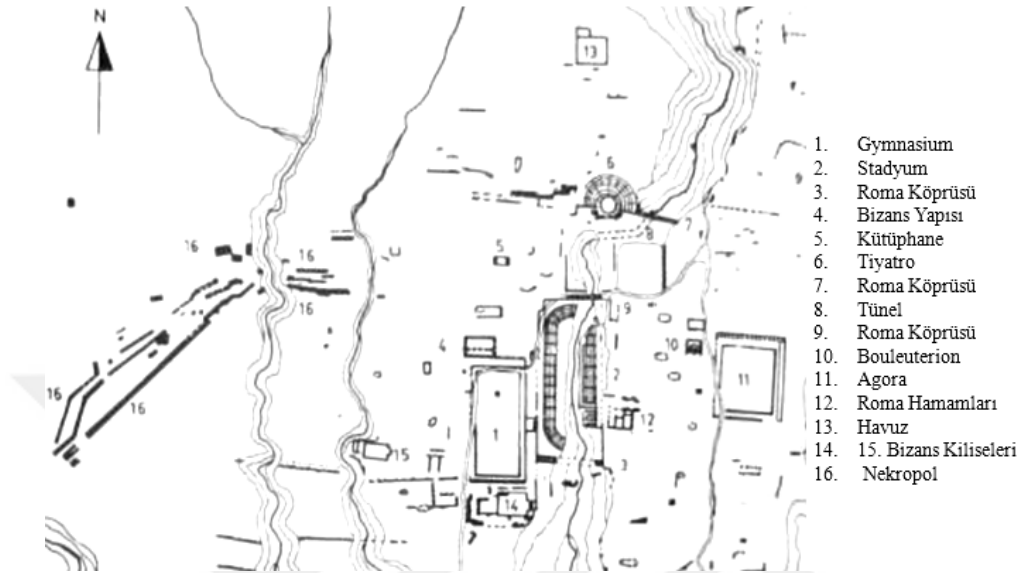
3.2.2.5. Nysa Gymnasium Kütüphanesi

3.2.2.5.1. Kuruluşu

Nysa kenti (Şekil 3. 42), Aydın-Denizli karayolu üzerinde ve Aydın'ın 30 km doğusunda bulunan Sultanhisar ilçesinin 3 km kuzeybatısında, Lydia-Karia sınırı yakınlarında yer alır. Nysa kentinin içinde bulunduğu Karia bölgesi İskender'den sonra Seleukoslar'ın yönetimine, sonra MÖ 180 tarihinde Pergamon Krallığı yönetimi altına,

MÖ 133 tarihinde Roma egemenliği altına girmiştir. Nysa kenti asıl önemini Roma dönemi ile elde etmiştir (Üreten, 2006: 209).

Şekil 3.42: Nysa Kent Planı

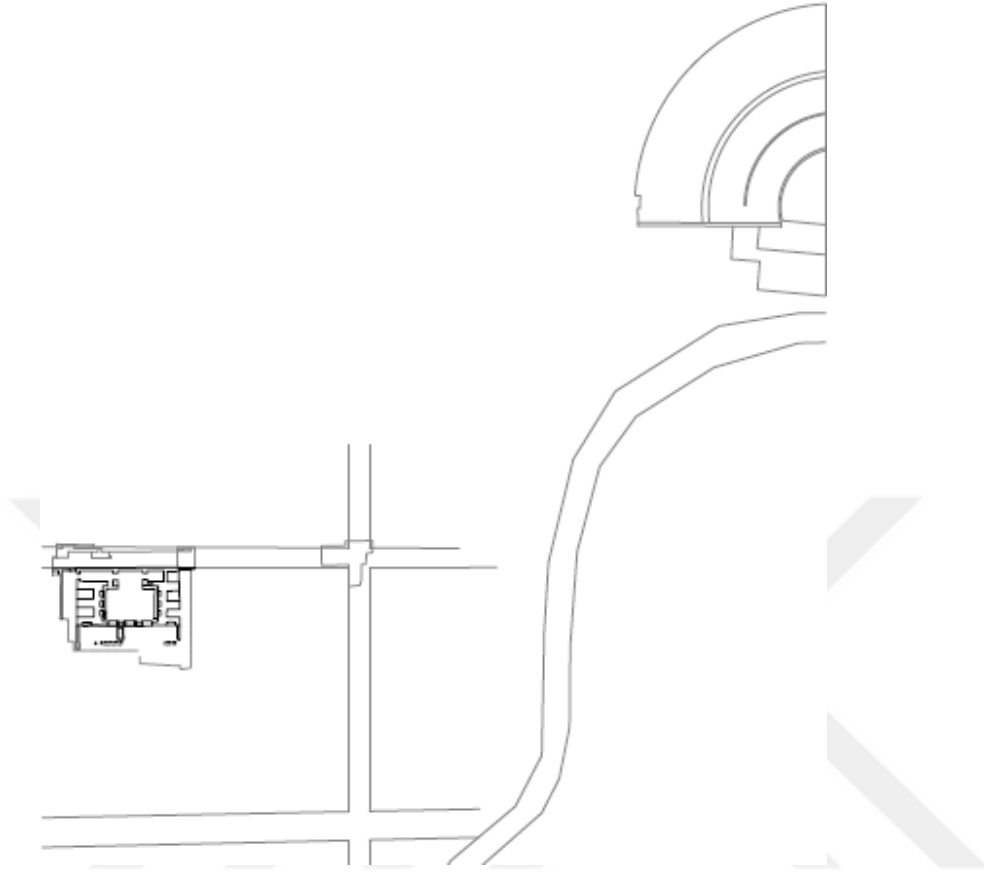
Kaynak: Akurgal, 2003: 389, Şekil 357.

3.2.2.5.2. Mimari

Hadrianus döneminde (MS 120-140) inşa edilen Nysa Gymnasium Kütüphanesi, Antikçağ Roma Eyaletleri'nde ve Roma İmparatorluğu'nun çeşitli kentlerinde kurulan gymnasium kütüphanelerinin en önemlilerinden birisidir (Üreten, 2006: 208-213). Bu kütüphane Ephesos Celsus Kütüphanesi'nden sonra Anadolu'da en iyi korunmuş olan ikinci kütüphanedir (İdil, 1993: 117).

Şekil 3.43: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Genel Planı

Kaynak: Mamoli, 2014: 312.

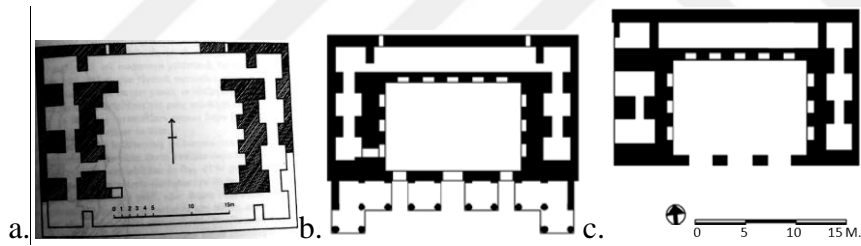
Strabon, Nysa Kütüphanesi'nin bir gymnasium kütüphanesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Iulius Africanus da kütüphanenin eser içeriğinden bahsetmiştir (Yıldız, 2003: 281). Kütüphane gymnasiumun yaklaşık 150 m kuzeyinde yer (Resim 3.23, Şekil 3.43) almaktadır (Mamoli, 2014: 176). Bu özelliği kütüphanenin gymnasiuma hizmet ettiğinin ve yapının niteliği bakımından bir gymnasium kütüphanesi olduğunun göstergesidir (Üreten, 2006: 212).

Resim 3.23: Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nin Görünümü

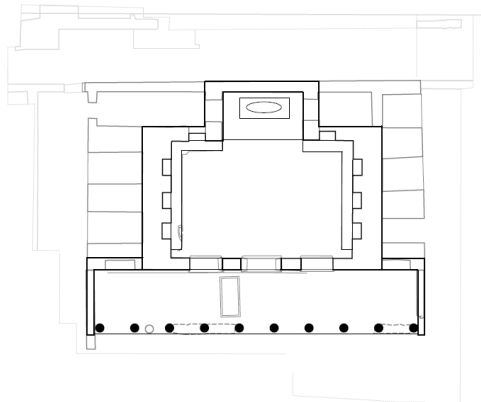
Kaynak: <https://alperalyaz2.wordpress.com/2015/02/11/nysa-ad-maeandrum-nysa-antik-kenti/>, 2019.

Şekil 3.44: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Plan Önerileri, a. Diest'in Planı b. Hoephner'in Planı, c. İdil'in Planı

Kaynak: a, Bean, 2000: 229, 2003: 282,- b, c, Mamoli, 2014: 288.

Şekil 3.45: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Gerçek Plan Şekli Önerisi

Kaynak: Mamoli, 2014: 391.

Edebi kaynaklarca da bilinen Nysa Kütüphanesi'nin sütunlu bir girişi vardır. Geniş dikdörtgen şekilde plana sahip olup, genel bina boyutu 28 m x 15 m, merkezi salon 14 m x 9 m genişliğindedir. Giriş kısmı güneydedir. Kütüphane binasını çevreleyen kuzey, doğu ve batı tarafta odalar (koridor-boşluk) mevcuttur. Kütüphane içerisinde bulunan podium kesintili bir şekle sahiptir (Resim 3.24). Payandalar tonozlu çatıyı desteklemekteydi. Kütüphane iki katlıdır. Kütüphanenin kesin planı hakkında bir görüş birliği sağlanmadığı için net planı bilinmemektedir. Birkaç plan önerisi (Şekil 3.44-45) mevcuttur (Mamoli, 2014: 287-389; Bean, 2000: 229-230).

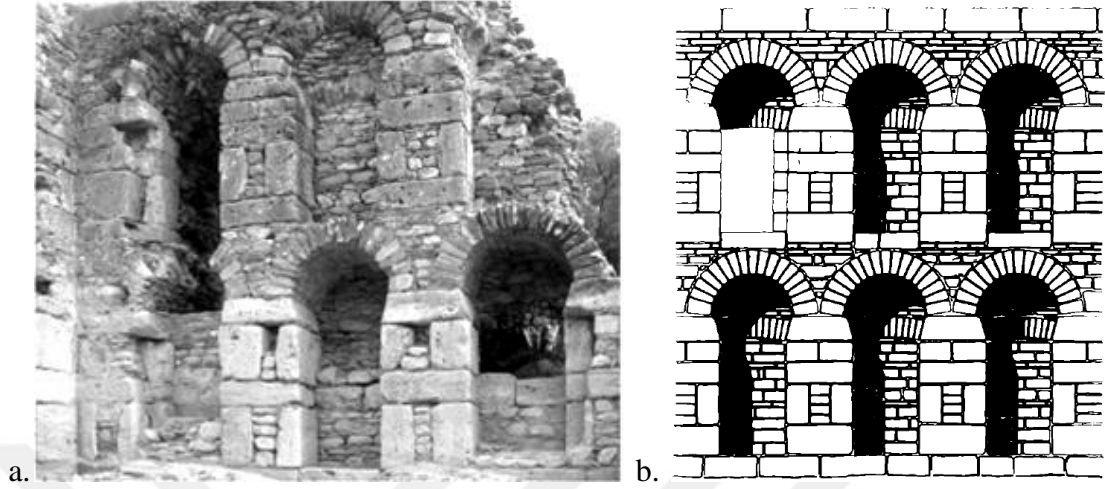
Resim 3.24: Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nde Ana Salonun Batı Tarafında Bulunan Podium

Kaynak: Mamoli, 2014: 83.

Kütüphanenin baktığı yönün Pergamon Kütüphanesi gibi güney tarafta olması, Vitruvius'un olması gerektiğini söylediği yön ile uyuşmamaktadır. Yine burada da kütüphanelerin nemden korunması için tıpkı Pergamon Kütüphanesi ve Ephesos Celsus Kütüphanesi'nde olduğu gibi çift duvar yapılmış ve iç duvar ile dış duvar arasında hava akımını sağlayacak boşluk oluşturulmuştur. Diest, binanın güney ve kuzey tarafında simetrik bir boşluk olduğunu belirtmiştir (Üreten, 2006: 214, Bean, 2000: 229). Hoepfner de Nysa Kütüphanesi'nin Ephesos Celsus Kütüphanesi ile benzerliğini onaylayarak, Nysa Kütüphanesi'nin Ephesos Kütüphanesi'nde olduğu gibi cephenin heykelli bir yapıya sahip olması gerektiğini belirtmiştir ama bu daha hipotez şeklindedir. Ayrıca Nysa Kütüphanesi'nde Ephesos Kütüphanesi'nden farklı olarak apsis yerine dikdörtgen bir çıkıntı mevcuttur (Mamoli, 2014: 177-340). Kütüphanede bulunan birçok renkli mermer parçadan dolayı yapı duvarlarının ve tabanının renkli mermer levhalar ile kaplanmış olduğu düşünülmektedir (Üreten, 2006: 214).

Resim 3.25: Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nin Nişlerinin Görünümü ve Rekonstrüksiyonu

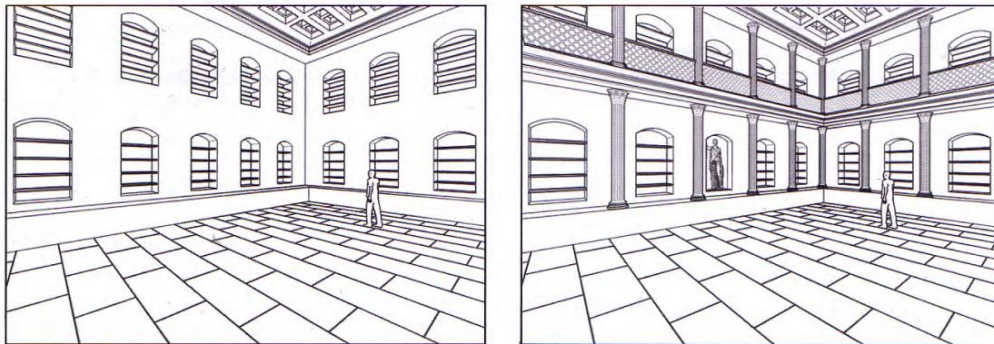

Kaynak: a. Mamoli, 2014: 75, b. Yıldız, 2003: 283.

İki katlı Nysa Kütüphanesi'nin salonunda, doğu ve batı yan duvarlarda kalın pleasterler vardır. Bunların arasında üstleri kemerli, içlerine kitap rulolarının konulduğu düşünülen, eşit aralıklarda üçer niş bulunmakta ve her birinin iki ya da üç kat devam ettiği düşünülmektedir (Resim 3.25, Şekil 3.46). Apsis ise girişin karşısında kuzey duvarında olup dikdörtgen şeklinde çıkıntı yapmıştır (Üreten, 2006: 213; Bean, 2000: 229).

Nysa Kütüphanesi'ne pencereler aracılığı ile ışık sağlanıyordu. Kuzey duvarında bulunan iki pencere dikdörtgen şekindedir (Yıldız, 2003: 283).

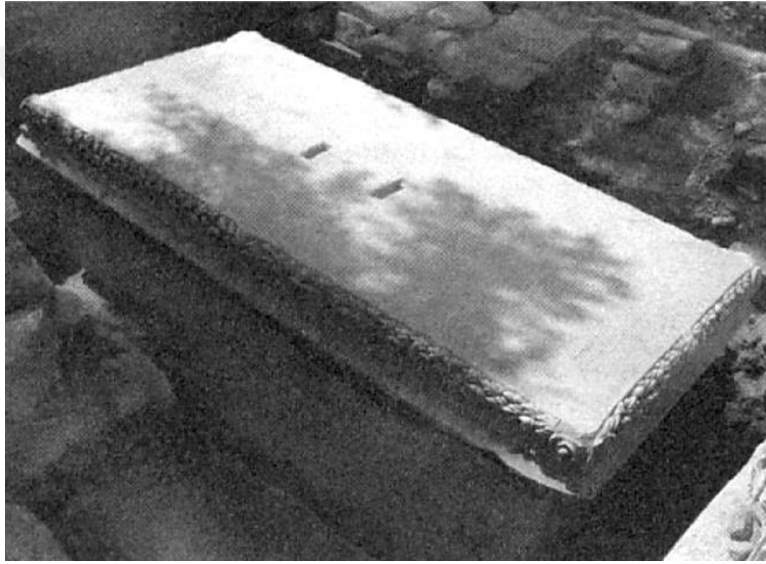
Şekil 3.46: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Ana Salonun Kuzey ve Doğu Tarafının Öneri Çizimleri

Kaynak: Mamoli, 2007: 411.

Kazı sonuçları ile ortaya çıkan kütüphane yapısının güney girişi önünde 3 x 1.5 m ölçülerinde 1. 25 m yükseklikte bir lahit (Resim 3.26) gün ışığına çıkmıştır. Üzerindeki bezemeler Hadrianus dönemi özelliklerini taşımaktadır. Bu lahtın kütüphane önünde olması lahit ve kütüphane arasındaki bağlantıyı gösteriyor olabilir. Ephesos Celsus Kütüphanesi ve Dion Khrysostomos kütüphanesinde olduğu gibi kütüphaneyi yapan kişiye ya da kütüphane yapan kişinin onuruna yapmış olduğu kişiye ait olabilir (İdil ve Kadioğlu, 2005: 139-140).

Resim 3.26: Nysa Gymnasium Kütüphanesi Güney Girişi Önünden Açığa Çıkartılan Lahit

Kaynak: İdil ve Kadioğlu, 2005: 146, Resim 12.

3.2.2.6. Soli Gymnasium Kütüphanesi

Hakkında kalıntı ve fazla bilgi bulunmayan Soli (Kıbrıs) Kütüphanesi kentten ele geçen içerisinde kütüphne kelimesinin geçtiği bir M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde ele aldığı IGR 3. 930 numaralı yazıtla ("*Ἀπολλώνιος τῷ πατρὶ .../ καὶ τῇ μητρὶ Ἀρ... / τον περίβολον καὶ .../ υμῶν αὐτῶν ἐντολὰς εα...// ἑαυτοῦ τῆς Σολίων πόλεως.../ ἱεραρχήσας Πανματείας, [ἐπιμελητῆς] βιβλιοφυλακίου γενόμενος ... [Δημαρχ] / ἔξουσίου κε , τιμητεύσας τὴν βουλὴν ... / λήσας τῶν ἐπὶ Παύλου [ἀνθρ]πάτου."*... Apollonius, babası ve annesi Ar-... <muhafaza ettiler> Düzen... //... Soli vatandaşlarının... Ana tanrının baş rahibi, halkın küratörü Kütüphane... 27 Mayıs, Konseye sansür uyguladı... (yıl içinde) [L. Sergius] Paullus,

prokonsül.") bilinir. Soli Kütüphanesi MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlidir (Mamoli, 2014: 279, 509).

3.2.3. Anadolu'da bulunan Roma Dönemi Yüksekokul Kütüphaneleri

Kütüphane türlerinden olan yüksekokul kütüphaneleri Asklepios kutsal alanlarında ve diğer kamusal alanların yanlarına açılmış olan okul niteliğindeki binaların içlerinde ya da yakınlarındaki binalarda kurulmuş olan kütüphanelerdir. Hellenistik dönemde Aristoteles ve Platon'un okulları örnek oluştururken, Roma döneminde bu tür alanlar başta Asklepios Kutsal alanları olmakla birlikte başka alanlarda da okul kütüphaneleri karşımıza çıkmaktadır. Okullar tıp alanı öncelikli olmak üzere içerisinde diğer bilim alanlarının da öğrenilmiş olduğu kütüphanelerdir.

3.2.3.1. Smyrna Kütüphanesi

İonia bölgesinde yer alan Smyrna'da (İzmir) Strabon'un M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde ele aldığı Strabo, Geography, 14.1.37 ("*Ayrıca bir kütüphane var; bir sunak ve portikosu olan içerisinde Homeros'un tahtadan heykelinin olduğu bir Homerium*") kaynağı ile MÖ 1. yy.'a ait bir kütüphanenin var olduğu bilinmektedir. Strabon Smyrna kenti hakkında bilgi verirken, burada bir kütüphane, bir homerion, bir sunak ve tahtadan Homeros heykelini çeviren dikdörtgen şeklinde bir porticus bulunduğunu anlatmaktadır (Mamoli, 2014: 284; Hernandez, 2011: 459). Bu bilgiye dayanarak R. Cagnat; bu kütüphanenin porticusa bağlı bir kütüphane olabileceğini ileri sürmüştür (Yıldız, 2003: 291).

Sofist Philostratos MS 1. yy.'da bütün İonia'da Musoion bulunduğunu ve özellikle Smyrna'nın bu konuda başta geldiğini bildirmiştir. Burada şiir dinletileri başta olmak üzere din, eğitim vs. çeşitli konularda dersler verilmiştir. Wendel bu bilgiye dayanarak eğitimin olduğu yerde bir yüksekokulun da var olması gerektiğini düşünmüştür. Vleeschauwer de Pergamon'lu Tıpçı Galenos'a dayanarak, Smyrna'da ünlü bir okulun bulunduğunu, Tıpçı Galenos'un İskenderiye'ye gitmeden önce Smyrna'da felsefe eğitimi gördüğünü söylemektedir (Yıldız, 2003: 292).

3.2.3.2. Kos Asklepion Kütüphanesi

Yazıt tarafından bilinen, Ege adalarından birinde bulunan Kos (İstanköy) Asklepion Kütüphanesi Claudius Gaius Stertinius Ksenophon tarafından adanmıştır. MS 1. yy.' a tarihli olan kütüphane MS 54 yılından önceye tarihlidir (Mamoli, 2014: 278; Blanck, 2000: 188).

Kos şehrinin 4 km kuzey batısında bir tepe üzerinde bulunan Asklepion Kutsal Alanı'nda bir tıp okulu ve tedavi yeri de bulunmaktaydı. Bu kutsal alana yerleşimin kuzeyinde yer alan propylondan girilmekteydi. Propylonun güneyinde "U" planlı, MÖ 3. yy.'a tarihlenen bir stoa bulunmaktaydı. Hastaların tedavi edildikleri yer olan stoda aynı zamanda tıp okulu da bulunmaktaydı (Konak, 2003: 66). Bir alanda tıp okulu da bulunuyorsa, bu okulun belgelerinin bulunduğu bir kütüphane bölümünün de olması gerektiğini gösterir.

Pilinius, tıp bilgini Hippokrates'in Kos'daki hastalarının tedavi edildikleri yeri restore ettirdiğini, burayı Asklepios'a ithaf ettiğini ve yazma eserlerin buraya verilmesini sağladığını söylemiştir. Fakat Hippokrates burayı yeniden sıfırdan tasarlamak için yakmıştır (Yıldız, 2003: 297). Hippokrates bu yanan okulu restore ettirmiş ve yeni bir anlayış ile eski önemini tekrar kazandırmıştır (Atılğan, 2005: 103).

Yazıtlardan biri, içeriğinde kütüphaneye bağış yapanların bilgilerinin olduğu, 200 drakhme ve 100 kitap bağışının yapıldığını anlatan MÖ 200-175 yılları arasında tarihli olan yazıttır (Oldfather, 1938: 287). M. Mamoli'nin 2014 yıllı tezinde ele aldığı diğer IC nr. 92; JKDAI 18, 4, 193-194 numaralı yazıtta ise ("*Γάιος Στερτίνιος Ηρακλείτου υἱὸς Ἐενοφῶν φιλόκαι | σαρ ἱερὲς Ἀσκληπιῶ Ὑγείας Ἀπιό | νας καὶ τῶν Σε | βαστῶν τοῖς Σε | βαστοῖς καὶ τῶ δάμωι ἐκ τῶν ἰδίων τὰν (βυ[βλιοθήκων)...*"... Sezar'ın arkadaşı olan Heracleitus'un oğlu Caius Stertinius Xenophon, Asklepios, Hygeia ve Apollon tanrılarının rahibi olan Caius Stertinius Ksenophon kütüphaneyi halka adamıştır.") Herakleitos'un oğlu Caesar'ın dostu ve Asklepios, Hygeia ve Apollon gibi tanrıların rahibi olan Caius Stertinius Ksenophon'un zengin serveti ile kütüphane kurduğu ve halka ithaf ettiği bilgisi anlatılmıştır. Bu bağlamda ilk yazıtta bahsi geçen Diokles ve oğlu Apollodoros kütüphaneyi yaptırmış, Ksenophon zamanında kütüphane halka açılmıştır. Yazıtta Ksenophon'un İmparator Claudius'un (MS 41-54) doktoru olduğu da bildirir.

Ksenophon tıp ile uğraştığına göre kütüphane de bir tıp kütüphanesi olmalıdır (Yıldız, 2003: 296-297).

3.2.3.3. Dion Khrysostomos Kütüphanesi

İmparator Traianus döneminde kurulan kütüphane (MS 98-117) Hatip Dion Khrysostomos'un Bithynia'daki memleketi Prusa'da (Bursa) kurduğu kütüphanedir (Mamoli, 2014: 281). Bu kütüphanenin varlığı, Genç Plinius'un Pliny, Letters, 10.81.7 kaynağı ile bilinmektedir. Genç Pilinius Küçük Asya'daki bu eyaletin valiliğini yaptığı dönemde İmparator Traianus'a yazdığı mektupla bilinmektedir. Dion, Traianus'un bir heykelinin de bulunduğu kütüphanenin sütunlu avlusuna karısı ve oğlu için mezar yazıtı koydurmuş ve bu fazla cüretkâr bulunarak hakkında dava açılmasına sebep olmuştur. Eyalet valisi olan Pilinius bu konuda incelemelerde bulunmuş ve İmparatora mektup göndermişti (Blanck, 2000: 189). Traianus bu durumu hoşgörü ile karşılamış ve Dion'a izin vermiştir. Bu durum Ephesos Celsus Kütüphanesi'nde de görülmektedir (Yıldız, 2003: 298; Mamoli, 2014).

MS 1. yy. sonu veya 2. yy. başında kurulmuş olan kütüphane'de adetler gereğince İmparator'un heykeli bulunmaktaydı. Sütun dizisi ile çevrili bir avluda yer alması, kütüphanenin porticus ile bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Ama çok bilgiye sahip değiliz. Vleeschauwer'e göre bu kütüphane özel okul kütüphanesi niteliğindedir ve kurucusunun felsefeye ilgisi nedeniyle bu konuda eserler bulunmuş olmalıydı (Yıldız, 2003: 298-299).

3.2.3.4. Pergamon Asklepiyon Kütüphanesi

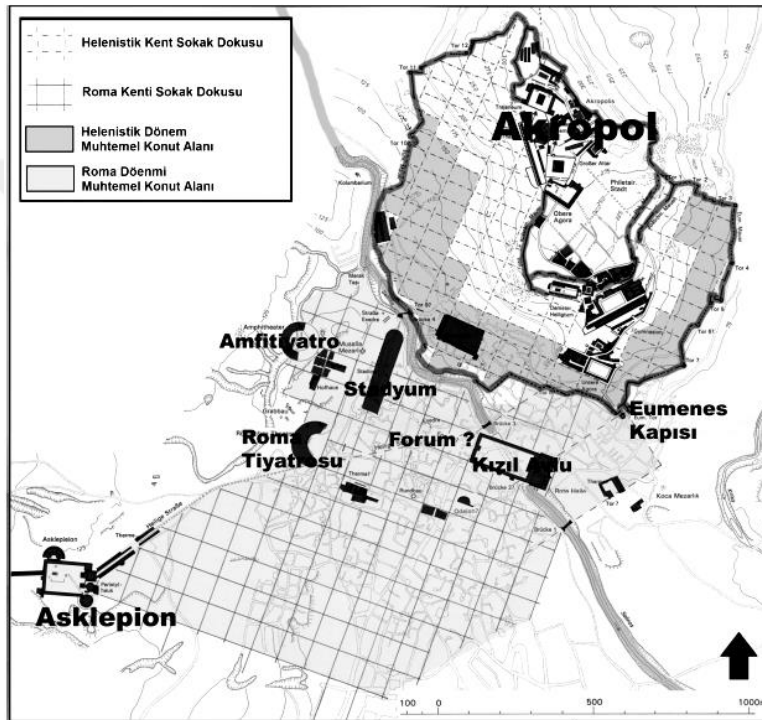
3.2.3.4.1. Kuruluşu

Mysia bölgesinde yer alan ve içerisinde Asklepiyonlar'ın en önemli örneği olan Pergamon kenti, 1927 yılında Berlin Müzesi müdürü Wiegand ve Türk Arkeolog Aziz Ogan'ın kazıları sonucunda bulunmuştur (Şekil 3.47). Pergamon Asklepiyon kutsal alanının MÖ 4. yy.'da kurulduğu sanılmaktadır. Asklepiyon, üç yanı sütunlarla çevrili, bir yanı binalarla çevrili dikdörtgenimsi alana sahiptir. MS 2. yy.'da İmparator Hadrianus döneminde bu tapınağa bir tiyatro ve kütüphane (Resim 3.27; Şekil 3.48) eklenmiştir. Sağlık merkezinin kapısına "Ölüm giremez" yazısı yazılmıştır (Kuşkonmaz, 2015: 148).

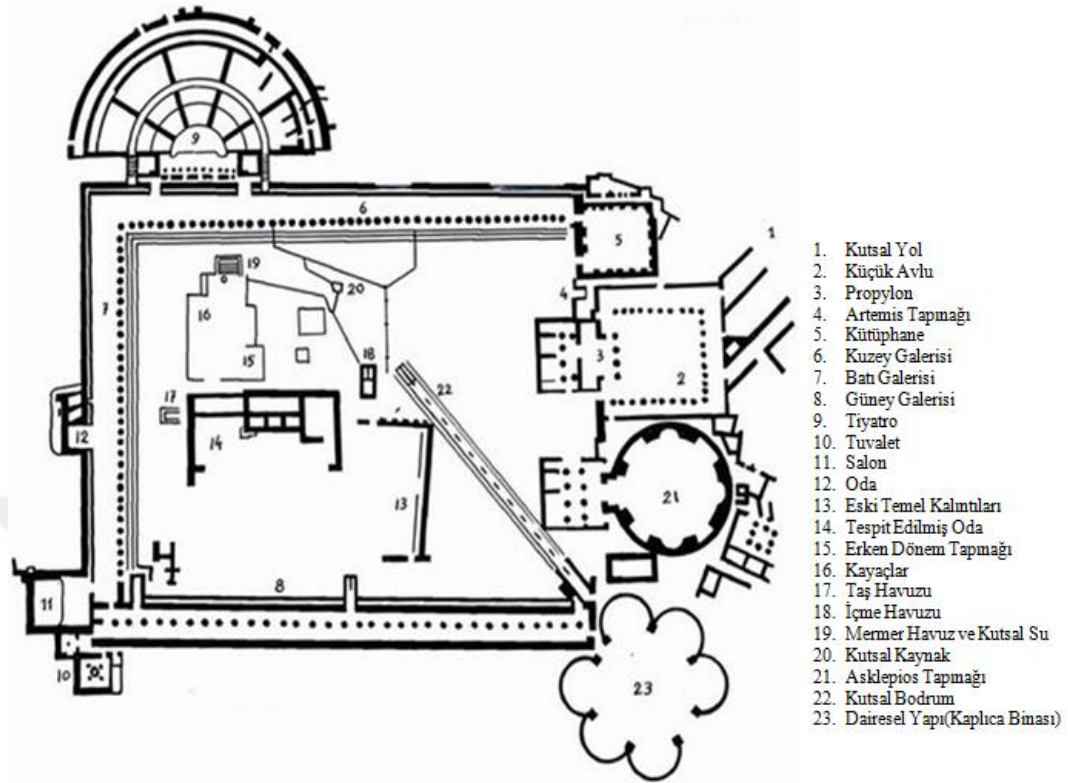
Pergamon Asklepion Kütüphanesi'ni Flavia Melitine adında zengin bir kadın bağışlamıştı. Pergamon kenti meclisi bu iyiliğine karşılık kadının heykelini dikmişti. Asklepios tapınak kütüphanelerinin kitapları tıbbi ya da bilimsel olmaktan daha çok ziyaretçilere hitap edecek türden tatil kitapları tarzındaydı (Blanck, 2000: 191; Robinson, 1978: 536; Gür, 2007: 176; Koçel Erdem, 1995: 66). Kütüphane bir tıp kitaplığından ziyade içerisinde klasik eserleri bulundurmaktaydı (Güngör, 2005: 89).

Şekil 3.47: Pergamon Kenti Roma Dönemi Gelişim Alanındaki Ana Mimari Ögeler

Kaynak: Karakulak, 2016: 56.

Şekil 3.48: Pergamon Kenti Asklepion Alanı'nın Planı

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/445926800579931976/>, 2018.

Resim 3.27: Pergamon Asklepios Kutsal Alanı

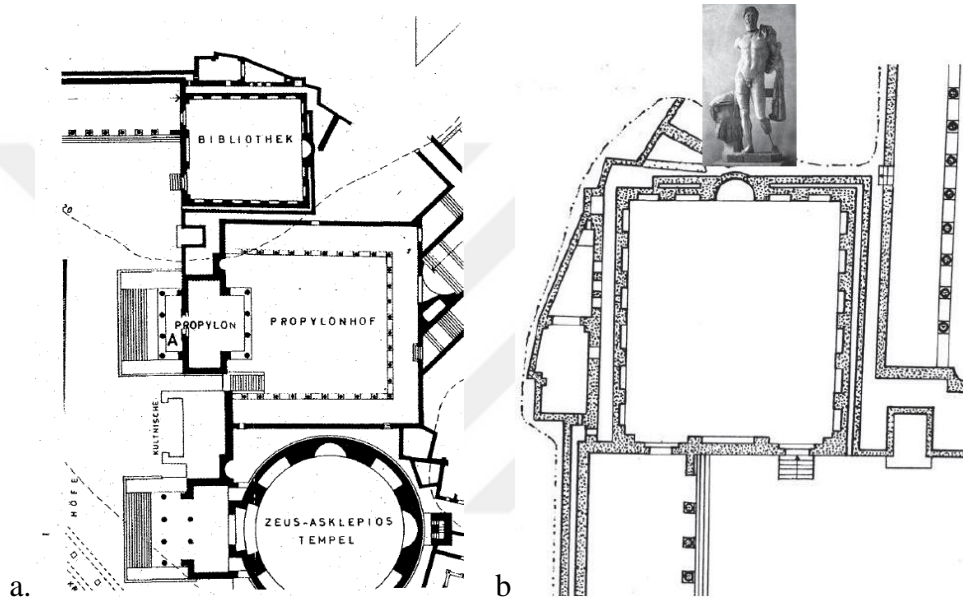

Kaynak: <https://www.guncelkpssbilgi.com/bergama-antik-kenti-pergamon/>, 2018.

3.2.3.4.2. Mimari

Kütüphane, anıtsal kapıdan geçtikten sonra hemen sağda, yani kuzeyde yer almaktadır. Bina duvarlarında nişler bulunan kare şeklinde tek odadan oluşmaktadır (Güngör, 2005: 89). Propylon'un sağında bulunan kütüphanenin iki kapısı vardır. Biri Kuzey Portiko'ya, diğeri kütüphane yapısının batısında olup büyük meydana (Şekil 3.49) açılmaktadır (Strocka, 1981: 320).

Şekil 3.49: Pergamon Asklepiyon Kütüphanesi Planı ve Plan Kesiti

Kaynak: a. Blanck, 2000: 230, b. Neudecker, 330, Figür 6. 9.

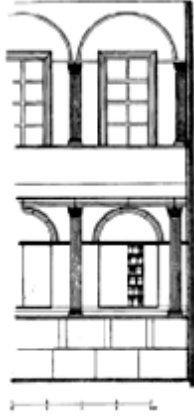
Resim 3.28: Pergamon Asklepion Kütüphanesi Salon Görünümü

Kaynak: Strocka, 1981: Tafel XXI.

Kütüphane salonu, 18. 50 m x 16. 52 m boyutlarındadır (Resim 3.28). Salonun çevresinde nemi önlemek amacıyla çift duvar yapılmıştır. Bu duvarlar salonun güney ve doğusunda yer alıp, duvarların arasında bir koridor oluşturulmuştur. Nişlerin kalıntısı olmasa da var olduğu anlaşılmıştır. Bunlar her iki uzun duvarda yani kuzey ve güney duvarlarında aynı derinlikte altışar tanedir. Doğu duvarının tam ortasında büyük bir apsis yer almaktadır. Ve bunun her iki yanında ikişer küçük niş bulunmaktadır. Nişler genellikle yerden 1. 75 m yükseklikte, 0.65 m derinliktedirler. O. Deubner'e göre, kuzey, güney ve doğu duvarındaki nişlere kitap rafları yerleştirilmiştir. Burada Ephesos ve Pergamon'daki gibi taş podium görülmemektedir (bkz. Şek. 3.50). Ancak nişler ile kütüphanenin zemini arasında fazla yükseklik olduğu için tahtadan bir podiumun var olmuş olabileceği düşünülmüştür (Yıldız, 2003: 293-295). Apsis içerisinde başka kamu binalarında olduğu gibi Hadrianus'un heykeli (Resim 3.29) bulunmaktaydı (Glay, 1976: 354-355).

Şekil 3.50: Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nin İç Kısım Duvar, Niş ve Pencere Öğelerini Gösteren Rekonstrüksiyon

Kaynak: Mamoli, 2014: 189.

Resim 3.29: Pergamon Asklepion Kütüphanesi a. Kütüphane Apsisi ve Yanlarda Bulunan Nişler; b. Apsis İçinden Ele Geçen Hadrianus Heykeli

a.

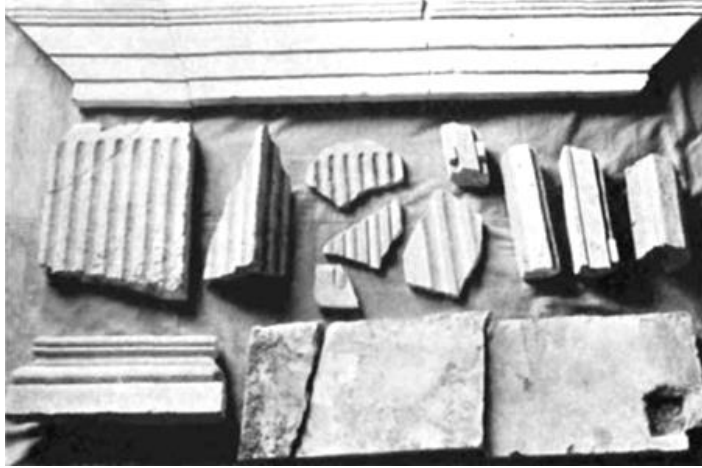

b.

Kaynak: Mamoli, 2014: 80; b. Güngör, 2005: 101.

Kütüphanenin tabanı renkli mermer döşemeler ile süslenmiştir (Akça, 2013: 38). Daha orta kısımlarda üç sıra beyaz, bir sıra grimsi, bir sıra yeşil, bir sıra da koyu mor plaka bulunmuştur. Ortasında da kare, üçgen ve dairelerden oluşan geometrik şekilde süslenmiştir. Duvarların ve nişlerin içleri de mermer levhalar ile kaplanmıştı. Tavan kasetler ile süslüydü (Yıldız, 2003: 295). Aydınlanma nişlerin üzerinde bulunan bir sıra pencereler ile sağlanmıştı (Güngör, 2005: 89). Pencereler 1. 40 m yükseklikte olup etrafı süslü alabaster levhalar ile kaplanmıştı (Resim 3. 30). Çatının düz ve ahşap olduğu sanılmaktadır. Yapıda sütunların ve arşitravin da yer aldığı anlaşılmıştır. MS 175 yılında kütüphanenin on sütunu yıkılmış, sonradan kompozit özellikli sütunlar konmuştur. Yapı karma bir şekil almıştır (Yıldız, 2003: 295).

Resim 3.30: Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nin Pencere Kalıntıları

Kaynak: Mamoli, 2014: 62.

3.2.3.5. Herakleia Salbeka Kütüphanesi

Karia bölgesinde Denizli ilinde yer alan MS 170'e tarihli T. 74 numaralı üç parça halindeki yazıt ile bilinen Herakleia Salbeka Kütüphanesi, temelinin inşası belirlenemeyen, birden çok kişi tarafından yapılmış olup tek kişiye adanmıştır. Parasal desteği/bağışı Titus Statilius Apollinarius sağlamıştır. Yazıtta kütüphane kelimesinin geçmesi Buckler ve Calder tarafından "[τὴν βιβλιοθήκη]" şeklinde önerilmiş ve kabul görmüştür (Ünver, 2012: 148-257). Bu kentte tıp ileri düzeyde gelişmişti ve bu sebeple var olduğu anlaşılan kütüphane bir tıp kütüphanesi niteliği taşıyor olmalıydı

(<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecekyer/herakleia-salbase-antik-kenti>, 2018).

3.2.3.6. Nusaybin Kütüphanesi

Mardin Nusaybin'de MS 2. yy.'da Roma dönemi Hristiyanlık zamanında felsefi derslerin, bilimlerin öğretilmiş olduğu okulda halka açık bir kütüphane bulunmaktaydı. Bu kütüphane hakkında ki bilgiyi Ermeni Tarihçi Khoreneli Moses'den öğrenmekteyiz. Moses; Suriyeli bilgin Catina'lı Maribas'ın Nusaybin Kütüphanesi için yazmalar almaya Ninova'ya gittiğini, getirdiği eserler içerisinde Büyük İskender'in Kaldece'den Yunanca'ya çevirttiği eserde bulunmaktaydı (Yıldız, 2003: 266, Demirci, 2017:242). MS 5. yy.'da felsefi eğitim artmış ve yunanca eserlerin çevrildiği merkez haline gelmiştir. Felsefe, Süryaniler için teolojik düşünce açısından önemli olduğun için bu dönemde "Hellenizmin Süryani Kolu" diye adlandırılan Süryanice bir felsefi bilim gelişmeye başlamıştır (Demirci, 2017: 242).

3.2.3.7. Edessa Kütüphanesi/Arşivi

Hristiyanlık döneminde oluşturulmuş olan tarihi belli olmayan Edessa (Urfa) Arşivi'nde de halka ait belgeler, Eski Yunanca ve Süryanice metinler, ayrıca ekonomik belgeler bulunmuştur. Burası da Nusaybin Kütüphanesi gibi Süryani Akademileri'ne bağlı bir kurum özelliği taşımaktadır (Yıldız, 2003: 266, Demirci, 2017: 242).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİKÇAĞ YUNAN VE ROMA KÜTÜPHANELERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

4.1. KÜTÜPHANE TÜRLERİ

Hellenistik dönem ve Roma döneminde kütüphaneler işlevlerine, buldukları ortamlarına ve içerisinden ele geçirilen eserlere göre türlere ayrılmıştır. Bu sebeple kütüphane türlerini incelemek, konuyu anlamak açısından önemlidir. Tez çalışmasında incelemiş olduğum kütüphaneler türlerine ayrılırken birçok alanda benzer yönlerinin oldukları anlaşılmıştır. Ancak hangi alanda daha çok özellik taşıyorlarsa o tür altına yazılmışlardır. Bu anlamda kütüphanelerin genel olarak felsefe okulu işlevi gördüğünü söyleyebiliriz.

4.1.1. Din Kurumlarına Bağlı Olan Kütüphaneler

Hellenistik dönemde ve önceki dönemlerde kütüphane yapıları rahipler ve din adamları tarafından yönetilen tapınak kompleksinin bir parçası olarak inşa edilmişlerdir. Ya da mimari kalıntıları mevcut olan kütüphanelerden anlaşılacağı gibi her kütüphane içerisinde o yapıyı koruması için tanrıça ve tanrı heykelleri konularak yine dinin etkisinden çıkılmadığı saptanmıştır (Yıldız, 2003: 311).

Tapınağa bağlı olan kütüphaneler (Roma dönemi Asklepios Kutsal Alanı dışındakiler) kendinden önceki Mısır, Asur, vs. gibi kültürlerden etkilenen Hellenistik dönemin özelliği olup Anadolu ve çevresinde Roma döneminde tapınak kompleksine bağlı kütüphaneler görülmemektedir.

Hellenistik ve Roma dönemi yüksekokul niteliği taşıyan kütüphaneler Felsefe okullarına bağlı oldukları için, bu kütüphaneler içerisinde din, tıp, bilim vs. gibi birçok alanda kaynaklar yer almaktaydı. Yani yüksekokul kütüphaneleri din alanından çıkamamıştır.

Tablo 4.1: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Tapınağa Bağlı Olan Kütüphaneler

Kütüphane Adları	Dönemleri	Özellikleri
Datca Asklepios Kütüphanesi (MÖ 5. yy. - ...)	Hellenistik Dönem	• Asklepios Tanrısı ile bağlantılıdır.
İskenderiye Museion Kütüphanesi (MÖ 305-283/246)	Hellenistik Dönem	• Musalar/İlham Perilerine adanmış bir tapınağın parçasıdır.
İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi (MÖ 246-221)	Hellenistik Dönem	• Serapis Tapınağı'na bağlıdır.
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159)	Hellenistik Dönem	• Athena Tapınağı Kutsal Alanı'nda yer alır.
Pergamon Asklepios Kütüphanesi (MS 2. yy.)	Roma Dönemi	• Asklepios Tapınağı'na bağlıdır.
Kos Asklepios Kütüphanesi (MS 1. yy.- MS 54 yılı öncesi)	Roma Dönemi	• Rahip olan Caius Stertinius Ksenophon kütüphaneyi kurmuştur. • Hippokrates kütüphaneyi Asklepios'a ithaf etmiştir.

4.1.2. Tıp İle İlişkili Kütüphaneler

Tıp bilimi, Hellenistik dönem ve Roma dönemi öncesinde yaşamış olan toplumlarca da bilinen bir bilimdir. Özellikle Hellenistik dönemde İskenderiye Kütüphanesi ile tıp alanında çığır açılmıştır. Hellenistik dönem ve Roma dönemi kütüphanelerinde türü ne olursa olsun bünyesinde tıp ile ilgili kaynaklarda yer almaktaydı. Antik çağda özel kütüphanelerin arşivleri sahiplerinin ilgi alanlarına göre oluşturulurdu. Bu sebeple diğer kütüphanelere oranla özel kütüphanelerde tıp ile ilgili eserlere daha çok (Tablo 4.2) rastlanmıştır (Atılğan, 2005: 99-104).

Tablo 4.2: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Tıp İle İlgili Olan Kütüphaneler

Hellenistik Dönem Kütüphaneleri	Roma Dönemi Kütüphaneleri
Datça Asklepion Kütüphanesi (MÖ 5. yy.-...)	Kos Asklepion Kütüphanesi (MS 1. yy.- MS 54 Yılı Öncesi)
İskenderiye Museion Kütüphanesi (MÖ 305-283/246) Tıp Araştırmaları da Yapılmıştır.	Pergamon Asklepion Kütüphanesi (MS 2. yy.)
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159) Tıp Araştırmaları Yapılmıştır.	Herakleia Salbeka Kütüphanesi (MS 170)
Mithradates VI. Eupator'un Kütüphanesi (MÖ 120-63) Tıp İle İlgili Konular Ele Alınmış	

4.1.3. Kamuya Açık Olan Kütüphaneler

Kütüphane kurumlarının, sistematik olması ve halka açık olarak kullanılmaları Hellenistik dönemde (tam anlamı ile halka açık olmasa da) Pergamon ve İskenderiye kütüphaneleri ile başlamıştır. Ancak resmi olarak Roma döneminde halka açık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlere ait kütüphaneler saraylar ya da tapınaklara bağlı olan, aristokratların ve dini liderlerin dışında kalan kişilerin kullanamadığı kütüphanelerdi. Roma dönemine kadar halk okuma yazma alanında çok geride kalmıştı. Arkaik dönem ile birlikte doğudan etkilenerek sofistlerin insanın değerini anlatmaya başlaması ve bunun sonucunda halkın da bilinçlenmeye başlaması ve okuma yazma öğrenmeye başlaması gerçekleşmiştir. Yunan Dünyası'nda özellikle Hellenistik dönem ve sonrasında bugünkü halk kütüphanelerine benzer hizmet veren kütüphaneler yapılmıştı (Alar, 2001: 299-300).

Hellenistik dönemde tapınak kompleksinin bir parçası olarak inşa edilen kütüphanelerin yanı sıra gymnasiumlara bağlı olarak inşa edilen halka açık kütüphanelerde bulunmaktaydı. Ancak Hellenistik dönemde kütüphaneden faydalanabilen kitle önceki dönemlere oranla artmışsa da gerçek anlamda halka açık olarak yapılan ve birçok sosyal sınıfın kullanabildiği halka açık olan kütüphaneler Roma döneminde İmparator Augustus'un (MÖ 27-MS 14) zamanında Roma'da Atrium Libertatis Kütüphanesi ile (Tablo 4.3) başlamıştır (Yıldız, 2003: 312).

Tablo 4.3: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Kamuya Açık Olan Kütüphaneler

Hellenistik Dönem	Roma Dönemi
İskenderiye Museion Kütüphanesi (MÖ 305-283/246)	Aphrodisias Kütüphanesi (MS 117-138)
İskenderiye Serapis Kütüphanesi (MÖ 246-221)	Kremna Kütüphanesi (MÖ 1. yy.- MS 2. yy.)
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159)	Ephesos Celsus Kütüphanesi (MS 110-135)
Priene Kenti Kütüphanesi	Side M Binası Kütüphanesi (MS 2. yy.)
	Sagalassos Neon Kütüphanesi (MS 120)
	Rodos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)
	Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)
	Nusaybin Kütüphanesi (MS 2. yy.)
	Edessa Kütüphanesi/Arşivi

4.1.4. Okul Kütüphaneleri

Bu kütüphaneler lise seviyesindeki gymnasium ve yüksek okul kütüphaneleridir. Okul kütüphanelerinin başlangıcı Mezopotamya Uygarlıkları'na kadar gitmektedir (Yıldız, 2003: 314).

Klasik dönemde Atina'da bulunan Platon'un Akademiası, Aristoteles'in Lykeion'u bu tür için en güzel örneklerdir. Bu kütüphaneler kendilerine özgü özel ve kapalı kurumlardır. MÖ 4. yy.'da Atina'da devlet desteğinde olan halka açık kütüphaneler (Tablo 4. 4) bulunmamaktaydı (Keseroğlu ve Demir, 2016: 386). Bunun nedeni tam anlamı ile kütüphane anlayışının olmayışı, kütüphane oluşturanların ise kendilerine özgü bir şekilde kendi ilgi alanları doğrultusunda oluşturdukları özel kütüphaneler bulunmaktaydı.

Tablo 4.4: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Okul ve Yüksekokul Kütüphaneleri

Hellenistik Dönem	Roma Dönemi
Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi (MÖ 5. yy.-...)	Smyrna Kütüphanesi (MS 1.yy.) Pergamon Asklepion Kütüphanesi (MS 2. yy.) Kos Asklepion Kütüphanesi (MS 1. yy.-54 Yılı Öncesi)
İskenderiye Museion Kütüphanesi (MÖ 305-283/246)	Dion Khrysostomos Kütüphanesi (MS 98-117) Teos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.) Rodos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159)	Nusaybin Kütüphanesi (MS 2. yy.) Edessa Kütüphanesi

4.1.5. Özel Kütüphaneler

Herhangi bir yere bağlanmaksızın kişilerin kendi çabaları ile kendi ilgi alanları doğrultusunda içeriğini oluşturdukları daha küçük boyutlarda olan kütüphane türüdür (Yıldız, 2003: 317).

MÖ 5. yy.'da tabiat araştırmaları ve düşünceye değer artmış, gezgin ve sofistler çoğalmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak düşünürler kendilerine ait kütüphaneler oluşturmaya başlamışlardır. Bu dönemde tiranlar da diğer kültürlerden etkilenecek kitap koleksiyonu oluşturmuş ve kendi özel kütüphanelerini kurmaya başlamışlardır. Böylece özel kütüphaneler oluşmaya başlamıştır (Eroğlu, 1998: 8).

Tez Çalışmasında İncelenen Küçük Asya ve Çevresinde ki Özel Kütüphaneler;

1. Teoslu Apellikon'un Kütüphanesi (...-MÖ 86)
2. Mithradates VI. Eupator'un Kütüphanesi (MÖ 120-63)

4.1.6. Kütüphane Yapısı Bünyesinde ve Yakınında Mezar Bulunan Heroon Şeklindeki Kütüphaneler

Roma Kütüphaneleri'nde içlerinde mezar odası bulunan ya da kütüphane binasının yanında lahit ele geçen kütüphaneler bulunmaktadır. Bu mezarlar kütüphane kurucularına veya onun yakınlarına (Tablo 4. 5) aittirler (Yıldız, 2003: 373).

Tablo 4.5: Tez Çalışmasında İncelenen Küçük Asya ve Çevresi'ndeki Kütüphane Yapıları İçinde ve Kütüphane Yakınlarında Mezar Bulunan Kütüphaneler

Kütüphane Adı	Dönemi	Özellikleri
Ephesos Celsus Kütüphanesi (MS 110-135)	Roma Dönemi	Celsus'un anıtmezarı bulunur.
Dion Khrystostomos Kütüphanesi (MS 98-117)	Roma Dönemi	Kütüphane Avlusunda Dion Khrystostomos'un karısı ve oğlunun mezarları bulunur.
Nysa Gymnasium Kütüphanesi (MS 120-140)	Roma Dönemi	Kütüphanenin Güney Girişi Önünden Kime Ait Olduğu Bilinmeyen Bir Lahit Açığa Çıkarılmıştır.

4.2. KÜTÜPHANELER HAKKINDA BİLGİ VEREN ANTİK KAYNAKLAR VE MİMARİ KALINTILAR

Kütüphane yapılarının, antik kaynaklar, antik yazıtlar ve arkeolojik araştırmalar ile bizlere bilgileri ve kalıntıları ulaşmıştır. Ancak bazı kütüphanelerin varlığı antik kaynaklar ve yazıtlarda geçse de günümüzde mimari kalıntısına rastlanamamıştır. Yine antik kaynak ve yazıtlarda konusu geçmeyip kazılarda açığa çıkartılan bir yapı, plan açısından kütüphanelere benzerlik gösterdiği için yapının kütüphane binası olduğu yorumu da yapılmıştır (Mamoli, 2014: 92-285).

Hellenistik dönem kütüphaneleri hakkında bilgi kaynaklarına (Tablo 4.6) baktığımızda;

Antik Gezgin ve Yazarlarca Varlığı Bildirilen Kütüphaneler; Datça Asklepionu Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi, İskenderiye Museion Kütüphanesi, İskenderiye Serapis Kütüphanesi, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, Mithradates VI Eupator'un Kütüphanesi, Antiokhos X Eusebes Philopator'un Antiokheia Kütüphanesi

Antik Yazıtlar İle Varlığı Bilinen Kütüphaneler; Pergamon Gymnasium Kütüphanesi, Priene Kütüphanesi, Kos Gymnasium Kütüphanesi

Arkeolojik Araştırmalar Sonucu Mimari Kalıntıları Bulunan Kütüphaneler; İskenderiye Museion Kütüphanesi, İskenderiye Serapis Kütüphanesi, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi

Tablo 4.6: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Varlığını Kanıtlayan Kaynaklar

Kütüphane Adı	Antik Yazar ve Kişiler	Antik Yazıt	Arkeolojik Araştırma ve Mimari Kalıntı
Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi (MÖ 5. yy.-...)	• Andreas (yazar)	?	-
İskenderiye Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 305-283/246)	• Strabon • Pilinius • Vitruvius • Athenaios • Orosius (MS 5. yy.) • Suidas (MS 10. yy.) • Plutarkhos	-	+
İskenderiye Serapis Kütüphanesi (MÖ 246-221)	• Orosius (MS 490-570) • Strabon	-	+
Antiokhos I Soter'in Antiokheia Kütüphanesi (MÖ 280-261)	-	-	-
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159)	• Büyük Pilinius (MÖ 23-MS 79) • Vitruvius (MÖ 1. yy.) • Strabon (MÖ 64-MS 24) • Athenaios (MS 2. yy. sonu 3. yy başı) • Plutarkhos (MS 45-120)	-	+
Pergamon Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy. İlk Yarısı)	-	+	-
Mithradates VI Eupator'un kütüphanesi (MÖ 120-63)	• Pilinius • İsdoros (MS 6. yy.)	-	-
Antiokhos X. Eusebes Philopator'un Antiokheia kütüphanesi (MÖ 95-83)	• Johannes Malalas • Suidas	-	-
Priene Kütüphanesi	-	+	-
Kos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy.)	-	+	-
Teos 'lu Apellikon'un kütüphanesi (MÖ 100-MÖ 86)	• Athenaios • Strabon • Posidon	-	-

Roma dönemi kütüphaneleri hakkında bilgi kaynaklarına (Tablo 4.7) baktığımızda:

Antik Gezgin ve Yazarlarca Varlığı Bildirilen Kütüphaneler: Nysa Gymnasium Kütüphanesi, Smyrna Kütüphanesi, Dion Khrysostomos Kütüphanesi, Nusaybin Kütüphanesi

Antik Yazıtlar İle Varlığı Bilinen Kütüphaneler; Ephesos Celsus Kütüphanesi, Aphrodisias Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Teos Gymnasium Kütüphanesi, Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi, Mylas Gymnasium Kütüphanesi, Rodos Gymnasium Kütüphanesi, Soli Gymnasium Kütüphanesi, Kos Asklepion Kütüphanesi, Dion Khrysostomos Kütüphanesi, Herakleia Salbeka Kütüphanesi, Nusaybin Kütüphanesi, Edessa Kütüphanesi

Arkeolojik Araştırmalar Sonucu Mimari Kalıntıları Bulunan Kütüphaneler: Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Rodos Gymnasium Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi, Pergamon Asklepion Kütüphanesi

Eski yazıt ve kaynaklarda bulunmayan, bildirilmemiş ama akademisyenlerce diğer kütüphanelerin mimari ve diğer özellikleri ile eşleştirme ve karşılaştırma yapılarak kütüphane olabileceği düşünülen yapılar: Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi

Tablo 4.7: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Varlığını Kanıtlayan Kaynaklar

Kütüphane Adı	Antik Yazar ve Kişiler	Antik Yazıt	Arkeolojik Araştırma ve Mimari Kalıntı
Ephesos Celsus Kütüphanesi (MS 110-135)	-	+	+
Aphrodisias Kütüphanesi (MS 117-138)	-	+	-
Aphrodisias Kütüphanesi (MS 180-230)	-	+	+
Side M Binası'ndaki Kütüphane (MS 2. yy.)	-	-	+
Kremna Kütüphanesi (MS 69-79)	-	+	+
Sagalassos Neon Kütüphanesi (MS 125)	-	+	+
Teos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	-	+	-
Hallikarnassos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	-	+	-
Mylas Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	-	+	-
Rodos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy. sonu ya da MÖ 1. yy başlangıcı)	-	+	+
Nysa Gymnasium Kütüphanesi (MS 120-140)	• Strabon • Iulius Africanus (MS 180-250)	-	+
Soli Gymnasium Kütüphanesi (MS 1. yy. ortaları)	-	+	-
Smyrna Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	• Strabon • Sofist Philostratos (MÖ 300)	-	-
Kos Asklepion Kütüphanesi (MS 1. yy.-54 yılından önce)	• Pilinius	+	-
Dion Khrysostomos Kütüphanesi (MS 98-117)	• Genç Pilinius (MS 62-113)	+	-
Pergamon Asklepion Kütüphanesi (MS 117-138)	-	-	+
Herakleia Salbeka Asklepion Kütüphanesi (MS 170)	-	+	-
Nusaybin Kütüphanesi (MS 2. yy.)	Ermeni Tarihçi Khorene'li Moses	-	-
Edessa Kütüphanesi	-	+	-

4.3. HELLENİSTİK VE ROMA KÜTÜPHANELERİNDE MİMARİ ÖZELLİKLER

Bir kütüphaneden mimari bir yapı olarak bahsedilmesi için, geniş bir kitap stoğunun olması, o kitap ve belgelere ait özel bir bina ya da odanın ayrılması gerekmektedir (Blanck, 199). Vitruvius mimarlık el kitabında saygın sınıfın evlerinin, özel resim galerileri, kütüphane, zarif odalar ve yemek odalarından oluştuğunu söylemektedir (Wolf, 2013: 6). Mimar, kütüphane yönlerinin doğuya bakması gerektiği ve bu sayede nem oluşmasının önleneceği tavsiyesinde de bulunmuştur. Güneye bakan kütüphanelerin nemleneceğini, bunun sonucunda kitapların kurtlanacağını ve küfleneceğini belirtir (Vitruvius, 2005: 134-135).

Roma eyaletlerinde, başkent Roma'da bulunan kütüphanelerin örnek alınarak inşa edildiği kütüphaneler bulunmaktaydı. Ancak Roma'daki kütüphanelerden farklı olarak, Yunan ve Latin bölümleri eyalet kütüphanelerinde aynı çatı altında toplanmışlardır (Blanck, 2000: 223).

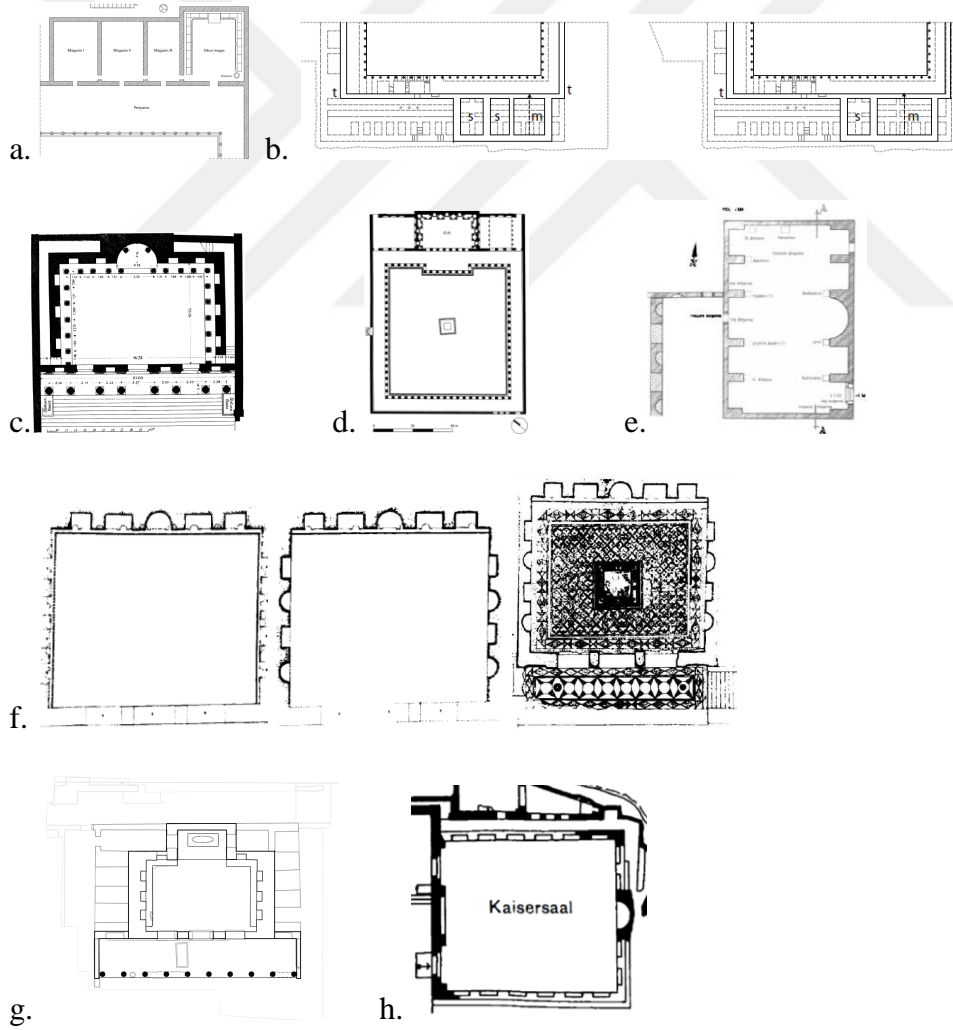
4.3.1. Kütüphane Planlarının Karşılaştırılması

Bu bölümde, Anadolu ve çevresinde incelenen mimari kalıntıları ortaya çıkmış olan kütüphanelerin planları karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda kütüphane yapılarının birbirine benzer yönleri ve farklı yönleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Kütüphanelerin planlarına baktığımızda Hellenistik döneme tarihli Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, İskenderiye Serapis Kütüphanesi ve Roma dönemi Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi bir ana salon ve yan odalardan oluşmaktadırlar. Kütüphane yapıları arasında boyut olarak bir benzerlik olmamasına rağmen, bu kütüphanelerin ortak yanı kütüphane salonlarının dikdörtgen planlı olmasıdır. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde apsis bulunmamakta ancak ana odayı çevreleyen podium ve heykel konulması için bir kaide bulunmaktadır. Bu özelliği ile de Hellenistik dönem kütüphane yapılarının Yunan tapınak mimarisi örnek alınarak yapıldığının ve ayrıca mimaride tonoz yani niş ve apsis yapımının Hellenistik dönemde incelenen mimari kalıntısı bulunan kütüphanelerde Anadolu'da kullanılmadığının göstergesidir. Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi apsisi

benzer nitelik taşımakta olup apsis; oval şekillidir. Ancak Nysa Kütüphanesi Apsisi diğer kütüphanelerden farklı olarak dikdörtgen şeklinde çıkıntı yapmıştır. Ayrıca Ephesos Celsus Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Side M Binası Kütüphanesi girişinde sütun dizisinin olması benzer özellik niteliğindedir (Şekil 4.1; Tablo 4. 9-10).

Şekil 4.1: Tez Çalışmasında İncelenen Mimari Kalıntıları Mevcut Hellenistik Dönem ve Roma Dönemine Ait Küçük Asya Kütüphaneleri'nin Plan Karşılaştırılması, a. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, b. İskenderiye Serapis Kütüphanesi, c. Ephesos Celsus Kütüphanesi, d. Side M Binası Kütüphanesi e. Kremna Kütüphanesi, f. Sagalassos Neon Kütüphanesi, g. Nysa Kütüphanesi, h. Pergamon Asklepion Kütüphanesi

Kaynak: a. Wolf, 2013: 118,- b, g, Mamoli, 2014: 355, 391- c. Strocka, 1981: 323,- d, Burrell, 2006: 445, -e, f, h, Yıldız, 2003: 247, 251, 256, 257, 258, 294.

4.3.2. Kütüphanelerin İç Mimari Özellikleri

Her binada olduğu gibi kütüphane yapıları da kendilerine has bir özellik ve dekorasyona sahiptirler. Kütüphane yapılarının iç mimarisinin temel öğelerini odalar, salonlar, podiumlar, nişler, zemin, tavan ve duvar süslemeleri oluşturmaktadırlar.

4.3.2.1. Kütüphane Salonu ve Depolar

Genel olarak kütüphane yapıları, salon, depo odaları, oikos, exedra vb. kısımlardan oluşmaktadır. Hellenistik dönemde bir stoaya açılan odalar, Roma döneminde ilk zamanlarda devam etse de, sonrasında görülmez. En önemli değişiklik kütüphane odasında olup, Roma dönemi kütüphanelerinde oikos ve depo odaları birleşmiştir. Kütüphane salonu artık anıtsal nitelikte yapılmaya başlamıştır. Giriş karşısında büyük apsis ve burada dönemin kralının ya da Tanrıça Minerva'nın heykeli yer almıştır. Yan duvarlarda da nişler (Tablo 4. 9-10) bulunurdu (İnan, 1972: 60).

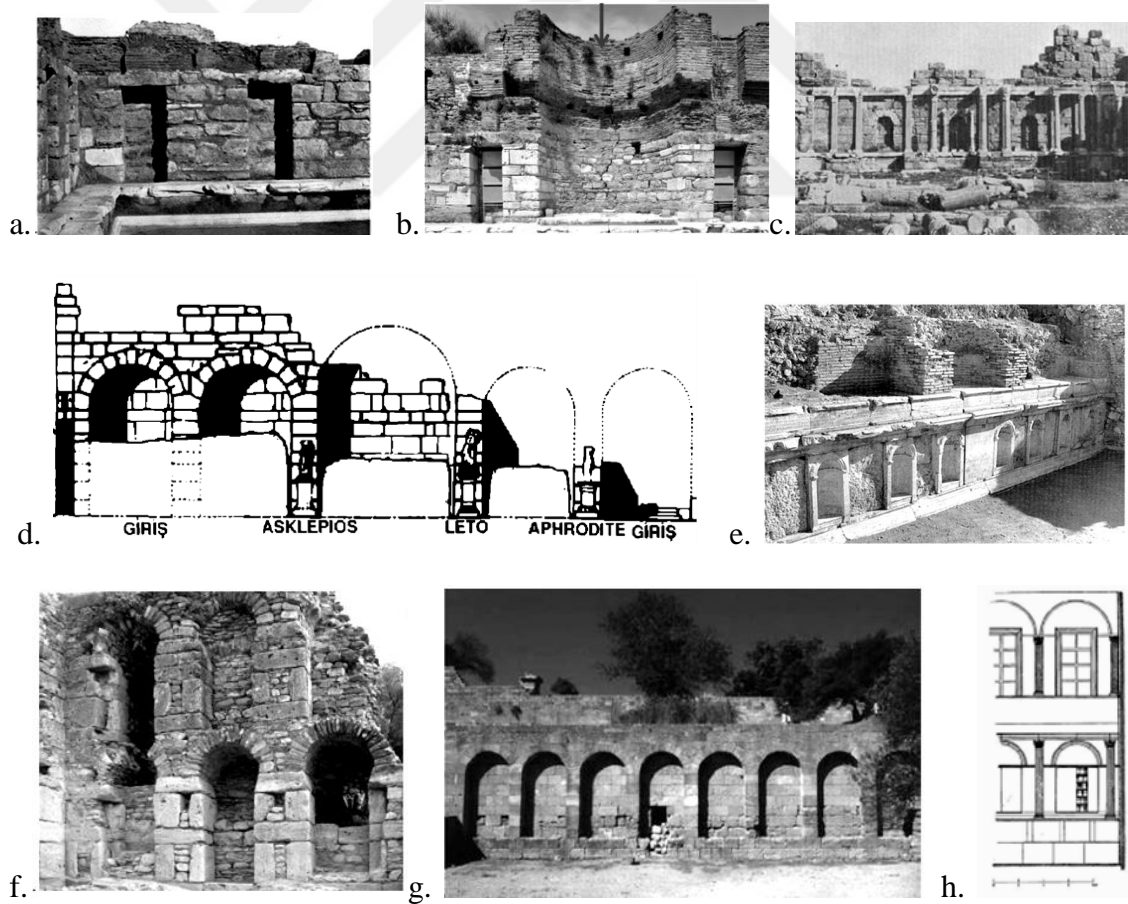
Salonlarda ayrıca konferans ve toplantılar da yapılmıştır. Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin kullanımı buna en iyi örnektir. Hellenistik dönem kütüphane salonlarının sade olması, Roma kütüphanelerinin gösterişli ve devasa nitelikte olması, Eski Yunan kütüphanelerinin Roma kütüphanelerinden farklı olduğunun kanıtıdır. Roma Halk Kütüphaneleri Yunan ve Latin bölümlerinden oluşuyordu. Özel kütüphanelerde ise araştırmacılar için bir çalışma odası bulunmaktaydı. Ayrıca konum olarak da bir okula yakın yapılmışlardır (Yıldız, 2003: 353-357). Kısaca Roma döneminde salonlar resmi bir şekle büründürülmüş ve anıtsallaştırılmıştır (Mamoli, 2015: 464).

4.3.2.2. Nişler ve Apsisler

Tonoz ve kemer kullanımı ilk olarak MÖ 3000'lerde Mezopotamya ve Mısırda görülmektedir. Batı Anadolu ve Yunan Anakarası'nda bu dönemlerde görülmemektedir. Anadolu'da Hititler ile karşımıza tonoz örnekleri Hattuşa ve Alacahöyük'te karşımıza çıkar. Yunan dünyasında kemer ve tonoz kullanımı MÖ 4. yy.'da karşımıza çıkmaya başlamıştır. Mimar Vitruvius tonoz kullanımı hakkında bilgi vermemiştir. Yunan dünyasına tonoz kullanımı doğunun etkisi ile Hellenistik dönemde kültürler arası etkileşimin yaygın olmasından dolayı girmiştir. Yunan mimarisinde kemer ve tonoz

örneği ilk olarak Makedon mezarlarında görülmüştür. Hellenistik dönemde bu gelenek tam anlamı ile kullanılmaya başlamış ancak, Roma döneminde yaygınlaşarak kullanılmıştır. Kütüphane mimarisinde nişler Hellenistik dönemde Mısır kütüphanelerinde bulunmasına rağmen Küçük Asya örneği olan Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde olmayışı, Hellenistik dönemde Anadolu'da kütüphane yapılarında nişlerin kullanılmadığının göstergesidir. Ancak nişlerin her kütüphane yapısında bulunması ve apsinin kütüphane yapılarında kullanılmaya ilk olarak başlaması Roma dönemi kütüphanelerinde karşımıza çıkar. Bu özellik Roma döneminin önceki dönem kütüphanelerinden ayrıldığı bir noktadır (Dirlik, 2017: 819-822; Özer, 2012: 479).

Resim 4.1: Kütüphane Nişleri, a. Ephesos Celsus Kütüphanesi Nişleri, b. Ephesos Celsus Kütüphanesi Apsisi, c. Side M Binası, d. Kremna Kütüphanesi, e. Sagalassos Neon Kütüphanesi, f. Nysa Kütüphanesi, g. Rodos Kütüphanesi, h. Pergamon Asklepion Kütüphanesi

Kaynak: a, b, c, e, f, g, h, Mamoli, 2014: 155, 80, 238, 83, 75, 216, 189,- d, Yıldız, 2003: 249.

Roma dönemi öncesinde kitaplar duvarlara monte edilmiş tahta raflara ya da ahşap dolaplara konmaktaydı. Roma döneminde kütüphane binalarının duvarlarında tamamı dikdörtgen şekilli ya da üst kısmı kemerli dikdörtgen nişler bulunmaktadır. Kitapların konmuş olduğu dolaplar çoğu zaman yere değil, duvarlarda bulunan nişlere gömülmüşlerdir. Nişler yaklaşık 1 m genişliğinde, 60-90 cm derinliğinde ve yaklaşık 2 m yüksekliğindedir. Raflar ve dolaplar ahşap olduğu için günümüze kalıntıları kalmamıştır (Mamoli, 2015: 464). Nişler, genellikle kütüphanelerin salonlarında ve depolarda bulunurlar. Bazı nişlerin kitap rafı konamayacak kadar küçük olması dekoratif amaçlı yapıldığının göstergesidir. Daha çok Roma döneminde nişler dekoratif amaçla kullanılmışlardır. Kütüphane salonlarının genellikle giriş karşısında bulunan büyük nişlere (apsis) tanrıça heykeli ya da dönemin kralının heykeli konulmuştur. Bazen de nişlere sanat ve bilim adamlarının, kralların büst veya heykelleri (Resim 4.1; Tablo 4.9-10) konmuştur (Yıldız, 2003: 357-358).

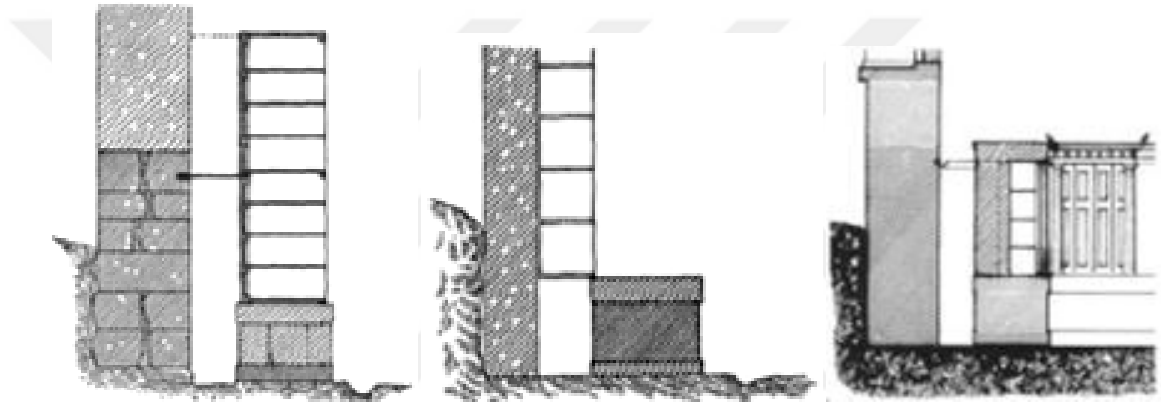
İncelenen kütüphanelerin niş şekillerine baktığımızda Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin tamamı dikdörtgen ve üstü kemerli alt tarafı dikdörtgen olarak yapılmış iki tipte nişleri vardır. Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin nişleri dikdörtgen şekillidir. Side M binası Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi nişlerinin bir kısmı, Nysa Kütüphanesi, Rodos Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi nişleri alt kısımları dikdörtgen planlı ve üst kısımları kemer oluşturacak şekilde yapılmışlardır. Ayrıca Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin zemine yakın kısımlarında küçük çaplı nişler olup bunlar süs amaçlıdır.

Apsis özelliklerine baktığımızda Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde apsis bulunmamaktadır. Bu da muhtemelen Hellenistik dönemde yapıların Yunan tapınak mimarisi özelliklerinden dışarı çıkılmadığının bir göstergesi olabilir. Tapınaklarda tanrıça ve tanrı heykelleri bir kaide üzerine konuluyordu. Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Pergamon Asklepion Kütüphanesi apsisleri oval şekilli olması ile benzer niteliklidirler. Nysa Kütüphanesi oval şekilli apsisden farklı olarak dışa çıkıntı yapan dikdörtgen şekillidir.

4.3.2.3. Kitap Rafları

Genel olarak arşiv/kütüphane odalarında kil ya da ahşap tabletler ve rulolar ahşap raflarda, sekilerde, tahta kutularda ve kaplarda saklanmaktaydılar (Ruppelt, 1993: 11). Kitap ruloları ya doğrudan dolaplara ya da nişlerin içinde bulunan raflara konmuştur. Nişlerin içindeki raflara konması Roma döneminde Augustus'tan sonra kullanılmaya başlamıştır. Raflar genellikle tahtadan yapıldıkları için çürümüş ve yanmışlar bu yüzden günümüze (Şekil 4.2) ulaşamamışlardır (Yıldız, 2003: 360).

Şekil 4.2: Pergamon Kütüphanesi Raf Rekonstrüksiyonları, (Bohn'un Önerisi, Götze'nin Önerisi, Hoephner'in Önerisi)

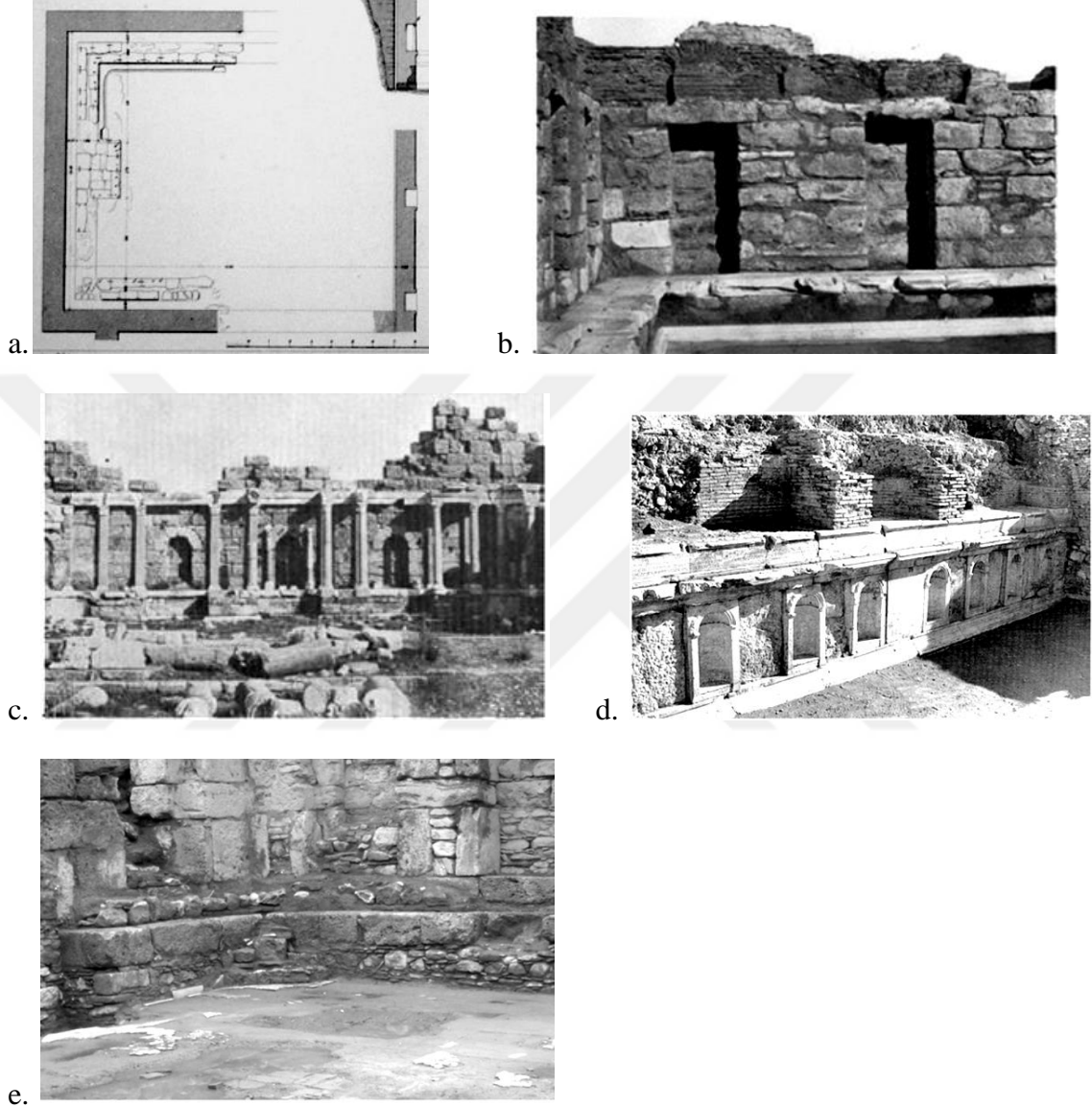
Kaynak: Mamoli, 2014: 106

4.3.2.4. Podium

Podium genellikle nişlerin önüne yapılarak kitap alma ve yerleştirme de kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum okuyucu ve kitaplar arasında mesafenin olmasını da sağlamıştır (Yıldız, 2003: 363-364).

Kütüphanelerin podium özelliklerine baktığımızda, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, Ephesos Celsus Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi "U" şeklinde podiuma sahiptir. Side M Binası Kütüphanesi çıkıntılı bir podium özelliği taşırken, Nysa Kütüphanesi podiumu kesintili bir şekilde devam eder. İskenderiye Serapis Kütüphanesi ve Rodos Kütüphanesi podiumu hakkında bilgi yoktur. Pergamon Asklepiyon Kütüphanesi'nin podium kalıntıları bulunmamasına rağmen var olduğu düşünülür (Resim 4.2; Tablo 4.9-10).

Resim 4.2: Kütüphanelerde Podium; a. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, b. Ephesos Celsus Kütüphanesi, c. Side M Binası, d. Sagalassos Neon Kütüphanesi, e. Nysa Kütüphanesi

Kaynak: a, Wolf, 2013: 113,- b, c, d, Mamoli, 2014: 83, 238.

4.3.2.5. Kütüphanelerin Heykel ve Büstler İle Süslenmesi

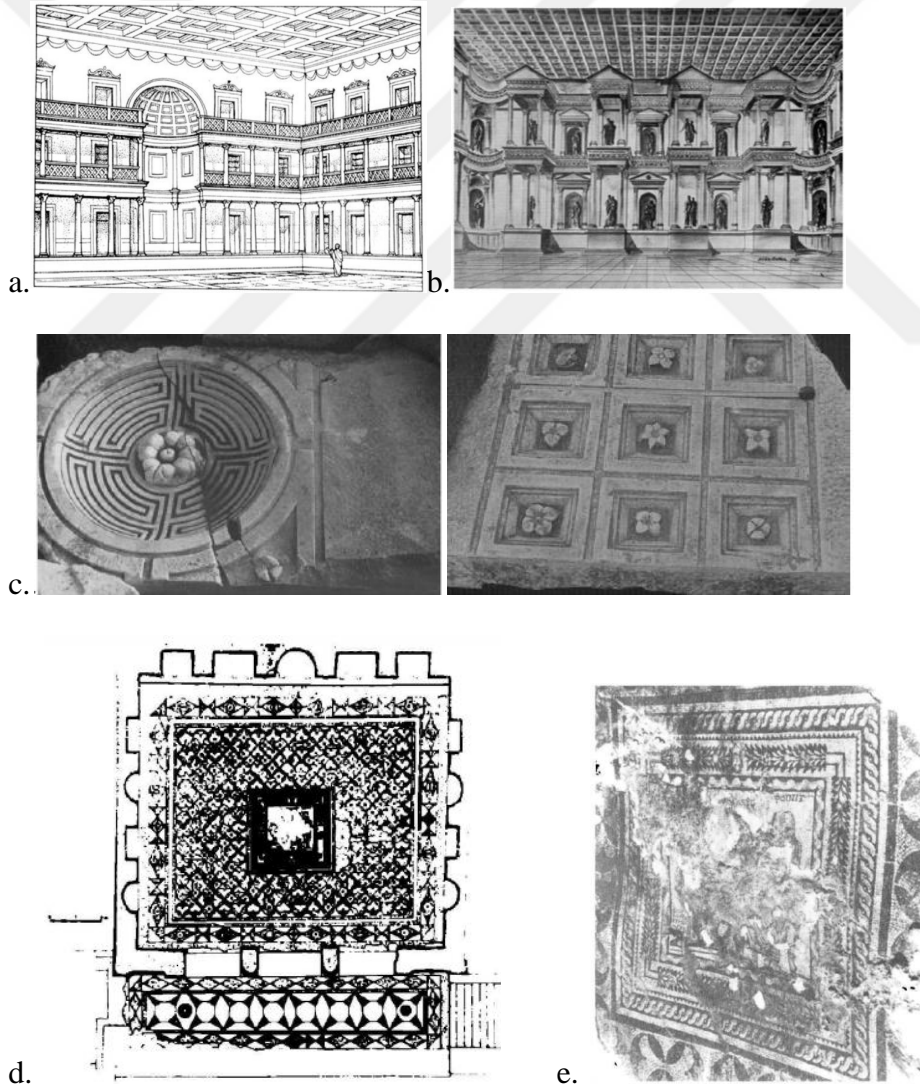
Eski Yunanlılar ve Romalılar diğer yapılar gibi kütüphanelerini de süslemişlerdir. Başta tanrıça ve tanrıların, krallar ve imparatorların, bilginlerin ve sporcuların heykel ve büstlerini kütüphane binalarına yerleştirmişlerdir (Yıldız, 2003: 365).

4.3.2.6. Kütüphanelerde Kaplama ve Mozaik Süslemeler

Vitruvius, kütüphanelerin zeminlerinin yeşilimsi mermer ile kaplandığını, bunun okuyucular tarafından hoş karşılandığını bildirmiştir. Hellenistik ve Roma döneminde mozaik ve geometrik desenli mermerler ile kütüphanelerin tabanları (Resim 4.3; Tablo 4.9-10) süslenmiştir (Yıldız, 2003: 368).

Resim 4.3: Mozaik ve Diğer Süslemeler; a. Ephesos Celsus Kütüphanesi Tavan Kasetleri ve Mermer Plakaları Gösteren Rekonstrüksiyon Çizimi, b. Side M Binası Tavanı ve Yerleri Gösteren Rekonstrüksiyon, c. Side M Binası Ana Salonu Kaplayan Plakalar, d-e. Sagalassos Neon Kütüphanesi 3. Evre Planı Mozaik Görüntüsü ve Orta Detayı

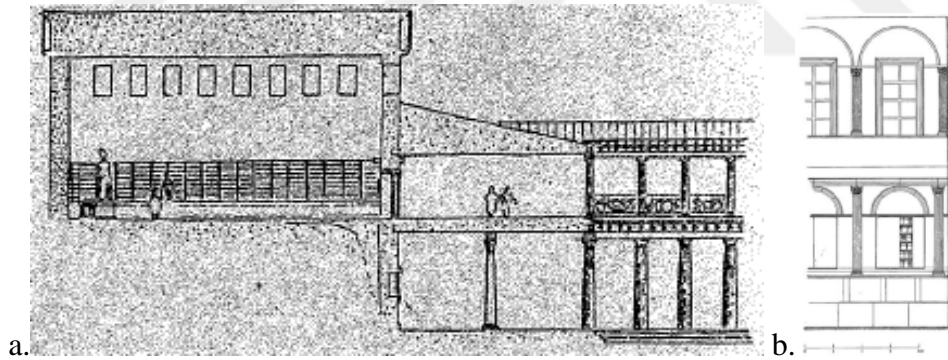
Kaynak: a-b. Mamoli, 2014: 73-238, c-d-e. Yıldız, 2003: 258-260

4.3.2.7. Aydınlanma

Pencereler genellikle nişler ve apsisin üzerinde yer almaktadır. Bazı kütüphanelerde ise çatı üzerinde bulunan merkezi açıklıklardan ve kapı üzerinde bulunan pencerelerden aydınlanma (Resim 4. 4; Tablo 4. 9-10) sağlanıyordu (Yıldız, 2003: 368).

Klasik ve Hellenistik dönemde odaların aydınlatılması yalnızca ön duvardaki açıklıklardan elde ediliyordu. Kitapların bulunduğu odalarda pencere yoktu. Çünkü pencerelerde ahşap kullanılıyordu. Ahşap yağmur ve neme karşı kitap rulolarını savunmasız bırakıyordu. MÖ 1. yy.'da pencerelerde cam panel kullanımı yaygınlaştı ve böylece kitaplarla temas eden niş sıralarının üstünde yan çeper boyunca bir sıra pencere yapımı ortaya çıktı (Mamoli, 2014: 62).

Resim 4.4: Kütüphane Yapılarında Pencereler, a. Pergamon Kütüphanesi Plan Kesiti Pencere Görünümü Rekonstrüksiyonu, b. Pergamon Asklepios Kütüphanesi Pencere ve Nişleri Gösteren Rekostrüksiyon, c.Ephesos Celsus Kütüphanesi Pencere Açıklıkları

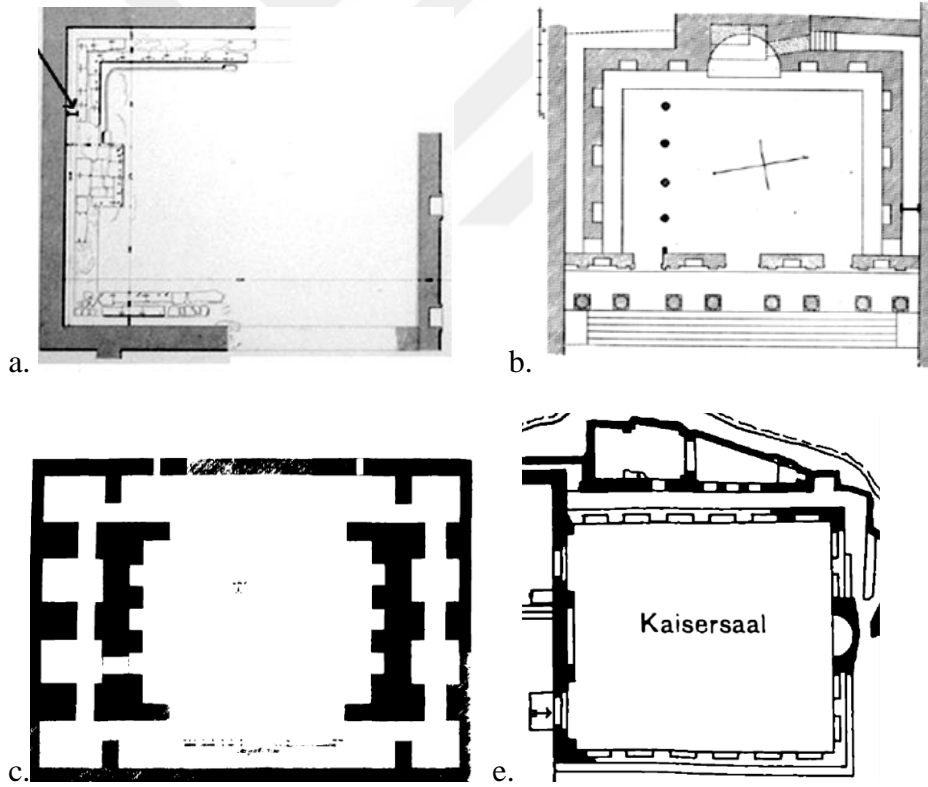

Kaynak: a. Blanck, 2000: 208, b. Mamoli, 2014: 189, c. Yoncacı, 2007: 175.

4.3.2.8. Nemden Koruma

Vitruvius, kütüphane yönlerinin doğuya bakması gerektiğini, bu sayede kitapların nemden korunabileceğini bildirmiştir. Bunun dışında kütüphanelerde nemi önlemek amacıyla içteki duvar ile dıştaki duvar arasında boşluk bırakılarak çift duvar tekniği kullanılmış ve böylece o boşluklardan hava akışı sağlanmıştır. Bu çift duvar tekniği her kütüphanede karşımıza (Şekil 4.3; Tablo 4.9-10) çıkmamaktadır (Yıldız, 2003: 369-370).

Şekil 4.3: Duvar Boşluğu Olan Kütüphaneler; a. Pergamon Kütüphanesi Podium ve Duvar Arasındaki Havalandırma Boşluğu, b. Ephesos Celsus Kütüphanesi Podium ve Duvar Arasında ki Boşluğun Görünümü, c. Nysa Kütüphanesi Havalandırma Boşluğu, e. Pergamon Asklepion Kütüphanesi Salon etrafını Çevreleyen Çift Duvar

Kaynak: a, b, Mamoli, 2014: 60, 59,- c, Bean, 2000, 229, -e. Yıldız, 2003: 294

4.3.2.9. Kütüphanelerde Üst katlar ve Merdivenler

Antikçağ kütüphanelerinde merdiven izleri ve podium üzerinde bulunan sütun izlerine dayanarak üst katların da olduğu saptanmıştır. Ancak ahşap olduğu için merdivenler günümüze (Tablo 4. 9-10) ulaşamamıştır (Yıldız, 2003: 370).

4.3.2.10. Çatı

Kütüphane yapılarının ayakta olmayışı nedeniyle çatıları hakkında bilgi yoktur. Ancak Pergamon Kütüphanesi'nin çatısının ahşaptan olduğu düşünülür (Yıldız, 2003: 370).

4.3.3. Kütüphanelerin Diğer Özellikleri

4.3.3.1. Kütüphanelerin Porticuslar ve Diğer Alanlar İle Bağlantısı;

Eski Yunan ve Roma Kütüphaneleri bağımsız yapı şeklinde, ya da bir yapının parçası şeklinde porticuslara ve sütunlu avlulara bağlanmışlardır. En azından bir kütüphane yapısı bir ana salon ve ana salon önünde stoadan oluşmaktaydı (Mamoli, 2015: 464). İncelenen mimari kalıntıları mevcut olan kütüphaneler (Sagalassos Neon Kütüphanesi hariç) bir alana ya da yapıya bağlıdır. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Athena Kutsal Alanı'na bağlı olup bir stoası da mevcuttur. İskenderiye Serapis Kütüphanesi Serapis Tapınağı'na bağlı bir yapıdır. Ephesos Celsus Kütüphanesi kentin agorasına bağlıdır. Kremna Kütüphanesi foruma bağlıdır. Side M Binası Kütüphanesi'nin bir avlusu bulunmaktadır. Nysa Kütüphanesi gymnasiuma yakın mesafede olan bir kütüphanedir. Rodos Gymnasium Kütüphanesi tiyatro ve stadiona bağlıdır. Pergamon Asklepiyon Kütüphanesi ise Asklepios Kutsal Alanı'nda yer almaktadır. Küçük Asya'da Roma dönemine ait hamam yapılarına bağlı kütüphane binaları karşımıza çıkmamaktadır.

4.3.3.2. Kütüphanelerin Yönü

Araştırmalar sonucunda Antikçağ Kütüphaneleri'nin çeşitli yönlere baktığı saptanmıştır. Kütüphanelerin bakması gerekli olan ana giriş yönü doğu tarafı olmalıdır. Ancak iklim, coğrafya, yerleşim kenti ve bağlı oldukları yapıların özelliklerinden dolayı kütüphanelerin girişi farklı yönlere de (Tablo 4.8) bakmışlardır (Yıldız, 2003: 372-373).

Tablo 4.8: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik ve Roma Döneminde Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Yönü

Kütüphane Adı	Dönemleri	Özellikleri
Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi (MÖ 5. yy.-...)	Hellenistik Dönem	?
İskenderiye Museion Kütüphanesi (MÖ 305-283/246)	Hellenistik Dönem	?
Serapis Tapınağı Kütüphanesi (MÖ 246-221)	Hellenistik Dönem	Kuzeybatı girişlidir.
Antiokhos I Soter'in Antiokheia kütüphanesi (MÖ 280-261)	Hellenistik Dönem	?
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159)	Hellenistik Dönem	Doğu girişlidir. (Ancak güney tarafta stoaya açılan asıl kapılar vardır)
Pergamon Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy.'ın ilk yarısı)	Hellenistik Dönem	?
Mithradates VI Eupator'un Kütüphanesi (MÖ 120-63)	Hellenistik Dönem	?
Antiokhos X. Eusebes Philopator'un Antiokheia kütüphanesi (MÖ 95-83)	Hellenistik Dönem	?
Priene Kütüphanesi	Hellenistik Dönem	?
Kos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy.)	Roma Dönemi	?
Teoslu Apellikon Kütüphanesi (MÖ 100-MÖ 86)	Hellenistik Dönem	?
Ephesos Celsus Kütüphanesi (MS 110- 135)	Roma Dönemi	Doğu girişlidir.
Aphrodisias Kütüphanesi (MS 117-135) Aphrodisias Arşivi (MS 180-230)	Roma Dönemi	? ?
Side M Binası Kütüphanesi (MS 2. yy.)	Roma Dönemi	Batı girişlidir.
Kremna Kütüphanesi (MS 69-79)	Roma Dönemi	Batı girişlidir.
Sagalassos Neon Kütüphanesi (MS 125)	Roma Dönemi	Güney girişlidir.
Teos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	Roma Dönemi	?
Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	Roma Dönemi	?
Mylas Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	Roma Dönemi	?
Rodos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 100)	Roma Dönemi	Batı girişlidir.
Nysa Gymnasium Kütüphanesi (MS 120-140)	Roma Dönemi	Güney girişlidir.
Soli Kütüphanesi (MS 1. yy. ortaları)	Roma Dönemi	?
Smyrna Kütüphanesi (MÖ 1. yy.)	Roma Dönemi	?
Kos Asklepion Kütüphanesi (MS 1. yy.- 54 yılından önce)	Roma Dönemi	?
Dion Khryostomos Kütüphanesi (MS 98-117)	Roma Dönemi	?
Pergamon Asklepion Kütüphanesi (MS 117-138)	Roma Dönemi	Batı girişlidir.
Herakleia Salbeka Asklepion Kütüphanesi (MS 170)	Roma Dönemi	?
Nusaybin Kütüphanesi (MS 2. yy.)	Roma Dönemi	?
Edessa Kütüphanesi	Roma Dönemi	?

4.3.4. Hellenistik ve Roma Dönemi Kütüphane Yapılarının Mimari Özelliklerinin Nitelikleri

Tez çalışmasında incelenen Hellenistik dönem kütüphane yapılarının mimari özelliklerine (Tablo 4.9) baktığımızda;

İncelenmiş Hellenistik dönem mimari kalıntıları mevcut olan kütüphanelerde yan odaların varlığı bu dönemin tipik bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Bu özellik Roma döneminde değişecek, bütün iş alanları tek bir devasa odada toplanacak ve her şey konferanslar da dahil bu devasa salonda gerçekleştirilecektir. Yan odalar İskenderiye Museion Kütüphanesi'nde antik yazarların aktarımı ile var olduğu düşünülürken, İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde arkeolojik araştırmalar sonucu var olduğu tespit edilmiştir.

Nişlerin İskenderiye Serapis Kütüphanesi'nde var olduğu düşünülürken, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde yok olduğu saptanmıştır. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde niş yerine duvarlara ahşap raflar monte edilmiştir. Hellenistik dönemde Mısır'da niş kullanımı yaygın iken, Küçük Asya kamu yapılarında ve kütüphane yapılarında yaygın değildir. İskenderiye Serapis Kütüphanesi'nde var olduğunun düşünülmesi, Mısır'da mimari yapılarda niş kullanımının yaygın olması ile ilgilidir. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde niş yerine ahşap rafların duvarlara monte edilmesi bunun en iyi örneğidir. Kütüphanelerin nişler ile süslenmesi geleneği Roma döneminde yaygın bir şekilde karşımıza çıkacaktır.

Apsis geleneği İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi'nde antik kaynaklarca var olduğu bilinir. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde arkeolojik araştırmalar sonucunda apsinin olmadığı anlaşılmıştır. Hellenistik dönem yapıları Eski Yunan tapınak mimarisini örnek alarak gelişmiştir. Bu sebeple Hellenistik dönem kütüphaneleri Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde görüldüğü gibi merkezi konumda apsis yerine bir kaide üzerinde tanrıça ya da tanrı heykeli duracak şekilde tasarlanılmıştır. Apsis kullanımı da Roma döneminde ilk olarak kütüphane yapılarında kullanılmaya başlamış ve yaygın bir şekilde nişler gibi kullanılmıştır.

Hellenistik dönemde kütüphane yapılarında podium geleneği görülmektedir. Buna Pergamon Kraliyet Kütüphanesi örnektir. Roma dönemi'nde de bu özellik devam edecektir.

Mimari süsleme Hellenistik dönem mimari yapılarında hoş görüntü ve iyi izlenimler bırakmak için uygulanmıştır. Mozaik süsleme kalıntıları Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nin ana salonunda vardır.

Mermer döşemenin İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde var olduğu bilinmektedir.

Mermer plakaların İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi'nde var olduğu bilinirken, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde mermer plakaların var olduğu düşünülmektedir.

Hellenistik dönemde kamu binalarında tavan kaset süslemesi kullanılırken, mimari kalıntıları mevcut tek Hellenistik dönem Küçük Asya kütüphanesi olan Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde tavan kasetlerinin var olmadığı bilinir.

Sütunların varlığına baktığımızda İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde yok olduğu bilinir. Hellenistik dönem kütüphane yapılarında sütun yoktur. Ancak bu dönemde kütüphaneler sütunlu yürüme yollarına bağlıdır. Tıpkı İskenderiye Museion Kütüphanesi, İskenderiye Serapis Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde olduğu gibi.

Hellenistik dönemde kütüphane yapılarının aydınlatması için yapılmış olan pencereler İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde arkeolojik araştırmalar sonucu var olduğu saptanmıştır.

Hellenistik dönemden itibaren kütüphane yapılarında belgelerin nemden korunması ve tahrip olmaması için yapılan havalandırma boşluğu Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde yapılan araştırmalar sonucunda var olduğu görülmektedir. İskenderiye Serapis Kütüphanesi'nde var olmadığı saptanmıştır.

Hellenistik dönemde kütüphane yapılarının kat özelliklerine baktığımızda İskenderiye Serapis Kütüphanesi'nin katlarının olduğu düşünülürken, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nin tek katlı olduğu araştırmalar sonucu saptanmıştır.

Heroon özelliği taşıyan kütüphane yapıları Hellenistik dönemde karşımıza çıkmamaktadır. İskenderiye Museion Kütüphanesi, İskenderiye Serapis Tapınağı Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde yok olduğu kesin olarak bilinir.

Tablo 4.9: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresindeki Kütüphanelerin Genel Mimari Nitelikleri

Kütüphane Adı	Yan Odalar	Niş	Apsis	Podium	Mozak	Mermer Döşeme	Mermer Plakalar	Tavan kasetleri	Sünn	Pencere	Havalandırma Boşluğu	Çok Katlılık	Mezar Alanı
Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi (MÖ 5. yy.-...)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
İskenderiye Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 305-283/246)	+ ?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	-
İskenderiye Serapis Kütüphanesi (MÖ 246-221)	+	+?	+	?	?	+	+	?	-	+	-	+?	-
Antiokhos I Soter'in Antiokheia kütüphanesi (MÖ 280-261)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (MÖ 197-159)	+	-	-	+	+	+	+?	-	-	+	+	-	-
Pergamon Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy.'ın ilk yarısı)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Mithradates VI Eupator'un Kütüphanesi (MÖ 120-63)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Antiokhos X. Eusebes Philopator'un Antiokheia kütüphanesi (MÖ 95-83)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Priene Kütüphanesi	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Kos Gymnasium Kütüphanesi (MÖ 2. yy.)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Teoslu Apellikon Kütüphanesi (MÖ 100-MÖ 86)	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?

Tez çalışmasında incelen Roma dönemi kütüphanelerinin mimari özelliklerine (Tablo 4.10) baktığımızda;

Hellenistik dönemde de görülen kütüphane yapılarında yan odaların görülmesi Roma döneminde de devam etmektedir. Ele geçmiş olan yazıtlar, gezginlerin aktarımı ve arkeolojik araştırmalar sonucunda Aphrodisias Arşivi (var olduğu biliniyor), Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi ve Rodos Gymnasium Kütüphanesi'nde yan odaların varlığı tespit edilmiştir. Ancak Roma döneminde tipik bir özellik olan yan odalar artık tek odada birleşmiş ve bu salonlar devasa nitelikte olmaya başlamıştır. Ephesos Celsus Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde yan odalar yoktur.

Hellenistik dönem kütüphanelerinde sadece Mısır'da görülen niş geleneği, Roma döneminde yaygın bir gelenek olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nişlerin Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Rodos Gymnasium Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde arkeolojik araştırmalar sonucu varlığı saptanmıştır.

Apsis Hellenistik dönemde Küçük Asya'daki kütüphane yapılarında görülmezken, Roma dönemi ile birlikte her kütüphane yapısında kullanılmıştır. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde apsisin varlığı saptanmıştır. Side M Binası Kütüphanesi'nde apsis bulunmamaktadır.

Hellenistik dönem kütüphane yapılarında da görülen podium geleneği Roma döneminde de devam etmiştir. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nde var olduğu tespit edilmişken, Pergamon Asklepion Kütüphanesi'sinde var olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Hellenistik dönemde de görülen mozaik kaplama geleneği yine Roma döneminde devam etmiştir. Araştırmalar sonucunda Kremna Kütüphanesi ve Sagalassos Neon Kütüphanesi'nde mozaik kaplamaya rastlanmıştır. Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Rodos Gymnasium Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde mozaik kalıntılarına rastlanılmamıştır.

Hellenistik dönem kütüphane yapılarında da rastlanılan mermer plakalara Roma döneminde de rastlanılmaktadır. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Aphrodisias Arşivi (var olduğu biliniyor), Side M Binası Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde mermer plakalara rastlanılmaktadır. Kremna Kütüphanesi ve Sagalassos Neon Kütüphanesi'nde mermer plaka kalıntılarına rastlanılmamıştır.

Yine Hellenistik dönem kütüphane yapılarında karşımıza çıkan mermer döşeme kalıntıları, Roma döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalar sonucunda Aphrodisias Arşivi (var olduğu biliniyor), Side M Binası Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde mermer döşeme kalıntıları karşımıza çıkmaktadır. Ancak Ephesos Celsus Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi ve Sagalassos Neon Kütüphanesi'nde mermer döşeme kalıntıları ortaya çıkartılmamıştır.

Hellenistik döneme tarihli olan Pergmon Kraliyet Kütüphanesi'nde görülmeyen tavan kaset kullanımı, Roma döneminden itibaren geleneksel bir şekilde hemen her kütüphane yapısında kullanılmıştır. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Aphrodisias Arşivi (var olduğu biliniyor), Side M Binası Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde tavan kasetlerinin kalıntıları bulunmuşken, Sagalassos Neon Kütüphanesi'nde tavan kasetlerine rastlanılmamıştır.

Hellenistik dönemde kütüphane alanlarının dışında yürüme yollarında kullanımı yaygın olan sütunlar, Roma dönemi ile birlikte kütüphane yapıları ve diğer kamu binalarının iç süslemelerinde kullanımı yaygınlaşmış ve Hellenistik dönem özelliği olan yürüme yollarında sütun kullanımı geleneği de devam etmiştir. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Aphrodisias Arşivi (var olduğu biliniyor), Side M Binası Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi, Dion Khrysostomos Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde sütünlara rastlanılmıştır. Kremna Kütüphanesi'nde sütün kalıntıları bulunmamaktadır.

Hellenistik dönem kütüphane yapılarında da kullanımı olan pencere açıklıkları, Roma dönemi kamu yapıları ve kütüphane yapılarında görülmektedir. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon

Asklepion Kütüphanesi'nde rastlanmışken, Side M Binası Kütüphanesi ve Sagalassos Neon Kütüphanesi'nde pencere kalıntıları bulunamamıştır.

Hellenistik dönemde Pergamon Kraliyet Kütüphanesi ile karşımıza çıkan havalandırma boşluklarına Roma dönemi kütüphane yapılarında da rastlanılmıştır. Ephesos Celsus Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde rastlanılmaktadır. Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Rodos Gymnasium Kütüphanesi'nde havalandırma boşlukları karşımıza çıkmamaktadır.

Roma döneminde çok katlı olan kütüphaneler yapılmıştır. Ephesos Celsus Kütüphanesi, Rodos Gymnasium Kütüphanesi ve Nysa Gymnasium Kütüphanesi çok katlı özelliktedirler. Aphrodisias Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nin tek katlı olduğu tespit edilmiştir.

Hellenistik dönem kütüphane yapılarında karşımıza mezar alanı (heroon) bulunmamışken, Roma dönemi ile birlikte heroon tipli kütüphaneler karşımıza çıkar. Araştırmalar sonucunda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Dion Khrosostomos Kütüphaneleri'nde ya kendi kütüphane yapısı içerisinde mezar yerine rastlanılmış ya da yakın alanında mezar yeri tespit edilmiştir. Aphrodisias Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Rodos Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde mezar yerine rastlanılmamıştır.

Genel olarak baktığımızda yan odalar, podium, mermer plaka, mermer döşeme, sütun, pencere, havalandırma boşluğu ve katların çok olması Roma ve Hellenistik dönem kütüphane yapılarında görölen ortak mimari özelliklerdir. Ancak nişler, apsis, tavan kasetleri ve mezar alanları Roma dönemi kütüphanelerinde görölen özelliklerdir.

4.3.5. Kütüphanelerin Kitap Sayıları

Tez içerisinde incelenmiş olan kitap koleksiyonu hakkında bilgi bulunan Hellenistik ve Roma dönemi kütüphanelerine baktığımızda:

İskenderiye Museion Kütüphanesi'nde antik kaynaklar tarafından aktarılan bilgi ile 490.000, İskenderiye Serapis Kütüphanesi'nde 43.000 papirüs kitap rulosu olduğu bilinmekle birlikte, bazı kaynaklar iki kütüphanenin toplam kitap sayısının 700.000 olduğunu bildirmektedirler (Keseroğlu & Demir, 2009: 388).

Pergamon Kraliyet Kütüphanesi bünyesinde ana salon ve depoların duvarlarında var olduğu düşünülen raflara kaç adet rulo konduğu düşünülerek kütüphane içerisindeki toplam kitap sayısı verilmeye çalışılmış ve 200.000 kitap rulosunun bulunduğu sonucuna varılmıştır (Üreten, 2008: 435). Pergamon Kraliyet Kütüphanesi işleyiş bakımından İskenderiye Museion Kütüphanesi'ne benzediğinden tıpkı İskenderiye Museion Kütüphanesi'nde olduğu gibi burada da C. Wendel'e göre tasnif işlemleri, yani nereden geldiklerine dair işaretlerin yapıldığı, türünün ne olduğu vb. gibi belirtmelerin yapıldığı bilinmektedir (Üreten, 2008: 445).

Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin kitap kalıntıları, hangi içerikte oldukları ve hangi uzmanlarca kullanıldıkları hakkında bilgi olmamasına karşın, kütüphane içerisinde 9.500 ile 12.000 arasında kitap rulosunun var olmuş olabileceği tahmin edilmiştir (Keseroğlu & Demir, 2009: 389-390).

Kitap sayısı belli olmayan diğer incelenmiş kütüphanelerde rulolar nişlere yerleştirilen dolaplar ya da raflarda yer almaktaydı. Bu kütüphanelerin koleksiyonu hakkında bilgi olmayışının sebebi papirus ya da parşömen rulolarının günümüze kadar ulaşamamasından kaynaklıdır. Kitap sayısı belli olan kütüphanelerin de rulo kalıntıları olmamasına rağmen arkeolojik araştırma yapmış olan kişiler mekanın boyutu, nişlerin çokluğu ve derinliği ayrıca kütüphanelerin katları da dikkate alınarak kütüphane koleksiyonu hakkında bilgi vermeye çalışmışlardır. Mimari kalıntıları mevcut olmayan incelenen kütüphaneler hakkında bilgi kısıtlı olduğu için koleksiyonları hakkında yorum yapılamamıştır.

Kitapların çokluğu kütüphanelerin önem kazanması için önemlidir. Asurbanipal'in kütüphanesi, İskenderiye Kütüphaneleri ve Pergamon Kraliyet Kütüphaneleri başta olmak üzere diğer kütüphanelerde de olduğu gibi. Günümüzde

nasıl tüm binaların bir kategorisi yapıyorsa bu antik çağlarda da yapıyordu. Krallar arasında bir propaganda yarışı vardı ve hepsi de en iyi olmak istiyordu. Nitekim kütüphane yapılarında da gerek kitapların çokluğu, gerekse mimarinin görkemi önemliydi.

4.3.6. Kütüphanelerin Bölgelere Göre Dağılım Oranı

Hellenistik dönem ve Roma döneminde Küçük Asya ve çevresinde incelenen kütüphanelerin dağılım oranı, coğrafi koşullara, iklime, kültürel özelliklere, kutsal alanlara ve ticarete bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Özellikle Doğu Anadolu'da (Mardin ve Urfa hariç) yer alan Armenia ve Syria bölgelerinde kütüphane yapılarının bulunmayışı ve antik kaynaklarca bilgi verilmeyişi bu nedenleri açıklar niteliktedir. Belki de bu bölgeler de etkin kültürün Yunan ve Roma kültürü olmayıp, yerel halkın kültürünün etkin olması ve halkın okuma yazma oranının bu bölgelerde düşük olmasına bağlı olarak kütüphane yapıları görülmemektedir.

Küçük Asya bölgesinin doğusunda kütüphane yapılarına rastlanmayışın nedeni Antik Yunan toplumlarında Küçük Asya bölgesi de dahil olmak üzere Hellenistik dönem öncesinde geçimlerini karşılamak için koloni yerleşmeleri oluşturulurken, Hellenistik dönem ile birlikte askeri kolonizasyon sistemi başlamış ve yerleşim yerleri kontrol altına alınmaya başlamıştır. Diğer etken ekonomi olup ticari açıdan önemli güzergâhların olduğu yerler kütüphane yapıları ve diğer yapıların oluşumu için seçilmekteydi. Bir başka etken ise siyasi amaçla ulaşımı kolay yerlerde yeni kentler oluşturulmuş, var olan kentlerde yeni yapılar inşa ettirilmiş ya da var olan yapılara eklemeler yapılarak aristokrasi kesimin güç gösterimi çabaları kütüphane ve diğer mimari yapıların oluşmasında etken olmuştur (Turan, 2014: 47-48).

Hellenistik dönemde yoğunluk deniz kenarları olmak üzere, Karia bölgesinde iki, Mysia bölgesinde iki, İonia bölgesinde bir, Pontos bölgesinde bir, Syria bölgesinde iki, Adalar'da bir ve Mısır'da iki kütüphane olduğu saptanmıştır. Diğer bölgelerde kütüphane ele geçmemiş ve varlıkları hakkında da bilgi aktarılmamıştır. Kütüphane yapıları ekonomik, ticari, kültürel, ulaşım ve coğrafi sebeplerden dolayı yapılmamıştır ya da yapılamamıştır. Ayrıca Armenia bölgesinin bu dönemlerde Yunan hâkimiyetinin altında olmayışı, o bölgelerde Yunan Hellenistik dönem yapılarının

olmamasının nedenlerinden biridir (Tablo 4. 11). Armenia bölgesi İmparator Augustus zamanından sonra Roma topraklarına katılacaktır.

Tablo 4.11: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin Bölgelere Göre Dağılım Oranı

Kütüphane Adları	Trakia	Bithynia	Mysia	Lydia	Ionia	Karia	Lykia	Pisidia	Pamphyl	Phrygia	Kilikia	Lykaonia	Galatia	Pafloagoni	Pontos	Kanadok	Armenia	Syria	Adalar	Mısır	
Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi (Muğla)						+															
İskenderiye Museion Kütüphanesi (Mısır)																					+
İskenderiye Serapis Kütüphanesi (Mısır)																					+
Antiokhos I Soter'in Antiokheia Kütüphanesi (Antakya)																		+			
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi (İzmir)			+																		
Pergamon Gymnasium Kütüphanesi (İzmir)			+																		
Mithradates VI Eupator'un kütüphanesi (Sinop)															+						
Antiokhos X. Eusebes Philopator'un Antiokheia kütüphanesi (Antakya)																		+			
Priene Kütüphanesi (Aydın)					+																
Kos Gymnasium Kütüphanesi																					+
Teos 'lu Apellikon'un kütüphanesi (Çanakkale+Atina)						+															

Roma yerleşimleri kendinden önceki dönemlerden farklı olarak askeri ve siyasi amaçlı oluşturulmuşlardır. Kuşatılmış kentlerin sağlıklı bir konumda olması önemli olduğu için yüksek ve ılıman yerler tercih edilmiştir. Irmaklara, yollara, limanlara ve yiyecek kaynaklarına yakın olması, o bölgeye yerleşme sebeplerindedir. Roma döneminde yeni yollar yapılmış ve ticaret ağı genişletilmiştir. Hellenistik dönem yayılımından daha fazla kentlerin ve mimari yapıların artması, Roma döneminde harçlı

yapıların kullanılması ile ilgilidir (Turan, 2014: 50; Akıncı Kesim, Köylü ve Girti, 2017: 6).

Romalılar Anadolu'yu baştan başa fethetmiş olmalarına rağmen, Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde Romalılar Hititler'de görülen kültür ve mekân birliğini oluşturamamışlardır. Bunun sebebi Roma başkentinin Anadolu'da değil, Roma'da olmasından kaynaklıdır (Kejanlı, 2005: 95).

Roma kütüphanelerinin yayılım alanına baktığımızda; yine Hellenistik dönemde olduğu gibi deniz kenarları kütüphane yapılarının çok olduğu bölgelerdir. Anadolu'da kütüphane yapıları başta olmak üzere kamu binaları artmıştır. İonia bölgesinde üç, Bithynia bölgesinde bir, Mysia bölgesinde bir, Karia bölgesinde beş, Pisidia bölgesinde iki, Pamphylia bölgesinde bir, Mezopotamya bölgesinin Anadolu'da yer alan kısmında iki ve Adalar'da üç kütüphane bulunmaktadır. Ancak Roma döneminde Anadolu'nun doğu bölgesi, İç Anadolu, Doğu Anadolu'nun kuzeyi ve Karadeniz bölgesinde kütüphane yapıları bulunmamıştır. Bunun nedeni Hellenistik dönemde de görüldüğü gibi coğrafi özellikler, iklim koşulları, kültürel özellikler (halkın okuma yazma oranı), ulaşım ağlarının olup olmaması, ticari ve ekonomik sebepler etkindir (Tablo 4.12). Ayrıca kazı çalışmalarının Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yetersiz olması da karşımıza çıkmamasının bir nedeni olabilir.

Tablo 4.12: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin Bölgelere Göre Dağılım Oranı

Kütüphane Adları	Trakia	Bithynia	Mysia	I Lydia	Ionia	Karia	I xkia	Pisidia	Pamphylia	Prvoia	Kilikia	I ykaonia	Galatia	Pafloonia	Pontos	Kanadokia	Mezopotamya	Syria	Adalar	Mısır
Ephesos Celsus Kütüphanesi (İzmir)					+															
Aphrodisias Kütüphanesi (Aydın)						+														
Side M Binası Kütüphanesi (Antalya)									+											
Kremna Kütüphanesi (Burdur)								+												
Sagalassos Neon Kütüphanesi (Burdur)								+												
Teos Gymnasium Kütüphanesi (İzmir)					+															
Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi (Muğla)						+														
Mylas Gymnasium Kütüphanesi (Muğla)						+														
Rodos Gymnasium Kütüphanesi																			+	
Nysa Gymnasium Kütüphanesi (Aydın)						+														
Soli Gymnasium Kütüphanesi (Kıbrıs)																			+	
Smyrna Kütüphanesi (İzmir)					+															
Kos Asklepiyon Kütüphanesi																			+	
Dion Khrystostomos Kütüphanesi (Bursa)		+																		
Pergamon Asklepiyon Kütüphanesi (İzmir)			+																	
Herakleia Salbeka Asklepiyon Kütüphanesi (Denizli)						+														
Nusaybin Kütüphanesi (Mardin)																	+			
Edessa Kütüphanesi (Şanlıurfa)																	+			

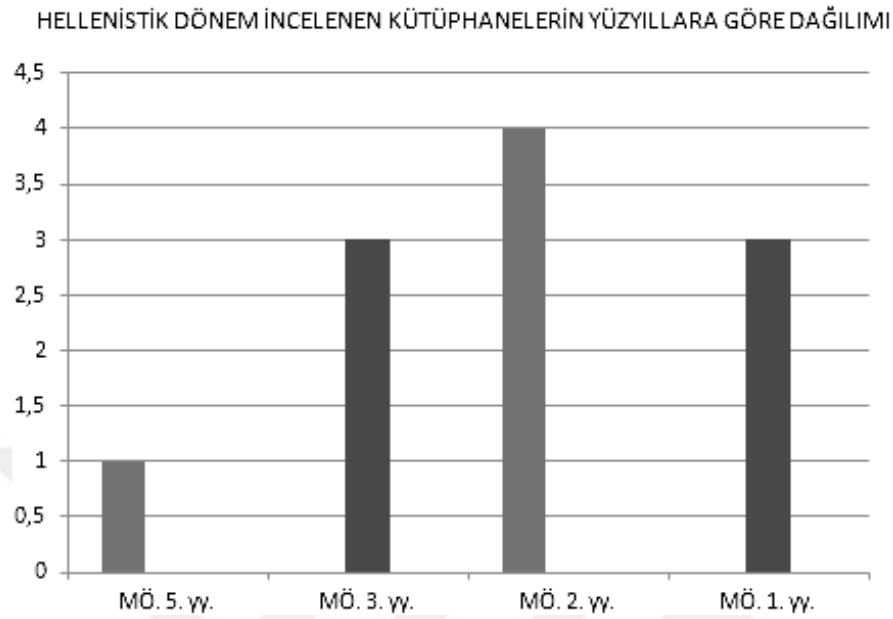
4.3.7. Kütüphanelerin Yüzyıllara Göre Dağılımı ve Yapan Kişiler

Hellenistik dönemde kütüphane yapıları önceki dönemlere göre artış göstermektedir. Mimari kalıntıları mevcut olan kütüphaneler, kütüphaneleri imar eden ya da ettiren kişilerin diğer imar faaliyetlerinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Büyük İskender'in ölümünden sonra bölgeler ardılları arasında paylaşılmıştı. Mısır Ptolemaios Sülalesinin hâkimiyeti altına girmişti. Dünyaca tanınan İskenderiye Kütüphanesi Ptolemaios I Soter ve Ptolemaios II Philadelphos zamanında yapılmıştı. Ptolemaios I Soter İskenderiye Kenti'ni yeniden inşa etmeye çalışmış ve onun döneminde İskenderiye Museion'u, İskenderiye Feneri ve İskenderiye Museion Kütüphanesi yapılmaya başlanmış, oğlu Ptolemaios II Philadelphos babasının tamamlayamadığı yapıları tamamlamış (Ronan, 2003). Buradan bu iki kralın kenti yapılandırma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

İskender'in ölümünden sonra diğer krallıklar gibi Anadolu'da ardılları tarafından paylaşılmıştı. Anadolu'nun büyük kısmına Seleukoslar, Pergamon ve çevresinde Attaloslar, kuzeyde Pontos Krallığı yer almaktaydı. Hellenistik dönem Anadolu'daki en önemli imar hareketleri II. Eumenes döneminde Pergamon Krallığı'nda görülür. Ayrıca kendisinden önceki kralların tamamlayamadığı yapıları da tamamlamıştır. Pontos Krallığı'nda en parlak dönem VI Mithradates Eupator zamanında yaşanmış ve VI Mithradates Eupator'un birçok imar faaliyetlerinde bulunduğu ve kendine ait sarayına bir kütüphane inşa ettirdiği bilinmektedir. Antiokheia'da ise Seleukos Kralları Antiokhos I Soter ve Antiokhos X Eusebes'in de kentte kütüphaneleri bulunmaktaydı (Bingöl, 2013, Atılgan, 2005).

Görüldüğü gibi Hellenistik dönem öncesinde Anadolu uygarlıklarının diğer uygarlıklar ile özellikle doğu uygarlıkları olan Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının etkileşimi ile Hitit Devleti ve diğer uygarlıklarda arşiv geleneğini almışlardır. Antik Yunan Dönemi'nde yine Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının koleksiyonlarından etkilenerek MÖ 3. yy. öncesinde krallar ve tiranlar, ayrıca filozoflar özel kütüphanelerini oluşturmuşlardır. Ancak İskender sonrasında Anadolu'da hâkim olan krallıklar kendi başkentlerine diğer önemli yapılar ile birlikte halka açık ve gerçek anlamda kütüphane sayılabilecek binalar inşa ettirmişlerdir. Bu da Hellenleşme sürecinde kütüphanelerin de önemli bir rol aldığına göstergesidir.

Şekil 4.4: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Kütüphanelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı

DÖNEM	KÜTÜPHANE ADLARI
MÖ 5. yy. :	Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi
MÖ 3. yy. :	İskenderiye Museion Kütüphanesi Antiokhos I Soter Antiokheia Kütüphanesi İskenderiye Serapis Kütüphanesi
MÖ 2. yy. :	Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Pergamon Gymnasium Kütüphanesi Mithradates VI Eupator'un Kütüphanesi Kos Gymnasium Kütüphanesi
MÖ 1. yy. :	Antiokhos X Eusebes Antiokheia Kütüphanesi Teoslu Apellikon Kütüphanesi

Bu çalışmada incelenen Hellenistik dönem kütüphanelerinin sayılarını inşa edildikleri yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde önemli sonuçlar elde etmekteyiz. Yukarıdaki grafikte ayrıntılı şekilde belirtilen kütüphane sayılarının MÖ 5. yy.'dan

itibaren artarak MÖ 1. yy.'a kadar Anadolu ve çevresinde inşa edildiği görülmektedir. Hellenistik dönem içinde kütüphane sayılarındaki bu artış Hellenleşme sürecinin zaman içinde Anadolu'da ne kadar yayılıp genişlediğini de göstermektedir. Pontos'da da kütüphanenin olması o bölgenin bile hellenleşme sürecinde olduğunu gösterir (Şekil 4.4, Tablo 4.13).

Tablo 4.13: Tez Çalışmasında İncelenen Hellenistik Dönem Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin, Kurucuları ve Dönemin Liderleri

Kütüphane Adları	Tarihleri	Kurucuları	Dönem Kralları	Bağış ile Yapılanlar
Datça Asklepiou Tıp Okulu Kütüphanesi	MÖ 5. yy.-...	?	?	?
İskenderiye Museion Kütüphanesi	MÖ 305-281/246	Ptolemaios I Soter Ptolemaios II Philadelphos	Ptolemaios I Soter Ptolemaios II Philadelphos	-
İskenderiye Serapis Kütüphanesi	MÖ 246-221	Ptolemaios III Evergetes	Ptolemaios III Evergetes	-
Antiokhos I Soter Antiokheia Kütüphanesi	MÖ 280-187	Antiokhos I Soter Antiokhos III	Antiokhos I Soter Antiokhos III	-
Pergamon Kraliyet Kütüphanesi	MÖ 197-159	Eumenes II	Eumenes II	-
Pergamon Gymnasium	MÖ 2. yy.	?	?	?
Mithradates IV Eupator'un Kütüphanesi	MÖ 120-63	Pontos Kralı Mithradates IV Eupator'un	Pontos Kralı Mithradates IV Eupator'un	-
Antiokhos X Eusebes Antiokheia Kütüphanesi	MÖ 95-83	Antiokhos X Eusebes	Antiokhos X Eusebes	-
Priene Kütüphanesi	?	?	?	?
Kos Gymnasium Kütüphanesi	MÖ 2. yy. tarihli yazıt	Diokles ve oğlu Apollodoros	?	+
Teoslu Apellikon'un Kütüphanesi	MÖ 100	Teoslu Apellikon	Teoslu Apellikon	-

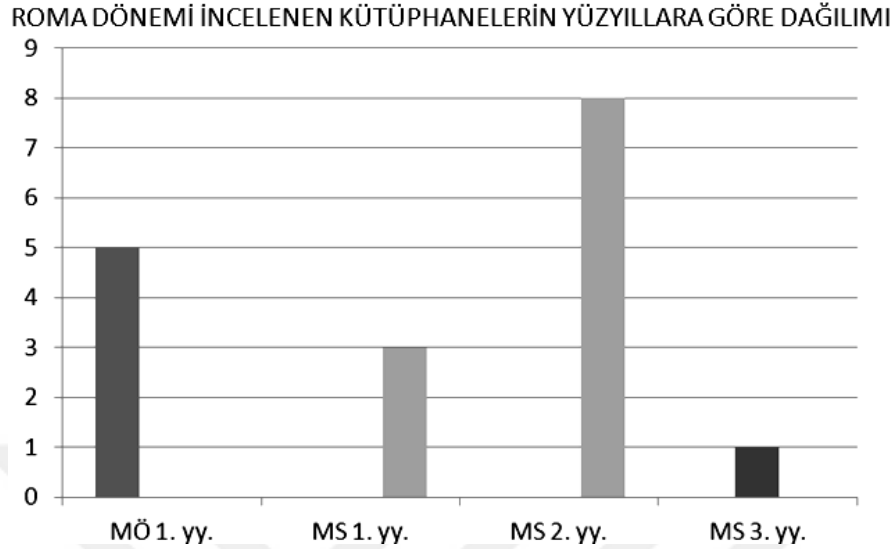
Roma İmparatorluğu dönemi ile Anadolu'da emparyel yapıların sayıları Hellenistik dönemin de etkisi ile artış göstermiştir. İmparatorlar kendi propagandalarını yapmak, güçlerini göstermek ve eyalet yerleşimlerini Romalılaştırmak için inşa

faaliyetlerine önem vermişlerdir. Hadrianus döneminde imar faaliyetleri daha da artış gösterse de bu artış boş amaçlar için olmamıştır. Çıkarmış olduğu eyaletler için geçerli olan "Binalardaki malzemelerin başka yapılarda kullanımının yasaklanması ve bir kentte kamu binaları varken tekrar aynı amaca yönelik binaların yapımının yasaklanması, bunun yerine paranın var olan binaların onarımında kullanılması yasası" yerinde kararlar olmuştur (Ünver, 2012: 74). Nitekim Hadrianus dönemine tarihli kütüphane binaları bulunduğu kentlerde bu amaca yönelik binaların olmayışından kaynaklıdır.

Bu çalışmada incelenen Roma dönemi kütüphanelerinin sayılarını inşa edildikleri yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde elde edilen sonuçlar önemlidir. Aşağıda ki grafikte belirtilen kütüphanelerin sayısı MÖ 1. yy.'dan itibaren MS 3. yy. sonuna kadar Anadolu ve çevresinde artarak inşa edildiği gözlenmektedir. Roma dönemindeki bu artış Hellenistik kültürün devamı ve Romalılaşma sürecinin Anadolu'da zaman içinde ne kadar yayılıp genişlediğini de gösterir (Şekil 4.5).

Roma dönemine ait tarihleri belli olan kütüphanelere baktığımızda MÖ 1. yy.'a tarihli kütüphane sayısı beş, MS 1. yy.'a tarihli kütüphane sayısı üç, MS 2. yy.'a tarihli kütüphane sayısı dokuz ve MS 3. yy.'a tarihli kütüphane sayısı birdir. Edessa Kütüphanesinin tam tarihi belli olmadığı için yüzyıl sınıflamasında sayısı verilmemiştir.

Şekil 4.5: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Kütüphanelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı

DÖNEM

KÜTÜPHANE ADLARI

MÖ 1. yy.:

Teos Gymnasium Kütüphanesi
Hallikarnassos Gymnasium Kütüphanesi
Mylas Gymnasium Kütüphanesi
Rodos Gymnasium Kütüphanesi
Smyrna Kütüphanesi

MS 1. yy.:

Kremna Kütüphanesi
Soli Gymnasium Kütüphanesi
Kos Asklepion Kütüphanesi

MS 2. yy.:

Ephesos Celsus Kütüphanesi
Aphrodisias Kütüphanesi
Side M Binası Kütüphanesi
Sagalassos Neon Kütüphanesi
Nysa Gymnasium Kütüphanesi
Pergamon Asklepion Kütüphanesi
Herakleia Salbeka Asklepion Kütüphanesi
Nusaybin Kütüphanesi

MS 3. yy.:

Aphrodisias Arşivi/Kütüphanesi

Kurucuları belli olan incelenen kütüphanelere baktığımızda; Vespasianus döneminde inşa edilmiş Kremna Kütüphanesi, Traianus döneminde bağış ile yapılmış olan Dion Khrysostomos'un Kütüphanesi bulunmaktadır. Hadrianus döneminde Ephesos Kütüphanesi, Aphrodisias Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepiion Kütüphanesi inşa edilmiş ve kütüphanelerin yanı sıra başka gerekli olan kamu binalarını da inşa ettirmiştir (Gür, 2007); Koçel Erdem; Kuşkonmaz, 2015). Bu bilgiler doğrultusunda en fazla Kütüphane ve diğer kamu binalarının yapımı faaliyeti Hadrianus döneminde görülmektedir (Tablo 4.14).

Özellikle Roma İmparatorluk döneminde, önemli kent merkezlerine diğer kamu binalarının yanı sıra kütüphane yapılarının da inşa edilmesi ve kütüphane sayılarının artması Roma Krallığı'nın, hâkim oldukları alanları Romalılaştırmak (Romanizasyon) adına yapmış oldukları açıktır. Bu artışa mimaride tonoz, opus-caementicum (harç) tekniklerinin kullanımının artması da neden olmuştur.

Tablo 4.14: Tez Çalışmasında İncelenen Roma Dönemi Küçük Asya ve Çevresinde Bulunan Kütüphanelerin, Kurucuları ve Dönemin Liderleri

Kütüphane Adları	Tarihleri	Kurucuları	Dönem Kralları	Bağış ile Yapılanlar
Ephesos Celsus Kütüphanesi	MÖ 110-135	Consul Tiberius Aquilan tarafından Babası Proconsul Tiberius Julius Celsus'a	Hadrianus Dönemi	+
Aphrodisias Kütüphanesi	MS 117-138	Hadrianus Dönemi	Hadrianus Dönemi	-
Aphrodisias Arşivi	MS 180-230	Marcus Aurelius	Marcus Aurelius Dönemi	-
Side M Binası Kütüphanesi	MS 2. yy.	?	?	?
Kremna Kütüphanesi	MS 69-79	Vespesianus Dönemi	Vespesianus Dönemi	-
Sagalassos Neon Kütüphanesi	MS 125	T. Flavius Neon	Hadrianus Dönemi	-
Teos Gymnasium Kütüphanesi	MÖ 1. yy.	?	?	?
Hallikarnassos Gymnasium Kütüphanesi	MÖ 1. yy.	?	?	?
Mylas Gymnasium Kütüphanesi	MÖ 1. yy.	?	?	?
Rodos Gymnasium Kütüphanesi	MÖ 100	?	?	?
Nysa Gymnasium Kütüphanesi	MS 120-140	Hadrianus Dönemi	Hadrianus Dönemi	-
Soli Gymnasium Kütüphanesi	MS 1. yy. ortaları	?	?	?
Smyrna Kütüphanesi	MÖ 1. yy.	?	?	?
Kos Asklepion Kütüphanesi	MS 1. yy. - 54 öncesi	Claudius Gaius Stertinius Ksenophon	Claudius Dönemi	+
Dion Khrysostomos Kütüphanesi	MS 98-117	Hatip Dion Khrysostomos eşi için yaptırdı.	Traianus Dönemi	+
Pergamon Asklepion Kütüphanesi	MS 117-138	Flavia Melitine	Hadrianus Dönemi	+
Herakleia Salbeka Kütüphanesi	MS 170'e tarihli yazıt	Titus Statilius Apollinarius	Marcus Aurelius	+
Nusaybin Kütüphanesi	MS 2. yy.	?	?	?
Edessa Kütüphanesi	?	?	?	?

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hellenistik ve Roma dönemi Küçük Asya Kütüphaneleri'nin gelişimini anlamak açısından incelenen kütüphanelerin gelişim aşamasına baktığımızda; İnsanlığın var oluşu ile başlayan, iletişim ve etkileşimlerin sonucu üretilen bilgi ve becerinin kaydedilmesi ve saklanması ihtiyacı doğmuştur. Paleolitik dönem duvar resimleri insanlığın geçmişini gösteren en erken arşiv niteliğini taşımaktadır.

İnsanların tarımla birlikte yerleşik hayata geçişleri üretim kavramı ile tanışmalarını sağlamıştır. Üretim ile birlikte ticaret başlamıştır. Mezopotamya'da tüccarlar alışverişlerini kayıt altına almak için önce çeşitli işaretler kullanmışlar ve bu işaretler zaman içinde gelişerek çivi yazısına dönüşmüştür. Böylece belgeler kayıt altına alınmaya başlamış, kayıtlar arşivlerde biriktirilmiş ve bu basit arşivler zaman içinde yerini kütüphane ve devlet arşivlerine bırakmıştır.

Mezopotamya Uygarlıkları, Mısırlılar, Hititliler ve Persler'de arşiv ve kütüphane olgusu saraylarda, tapınaklarda, özel yapılarda karşımıza çıkmıştır. Arşiv ve/veya kütüphanelerde saklanan tabletlerinin konuları genellikle din, tıp, astronomi, siyaset ve ticaret ile ilişkiliydi. Bu dönem kütüphane ve arşivleri, halk kullanımından uzak, din adamları ve seçkin kesimin kullanabildiği yerlerdi. Okuma ve yazmayı din adamları ve aristokrat kesim kullanıyordu. Kütüphane yöneticileri din kurumlarından seçiliyordu. Kütüphaneler krallar ve yüksek zümreden insanlar tarafından bir bilgi birikimi içermesinin yanı sıra bir propaganda aracı olarak görülüyordu. Yeni Asur döneminde Ninova'da yer alan Asurbanipal Kütüphanesi bazı bilginlerce ilk kütüphane özelliği taşıyan yapı olarak nitelendirilse de arşiv olgusundan kopmadığı için bazılarınca da ilk örnek olarak kabul edilmez.

Yunan dünyasında kütüphane ve arşivlere ait en erken örnekler Minos ve Myken saraylarında ele geçen tabletler ve yazıtlardan bilinir. Arkaik dönemde Yunan Tiranları'na ait kütüphaneler vardı. Tiran Polykrates ve Pesistratos'un özel kütüphaneleri bazı bilginlerce ilk kütüphane niteliği taşıyan yapılar olarak kayda geçmiştir. Klasik dönemde MÖ 5. yy.'dan itibaren kırmızı figür vazolar üzerinde yazı yazan ve papirüs okuyan insanlar betimlenmeye başlamıştır. Yunanlılar'da kütüphaneler özel, saray ve tapınak kütüphaneleri olarak bölümlere ayrılmaktadır. Klasik dönem sonlarına doğru

filozofların kütüphaneleri karşımıza çıkar. Filozoflara ait özel kütüphaneler arasında Platon ve Aristoteles'in felsefe okullarında kurdukları kütüphaneler önemli örneklerdir.

Kütüphaneler başlangıcından itibaren bir binaya ve kuruma bağlı olmuşlardır. Hellenistik dönem öncesinde görülen kütüphaneler dini kurumlara, saraylara bağlı bir yapı halinde iken, Hellenistik döneme gelindiğinde kütüphane türlerine bir yenisi daha eklenir ki bu da gymnasium ve yüksek okul kütüphaneleridir. Bu dönemde kütüphaneler saray, tapınak, okul/gymnasium, özel kütüphaneler ve yüksek okul kütüphaneleri olarak gruplandırılabilir. Hellenistik dönem ile birlikte kütüphanelerde, kütüphaneleri kuran bağışçılara, tanrıça ve tanrılara ait büstler yer almaya başlamıştır. Hellenistik dönem gymnasium kütüphaneleri halk kütüphanelerinin ilkleri olarak görülebilir. Çünkü o zamana kadar kütüphanelerden sadece din adamları ve aristokratlar yararlanabiliyorken, gymnasium kütüphaneleri ile eğitim gören gençler de faydalanmaya başlamış ve kütüphaneden yararlanan kesim oranı artmıştır.

Gymnasium kütüphanesi geleneği Roma döneminde popüler hale gelir. Roma döneminde günümüzdeki kütüphanelere benzer kütüphaneler ortaya çıkmış ve zaman içinde hızla gelişerek tam anlamıyla halka açık kurumlar haline dönüşmüşlerdir. Roma döneminde saray, özel, tapınak, gymnasium/okul, tıp kütüphanelerinin yanı sıra hamam kütüphaneleri ve heroon şeklinde de kütüphaneler ortaya çıkmıştır. Bu özellik geçmişten günümüze kütüphanelerin ne kadar önemli bir gelişim gösterdiğinin kanıtıdır.

Her konuda olduğu gibi din olgusu kütüphanelerde kendisini önemli ölçüde göstermiştir. Kütüphane ve arşiv kurumlarının ortaya çıkışından itibaren bu yapılar rahiplerin elinde olmuş ve Yunan kültüründe de aynı şekilde devam etmiştir. Yunan kültüründe MÖ 5. yy.'dan sonra ise bu özellik değişmeye başlamış ve bilgin ve sofistlerin felsefe ve diğer bilimleri öğretmek için açmış oldukları okul ve içerisinde bulunan kütüphane alanları ile birlikte öğrenim görmek isteyen kişilere bilgi aktarımı başlamıştır. Bilgili insan oranı da artmaya başlamıştır. Felsefe doğmuş ve düşünce gelişimi yani demokrasi gelişimi başlamıştır. Din bilimi en eski bilimlerden olup her dönem kütüphane ve arşiv kurumlarını etkisi altına almıştır. Hellenistik ve Roma dönemindeki kütüphanelere baktığımızda binalar ya çok eskiden dini bir özelliği olan yerleşim yerlerine yapılmış, Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin Artemis Kutsal Alanı'na inşa edildiği gibi, ya da tapınak alanlarına ve tapınaklara bağlı olarak yapılmışlardır.

Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, İskenderiye Serapis Kütüphanesi, Pergamon Asklepiyon Kütüphanesi gibi, ya da içerisinde bilgeliğin en önemli tanrıçası olan Athena heykelini bulundurarak onun koruması ve himayesi altında olması gerekliliğini düşünmüşlerdir. Ayrıca Tanrı Asklepios da tıp kütüphaneleri için önemlidir. Diğer tanrıça ve tanrıların da heykel ve büstlerinin bulunduğu kütüphaneler de vardı.

Kütüphane kurumlarında Erken Yunan (Arkaik dönem) özel kütüphanelerinde edebi ve bilgi içerikli koleksiyona sahip kütüphaneler bulunurken, Hellenistik dönemde özel kütüphanelerin devam etmesi ile birlikte resmi bina şeklinde kurulan kütüphanelerde edebi ve bilgi içerikli koleksiyonlar toplanmış, yasal, resmi içerikli olan metinler ise arşiv niteliği taşıyan binalarda yer almaya başlamıştır. MS 2. yy.'da tam anlamı ile ayrıştığını Gremerci Festus'un aktarımı ile anlamaktayız.

Tez içerisinde incelenmiş olan kütüphaneler hakkında ki bilgi veren kaynaklar ve araştırmalara baktığımızda birçok kütüphane sadece ortaya çıkan yazıtlar ile bilinmektedir. Diğer kütüphaneler arkeolojik araştırmalar sonucu mimari kalıntısı olanlar ve yapı hakkında bilgi vermiş olan gezginler tarafından aktarılan kütüphaneler olarak gruplandırılmıştır.

Bir yapıya kütüphane diyebilmek için o yapıda özellikle kitapların konması için nişler yada rafların olması, pencere açıklıklarının olması, kitapların bulunduğu ve okunduğu salonun olması, bilgelik tanrıçası Athena heykelinin olması, podiumun olması, apsis, çatı, merdiven ve kapı alanlarının mutlaka olmasının gerekli olduğu bu çalışma içerisinde anlaşılmıştır. Bunların haricinde incelenen kütüphanelerde bodrum, stoa (yürüme alanı), sütunlar ve süslemeler (zemin, tavan ve duvar) yer almaktaydı. Bazı kütüphaneler tek katlı, bazıları iki ya da üç katlı inşa edilmişlerdir.

Bu çalışma içerisinde sadece Küçük Asya bölgesinde yer alan kütüphaneler incelenmemiş ve çevresinde bulunan kütüphane örnekleri de ele alınarak karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır. Sadece Küçük Asya bölgesinde yer alan Hellenistik döneme tarihli Datça Asklepiyon Tıp Okulu Kütüphanesi, Antiokhos I Soter'in Antiokheia'da bulunan Kütüphanesi, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, Pergamon Gymnasium Kütüphanesi, Mithradates VI Eupator'un Kütüphanesi, Antiokhos X Eusebes Philopator'un Antiokheia'daki Kütüphanesi, Priene Kütüphanesi ve Teoslu Apellikon'un Kütüphanesi olmak üzere gerek antik yazarların aktarımı, gerek arkeolojik kazılar

sonucu ortaya çıkmış mimari kalıntıları ve yapı hakkında bilgi veren yazıtların bulunması ile bilinen 8 kütüphane yapısı bulunduğu tespit edilmiştir. Bu dönem Küçük Asya kütüphanelerinde sadece Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nin mimari kalıntıları açığa çıkartılabilmektedir. Roma dönemine tarihli olanlar ise Ephesos Celsus Kütüphanesi, Aphrodisias Kütüphanesi ve Arşivi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Teos Gymnasium Kütüphanesi, Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi, Milas Gymnasium Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi, Smyrna Kütüphanesi, Dion Khrysostomos Kütüphanesi, Pergamon Asklepion Kütüphanesi, Herakleia Salbeka Kütüphanesi, Nusaybin Kütüphanesi ve Edessa Kütüphanesi olmak üzere gerek antik yazarların aktarımı, gerek arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkmış mimari kalıntıları ve yapı hakkında bilgi veren yazıtların bulunması ile bilinen 16 kütüphane yapısı bulunduğu tespit edilmiştir. Bu dönem Küçük Asya kütüphanelerinde Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nin mimari kalıntıları açığa çıkartılabilmektedir.

Tez içerisinde incelenen Hellenistik ve Roma dönemine ait sadece Küçük Asya Kütüphaneleri'nin genel anlamda benzer ve farklı yönlerine bakacak olursak;

Hellenistik dönem Datça Asklepion'u Tıp Okulu Tapınağı Kütüphanesi ve Pergamon Kraliyet Kütüphanesi bir okul kütüphanesi olma özelliği taşıyarak, Roma dönemi yüksek okul kütüphaneleri olan Smyrna Kütüphanesi, Dion Khrosostomos Kütüphanesi, Pergamon Asklepion Kütüphanesi, Teos Gymnasium Kütüphanesi, Herakleia Salbeka Kütüphanesi, Nusaybin Kütüphanesi ve Edessa Kütüphanesi ile benzer özellik taşımaktadır.

Hellenistik dönem Pergamon Kraliyet Kütüphanesi ve Antiokhos X Eusebes'in Antiokheia Kütüphanesi kamuya açık bir kütüphane olması ile Roma dönemi Ephesos Celsus Kütüphanesi, Aphrodisias Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Halikarnassos Gymnasium Kütüphanesi, Nusaybin Kütüphanesi ve Edessa Kütüphanesi ile ortak özelliklere sahiptir.

Hellenistik dönemde heroon tipinde kütüphane yapıları karşımıza çıkmazken, Roma döneminde Ephesos Celsus Kütüphanesi, Dion Khrysostomos Kütüphanesi ve

Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nde mekan içinde ya da yakın alanından mezar alanı çıkması ile bu kütüphaneler benzer özellik taşımaktadır.

Hellenistik ve Roma dönemi mimari kalıntıları ele geçmiş olan sadece Küçük Asya Kütüphaneleri'nin benzer ve farklı yönleri;

Plan karşılaştırması, Hellenistik döneme tarihli olan Pegamon Kraliyet Kütüphanesi'nin ana salonu ince uzun dikdörtgen görünümlüdür. Bu özelliği Roma dönemi Kremna Kütüphanesi ana salonu ile benzerlik göstermesine karşın, Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde tanrıça heykelinin bulunduğu alan kısa tarafta iken, Kremna Kütüphanesi'nde apsis uzun tarafta yer almaktadır. Yani Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde girişin karşısında olan duvar kısa duvar iken, Kremna Kütüphanesi'nde girişin karşısında ki apsisli duvar uzun duvardır. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi bu özelliği ile Yunan tapınaklarının örnek alınarak yapıldığı bir kütüphane görünümündedir. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi ana salonun yanında yan odalara yani depolara sahiptir. Bu özelliği ile Roma dönemine tarihli Side M Binası Kütüphanesi ve Kremna Kütüphanesi ile benzer özellik taşımaktadır.

Roma dönemine tarihli olan kütüphanelerde girişin karşısında uzun duvarda apsisin yer alması konusunda Ephesos Celsus Kütüphanesi'nin planı Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi ile benzemektedir. Yine bu kütüphaneler ile ölçüler arasında benzerlik olmasa da kütüphane planları bakımından dikdörtgen özellik taşıması ile benzerdirler.

Apsis özelliklerine bakacak olursak Hellenistik dönemde mimari kalıntısı bulunan Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nin apsisi bulunmamaktadır. Roma dönemi kütüphanelerinde Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi apsisi oval şekilli iken, Nysa Gymnasium Kütüphanesi'nin apsisi alt kısmı köşeli üst kısmı kemer şekillidir.

Niş özelliklerine baktığımızda yine Hellenistik dönemde mimari kalıntısı bulunan Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde nişler bulunmamaktadır. Burada niş yerine duvarlara kitap ve ruloların konması için ahşap raflar eklenmiştir. Roma dönemi mimari kalıntıları bulunan kütüphanelere baktığımızda Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M

Binası Kütüphanesi ana salonu, Sagalassos Neon Kütüphanesi 1. evresi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi nişleri podium üzerinde alt kısımları kare oluşturur gibi köşeli üst kısımları kemer şekilli iken, Sagalassos Neon Kütüphanesi 2. ve 3. evrede nişler iki şekilli olup bir kısmı alt tarafı kare şeklinde köşe yapıp üst kısmı kemerli, bir kısmı ise alt tarafı oval ve üst tarafı kemer şeklinde yapılmıştır. Kremna Kütüphanesi'nde ise fark olarak podium olmayıp nişler tabandan köşeli bir şekilde yapılmıştır.

Podium özelliklerine bakacak olursak, Hellenistik döneme tarihli Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi "U" Şeklinde podium özelliğine sahiptir. Nysa Gymnasium Kütüphanesi podiumu "L" plandadır. Side M Binası Kütüphanesi ise çıkıntılı bir podium özelliği taşımaktadır.

Mozaik özelliklerine bakacak olursak, Hellenistik döneme tarihli Pergamon Kraliyet Kütüphanesi salonu, Roma dönemine tarihli Sagalassos Neon Kütüphanesi'nin 3. evresinde kütüphanenin salonu ve Kremna Kütüphanesi salonu mozaik kaplıdır.

Nemden korumak için duvar boşluklarına Hellenistik dönem Pergamon Kraliyet Kütüphanesi'nde ve Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi, Nysa Gymnasium Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi'nde rastlanmaktadır. Bu özellik Mimar Vitruvius'un kütüphaneleri nemden korumak için yapılara gerekli şeylerin yapıldığını söylemiş olduğu kurala uyar. Ayrıca pencereler de kitapları etkileyebilecek nemin oluşmasının engellenmesine yardımcı olmuştur.

Sütunlu girişe sahip olan kütüphaneler ise Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi, Side M Binası Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Nysa Gymnasium Kütüphanesidir.

Kat özelliklerine baktığımızda Hellenistik dönem Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, Roma dönemine tarihli Side M Binası Kütüphanesi, Kremna Kütüphanesi, Sagalassos Neon Kütüphanesi ve Pergamon Asklepion Kütüphanesi tek katlıdır. Roma dönemi Ephesos Celsus Kütüphanesi ve Nysa Gymnasium Kütüphanesi iki ya da üç katlı yapılarıdır.

Mimar Vitruvius'un kütüphanelerin yönlerinin doğuya bakması önerisine sadece Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi ve Kremna Kütüphanesi

uymaktadır. Diğer kütüphanelerin yönleri bulunduğu coğrafi konum, iklim, mimari yapı ve özelliklerine göre farklı yönlere bakmaktadırlar.

Kütüphaneler mutlaka bir yapı alanına bağlı durumdadırlar. Hellenistik döneme tarihli Pergamon Kraliyet Kütüphanesi Athena kutsal alanına, Roma dönemine tarihli Ephesos Celsus Kütüphanesi kentin agorasına, Side M Binası Kütüphanesi bir avluya, Nysa Gymnasium Kütüphanesi yakınlarında bulunan gymnasium yapısına, Pergamon Asklepion Kütüphanesi Asklepios kutsal alanına bağlıdırlar. Sagalassos Neon Kütüphanesi herhangi bir yapıya bağlı görülmemektedir.

Bu çalışmada İncelenmiş kütüphanelerin bölgelerine ve dönemlerine baktığımızda kütüphane binalarının olduğu bölgelerin çoğunluğu deniz kenarındadır. Bu da inşa edilen kamu binalarının kütüphane yapısı da dâhil, coğrafi özelliklere, ticarete, yol ağlarına, o bölgenin kültürel yapısının etkin olup olmadığına ve okuma yazma oranına bağlı olarak kütüphane yapısı isteklerine, bölgenin iklimine bağlı olarak yayılım gösterdiğinin kanıtıdır. Ayrıca dönem olarakta en fazla kütüphane yapısının inşası Hadrianus döneminde olduğu yapılan incelemeler doğrultusunda karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak her dönem karşımıza çıkan kütüphane yapıları insanlığın gelişimini gösteren en önemli yapılardan biridir. Çünkü kütüphaneler toplumların ve uygarlıkların kültürünü, bilgi oranını, sanatta ve eğitimde ne kadar gelişmiş olabileceklerini gösteren öğelerdir.

KAYNAKÇA

- Affleck, M. K. (2012). *Roman Libraries During the Late Republic and Early Empire: With Special Reference to the Library of Pliny the Elder*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at The University of Queensland, The University Of Queensland, School of History, Philosophy, Religion and Classics, Australia.
- Akça, T. (2013). *Bergama Asklepieionu'nun tıbbi bakış açısı ile değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Akıncı K., G., Köylü, P., ve Girti, P. (2017). Roma Dönemi Kent Yerleşimleri ve Prusias ad Hypium (Kieros, Üskübü, Konuralp), *Ormanlık Dergisi*, 1(5): 24.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları*, 8. Baskı, İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*, 17. Baskı, Ankara: Tübitak Yayınları, Ankara.
- Akyol, N. (2007). *Teos Dionysos tapınağı firizleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alar, H. (2001). Kütüphaneciliğin Tarihçesi ve İlk Kütüphaneler, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(1): 295-308
- Alexiou, S. (1991). *Minos Uygarlığı* (E. Tül Tulunay, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Alparslan, M. (2009). *Hititolojiye Giriş 1*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: Graphis Matbaa.
- Altunay, E. (2015). *Paganizm-2, Mezopotamya-Mısır*, İstanbul: Hermes Yayınları.
- Apak, A. (2003). İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16(1): 176-183
- Aristoteles, (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.), İkinci Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Arkeosergi, (2016). Metropolitan Müzesinde Pergamon Sergisi, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 52(1): 6-7.

- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator, Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürler de Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (A. Tekin, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Atılğan, M. (2005). Başlangıcından 19. Yüzyıla Tıp Kütüphaneleri, *ÜNAK'05: Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlanması, 22 Eylül 2005, Gaziantep Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu*, Gaziantep, 91-119.
- (2006). Antikçağın En Önemli Yazı Malzemesi: Papirüs, *Bilgi Dünyası*, 7(2): 293-312
- Baranaydın, F. (2016). *Ayasuluk tepesi korinth başlıkları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bauer, W. S. (2013). *İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Antik Dünya Tarihi* (M. Morali, Çev.), İstanbul: Melisa Matbaacılık.
- (2015). *Dünya Tarihi, İlkçağ*, (M. Doğan, Çev.), Cilt: I, 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Baykara, A. B. (2012). *The entertainment structures in Roman Pergamon (Roma Dönemi bergaması'nda eğlence yapıları)* (Unpublished Master's Thesis). The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Ankara.
- Bean, G. E. (2000). *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi* (P. Kurtoğlu, Çev.), İstanbul: Arion Yayınevi.
- Bertmann, S. (2003). *Handbook o Life in Ancient Mesopotamia, Facts On File*, Library of Congress Cataloging in Publication Data, New York.
- Bilgiç, E. (2014), Epigrafik Veriler Işığında Antikçağ Anadolu'sunda Eğitim, *Cedrus The Journal of MCRI*, Cedrus, 14(II): 323-338
- Bingül, A. (2013). *Antik dönemde gynasiumun önemi ve pergamon gymnasiumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Blanck, H. (2000). *Antikçağda Kitap*, (Z. Aksu, Yılmaz, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bonnard, A. (2004). *Euripides'ten İskenderiye'ye, Antik Yunan Uygarlığı* (K. Kurtgözü, Çev.), Cilt: 3, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bozca, M. (2008). *Eski doğu ve batı kavimlerinde felsefi düşünce (Sümer, Babil, Asur, Hurri, Hitit, Grek)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Brosius, M. (2005). *Ancient Archives and Archival Traditions, Concepts of Record Keeping in the Ancient World*. Oxford Studies in Ancient Documents, Oxford: Oxford University Press.
- Brouzas, C. G. (1951). Libraries In Ancient Athens: A Condensation of a Paper, *American Classical League*, 29(2): 13-15.
- Brush, P. (2000). The Alexandrian Library as It Once Was, *American Library Association*, 31(4): 74.
- Burrell, B. (2006). False Fronts: Separating the Aedicular Facade from the Imperial Cult in Roman Asia Minor, *Archaeological Institute of America*, 110(3): 437-469
- Casson, L. (2002). *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press, New Haven and London.
- Ceram, C. W. (2008). *Tanrıların Vatanı Anadolu* (E. N. Erendör Çev.), 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chaniotis, A. (2004). New Inscriptions from Aphrodisias (1995-2001), *Archaeological Institute of America*, 108(3): 377-416
- Chica, C. (2016). Alexandria: History and Culture, *Contributions to Science*, 12(2): 129-140
- Collins, A. (2002). *Cennetin Tanrıları, Mısır'ın Kayıp Mirası ve Uygarlığın Doğuşu* (S. Kılıç, Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Coulanges, D. F. (2011), *Antik Site, Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar Üzerine İnceleme*, (İ. Kılınç, Çev.), Ankara: Epos Yayınları.

- Çelik, M. (2000). İmparator Marcia'nın İskenderiye Kütüphanesi'ni Yaktırması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1): 51-67.
- Çilingir, S. (2011). *Hitit tapınak kentleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çirkin, S. (2017). Anadolu'nun En Eski Yazısı Acemhöyük'te. *Cumhuriyet*. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cevre/746848/Anadolu_nun_en_eski_yazi_si_Acemhoyuk_te.html, 2017, 12:20, (03.02.2019).
- Çolpan, N. (2008). *Hititler'in Anadolu'ya göçü ve çevre kültürler ile etkileşimi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dalkıran, Ö. (2013a). Teknolojinin Kütüphanelere Etkisi, Bilgi Kaynakları Açısından Bir Yaklaşım, *Bilgi Yönetimi*, 14(1): 172-190.
- (2013b), Kitabın Tarihi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 27(1): 201-213.
- Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi, Doğudan Batıya, Buz Çağı'ndan Soğuk Savaşa, Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panaroması*, (M. A. Kılıçbay, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirci, M. (2017). Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilim Düşünce ve İnançlarının Bağdat'a İntihali, *İstem*, 15(30): 225-256.
- Demiriş, B. (1995). *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Devijver, H. (1996). Local Elite, Equestrians and Senators: A Social History Of Roman Sagalassos, *Peeters Publishers, Ancient Society*, 27(1996): 105-162
- Dix, K. T. (1994). Public Libraries" in Ancient Rome: Ideology and Reality, *University of Texas Press, Libraries & Culture*, 29(3): 282-296
- Diker, S. (2000), *Anadolu'da On Bin Yıl, Türk Dili'nin Beş Bin Yılı, Sümerce, Etrüskçe, Partça, Frigce, Hurrice, Urartuca, İskitçe, Akamanış Elamcası ve Aramcası Gibi Kayıp Dillerin Çözümü*, İzmir: Oral Matbaası.
- Diler, A. (2007), *Bodrum Kentsel Sit Halikarnassos*, Muğla Kültür Envanteri I. Muğla.

- Dirlik, N. (2017). Antik Dönem'de Kemer ve Tono, *Tarih Okulu Dergisi*, 10(XXXII): 815-846
- Dönmez, A. (2002). *Matematiğin Öyküsü ve Serüveni, Yunan ve Roma Matematikçileri, Dünya Matematik Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt: III, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Ergürer, E. (2007). *Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Kremna Heykeli, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, B. Can, M. Işıklı, (Hazırlayan), Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, İstanbul: Graphis Matbaa.
- Eroğlu, B. (1998). *XVII.-XIX. Yüzyıllarda İç, Batı ve Güneydoğu Anadolu'da kütüphane mimarisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erskine, A. (1995). Culture and Power in Ptolomaic Egypt: The Museum and Library of Alexandria, Greece and Rome, *Cambridge University Press*, 42(1): 38-48.
- Escoffey, C. (2012). *Ancient Alexandria, The Alexandria and Mediterranean Research Center*, Bibliotheca Alexandrina Cataloging in Publication Data, ISBN 978-977- 452-200-0.
- Estin, C. & Helene, L. (2008). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (M. Eran, Çev.), 25. Baskı, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Fincke, J. C. (2003). The Babylonian Texts Of Niniveh, Report on the British Museum's Ashurbanipal Library Project, *Archiv für Orientforschung* 50, (2003-2004): 111-142
- Fleming, J. ve Honour, H. (2016). *Dünya Sanat Tarihi* (H. Abacı, Çev.), Melisa Matbaacılık, İstanbul.
- Forbes, C. A. (1945). Expanded Uses of the Greek Gymnasium, *The University of Chicago Press*, 40(1): 32-42
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (S. K. Angı, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Frely, J. (2011). *Troia Savaşı'ndan İstiklal Harbine Anadolu'da Yunanlılar* (G. Çağalı, Guven, Çev.), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Friedrich, J. (2000). *Kayıp Yazılar ve Diller* (R. Tekoğlu, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Glady, L. M. (1976). Hadrien at l'Asklepieion de Pergame, *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 100(1): 347-372
- Goldstein, R. (2010). Late Babylonian Letters on Collecting Tablets and Their Hellenistic Background a Suggestion, *The University of Chicago Press*, 69(2): 199-207.
- Goody, J. (2013). *Yazılı ve Sözel Arasındaki Etkileşim, Okur-Yazarlık, Aile, Kültür ve Devlet Üzerine İncelemeler* (O. Bulut, Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Graham, A. S., (2013). The Word is Not Enough: A New Approach to Assessing Monumental Inscriptions. A Case Study from Roman Ephesos, *Archaeological Institute of America*, 117(3): 383-412
- Gündüz, M. (2014). *Antiocheia, Sagalassos ve Kremna'da bulunmuş heykellerin bağlamı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Güngör, Y. (2005). *Bergama Krallık Kültü*, Bergama Belleten 14, İzmir: Berksav Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Gür, S. (2007). *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güzel, K. (2015). *Önasya ve Ege uygarlıklarında ilk yazılı kaynaklar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Hall, M. P. (2008). *Tüm Çağların Gizli Öğretileri* (M. Sağlam, -E. Gürdemir, Çev.), İstanbul: Mitra Yayınları.
- Harris, W. V. (1991). *Ancient Literacy*, Harvard University Press, London.

- Harmankaya, S., Koroğlu, K., ve Sivas, H. (2013). Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi, Yazarlar: Yard. Doç. Dr. Savaş Harmankaya (1. Ünite), Prof. Dr. Kemalettin Koroğlu (2-6. Ünite), Doç. Dr. Hakan Sivas (7-8. Ünite), K. Koroğlu (Ed.), Eskişehir: *Anadolu Üniversitesi Yayını*.
- Haughton, B. (2008). *Gizlenen Tarih, Kayıp Medeniyetler, Kayıp Bilgiler ve Eski Çağın Sırları* (H. Ummak, Çev.), İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Hernandez, J. P. S. (2011). Scopelianus and the Homerids. Notes on Philostratus' "Lives of the Sophists ("VS" 1.21.518), *Brill, Mnemosyne, Fourth Series*, 64(3): 455-463
- Hırçın, S. (1995). *Çivi Yazısı, Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Horsley, G. H. R. (1987). The Inscriptions from the So-Called "Library" at Cremna, *British Institute at Ankara*, 37(1987): 49-80
- Howitt, C. (2009). *Antik Dünya'daki İnsanlar, Yerler, Olaylar ve Nesnelere Hakkında Bilinmesi Gereken Acayip, Şaşırtıcı, Eğlendirici, Korkunç ve Büyüleyici 500 Şey*, (A. Berktay, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hughes, J. P. (2005). Diller ve Yazı (İ. Ulutaş, -Y. Özçoban, Çev.), Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5(2): 339-351.
- Ifrah, G. (1998). *Rakamların Evrensel Tarihi III-Akdeniz Kıyılarında Hesap* (K. Dinçer, Çev.), 6. Baskı, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- İdil, V. (1993). Nysa Kazısı 1992 Çalışmaları, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1995, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İdil, V. & Kadıoğlu, M. (2005). 2004 Yılı Nysa Kazısı ve Restorasyon Çalışmaları, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ayrıbasım.
- İnan, J. (1972). 1970 Kremna Kazısı Raporu, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XIX(II): 51-97.
- Jackson, R. (1999), *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, (Ş. Mumcu, Çev.), 4. Baskı, İstanbul: Homer Kitabevi.

- Jenkins, I. (1993), *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi* (H. Malay Çev.), 3. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Johnstone, S. (2014), A New History of Libraries and Books in the Hellenistic Period, University of California Press, *Classical Antiquity*, 33(2): 347-393
- Karakulak, S. Y. (2016). *Antik kentlerin coğrafi bilgi sistemleri ile yerleşim ilkelerinin araştırılması: Pergamum ve Ephesus* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karasu, C. (1997). Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar, *Archivum Anatolicum*, 3(5): 215-238.
- Kaya, B. (2013). *Mithradates VI Eupator'un Karadeniz faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaya, M. A., (2016), Eski Yunan Arkaik Çağının Karizmatik Liderleri: Tiranlar, *Uluslararası Türk Bilim Dergisi*, 20(2016): 23-39.
- Kejanlı, T. (2005), Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(1): 89-97
- Kenyon, F. G. (1993). *Books And Readers In Ancient Greece And Rome*, Oxford University Press, Oxford.
- Keseroğlu, H. S. (2005). Kütüphanenin Tözü: Tarih Öncesi Dönemde Bilgi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 19(3): 1-12.
- (2010). Bilginin Bilgisi: Kütüphane ve Bilgi Bilim Kuramı Sorunsalı, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 24(4): 685-704.
- (2015). İlk Meslekler ve Kütüphanecilik Mesleği, U. Al, Z. Taşkın, (Hazırlayan), Prof. Dr. İrfan ÇAKIN'a Armağan, *Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Bölümü*, Ankara: Atalay Matbaacılık.
- Keseroğlu, H. S. ve Demir, G. (2016). Antikçağda Bilim ve Kütüphane, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 30(3): 365-397.
- Kesroğlu, H. S. ve Bitri, E. (2015). Tanıtım-Değerlendirme/Reviews, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 29(1): 147-166.

- Kılıç, A. D. (2000), Anadolu'da Bulunan İlk Arşiv Belgeleri, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 6(2010): 73-77.
- Kılıç, Ö. S. (2011). *Pers hâkimiyeti altında Batı Anadolu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçel, E. Z. (1995). *Anadolu Hadrian dönemi mimari bezemeleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Konak, S. (2003). *Antik Karia bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Köseoğlu, A. (2012). *Changing Context of olympic victor statues in Greece and Rome (Yunan ve Roma'da olimpik galip yontularının değişen bağlamı)* (Unpublished Master's Thesis). The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Kramer, N. S., (1999). *Sümer Mitolojisi* (H. Koyukan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- (2002a). *Tarih Sümer'de Başlar* (H. Koyukan, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kuşkonmaz, Ş. M., (2015). Begama'da İki Bin Yıllık Bir Hastane ve Bir Hekim: Asklepion ve Galen, *Konuralp Tıp Dergisi*, 8(2): 147-150.
- Labarre, A. (1994). *Kitabın Tarihi* (G. Üstün, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lerner, F. (2007). *Kütüphanelerin Hikâyesi/Yazının İcadından Bilgisayar Çağına* (D. Berilgen, Çençiler, Çev.), İstanbul: Bileşim Yayınevi.
- Lindsay, H. (1997). Strabo on Apellicon's Library, *J. D. Sauerländers Verlag*, 140 (3/4): 290-298
- Macleod, R. (2004). Introduction: Alexandria in History and Myth, *The Library of Learning in The Ancient World of Alexandria*, Macleod Roy, B. Tauris, (Eds.), London.

- Mamoli, M. (2007). *The Library of Nysa Revisited*, Universidad La Salle, *Proceedings of the 11th Iberoamerican Congress of Digital Graphics, Nov 2007*, Arte y Cultura Digital, Sigradi.
- (2014). *Towards a Theory Of Reconstructing Ancient Libraries* (Unpublished Ph. D. Dissertation), School of Architecture Georgia Institute of Technology, Georgia.
- (2015). *Library Grammar: A Shape Grammar For The Reconstruction of Fragmentary Ancient Greek and Roman Libraries*, *eCAADe and Faculty of Architecture and Urban Planning*, TU Vien, *Real Time-Extending the Reach of Computation*, *1(2015): 463-470*
- Martino, D. S. (2006). *Hittler* (E. Özbayoğlu, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Mazı, F. (2008). Antikçağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5(10): 34-48*.
- Mckenzie, J. S. Gibson, S. & Reyes, A. T. (2004).,Reconstructing the Serapeum in Alexandria from the Archaeological Evidence, *Society for the Promotion of Roman Studies*, *The Journal of Roman Studies*, *94(2004): 73-121*.
- Mcneill, W. H. (2002). *Dünya Tarihi* (A. Şenel, Çev.), 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği* (G. Koca,-T. Tosun, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Neudecker, R. A. (2013). *Books and Sacred Space in Rome*, *Ancient Libraries*, J. König, K. Oikonomopoulou and G. Wolf, (Eds.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Nicholls, M. (2013). *Approaching The Ancient Library*, *Ancient Libraries*, J. König, K. Oikonomopoulou and G. Wolf, (Eds.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Odabaş, H. (2016). Bilgi Arzında ve Talebindeki Dönüşümün Bilgi Profesyonelliğine Yansımaları, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *56(2): 78-92*.
- Oldfather, W. A. (1938). *The Maintenance of Ancient Greek Public Libraries*, The University of Chicago Press.

- Otten, H. (1962). Eski Şarkta Kütüphaneler (F. Kımal, Çev.), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19(3-4): 201-211
- Özbay, F. (2006). *Klazomenai'deki MÖ 4. yüzyıl yerleşimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özbay, M. (2005). *Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınları.
- Özer, E. (2012). *Antik Mimari'de İki Yapı Ögesi: Opus Caementicium ve Tonz, Strotonikeia'dan Lagina'ya*, S. Bilal, (Eds.), İzmir: Ege Yayınları.
- Özkaral, T. C. (2015). Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanelerin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitime Katkıları, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34(2015): 371-384
- Panagiota, A. (2013). *To βιβλίο και οι βιβλιοθήκες στην αρχαιότητα* (Μεταπτυχιακή διατριβή), Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα.
- Pedersen, O. (1998). *Archives and Libraries in The Ancient Near East 1500-300 B.C.*, Capital Decisions Ltd Press, Bethesda/Maryland.
- Pedersen, O. & Botha, P. (2009). *Encyclopedia of The Bible And Its Reception 2*, Published by Walter De Gruyter, Berlin/Newyork.
- Perkins, C. C., (1881). The Pergamon Marbles. I. Pergamon: Its History and Its Buildings, *The American Art Review*, 2(4): 145-150
- Pesando, F. (2010). Museo Della Civiltà Romana 17, Libri e Biblioteke, *Edizioni Quazar*, Roma.
- Ponting, C. (2011). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi* (E. B. Özbilen, Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Robinson, A. M., (1978). The Cult of Asklepius and the Theatre, The Johns Hopkins University Press, *Educational Theatre Journal*, 30(4): 530-542
- Ronan, C. A., (2003). *Bilim Tarihi, Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi* (E. İhsanoğlu & F. Günergün, Çev.), 3. Baskı, Ankara: Tübitak Yayınları.

- Ruppelt, N. (1993). *The development of the nation of libraries in the middle east, greece, the roman republic and the royal alexandrian library* (Unpublished Master's Thesis). University of Cape Town, Faculty of Education, South Afrika.
- Sarıkaya, S. (2016). Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi, *Cedrus The Journal Of MCRI*, Cedrus, IV(2016): 75-90
- Schmidt, K. (2007). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar* (R. Aslan, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Serdar, Dinçer, P. (2016). El Yazmasının Kökeni ve Terminoloji Önerileri, *İdil Dergisi*, 5(23): 931-940.
- Serdaroğlu, Ü. (2002). *Eskiçağda Tıp*, 2. Baskı, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Sitchin, Z. (2013). *Enki'nin Kayıp Kitabı, Dünya Dışı Bir Tanrının Hatıraları ve Kehanetleri* (Y. Tokatlı, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Smith, R. R. R., (1998). Cultural Choice and Political Identity in Honorific Portrait Statues in the Greek East inthe Second Century A.D., *Society for the Promotion of Roman Studies*, 88(1998): 56-93.
- Stavrou, D. (2016). *The Gymnasion in The Hellenistic East Motives, Divergences, and Networks of Contacts*, Ph. D. Dissertation, School of Archaeology & Ancient History University of Leicester, London.
- Störig, H. J. (2000). *İlkçağ Felsefesi, Hint, Çin, Yunan* (Ö. C. Güngören, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Yol Yayınları.
- Strocka, V. M. (1981). *Römische Bibliotheken, İn Gymnasium*, Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.
- (2000). *Noch Einmal Zur Bibliothek von Pergamon*, Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs Universität Freiburg, AA 1.
- (2003). *The Celsus Library in Ephesus. Ancient Libraries in Anatolia: Libraries Of Hattusha, Pergamon, Ephesus, Nysa*, Middle East Technical University Library, Ankara.

- Szerb, A. (2008). *Dünya Yazın Tarihi* (V. Yıldırım, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şenalp, L. (1957). Eski Çağlarda Kütüphaneler, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 6(3): 40-44.
- Tarlan, M. (2005). *Türkiye’de akademik tıp kütüphanelerinde kullanılan elektronik kaynakların analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşkın, Z. (2011). İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 25(1): 86-96.
- Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toplu, M. (2010). Kil Tabletlerden Elektronik Yayıncılığa Kütüphanecilik Felsefesinin Gelişimi ve Dönüşümü, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 24(4): 644-684.
- Toramanoğlu, S. (2006). *Anadolu'da antikçağ şehir planları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tsetschladze, G. R., (2016). Yunan Kolonizasyonu, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 54(2016): 115.
- Tunay, M. (1970). Bergama Kütüphanesi, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 19(4): 110-112.
- Turan, O. (2014). *Roma kolonizasyon politikası bağlamında Kuzeybatı Anadolu'daki Roma kolonileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, A. (2013). Eski Anadolu ve Hitit Dinleri, Gizemli Kültler, İnancın Kökeni, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 31(2013): 97-113.
- Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

- Ünver, G. (2012). *Yazıtlar ışığında karia kentlerinde yurttaşların kent imarına katılımları MÖ I.-MS III. yüzyıl* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Üreten, H. (2003). Hellenistik Dönemde Pergamon'da Görev Yapmış Olan Gymnasiarkhos'ların Onurlandırılmaları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2): 175-186.
- (2005). Onursal Amaçlı Kütüphane Celsus, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 19(2): 255-260.
- (2006). Bir Antikçağ Okul-Gymnasion Kütüphanesi: Nysa Kütüphanesi, Görüşler, *Opinion Paper Türk Kütüphaneciliği*, 20(2): 207-216.
- (2008). Antikçağ Anadolu'sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon-Kraliyet Kütüphanesi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 22(4): 435-450.
- Vermoere, M., vd., (2003). Pollen Sequences from the City of Sagalassos (Pisidia, Southwest Turkey), *British Institute at Ankara, Anatolian Studies*, 53(2003): 161-173
- Vitruvius, (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (S. Güven, Çev.), 4. Baskı, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Waelkens, M. & Owens, E. (1994). The Excavations at Sagalassos 1993, *British Institute at Ankara, Anatolian Studies*, 44(1994): 169-186
- Waelkens, M. (1995). Rise and Fall of Sagalassos, *Archaeological Institute of America, Archaeology*, 48(3): 28-34
- (2015). The Library Of Titus Flavius Severianus Neon at Sagalassos, İstanbul: *Psidian Essays in Honour Of Haci Ali Ekinci/Psidia Yazıları Haci Ali Ekinci Armaganına*.
- Wolf, G. (2013). *Approaching The Ancient Library, Ancient Libraries*, J. König, K. Oikonomopoulou and G. Wolf, (Eds.), Cambridge Üniversitesi Press, Cambridge.
- Wycherley, R. E., (1951). Hellenistic Cities, *Liverpool University Press*, 22(3): 177-205.

- Yazıcı, R. (2014). *Ephesos antik kenti nekrapollerindeki Roma İmparatorluk dönemi mezar tipleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yegül, F. (2006). *Antikçağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, (E. Erten, Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yıldız, N. (2000). *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (2003). *Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri, Mimarileri, İç Düzenleri, Çalışma Sistemleri, Kitapların Yazımı ve Çoğaltılması*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yılmaz, B. (2015), *Antikçağdan Günümüze Burdur Kütüphaneleri, I. Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt:2, Antalya: Mehmet Akif Ersoy Yayınları.
- Yılmaz, B. (2008), *İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu*, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 22(3): 351-376
- Yoncacı, P. (2007). *Roman urban space framed by colonnades: Mediating between myth, memory and history in ephesus (Kolonadlı Roma kent mekânları: Efes'te Mit, Bellek ve tarih üçgeninde bir değerlendirme)* (Unpublished The Degree Of Master). The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Ankara.
- Zuiderhoek, A. (2011). *Oligarchs and Benefactors Elite Demography and Euergetism in The Greek East of Roman Empire, Political Culture in The Greek City After The Classical Age*, M. Nijf Onno, R. Alston, C. G. Williamson, (Eds.), Peeters, Paris.

Elektronik Kaynaklar

<http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2010/07/kremna-bucak-burdur.html>, 19 Temmuz 2010 pazartesi eklendiği tarih, (08.09.2017).

<https://alperalyaz2.wordpress.com/2015/02/11/nysa-ad-maeandrum-nysa-antik-kenti/>, (07.02.2018).

<https://tr.pinterest.com/pin/445926800579931976/>, (01.01.2018).

<https://www.guncelkpssbilgi.com/bergama-antik-kenti-pergamon/>, (07.03.2018).

<https://tarihogretimi.wordpress.com/tag/dilsiz-harita/>, (25.10.2018).

<https://vimeo.com/72190282>, (16.10.2018).

<https://www.youtube.com/watch?v=BajSNuv90Xc>, (16.10.2018).

<https://www.youtube.com/watch?v=Zu7JgZ82OD0>, (16.10.2018).

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecekyer/herakleia-salpace-antik-kenti>, (23.10.2018).

http://www.selcuk.bel.tr/Files/dosyalar/unesco_beyan/unesco%20katalog%20TR.pdf, (25.10.2018).

DİZİN

-A-

Andreas, 78, 170
 Aristoteles, x, 30, 59, 64, 67, 78, 81,
 103, 104, 153, 167, 205, 211
 Asurbanipal, ix, xiv, xx, 41, 42, 43, 44,
 45, 55, 59, 81, 192, 204
 Athenaios, 60, 63, 67, 104, 170

-B-

Babil, ix, 7, 28, 34, 40, 67, 78, 213

-C-

Caesar, 74, 81, 83, 154
 Caracalla, xv, 72, 83
 Cleopatra, 83

-Ç-

Çin, 24, 222

-D-

Demetrios, 78
 Demosthenes, ix, 63
 Diodoros, 44

-E-

Ebla, 37, 38
 Eukleides, ix, 63
 Eurupides, ix, 63
 Euthydemos, ix, 63

-F-

Fenike, 10, 28, 29, 59
 Festus, 26, 71, 206

-G-

Göbeklitepe, xix, 4, 5

-H-

Hamam, 72, 129

Hippodemos, 78

-İ-

İdeografik, viii, 6
 İonia, 20, 60, 70, 102, 105, 143, 153,
 193, 195

-K-

Karia, 77, 122, 144, 146, 161, 193, 194,
 195, 196, 219
 Karum, 6
 Kişh, 34
 Kültepe, 6, 40

-L-

Lagaş, 34
 Lahit, xx, xxii, 73, 117, 152, 169
 Linear A, viii, xix, 8, 9
 Linear B, viii, xix, 9
 Lukianos, 63

-M-

Malalas, 102, 170
 Maşathöyük, xiv, 55
 Miken, ix, 1, 29, 32, 58
 Minos, ix, 1, 29, 58, 204, 211
 Mozaik, xii, xxi, xxii, 140, 180, 186,
 209
 Musalar, 81, 82, 102, 165
 Mysia, 88, 100, 155, 193, 194, 195, 196

-N-

Neolitik, 4
 Nippur, xiv, xx, 34, 35, 36, 37, 45, 57

-O-

Orosius, 84, 170
 Ostrakon, xix, 16

-P-

Paleolitik, 1, 4, 204
 Parthenos, 97
 Peisistratos, ix, 60
 Persepolis, xv, 56
 Phidias, xx, 97
 Pilinius, 10, 91, 154, 155, 170, 172
 Pithegoras, 50
 Platon, x, xv, xx, 50, 64, 65, 66, 81,
 153, 167, 205
 Polykrates, ix, 60, 204
 Pompei, xix, 12, 24
 Pontos, 64, 101, 193, 194, 196, 197, 199
 Posidon, 104, 170
 Psidia, 128, 224

-R-

Ras Şamra, xiv, 38, 39

-S-

Serapis, x, xv, xvii, 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 100, 165, 167, 169, 170, 173, 174,
 178, 183, 184, 185, 186, 187, 192,
 194, 198, 199, 206
 Sokrates, 63
 Strabon, 30, 59, 67, 81, 103, 129, 148,
 153, 170, 172

-Ş-

Şapinuva, xiv, xx, 54

-T-

Thales, 20, 50
 Theodosius, 87

-V-

Vitruvius, 99, 110, 150, 170, 173, 175,
 180, 182, 209, 224

